

AZƏRBAYCAN NƏSRİ ANTOLOGİYASI

BEŞ CİLDDƏ

IV CİLD

"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKI-2006

Tarib ednlori:

Zaman Əsgərli
Matanat Fərzəliyeva

894.361'3'008-dc22

AZE

Azərbaycan nəşri antologiyası. Beş cildə. IV cild. Bakı, "Şərq-Qərb",
2006. 312 sah.

Kitabda XX əsrin ortaları (1940-1950-ci illər) Azərbaycan nəsrinin nüma-
yəndələrindən Süleyman Rəhimov, Qılman İlkin, Süleyman Vəliyev, Bayram
Bayramov, İsmayıl Şıxlı, Məmməd Aranlı, Hüseyn Abbaszadə, Fəthi
Xoşginabi, Salam Qədirzadə, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Məmmədrza Afiyot,
Vidadi Babanlı, İsa Hüseynov, Sabir Əhmədov, İsi Məlikzadə, Yusif Somad-
oğlunun nəsr əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

ISBN10 9952-34-106-7

ISBN13 978-9952-34-106-5

© "ŞƏRQ-QƏRB". 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

AZƏRBAYCAN NƏSRİ XX ƏSRİN ORTALARINDA

Azərbaycan nosrinin inkişaf tarixində XX əsrin 40-50-ci illəri xüsusi morholo kimi seçilir. Başqa dövrlərdə olduğu kimi, bu morholonin də ideya-estetik özünəməxsusluğunu və tokrarsızlığını zaman özü müəyyonlaşdırir. Mühəribə dövrünün sort filosofı, horbi-siyasi tobləbri bədiü prosesi ovvolki qurama ritonkadan, saxta pafosdan əzad edir. Nosrin güzgüsü hor cür süni inikas formalarından tomlzlonərək, insanı tohü qiyafosində canlandırır. Ədobiyyatın başqa sahəlori kimi nosrin də baş məfkurosini, ana xottini fəşizmə üşyan təşkil edir. Bu ideya özünün aydın, görünlü ifadosini bədiü sonot əlminə XX əsrin 20-30-cu illərdə gəlmış nasirlərin – Süleyman Rohimov, Əli Vəliyev, Əbülhəson, Mir Colal, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Səbit Rohman, Ənvər Məmmədxonlı, İlyas Əfəndiyev, homçinin ədobiyyatda artıq oturuşması sonotkar kimi tanınan Məmməd Səid Ordubədi və mətbluatda ilk osərlərini çəp ədiron Yusif Əzimzadə, Qılman Musayev, Hüseyn Əbbəszadə, Ənvər Yusif-öğlü, İsmayıl Şıxlı, İsa Hüseynov kimi yazıçılarının osərlərində tapır.

1941-1945-ci illərin Azərbaycan ədobiyyatında nosrin, istisnasız olaraq, bütünlə formalarında osərlər yazılmışdır. Bu osərlər arasında roman, povest və hekəyolərlo yənəşi, bir sıra cəbhə xətiroləri, yol qeydləri, oçerklər və gündəliklər də var idi. Ləkin mühəribə dövrünün nosrinə osəs, əpərci formə hekəyo idi. Yazıçılar mühəribənin tobləbriov vaxtında cavəb vermək üçün bu janrdan uğurla istifadə ədirdilər. Mühəribə dövrü hekəyolərinin osəs, əpərci ideyasını doğmə votoni düşməndon qorumaq uğrunda fədakərləqlə vuruşən döyüşçünün yüksək bəşəri keyfiyyətlərinin, nəciə oxləqi sifətlərinin torənnümü təşkil ədir. Bu döyüşçülərin həc biri "ənədəngəlmə" həzir qəhrəman deyil. Onların üroyi əyni düşükləri doğmə əllərdə, yarımqıç qoyub gəldikləri dinc oməyinin, əllosinin, uşaqlarının, sevgililərini yanında, özlori isə hor günü, hor saatı göz-ölünməz vəziyyətlərlə dolu cəbhədədir. Döyüşçü vuruşmaq, qorə qəbul etmək, onu yerinə yetirmək məqəmində xoyəlpərvor deyil, məhz döyüş ədəmidir, təşəbbüskar və cəsurdur. Ləkin o hom də yüksək monəvi keyfiyyətlərə məllik insəndir, əllosinin bəşəri, uşaqlarının atəsi, sevgililərini yarıdır, bir həyat məcəhididir, insanın, insanlığın tələyini tohlükədon qurtarməği özünə böyük məqsəd gətürmüş humanistdir. Bütünlə bu keyfiyyətlər M.S.Ordubədinin "Sərcənt İvanov ədinə körpələr evi", Əbülhəsonin "Görüş yeri", "Yaralı", "Oxu, bülbülüm, oxu", Ənvər Məmmədxonlının "Ulduz", "Buz həykol", S.Rəhimovun "Torpağın səsi", "Qardaş qəbri", Y.Şirvanın "Həyat poeməsi", Y.Əzimzadənin "Xətiro", "Sənsiz" və onlarca digər hekəyonin ideya-mozmzun və bədiü sonotkarlıq plənində aydın görünür.

Mühəribə dövrü Azərbaycan nosrinə osərlərini geniş yer tutur. Mehdi Hüseynin "Nişən üzüyü", Mir Colalın "Anaların üşyanı", "Vəton yəraları", Əli Vəliyevin "Qorənfilin sovuqı", "Xədicənin dördü" hekəyolərində ərxə cəbhə ədəmləri, xüsusiən ənalər böyük mənəbbətlə təsvir ədilir. Qənzəhəndən göz yəşi quruməyən bu insanlar həqiqi vətənpərvorliyin və insanlığın əxə zirvosu kimi diqqəti çəkər və yəddə qalırlar. Mehdi Hüseynin "Nişən üzüyü", Mir Colalın "Vəton yəraları" hekəyolərində təsvir olunan ənə sərətləri bu bəxəmdən oluqçə sociyyovidir.

"Nişən üzüyü"ndə təsvir olunan Əminə xələ oğlunu dərin, sonsuz bir məhbətlə sevon ənə olməqlə yənəşi, hom də yüksək şüurlə vətəndaşdır. İşlədiyi toxuculuq fəbrikəndə fədakər oməyi ilə həminin əhtiramını qazınmış bu qədin aydın şəkildə bəşə düşür ki, xələ özünün bütünlə gücünü səfərbərləyər əlməzə, ordu vaxtında düşməne sərəsədicə zərbə ədirdə bilməz, cəlin üzü gəlməz; o zaman həc bir şənlikdən, onun oğlunun də xeyir işindən səhbət gəzə bilməz. Buna gərə Əminə xələ mədəfəto fondunu toqçə hor əy bəşgünlük məvcəbini, əvdokimis qəblərini deyil, on qiyəmtli əşyasını – oğlu üçün əldəği nişən üzüyünü də böyük məmnunluqlə yəzdilər.

Əminə xələ, xərəkəterinin psixoloji incəliklə işlənməsi bəxəmdən Mir Colalın "Vəton yəraları" hekəyosində təsvir ədijə ənə sərətlərinə yənəşir. Oğlu cəbhədə vuruşən bu tonhə qədin özündən bəşqə qəpəsinə kiinsonin əçməyəcəğini bəldiyi həldə, yəno də işə gərdəkon evin əçarını bir zaman oğlu ilə nişənəldəği yerdə qoyur. Üroyinin dərin şuşosində bəslədiyi qəvvəlli bir hiss, sənkə dilo gəlib ənə pıçıldayır ki, onun özünə gedən oğlun bərdən gəlib çixə biler, əçən qoy get, son işdən qayıdəcənə o, qəpədə qəlməsən... Bu yəlməz ənə üroyinin zənginliklərinə dərindən nəfuz etməyi bəcərən bir yazıçının köşfi olə biler. Burədə bədiü həqiqət oğli mənəhakimədon dəhə çəx hissirlərin, duyğuların məntiqinə əsələnir.

Mühəribə dövrü nosrinin janrlərindən biri kimi miniatür hekəyoləri də qeyd etmək lazımdır. Bu hekəyolərdə həyat həqiqəti gəh rəmz, gəh də xəitə yolu ilə təsvir ədilir. Mir Colal, Mehdi Hüseyn, Yusif Şirvan, Seyfəddin Dəğli, Yusif Əzimzadənin bir sıra hekəyoləri buna misəldir. Məqsəd və fikir aydınlığı, sözə qənaət, yığcəmlıq, rəvən bədiü dil həmin hekəyolərin sociyyovi oləmətləri idi. Sənalər məərəqlə roman, povest və pycəlor məüllifi kimi tanınən Yusif Əzimzadə mühəribə illərində yərədətliqə həmin hekəyolərdə bəşləmişdir. Onun "Xətirləyəcəqsən" və "Sənsiz" hekəyoləri buna yəxşi misəldir. Həmcə kiçik, bəzən lap bir-iki səhifəlik bu əsərlərdə sədəqət, cətibər mətivlər diqqət mərkəzindədir. Xüsəsən "Sənsiz"ndə yazıçı rəmzlərdən istifadə yolu ilə qəhrəmanların duyğularını əlminə dərindən nəfuz ədə biler.

Hekəyodokiməz gənc bir osərin cəbhəyö gətmək ərəfəsində sevgilisinin bəğçəsində okdiyi bir gül koludur. Müəllif bu gülün bəzən xəş səəllərini (günəşli bəhər günündə bədəğında yuva qurmuş bülbüllə həş-həlmı), bəzən də gərgin

doğqalarnı (qışın soyuğunda çovğunlu küloyə sino gormosini) təsvir etməklə uzaqlarda, qarlı səngorlərdə vuruşan həmin oşqarın taleyini, onun keçdiyi cobho yollarının ehtis-yoxuşunu göstərmək istəmişdir.

1943-cü ildə yazdığı "Rəhat yat, öziz balam!" əsərində Y.Əzimzadə qolobə düşümlərini ifadə etmişdir. Haradasa özü kimi milyonlarla körpünün səadətini namına ölüm-dirim mübarizəsi aparıldığından xəbəri olmayan qızıçığa kitab forması təsirli bədii vasitədir. Əsərin ekspozisiyasında səhər-səhər öz yumşaq yatağına xumarlanan bir körpə təsvir olunur. Bu canlı təsvirdə oxucu "bəzən incə dodaqlarını qaçırıb, totuq yanaqlarından işiq saçan" körpünün xoşif tobosününü aydın görür. Elo buradaca müəllif həmin təsvirdəki dinclik ohvali-ruhiyyəsinə əslə bənzəməyib, ona tamamilə zidd olan başqa dramatik bir vəziyyətin təsvirinə keçir, qızıçığa müdriacini davam etdirərək yazır: "Sən bilmərsən ki, indi buradan uzaqlarda... o və əlavə güncü həyatın hər dürlü zövqünü, nemətini, istirahətini özünə haram edən yüz minlərlə insan sənin rahatlığını dəhşət və fəlakətdən qoruyur, gələcək səadətini üçün ölümlə qarşılaşırlar... Sən bilmərsən ki, bu saat səno dadlı bir yuxu gətirən səhərin bir erkən çağında, güllə yağmuru altında səngorlərdə uzanbı aramsız bir ürək çarpıntısı ilə hücum əmri gözləyən oşqar səni düşünür"¹.

Müharibənin gedişində yazıçılar cəbhəni və arxanı daha ayrıfı öyrənir, insan psixologiyasının dərin qatlarına nüfuz etməklə onun fəaliyyətini, fikrini və düşüncələrini geniş planda, panoramalı epik lövhələrlə canlandırdılar. S.Rəhimovun "Medalyon", M.Hüseynin "Fəryad", Əhülhəsonun "Oğullar və atalar", Mir Cəlalın "Açıq kitab" povestlərində xalqın nikbinliyi, intiqam hissi, qələbəyə inamı, işğala morax qalmış torpaqlardakı partizan mübarizəsi, müharibənin uşaqlarda əmələ gətirdiyi müdriklik, fəşizmə qarşı mübarizədə onların iştirakı canlı epik lövhələrlə təsvir edilirdi.

Azərbaycan nəsrində Böyük Vətən müharibəsi mövzusunda yazılmış ilk trichocmlı əsər S.Rəhimovun "Medalyon" povestidir. Birinci çapının epigrafindan görünür ki, bu əsər vətən yolunda canlarını verən qəhrmanların körpə balalarına ithaf olunmuşdur. Povestdə cobho xərtindən Şorqa köçürülmüş balaca Rozanın başına gələn hər izlenir, vətəni fəşiz işğalçılardan qoruyan Əli və Arkadi kimi təyyarəçilərin igidliklərindən bəhs edilirsə də evdə yaşadığı yalnız qovub səngərə atılan tibb bacısı Vəliyanın, silah konstrukturu Anisim və onun meşşən təbiəti arvadı Ailyanın sərəlləri əsərin mərkəzində durur.

Valideynin uzunmüddətli ayrılıq əfrosində öz övladına bəzəbənd, qolbaq, medalyon, üzük, kəmər və s. yadigar verməsi Şərqi eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında zəngin onənesi olan motivlərdəndir. S.Rəhimov cəbhədəki hadisələrə arxa ilə bağlamaq üçün medalyon epizodundan bir vasitə kimi istifadə etmiş və onun əsasında maraqlı kompozisiya qurmuşdur. Ailo yadigarı

olan medalyon o tərqiə ələvənd keçirib öz qoyunuda bəsləyən rus qızı Roza Azərbaycan torpağına qədəm qoyduğu gündən burada həni ağuşunu açıb, ana məhəbbəti ilə onu bəgənə basır.

Povestdəki Anisim və Ailya sərəlləri müharibənin müxtəlif görüşü, müxtəlif təbiəti adamlara necə ziddiyyətli ohvali-ruhiyyə oyatdığını göstərmək baxımından maraqlıdır. Arxada yaşadığına baxmayaraq, cobhənin on vacib tapşırıqlarını yerinə yetirən ixtiraçı bir an belə özünü cəbhədən, Vətən müharibəsinin böyük məqsəd və vəzifələrindən ayrı təəvvür etmir. O, gecəni gündüzə qatıb işləyir; gərgin əmək və axtarışlar sayəsində düzəltdiyi yeni qumbaranın hesablamalarını daha da doqıqlaşdırır. Yüksək vətəndaşlıq hissləri və məsuliyyəti ilə yaşayan və ixtiraçıdan fərqli olaraq, onun arvadı Ailyanın bütün məşğuliyyəti yeni palur mədəllər arxasında sünnəməkdən, müxtəlif məclislərdə nəşlənməkdən ibarətdir. Buna görə Anisim onun hərəkatlarını "vətəno xoyatır" adlandırır. Təəssüf ki, öz şəxsi rifahını ümumi mənfəcdən üstün tutan bu qadına Anisimin münasibəti həddindən artıq mülayimdir. Həlbuki münasibətlərin kəskinləşdirilməsi xarakterlərin daha dərindən açılmasına şərait yəradır, əsərdə aydın görünən kompozisiya dəqiqliyindən aradan qaldırılması təmin edirdi. Belə sonatkarlıq kəsirlərinə baxmayaraq, "Medalyon" povesti o dövür insanlarını real əks etdiriyinə görə həni arxa, həni də ön cəbhədə gəniş yayılmış və oxucuların rəğbətini qazanmışdır¹.

Azərbaycan ədəbiyyatında Böyük Vətən müharibəsinin gedişini, ayrı-ayrı cəbhələrdə döyüşçüləri və partizanların göstərdiyi qəhrəmanlıqları gəniş epik lövhələrlə əks etdirən əsərlərin bir çoxu müharibə qurtardıqdan sonra – 1940-ci illərin ikinci yansı və 1950-ci illərdə yazılmışdır. Məmməd Aranlının "Morava sahilində", İsmayıl Şıxlının "Kərç sularında", Məhəmməd Bayramovun "Müharibə günlərində", Əbülfəz Bağirovun "Səadət mübarizələri", Həmid Axundovun "Ağır günün dostları", Hüseyn Abbaszadənin "General", Əbülhəsonun "Müharibə" və s.

Həmin əsərlərin müəllifləri müharibədə bilavasitə iştirak etmiş, öldürmüş düşmənlərə qarşı döyüşmüş, hərbin dəhşətlərini öz gözləri ilə görmüş döyüşçülər idilər. Onlar qolomə aldığın hadisələrin, cəmək olar, həmişəni birbaşa şahid və iştirakçı olmuş, təsvir etdikləri sərəllərin prototiplərini şəxsən görmüşdülər. Buna görə də onların əsərlərində döyüş səhnələri, uğurlar və itkilər, əsgərlərin keçirdiyi psixoloji yaşantılar – sevinc və iztirablar olduqca təbii və təsirli əks etdirilir, oxucunu da həyəcənlandırıla bilirdi.

Qələbədən sonra müharibə mövzusunda yazılmış ilk əsərlərdən biri Məmməd Aranlının "Morava sahilində" (1948) povestidir. Burada müharibənin son mərhələsinə aid əməliyyatlardan biri təsvir olunur. Əsərin qəhrmanları düşməni torpağımdan qovub çıxarmış, fəşistləri tamamilə məğlub etməklə,

¹ Bəkir Nəbiyev. Kamalın tənənəsi. Bakı, 1981, səh.145-147.

Yuqoslavya xalqlarını da osorədən qurtarmaq üçün bu ölkənin sərbəhdi keçmişini. Povest Yuqoslavyanın Serbiya vilayətindəki qəsəbələrindən birində, Morava çayı sahilindəki tepədə yerli ölələnin xüsusi ehtiram göstərdiyi osğor qəbrinin təsviri ilə başlayır. Həmin qəbir Morava səhillərinin fəşistlərdən təbriklənməsində müstəsna igidliklər göstərmiş zabircəyənli serjant İsmayilindir. Onun fədakarı bu köşiyəyətə olması, xüsusən bu qəsəbənin üzəd edilməsi uğrunda vuruşlarda böyük qəhrəmanlıqlı hücudə İsmayilın vaxtı ilə öləndən xilas eddüyü serb qızı Marika danışıq. Tənha inozar, ona dərin ehtiram göstərilməsi, bu məzardakı osğorin taleyi və igidlikləri haqqında hadisələrin səhədi olmuş bu adamın məlumat verməsi kompozisiya cəhətdən müharibə mövzusunda yazılmış osərlər üçün yeni deyildir. Lakin burada diqqətli cəlb edən başqa bir cəhətdir: döyüş səhənləri, xüsusən köşiyəyətçilərin işi canlı müşahidələr əsasında yazıldığından lap ilk sətirlərindən oxucunu rəm edib öz ələminə aparır.

"Morava sahilində" olduğu kimi, İsmayil Şıxlının "Kerç sularında" osorində də real hadisələr təsvir olunur. Müəllif döyüş səngərlərindən baş verməmiş əhvətləri, cəbhə yoldaşlarının övəli-məhiyyəsinə müharibə həqiqətlərinin kiçik bir epizodunda – güclü atəş altında Kırım səhillərində desant çıxarılması əməliyyatının təsvirində əks etdirir. Aparılan döyüşlərin ağırlığı, vəziyyətin gərginliyi, əldə edilən xırdaca bir üstünlüyün belə böyük məhrumiyyətlər və çoxlu qurbanlar bəhəsinə başa gəlməsi osorədə xüsusi bir təmkinlə göstərilir. Yazıçı vuruşanlar, ölənlər və öldürənlər içərisindəndən seçdiyi topçu İlyas, kapitan Aslan, miçman Abbas, sükançı Dmıtriyev kimi sərətləri böyük rəğbət və möhbətlə təqdim edir.

"Morava sahilində" və "Kerç sularında" n sonra XX əsrin 40-50-ci illərində hərbi vətənpərvərlik mövzusunda yazılan "Müharibə günlərində" (M. Bayramov), "Dostluq qələsi" (Ə. Əbulhəsən), "Səadət mübarizələri" (B. Əbülfoz), "Ağır günün dostları" (H. Axundlu), "Buludlar arasında" (H. Razi) kimi povest və romanlarda da müharibənin qanlı-qədəli səhənləri, partizan hərəkatı realılıqla təsvir edilmiş, həmin qanlı-qədəli səhənlərdən hünərli, igidliklə çıxan, yaxud orada mərdliklə ölən döyüşçülərin canlı bədii sərəti möhbətlə yazılmışdır. Bu əsərləri səciyyələndirən məziyyətlərdən biri də budur ki, onları müəllifləri öz vəzifələrini yalnız döyüş səhənlərini, yaxud köşiyəyət əməliyyatlarını göstərməklə kifayətlənmir, yeri gəldikcə sərətlərin daxili-mənəvi ələminin təsvirinə də yer ayırır, onların bütöy təqdim olunmasına soy edirlər.

Müharibə mövzusu, fəşizmə üsyan ideyası 1940-1950-ci illər nəsrinin əsas, aparıcı istiqamətlərindən biri olsa da yəqənə problemi və qəyasi deyildir. Azərbaycan nəsriləri müharibə dövrünün hadisələrini, onların bəşəri məhiyyəyətini bədii təhlilə mərkəzinə gətirməklə yanaşı, dinc quruculuq işləri ilə məşğul olan fəhlə və kəndlilərin iş, təsərrüfat qayğılarını, tikib xələtmaq

ürzülərini də təsvir edirlər. İstər kiçik, istərsə də irihəcmli nəsr əsərlərində Azərbaycan kəndində və sənaye mərkəzlərində gedən qıvrıqlu işləri, bu prosədə iştirak edən insanların yaradıcılıq əzmi, mədəniyyətindəki uğurları, şəxsi problemləri, mənəvi dünyasını geniş epik təhlillərlə verildir. Məhdi Hüseynin "Abşeron", "Qara dulaş", Məhdi Süleymanovun "Yerin siri", Mirzə İbrahimovun "Böyük dəyən", Əli Vəliyevin "Gillən", "Çiçəklil", İlyas Əfəndiyevin "Süydüflü arx", "Körpüsənlər", İsmayil Şıxlının "Ayrılan yollar", "Dağlar səslənir", Səbit Rəhmanın "Böyük günlər", Həsən Seyidbəylin "Kənd həkimi", Səlam Qəndərzadənin "Sərmaşığıl aynubənd", Əli Əsgərovun "Pozulmuş naxışlar" povest və romanları, onlara hekayə və oçerklər İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövərdə qurub-yaradan insanların əmək fədakarlığından, uğur və qələbələrindən bəhs edirdi.

1940-1950-ci illər nəsrinin bir sərə nümunələri Cənubi Azərbaycanda demokratik hərəkatın, vətənpərvərlərin acı taleyinin təsvirinə həsr olunmuşdur. Mirzə İbrahimovun "Azad", "İzdirahın səni", "Tənqul başında", İlyas Əfəndiyevin "Xəncər", Mir Cəlalın "Badam ağacları", Pənəli Makulunun "Qırmızı işıqlar", "Təbriz gecələri", Fətə Xəşməbəylin "Otaq", Məmmədza Əfəndiyevin "Alov", "Əftiyə", "İbi yeno qayıdaçağı" hekayələrində, bənbə M.S.Ordubadının "Dumanlı Təbriz", M.İbrahimovun "Gələcək gül", Fətə Xəşməbəylin "Ata", Pənəli Makulunun "Səttarxan" romanlarında epik təhkiyənin mərkəzinə Cənubi Azərbaycan xalqının həyat-vəziyyəti tərzil, gələcəyə, əzədlilik uğrunda mübarizəsi, bu yolum liderlərinin qarşılaşdığı müşəqqətlər gətirilmişdir.

XX əsrin 40-50-ci illərində, xüsusilə müharibə qurtardıqdan sonra Azərbaycan yazıçıları öz yaradıcılıqlarında tarixi mövzulara geniş yer ayırdılar. Xalq mədəni-siyasi keçmişini mirasət edən nəsrilər onə müasirlik ruhu ilə işlədilər. Tarixi olayları bəşəri dəyərlər prizmasından qiymətləndirdilər. M.S.Ordubadının "Qılınç və qələm", "Gizli Bəki", S.Rəhmanın "Nina", M.Hüseynin "Səhər", "Komissar", Q.İkin "Həyat yollarında" povest və romanlarında tarixi həqiqətlər real hədisə və sərətlərin canlı təsviri yolu ilə göstərilirdi.

Azərbaycanın uzaq və yaxın tarixi keçmişindən bəhs edən bu əsərlərin bəzilərinin baş qəhrəmanı xalqın sənatkar oğulları – şair və yazıçılardır: iki hissədə ibarət "Qılınç və qələm" romanında hadisələr XII əsrdə yaşamış dahi şair Nizami Gəncəvinin ətrafında, yaxud onunla six tonmada cərəyan edir. "Həyat səhifələri" povestində isə məşhur dramaturq Nəcəf bəy Vəzirovun yeniyetməlik və ilk gənclik illəri – onun Şuşadan Bakıya gəlib, real gimnaziyaya daxil olması və orada təhsil alməsi dövrü təsvir edilir. Hər iki osorədə sərətlər fərdi xüsusiyyətləri ilə seçilir və yadda qalırlar.

1940-1950-ci illərdə Azərbaycan nəsriləri ələb-jəmə baxımından bir sıra yeni keçiyəyətərlə zənginləşir. Hədisələri özərləşlənmə daxilindəndən keçirməklə təqdimat əslü orijinal bədii keçiyəyət kimi məhkəm vətəndaşlıq hüququ

qazandır. İlyas Əfəndiyevin əsərləri ilə lirik-psixoloji romanın klassik nümunələrinə meydana gəlir. Bu dövrdə qurub-yaradan insanın xeyirxah əməllərini real həyatı faktlarla təqdim etmək üsulu sonadlı nəsrin inkişafına səmərəli təsir göstərir: milli nəsrə öçerk, xatirə, sonadlı hekayə janrları inkişaf edir. İsa Hüseynovun "Anadil öton yerdə", Əvəz Sadıqın "Dağlar qoynunda", Mehdi Hüseynin "Dəniz qəhrəmanları", İlyas Əfəndiyevin "Şamama", Həsən Seyidboylinin "Kür sahillərində", İsmayıl Şıxlının "Daşkəsən", Süleyman Vəliyevin "Dağlar atəyində", Seyfəddin Abbasovun (Dağhın) "Dəniz kəşfiyyatçı" kimi öçerklərində zəhmət, omək cəhəbsinin müxtəlif yerlərində çalışan insanların həyat və fəaliyyətdən maraqlı səhəblər açılır.

Əksəriyyəti kitab şəklində çapdan çıxmış həmin öçerklərin morkozində İkinci Dünya müharibəsinin dəhşətlərini görmüş, hiss etmiş sülhsevər insan surəti dayanır. Onların həməsi amək qəhrəmanları, istehsalat qabaqcıllarıdır. Yazıçılar yüksək sonətərqliqlə onların şəxsiyyəti, tərəcəməyi-halı ilə yanaşı, əhatə olunduqları mühiti, kollektivi də göstərirdilər. Mövzu dairəsinin genişliyi, forma rəngarəngliyi, bədii təsvir vasitələrinin təbiiyi, yaddaqlan peyzajlara yer verilməsi, xalq danışığı dilindən səmərəli istifadə kimi xüsusiyyətlər həmin öçerklər üçün səciyyəvi məziyyətlər idi. Lakin həmin öçerklərdə obrazlar çox vaxt yarımqıç, natamam təqdim edilirdi. Onların əksəriyyəti qəhrəmanın həməsi səhədə işlədiyi, planı neçə fəiz yerinə yetirdiyi, həttə həməsi məktəbi, ya neçənci sinfi qurtardığı da verilir, ancaq bunlarda ümumiləşdirilmiş tip yaratmaq təşəbbüsü az görünür, nəticədə surətlərin əksəriyyəti prototipindən zəif çıxırdı¹.

XX əsrin ortaları Azərbaycan nəsrində xatirə, yol qeydləri, sonadlı hekayə, mənsur şeir kimi epik janrların da bir sıra nümunələri yaranmışdır. M.İbrahimov, Ə.Vəliyev, İ.Şıxlı, S.Vəliyev, H.Seyidboyli, G.Hüseynovlu və başqa yazıçılardan yarıadətliyi ilə təmsil olunan həmin əsərlərin bir qismində müharibə dövrünün hadisələrinə, başqa qismində yazıçılardan doğma Vətənin müxtəlif guşələrinə, yaxud xarici ölkələrə səfər zamanı aldığı təəssürat, nəhayət, üçüncü qismində müasir insanın daxili yaşantıları əks edilirdi.

Əlbəttə, həmə komiyyət, həmə də həmə etibarilə çox sanballı olan 1940-1950-ci illər nəsrinin nəmki əksər, heç on yaxşı nümunələrini də bir cildə toplamaq mümkün deyil. Mövcud cild üçün həmin dövrdə yazılmış hekayə, povest və öçerklərin tarixilik və bədilik baxımından on səciyyəvi nümunələri daxil edilmişdir.

*Bəkir Nəbiyev
Zaman Əşğərləri*

¹ Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi, 2 cildə, II cild. Bakı, 1967, səh 119-120.

SÜLEYMAN RƏHİMOV

(1900-1983)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük nəsir-romançı kimi tanınan Süleyman Rəhimov Zəngəzur mahalının Əyin kəndində yoxsul kəndli ailəsində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini ikisınıfli kənd məktəbində almış, Aprel çevrilişindən sonra Şuşada pedaqoji kurslarda müdavim olmuş, 1928-1931-ci illərdə ADU-nun tarix fakültəsində oxumuş və oranı bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə 13-14 yaşlarında mizdurluqla başlamış, 1920-ci ilə qədər doğma kəndlərində mal-qara otarmışdır. Aprel çevrilişindən sonra Qubadlıda inqilab komitəsində işləmiş, 1921-1926-cı illərdə Zəngəzur, Qubadlı və Laçın rayonlarında müəllim, məktəb müdiri olmuşdur. Ali təhsil aldıqdan sonra Azərbaycanın Luçın, Sumux, Şahbuz və Noruşen rayonlarında rəhbər partiya işlərində, Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqında sədr (1939-1940; 1944-1945; 1954-1958) Azərbaycan KP Bakı Şəhər Komitəsində katib, Azərbaycan KP MK-da təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdir müavini, Marksizmleninizm İnstitutu Azərbaycan filialında direktor, Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Mədəni Maarif İşlər İdarəsi Komitəsində sədr vəzifələrində çalışmışdır. O, Xalq yazıçısı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adlarına layiq görülmüşdür. Ədib 1983-cü il oktyabr ayının 11-də Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

S.Rəhimov ədəbi fəaliyyətə 1920-ci illərin sonlarında başlamışdır. Onun ilk əsəri "Şamo" romanı 1931-ci ildə "Azərnaşr"da çapdan çıxmışdır. Sonralar yazıçı bu əsər üzərində yaradıcılıq işini davam etdirərək, böyük bir epopeya yaratmışdır. Bundan başqa, yazıçının "Saçlı", "Ağbuluq dağlarında", "Mehman", "Ana abidəsi", "Qafqaz qurtalı" kimi irihəcmli romanları, habelə "Medalyon", "Mahtaban", "Uğundu", "Pirqulunun kürkü", "Kəpəz", "Kəsilməyən kişnərti" və s. povestləri çap olunmuşdur. "Küp qarısı" povesti "Ötən günlər dəftərindən" kitabından (B.. Azərnaşr, 1946) götürülmüşdür.

KÜP QARISI

Onlar ikisi də bir gündə anadan oldu, hər ikisinin göbөyini qarı bir bıçaqla kosdi, qurşağındakı köhno parçadan yandırıb qara qayırdı və qanlarını qurutdu. Sonra qarı bir cin duası oxuyub hər ikisinin üzünə və otfaf divara pıladı. Üçüncü günü qarı onların adlarını yaraşdırıb birinə Heydər, o birisinə Səfdər adını qoydu. Heydərle Səfdər yavaş-yavaş böyümöyө, yeri düşündə bir-birinin anasının

döşündən süd ömməyə başladı. Bu süd qardaşları birlikdə baldın açıq gözör, birlikdə quşlara çəlo qurar, ikisi bir yerdo meşəyə gedör, yuvalardan birlikdə bala çıxarardılar. Onlar böyüyüb bir az cəydaqlaşanda qonşudaki Zöhrə arvadın bir cüt – əkiztəy qızı oldu. Qarı bunların da göbəyini həmin bıçaqla kəsdi, həmin əsgidən yandırıb qara qayırdı və göbəklərini bağladı. Heydərlo Səfdorin anaları görüşə gəldi. Yanları qız qundaqlı arvad hüküklüb ağladı:

– Birisi oğlan olsaydı, yeno də atasının ocağı sönməzdə. Özlori bu dünyaya gəlməmişdən baş ayib atalarını o dünyaya göndördilər. Görəsən hələ bu qızların biloyinə nə hələlər var?

– Nə hələsi olacaq! Qızlar ana bətnində atalarını öldürməyiblər ki?! Allahın əmri, məsləhəti görünür belə olubdur.

Zöhrə arvad uzun-uzadı ağlayıb kirimodi, arvadlar ona çox tox-taqlıq verdilər.

Qarı içəriyə girdi, söhbətə qarışdı, qızların adlarını yəşədirədi – birisinə Məstən, o birisinə Gülüstən adını qoydu. Sonra qarı təklif edib Məstəni Heydərın anasının gəlini olmağa, Gülüstəni isə Səfdərın anasının gəlini olmağa razılıq aldı.

– Gün o gün olsun ki, toylarını da cələyəc, – deyə qarı onların üzükələrini çıxarıb qızların biloyinə bağladı. Bir xeyli söhbət və xeyir-duadan sonra onlar ayağa qalxıb evdən çıxdılar.

Qarı qapıda oynayan Heydərlo Səfdori yamna çağırıb:

– Daha evli kişisiniz, – dedi, – sizə uşaqlyq yaramaz!

Anaları oğlanlarını sevdilər və evlərinə döndülər.

Bir neçə il keçdi. Heydərlo Səfdori hədbəxtlik tutdu, hər ikisinin anası öləüb bu dünyadan gətdi. Uşaqlyq göbək nənəsindən uzaqlaşmadılar. Onlar qarının məsləhətini aldılar, yeri gəldikcə bu bir cüt həccənin evlərinə gətdilər, qızların həccətdə, bacada evcik qurub oynamaqlarına tamaşa etdilər.

***

Yan-yörədə bir xeyir-şor oldumu qazı arvadı yığılıb çıxar, evi də qarıya tapşırardı:

– Ay qız qarı, toyuq-cücədən muğayat ol, qazıya da qulaq as, mən də tez qayıdırəm!..

Gedənlər qayıdər, ancaq günlər gəlib keçər, qazı arvadı evə dönmək bilməzdə. Qarı, qazının zəhmətini çəkər, onun lapçınlarını

dözdözdədi. Qarı gət-gedo qazının qılığına giror, onun üroyino qodom qoyardı. Qazı özü də qarıya isinişirdi. Bir gün qazı qarının biloyindən yapıbı:

– Dul arvadın halına mən həmişə yanarəm, – dedi.

Qarı yaşmənib:

– Allahın əmrilo, – deyə cavab verdi. – Şorito nə sözümlə ola bilər!

– Allahın əmri və şoriot nə cəlosin, son razı, mən razı, neylosin burada daha hu yazıq qazı!

Qarı qazının olından çıxmaq üçün konara dartındı:

– Əyör qazı da şorioti pozsa, – dedi, – heç bu dünyada bir daş bir daşın üstündə durarmı?

Qazı güldü və onun saqqalı arasından qırmızı dil-dodağı gərdündü.

– Səni inandırarm ki, – dedi, – bir daş da bir daşın üstündən yumalanıb düşməz, hələ bir az da möhkəmlənər.

Qarı damarları çırpın biloyini qazının olından çıxarıb:

– Allahın əmrilo, – dedi, – savab işo bu dünyada kim qol qoymaz?

Arvad evə gəlmədiyindən qazı bərk tontimişdi. O, dizlori üstə döşəkçədə dikolib həsrətlə qarıya baxdı.

– İndi bəs nə olsun, ay dünyamı maraqlı?

– Nə olacaq, ay qazı, siğosiz nə ola bilər?

Qazı dayana bilmədiyindən siğoni cari cloyib qarının biloyindən həlal-həlal tutdu. Qarı özü də quzu kimi yavaş-yavaş qazının yanında oturdu. Qazı qarı ilə və qarı qazı ilə çox şirin söhbət etdi və savab işo başa çatdı. Qarı qalxıb ayna qabağında özüinə siğal verdi. Qazı qarıya baxıb onun adını “Siğallı” qoydu. Bu ad qarının həm siğoli, həm də siğallı olmağına işarə idi. Qarı güldü. Bu ad onun çox xoşuna gəldi.

Qarı su əsdi, qazı qüsl elədi, onlar hər ikisi yuyundu və hər biri ayrı-ayrı küncdə namaz qılıb salavat çəkdi. Sonra onlar durub ocağın qırağına gəldilər. Bu halda qazı arvadı qapıda atdan aşırılıb düşdü və içərinə səslədi. Qarı və qazı bayıra çıxdılar. Onların qaçıq bonizi qazı arvadının gözündən keçdi. O bunlara şübhəli-şübhəli söz atdı və bir əzdan qarını evinə yola saldı. Qazı arvadı orino yaxınlaşdı, qazı isə dündəndən başının bərk ağrıdığıni bildirib arvadın şıltağına cavab vermədi.

– Ölməyə... gönü suya verməsin? Siğə olındə...

Qazı tündməzək olub:

– Nə danışırısan, mələni? – deyə bərk qozobləndi.

– Mələni sənə, kafər! Bəs sənə nə dörd dəyib ki, belə başağrı-sına düşməsin?

Qazı arvadı mətləbi anlayıb bir fənd işləmək qərarına gəldi. O, zahirdə bu işə əhəmiyyət verməyərək adətli üzrə xeyir-şərinə davam etdi. Bir dəfən axşamdan bir az keçmiş xəlvtə evə qayıtdı, qapıda pusuqaya durdu. qulaq verdi, içəridən xısıltı gəlirdi.

– Bəlkə mənim qulağım pis alır? – Qazı arvadı qapını yavaşca açıb içəriyə girdi. qarı şütüyüb öz yerinə çöküldü.

– Ay qız, qar? – deyər qazı arvadı onu ucadan çağırırdı. – Bəs çiraq hardadır?!

– Bu saat yandırım. – deyər qarı tumanını başına atıb çirağı yandırdı. Arvad qarını süzdü.

– Ay qız, nə ocağ öz evində deyilsən?

– Qazı dedi saqqalına şovə qoy, mən də qaldım.

– Bəs sonra niyə getmədin, qız?

– Gözüm görür ki, gedəm də.

– Bəs niyə görmür? – deyər qazı arvadı qarıya söz atdı. – Sən ki ömründə qızsan?

Qarı hıçqıldayıb:

– Vallah. – dedi. – dünyada mənim ibadətdən savayı ölimdən heç zad görməz!

Qazı dinməyib səsini içinə saldı. Bu tarixdən qazı arvadı ilə qarı arasında çəkişmə başladı. Bir ay keçməmiş qarı bir fənd işlədi, qazı arvadını o dünyaya yola saldı. Qazı göyərək şişmiş arvadın meyiti üstündə saqqalını yoldu, ancaq haray hara çatardı? Arvadı dəfn edib qayıdandan sonra qazı evinin boş və xaraba qaldığını gördü:

– Məlunə! – dedi. – Bu cəvanə sən qurbanın oldu, – qazı qarıya nifrən elədi.

Qarı özünü onda qoymayıb qaşlarını çatdı:

– Nə mənim qurbanım oldu, qadam?

– Belə də oldu. Evim yixildi, mənim xanom, bu gündən suyu sovulmuş dəyirmanə döndü.

– Öləni diriltmək olmaz! – deyər qarı ah çəkdi və bir neçə damla da göz yaşını axıtdı. Əlbət, Allahın könlü belə istəyirmiş!

– Allahın könlü neyləsin? Sən mənim diriliyimi puç elədin!

Qarı göz yaşları içində şaqqa çəkib güldü:

– Sən ki siğə ustasısan!

Günlərin bir günü qarı damın üstünə çıxıb Həydərlə Sofdəri öz yanına çağırırdı.

– Qız qarızdır, bala, – dedi, – vaxtında kəsdin kəsdin, kəsmədin quruyacaqdır. Nədənki qarız içini yeyər, bildinizmi?

Cavanlar utandı, qarı üstünü gəldi.

– Utanmayın, balalarım, utanmayın, utananın oğlu olmaz. Subay-subay gözib obanın itlərini döymüş nə qazanacaqsınız? Cavanlığın bir gecəsi yüz qızıl, qocalığın yüz gecəsi bir qara pul!

Səfdər utana-utana dilləndi:

– Axır, qarı nəne, qızlar körpədir?

Qarı güldü, onun kələ-kötür dişləri göründü.

– Qızın nə körpəsi, ay balam, papaqla vurdun, yıxılmadı, götür qaç, özü də yalquzaq canavar kimi! Mən düzəldərəm, qazı da kobinlərinə kosor!

Qarı çox danışdı Həydərlə Səfdəri qızısqırdı. Bir gün Səfdər başına bir dəstə cahil toplayıb bulaqdan Gülüstani götürüb qazının evinə qaçdı. Sahibsiz qız tərəfindən heç bir kos də ayaq basıb qazının evinin üstünə gəlmədi. Qarı Gülüstani gərdəyin dalına salıb onu dilə tutdu, qız haşa edib kirmədi.

– Ağlama, qızım, ağlama. Bir vaxt uşaq şəkərə ağlayan kimi sən də or dalınca ağlayacaqsan.

Qarının öyüd-nəsihəti qızın qulağına girmədi. Qazı gərdək dalına keçib qızın çənəsini tərçətdi:

– Ağlama, quzum, könlüsüz kəbin düşməz!

Qarı gözələrini qurut kimi ağardıb:

– Könlü olmasa buraya niyə gəlirdi, – deyər qazını bir də çöp-çöp gözdən keçirdi.

Üç gün keçdi. Qarı qazıya bildirdi ki, qız könlü gəlibdir. Sonra o, Səfdəri çağırırdı, kəbin barosində üzleşmə başladı. Qazı başda, Səfdər ayaqda, qızla qarı da gərdəyin dalında idilər. Gülüstani hikməsindən yaman tutulmuşdu. Qazı uca səsle sorğu-suala girişdi:

– Qızım, Gülüstani, sən özün öz xahişinlə bu Səfdər namo ərə getməyərə razısanmı?

Gülüstani iki dəfə hıçqırdı. Qarı gərdəyin dalından pıçıldadı:

– Hə!

– Razısanmı, quzum?

- Razıyam!

- Razısanmı?

- Razıyam.

- Sonin kobinini, quzum, bu Sofdör namo kosisimmi?

- Kəs!

- Sonin kobinini bu Sofdör namo kosisimmi?

- Kəs!

- Kosisimmi?

- Kəs!

Qazı buradaca dönüb qoraxotlu ucadan oxuyub kobini oqd elədi.

Qarı gərdəyin dalından çıxdı və uca səsle Sofdoro:

- Allah xeyir versin! - dedi.

Bir gün sonra qarı qızı köçürüb Sofdörin evinə apardı. Gülüstən bilimodi haraya qaçsın? O oturdu. Qarı qazının yanına qayıtdı. Qazı qarıya çopondazı baxıb soruşdu:

- Bəs sığallı xanım, bizim zohmətimiz?

- Tələsmə, mənim quzum, qız əmələ gəlib gəlin olanda göbək duasına özü gələcək.

Qarı qəribə bir hırıltı ilə güldü:

- Dəmirim gedir, yoxsa kömürüm? Səndən hərəkət, mənədən bərəkət. Təki səndə ərdəm olsun!

Qazı, qarının bu rəhmi qabağında təbəssümlə onu sevdi və xıtcılıq edib yalvardı ki, onu ölənə kimi bu dünyada körpə quzu otından məhrum qılmasın!

- Vaxta ki yalvarırsan, quzu deyirsən, o mənim gözlorim üstə.

Qarı bu sözləri and-amanla deyib qazını ümid elədi. Qazı dizləri üstə qalxıb əlini əlinə sürtdü: - "Tərki adət bə mocibi mərozzost!"

***

Növbə Heydərə çatdı. Heydər dəstə toplanmadan Məstanın razılığını aldı və onu götürüb qazığıla gətirdi. Qazı, Məstanın kobinini Heydərə kösdü. Qarı öz göbək balalarını cvləndirdi, ev etdi və onların işinə ağbircəklik etməyə başladı.

Sofdör evləndiyi gündən Gülüstənlə qaba rəftar etdi. Heydər isə Məstanın baş-gözünü yuyub, saçını hördü və onu böyütdü. Buna görə

do Mostan Heydoro alışdı, özü də gülüstən kimi açıldı. Gülüstən isə günhogün saralıb-soldu. İki bacı dayandıqda Gülüstən Ərobistan quruluşunu, Mostan isə Qafqaz gülüstənini andırırdı. Mostan gül-çiçək, otir-önbər qoxur, onda hər bir ələm görünürdü. Heydər bəxtindən çox razı qaldı, clə bil ki, axtarıb yeni bir dünyanı tapmışdı. Ancaq no isə Heydörün işi döz gətirmədi. Onun qazancını cahil-culul oğurladı, onu kasıb salıb arvadını olə keçirməyə cəhd etdi. Axırda Heydər qonşu qəsəbədə körpic işinə girdi. O oxuya-oxuya körpic kəsir, tikilən uca imarətlərə yerdən yerdən körpic tullayır, birbaş üstəyə çatdırırdı. Heydörün körpic atmaq şöhrəti ələmə yayılır, gündə adam olan dosto-dosto tamaşaya çıxırdı:

- Zalım oğlu gör körpic necə də ulduza qaldırır.

- Son öl, yoqın arvadı göyçəkdir!

- Özü ki körpicçidir.

- Həmbəl olam, toki üzüm o kifir tısağanı görmüyo.

- Əqlin harada idi?

- Topuğumda!

- Düz deyirsən, uzun adamın ağı clə orada olar!

- Yanırsanmı?

- Son öl, yanırım da sözdü?! Başına bir qapaz!

Həmmi belə danışır, Heydoro həsəd aparır və bəxtəvorlik verir.

Heydər kəfindən qalmır, Mostanın eşqi ona hər bir zohməti unuttururdu. Heydər işdən çıxıb evə gələndə yolun kənarındakı meşəyə dönerdi. Oduklar Heydörün baltası qabağında pendir kimi kəsilərdi. Bir an içində Heydər şölesini düzoldib çuxasının cəmbərəsinə götürər, bazardan aldığı ot-çörək, noxud və sobzəvati yamından asar, cvinə gələrdi. Məstan bazarlığı bəşirər, ər-arvad süfrə salıb ləzzətlə yeyib, ləzzətlə yaşar və ləzzətlə durardılar. Gət-gədə Mostanın gözəllyi ələmə yayılıb, xəbəri mahalı götürdü. Gət-gədə Sofdörün qaşqabağından zohər yağar, o dünya var-yoxuna nifrət edər və öz bədbəxtliyindən şikayətlənərdi.

- İki bacının biri belə ceyran, o biri də belə bir tısağa?!
O, son günlər qarını tapıb taleyindən şikayətləndi. Məstanı misal gətirdi, qarı yərcə baxıb başını qaldırdı:

- Olmuyo baldızmdan kəsirsən? - dedi.

Səfərin dodığı qaçdı.

- Kəssom əlimə no gələr?

- Niyo gəlməz?

- Bos Heydor, süd qardaşım! Axır, bir döşdən süd ommişik!
- Gözöl canı no döş, no süd, no qardaş?.. Bu yoldu oğul da atasının başını kosor.

Qarı buradı bir neçə misal çəkib axırda belo bir ohvalat noql elodi:

– Bir gün qoca atanın arvadı ölür, o dönüb cavan şamama kimi bir qız alır. Lap evvel gündən oğlunun, analığına gözü düşür. Kişi işə gedir, evdə oynamaşa başlayır. Bir gün söz bir yero qoyub kişinin başını özib meyitini peyinlikdə gizləyirlər. Bir az keçir işin üstü açılır.

– Doğrudan?

– Əlbəttə, doğrudan! Gözöl can adamı susuz sohralara salar.

Qarı heç bir sifət görmədiyü Güllüstandan intiqam almaq üçün, Səfərin beynində Güllüstanın pisliliyini, Mostanın gözölliğini bərk-bərk yerləşdirməyə çalışırdı. Aşam-sohor Səfərdə, Heydörün ocağının qırağından əl çəkmirdi. Güllüstan çağırmağınca gecələr o, evinə dönmürdü. Heydör öz süd qardaşı və bacanağı Səfərdə açıq sifətlə qonaq eləyib yola salırdı. Mostan isə Heydörün gözöllərini ona zilləməsindən bir mənə çıxara bilmirdi.

Qarı işə düşdü, Mostangili suyu elodi.

– Ay bala, hərəndən mən də bəisdən bəriyəm, ancaq rəhmətlik an qundaqda soni oda atdı. Sənin kimi gəlinin orı gorək küçünün o başından çıxanda, atının kişnortisi gorək bu başından qayıtsın, bütün kəndi ayağa qaldırsın. Nəinki beli şöləli hıqqana-hıqqana, tor tökö-tökö gəlsin?

– No olar, xoşdur, Allahın qismoti beludir!

– Qismət qismətdir, ancaq forasot do forasotdir. Dünya yeyono quyrıqudır. Kaş sənin, Güllüstan kimi bir evin ola, bu gözölliyo o var yox, bir zər-zibə də gələ, görəsən dünyanın ağzı necə oylu qalır? Vallah onda bir tamaşan min can alar! Lap aya deyörsən, son çıxma mən çıxım, günə deyörsən, son çıxma mən çıxım. Qədrini biri yox, mini bilir. Hələ bir durub sinosini də ayağının altında forş eliyör. Kərpəkösənün birinin çarığını çıxarmaq, ondan bir gün görmök, adına nə deyörlər?

Qarı üç ay gəccə-gündüz vird elodi, bu danışılardan Mostanın beyninə damcı-damcı damızdırdı. Bir gün Mostan fikir içində qaldı, Heydörün gətirdiyi bazarlığı bişirmədi. Heydör axşam evə qayıtdı. Ocağın üstünü boş, evin içini qaralıq gördü. O tovcüb etdi:

– Nə olub, Mostan, belo yas saxlayırsan?

Mostanın çiyinlərini atdı:

– Heç!

– Axı niyə bir şey bişirməmişən, sən bilirsen ki, mən acqarımı korpicə ata bilməyəm, şolo qaldıra bilməyəm.

Heydör çox danışdı, Mostandan düz-oməlli bir cavab ala bilmədi. O soğan-çörök yeyib yaddı. Mostan fikir içində ocağın qırağında oturdu, əl do sabahı açdı.

– No var, Mostan, bolko sono bir şey olub?

– No olacaq?.. Bos bir no vaxtı bu dünyada bir ağ gün göröcoyik? Onun dördini çökioəm.

– Ağ gün noyo deyörsən?

– Ağ gün vərə-dövlətə deyioəm. Qapımızda inok sağlımır, sənin altında da kişnəmir, evyanımızdan ol şaqqaşı asılmır. Bir şolo, bir korpic, nə olsun?

Heydör başını yero dikdi,

– Demök, sən kasıbcılıqdan şikayət eloyörsən?

– Ho, boxtımdən şikayət eloyioəm.

– Arada hənə cadu olub belo danışsən?

– Heç bir cadu olmayıb.

– Bolko sono qurdayğı sürtüblər?

Mostan lal dayanıb evdən çıxdı. Heydör yenə qasoboyə yönəldi. Usta yuxarı mörəbodən – “korpic!” – deyö çağırdı. Adamlar sohbətə dayanıb tamaşa etdi. Heydör korpicə götürüb altdan-yuxarı atdı. Korpic yarı yoldun yero düşüb pul-pul oldu. O kor-peşman döndü, adamlar dağılıhdı.

Heydör meşoyə girdi, baltanı ağaca vurdu, ağac dilləndi, baltə geriyo qayıtdı. O, meşoyə tökülmüş çır-çırpidən bir qoltuq düzəldib evə döndü.

Ocağın üstü yenə boş idi. İki gün qabaq almış yağlı ot isə pişiyin qabağında idi.

***

Səfərdən soyuduğunu görən Güllüstan bir omlik quzu saxlayır və gününü onunla keçirirdi. Güllüstan omliyin boğazından qumrov asmışdı. O, axşam-sohor quzunu oxşayır və onun boynunu qeəcəqləyib ağlıyır. Quzu da Güllüstanə baxıb yasa batırır. Gətdikco Səfərdə Güllüstanın gününü göy osgiyo düyürdü.

– Nə ölən kimi ölürsən, nə də dirilən kimi dirilirsən! Bir sümük, bir dəri! Elo bil ki, gərdən indi xortlamısan, özün də dönüb dirigözlü məni qapacaqsan!

Bu sözləri Səfdər vird eləmişdi. Bir gün Səfdər yenə də Gülüstənin barəsində sözlər quraşdırdığı zaman o, dişlərini qıcaayıb:

– Sən ki qarını almısan, – dedi, – məndən nə istəyirsen?

Səfdər qoribələşdi:

– Nə qarısı?

– Küp qarısı!

– Neco?! Küp qarısı?!

– Məni qəhər tutmuşdu. Mən ölsəm də sənə razı deyildim. Qarı gərdəkdən dilləndi. O sənə ərə getdi. Qarı da onun kobinini sənə kəsdi.

– Bəs onda sən niyə gəldin?

– Qaçmağa yer tapmadım. Namusuma boğuldum.

– Demək, sən məni sevməmişən?

– Səni görmək də istəməmişəm!

– İndi necə?

– İndi daha beşbətər!

– Bəs niyə ölüb-itmirsən?!

– Ürəyim gəlmir! Bu çıxıb-batan gündən əl üzə bilməyom.

– Vərəm yeyən ürəkdə haradan cürət olar?

– Mənim ürəyimi vərəm yox, sən yemirsən!

– Bəs Məstan niyə sənin kimi deyil? İkiniz bir qarında yatıb, bir gündə doğulmusunuz. O maya budlu, köşəkgözlü bir gəlin, sən isə qotur çəpiş!..

– Gözün harada idi?

– Kor idim.

– Bəs indi niyə açılmış?

– Açıqlar, mən də cəsləni alaram, lap sənin acığına onun özünü alaram, açıqlar.

– Kimi?

– Məstani!

Gülüstən eşitdiyinə inanmadı, onu dəhşət götürdü.

– Kimi alarsan?!

Səfdər dartınaraq:

– Məstani! – dedi.

Gülüstən əlini atıb kuzəni götürdü və bütün əsobi qüvvəti ilə Səfdərin başına çırpdı.

– Qurumsaq!

Kuzə Səfdərin başında pul-pul oldu. Onun baş-gözünün qanı süzələndi.

– Öləsən də, qalasan da!..

– Oğraş! – deyə Gülüstən qəşş edib yerə sərdi, qumrovlu quzu onun başının üstünü alıb dilsiz dayandı və gözələrinin yaşını axıtmağa başladı.

***

Səfdər başını dosmalla birtəhər sarıyıb özünü qarının evinə saldı.

– Bu nə əhvalatdır, oğul?

– Sənin bəyöndiyin, gətirib gəldiyin o şamama tağlı Gülüstəndən soruş.

– O ölət, o Gülüstən, ay sonin şivəninə oturum belə arvad! Ondan isə bir ala çənbor qancıq yaxşıdır. O məni də tutur. Qorğanır, dörd yanını qapır.

Qarı Səfdərin saxsı qırıntıları dolmuş başına baxıb:

– Hələ nə yaxşı gözünü tökməyib, – dedi.

– Elə az qala tökmüşdü.

– Bəs niyə öldürmədin o öləti?!

– Elə öz hikkosindən öləndən bədtər oldu.

– Axı oturub-durub nə deyir?

– Öz doğma bacısından dərildir.

– Sən də onun acığına öldən buraxma!

– Axı namusuma boğuluram.

– “Namusuma”?! – qarı xırıltı ilə güldü. – Namus! Dünyanın canını alan bir maral! Bacındır, yoxsa nə? Həmişə baldız chtiyat arvadıdır.

– Bu ölsə demirsən?

– İstəsən ölət!

– Deyirsən olimi onun murdar qanına bulayım.

Qarı qırısq olini gözünün üstünə qoyub:

– Bu iş nonoyin gözələri üstə, – dedi və altdan-altdan Səfdərə baxdı: – Onda nonoyo nə vərərsən?

– Bir balalı inok!

- Axsam ötür qapıya, qarı nənən salsın onu küpüyə!
Axsam mal-qara gələndə Səfərdə buzovı açıb inəyə qoşdu və gətirib qarının qapısına ötürdü.

- Bu da sənin inəyin!

Ömründə qapısı inək görməyən qarı, şadlığından şənlik elədi və çirıq vurub göyün yeddı qatına qalxdı.

- Bütün dünyanın gözəllərini düzəldərəm, gözərəm, bəzərəm, düzərəm. yığaram. gətirərəm tökərəm başından üzü aşağı!

Səfərdə qapıdakı qara daşın üstündə oturdu. Qarı onun yanını kəsdirdi.

- Allahdan gizlin deyil, səndən nə gizlin, ay qarı nənə, düzü, Məstan yamanca beynimə düşüb. Baldızım deyil, lap bacını da olsa, çəkinə bilmirəm. Allah şeytana min lənət eləsin.

Qarı əda ilə gülüb:

- Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini, - dedi. - Alasan qucağına elə bir canı, doluyasan boynuna şahmar ilanı, qoqulayasan ənbərəşfani, deyərsən mən də gördüm dünyanı... Nəinki bir tısbığa, bir çayırtığa, bir ölət! Bu gözü yumursan o biri gözə heç bir işi düşürmü?

Bu dünya yeyənə qaldı,
"Mənəm" deyənə qaldı...

Götür, oğul, götür! Dünya nəzinin bir gecəsi bir dünya sultanlığına dəyər. Nə tac, nə taxt?!

Qarı çox deyib, çox bağladı. Səfərdə yerindən oynadı.

- İndi tədbir qarı nənə?!

- Tədbir mənədə!

- Bəs nə vaxt?!

- Qoy hələ bir az bişirim!..

***

Heydərini işi qarışmış, olan səliqəsi də pozulmuşdu. Ev zibillənmiş, eşik sökülüb-tökülmüşdü. Onun komasından acı bir qar yağdı. Heydər toqqasını bir kənara atıb, yaxasını açmışdı. Onun üzünü tük basmış, dik eşikdən bığları üzü aşağı sallanmışdı. Heydər, ətrafını kül basmış ocağın qırağında oturmuşdu. Qarı başını içəriyə salıb evi süzdü və:

- Gəldim görə ki, - dedi, - balalar necədir?! Bəs Məstan? Heydərini dərdi bir dağ kimi ürayinə yüklənmişdi. O bu yükü asırmaq və dərdini boşaltmaq istəyirdi.

- Məstani heç soruşma, nənə!

- Niyə bala?

- Məstan bir qaçağan ahuya dönüb, indi kəməndə gəlmir.

- Bəyəm hansı dağa vurubdur?

- Allah bilir.

- Bıy, niyə balalarım! Hansı imansız, quransız sizə qurdağı sürtüb? Bıy, mənim körpə balalarım, gözəl, göyçək balalarım! Sizin göbəyinizi mən kəşmişəm, nəvələrim olsun, onların da göbəyini mən kəşdim, onların da sizin kimi bu əllərimdə atım-tutum. Dələ-duzlar, sizi evləndirib ev elədim ki, dönüb adam olasınız, yoxsa təpikləşəsiniz? Bəs mənim Məstanım hanı? Bəs indi o haradadı?

- Qarı nənə, tapana mən özüm də muştuluq verərəm!

Qarı, Heydərini qarşısında oturdu.

- Sən zarafat eləyirsən, bala? Damağını niyə sallamısən? Bəlkə sən də o gic Güllüstanın sözündən inciməsən, hə?

Səfərdə soruşdu:

- Güllüstanın nə sözü, nənə?

- Lap gic söz, bala. Yəqin yazıq Məstan da elə bu sözü eşidib hövləndən baş alıb gedib.

Heydər təkidlə soruşmağa və dərəcəsinə çatmağa çalışdı:

- Güllüstanın nə sözü axı?

- Boş, lap boş bir söz!.. Qarğa bəyin bir söz. Onun vayına-şivəsinə oturum. Ağılı başında olsa, oturub yeyər-ıçər, o da adam olub ətə-qana gələr. Bəzənər, düzənər, yoxsa gündən-günə hirsindən heç quruyarmı? Axırda da sarsaqayıb rüsvayçı-rüsvayçı qələtlər eliyor? Elə gəlmişdim danışam, danlayam, deyəm, bala, bacını çağır, onun başına bir ağıl qoy. De ki, eldən-obadan eyibdir. Axır bir dost, bir düşmən də var.

- Bəyəm belə nə olub ki?..

- Bəd əməl bir söz, qarğa bəyin bir qələt. Nə qədərdə eşitməsən, o qədərdən duru qalar. Qeyrətətsiz bacından namussuz hərəkət çıxar. Durub əri Səfərdən başını yarıb, aləmin içində qışqıra-qışqıra yayıbdır ki, it gəlib örkən aparıbdır.

- No örkən, axır?

- Çox gülünc, ay bala! Səfərdə deyib ki, sən niyə Heydər gəldi gəldirsən?

– Bizo?! Nə olar ki, bacanaq bacanağın evinə getməsə, daha hara getmək olar.

– Heç nə. qəlbi qara ölmüşdür də...

– Nədən qaralır ki?

– Onu deyən gərək də. Məni yanına qoymur. Yal üstündə küçükləmiş qancıq kimi məni tutur. Görən kim başına haradan, hansı bir fəsadı salıbdır.

Heydörün rəngi qaçdı. onun təbi dəyişdi. Qarı olavə elədi:

– Fəsad! Başdan-ayağa, ayaqdan-başa fəsad! Qırx qazanın mayası!.. Görün bacı da bacıya belə baxarmı? Yərdən göyə, göydən yerə bədnəmçilik!

Heydör özünü saxlaya bilməyib küncə atıldı. Ovxarlı odun baltasına baxıb:

– Bədnəmçilik. – dedi və baltanı qapdı.

Qarı ayağa qalxıb əl atdı:

– Bir baltanı ver, baltanı ver!.. Dəli-dəli danışma! Baltanı ver. Dağdan ağır bir oğlan, fəsad bir sözün üstündə özündən çıxacaqsan?

Qarı söyüb-söyləndi və qanıb baltanı Heydörün olımdan aldı.

– O qalmışdı, bir xata çıxardasan? Gülüstəndir, qızdırması tutub sayaqlayıb, sən də gedib bir baltə küpü ilişdirərsən qanı cəhənnəmə olsun. onun qurumsaqçılığını bizim boynumuza təkörson!

– Mən heç o fikirdə deyiləm!.. Ancaq heç bilmirəm ki?..

Qarı. Heydör bərk danladı, baltanı çiyinə alıb qapıdan çıxdı və yollandı.

Yolda qarı Məstana ürcah gəldi və bəri başdan deyilməyə başladı.

– Vayına otursan elə qızın, elə bacının, – deyib Məstanın yanından ötüb-keçdi. Məstan gəlib evə çıxdı. Heydör hiddətlə soruşdu.

– Xanım. belə haradan təşrif gətirirsən?

– Gözməkdən! – deyər Məstan acıqlı və deyintili cavab verdi.

– Bəyüm buxovlayacaqsan! Ərsiz arvad, yüyonsiz at – deyiblər.

– Bəyüm sən dulsan, balam?

– Dul ya qız, evdən çıxmaq qadağandır bəlkə?

– Hara getmişdin?

– Gözməyə!

– Doğrudan harada idin? – Heydör acıqlı-acıqlı və acı-acı yuxarıdan Məstanı süzdü. – Doğrudan da gözməkdə? Kəfdə, damaqda?..

– No kəfində, nə damağında? – deyər Məstanın rəngi ağardı və Heydörün baxışları qabağında: – Allah sən saxla, – dedi. – Şərdən, fəsadın, fitnədən sən saxla!

– Allah saxlasın!.. Arvadlar... – Heydör əlini əlinə sürtüb qapıya yönəldi. Məstan ayılmış kimi onun qabağını kəsib yaxaladı.

– Nə olar ki, Heydər? Nə olar ki... Adam üç gün üz görməyəndə beləmi olar? – O, mütorəddid bir hərəkotlə: – Nə olub ki, Heydər? – dedi.

– Özündən soruş!

– Özüm neciliyim?! Başıma... zəhər damanda... – O boğuldu.

– Başına zəhər yox, üyəyinə qara qurd düşəndə...

Heydör, Məstanın yaxasından tutub:

– Namusuna qara ləkə düşəndə... – deyib yolundan fırlatdı və evindən çıxdı. O, qəsbəyə tərəf yönəldi. Onun dalınca düşüb əli qoynunda dayanan Məstan Heydəri gözəndən itincəyə qədər süzdü.

– Allah, sən saxla! – dedi. – Allah, sən qandan, fitnədən fəsadın, saxla!..

* * *

Qarı qabağında gələnə “pıçı-pıçı” elədi, əhvalat isə ağızdan-ağza yayılırdı. Sofdör bu əhvalatdan tongo gəlib özünü qarının üstünə atdı.

– Ay qarı nənə, bir ələ!

Qarı gözəlirini qıyıb:

– Əlac hərəkotdədir, bala, – dedi.

– Nə hərəkot, qarı nənə?

Qarı ona çığımb:

– Məstan bulğa gələndə götür qaç qazığıla, – dedi, – hilləsini qarı nənən düzəldər.

Sofdör bir an fikirlişib başını qaldırdı:

– Yekə rüsvayçılıqdır, – dedi, – böyük bədnəmçilikdir.

Qarı qırışq üzünü ilə ocaib güldü:

– Tozodən? Xı... xı... Aləmə zurna çalınandan sonra?

Sofdör sapsarı saraldı:

– Bəs Heydör nə olsun?!

Qarı Sofdörün dizini basıb:

– Var qabağında Heydör qanı bir qotur keçdi, – dedi. – Çağırarsan çayılbışımı, xirtəyini doldurarsan, o da bir güllə, taq, qurtardı. Sofdör sükuta gəldi, qarı olavə etdi:

– Sahibsiz adamdır. Kim itirib-axtaracaqdır?
– Axır, çörək kəsmişik... Axır, biz qohumuq... Axır, biz bir dördşon
süd əmmişik?... Allah sən özün kömək elə. – Səfər gicallandı, başını
tutdu.

Qarı gözlərini qıyıb:

– Onda get öz ölinlə öz qəbrini qaz, – dedi, – özü də neçə
gündür ki, yoxdur, xəbər gəzir ki, o açılan axtarı.

– Heydər elə iş eləməz.

– Namus yükü ağır olar. Adam qardaşından da adlamaz. Sən vaxt
ikən qarı nəyənin sözlərinə bax. Tap cayılbaşını. Kosdir başını,
vəssalam!

– Cayılbaşı ağızbütöv olmazsa?

– Müqəssir sirt açmaz. Bildinmi? Sonrasını mən özüm deyərəm!

Səfər gicallanmış halda qaldı. O, konara çəkildi, xeyli fikirləşdi
– “mən onu. ya o mənə. Şübhədən nə çıxar. Lonəto gəlsin şeytani,
mən lonəto gəlsin şeytani, on mən lonəto, yüz mən lonəto, milyon
lonəto gəlsin qara şeytani...” Səfər oturdu, qaraldı, sonra ayağa
durub “mən onu!” deyib gözdi və cayılbaşını tapdı. Onu konara çəkdi:

– Ə, cayılbaşı, axır, bir iş var!

– Nə iş, Səfər?

– Heç xərcəliyin varmı?

– Ayə, mənə pul verməkdən pul alırsan? – deyər cayılbaşı ağız
yelli danışdı.

Səfər onun ağızını tutub:

– Sus! Yavaş, səssiz! – dedi.

Cayılbaşı, Səfərin əlini itələyib:

– Ə, bu dünyada mənim, – dedi, – heç Allahdan da qorxum yox-
dur, sən niyə mənim ağızını tutursan? Kim nəçidir ki?... O Allah
haqqı beynini qatıq kimi göyün yeddi qatına dağıdaram!..

– Ə, bir yavaş, kiri! Soruşuram pulun var, ya yox?

– Ə, kişidə də pul olarmı? Mən mal yeməz zadam, balam?

Səfər əlini cibinə atıb:

– Pul məndə, – dedi.

Cayılbaşı yavaşdı.

– Atan oldu behiştə, bu başqa məsələ. Ver pulu, keç qulun
olsun! Bax beləə!..

– Bu qədər cibboşsan?

– Ə, cayıllığa cib nə qayırırsın? Kəfdir özümüz üçün çəkirik. Heç
cayılbaşı da bu dünyada bir varlığa darlıq eləyormi? Sən öl, o

Hözrəti-Abbas haqqı, dünyanın bütün var-yoxunu yığıb versələr
mənə, üç gündə kül eloyib sovuraram göyə, mən belə oğlanam!
Çayda balıq yan gedər!

– Onu bilirom!

– Sən bilirsən ki, bütün dünya mondon tük salır. Bir balaca göz
vursam, bir gecədə cayıllar on üstünü keçirər. Bunu külli-ələm bilir.
Heç kos do yel olub yanımdan öto bilmir. Sən bilmirsonso, sən də bil!

Cayılbaşı əlini belindəki tomosino atdı, sonra belindəki tapançaya
vurub:

– Biri doğrayır, – dedi, – biri də atır. Cayıllara da ki, yalnızca
canavar kimi bir fit versəm, ozrailin özünü də boğazlayıb parçalarlar.

Səfər cayılbaşını yavaşdıb onun qulağına pıçıldadı, cibindən
xeyli pul çıxardıb onun ovcuna basdı.

Cayılbaşı ciddon soruşdu:

– Doğru sözdür, yoxsa zarafat?

– Heç belə də zarafat olar?

Cayılbaşı pulu sanayib başını buladı.

– Bu holo üçdə bir payı!

– Olsun beşdə bir payı. Sən iş gör!

– Sən öl, adamın sözündə yalan olsa sonra mən qayıdıb onun
arvadını dul qoyaram. Məsəl üçün deyirəm, – cayılbaşı qansız güldü.
Sən də bizim birimiz, mən homişo uşaqlara deyirəm, Səfər lotu
cayıldır. Ancaq dünya varı onu boğub bizdən konarda tutub. Ona
görsən o da bizim kefo qanşır.

Səfər cayılbaşının küroyino vurdu. Cayılbaşı gedib gecə
cayılları topladı və səhər tezdən onlar yola çıxdılar.

* * *

Qosobonin konarındakı kəmpicxananın yanında əməlolol olurdu.
Heydər də bunlarla birlikdə burada gecələyir, gündüzləri kəmpic
palçığı eloyirdi.

Axşam qaranlığı hor yeri bürümüşdü. Çiy kəmpicli daxmalardan
alov çıxırdı. Gündüzdən bolodloyon cayıllar özünü daxmalara tərəf
verir, öyilə-öyilə keçirdilər. Birdən onlardan biri Heydər ocağın
qırağına oturan görüb yavaşcadan o birisinin olından tutdu və
Heydər göstərdi. Heydərini sinəsi açıq idi. Onun dümpərə saqqalı

solğun sifətini örtürdü. Başqa omələlər deyib-gülür, şaqıldayırdılar. O isə mөлul-məhzun baxırdı.

- Bax, Heydər odur!
- Ədə, axı çox fəğirdir.
- Fəğir, ya zalım içindən pul çıxırsın!
- Axır, adamın yazığı gəlir.
- Cayılbaşı adamı atdırar.

Cayıllar xısıldaşib danışdı, girovo axtardılar, ancaq Heydər atmaq üçün fürsət tapmadılar. Onlar ətrafda gecələyib səhəri açdılar, yan-yörədə hərlandılar. Əmələlərdən növbət ilə gündə biri işdən qalib yaxın meşəyə gedir, axşama bir şələ odun gətirirdi... Gətirilən odun dörd daxmanın arasında qeçaq-qeçaq bölünür, ocaqlara qalanırdı. Əmələlər ocağın qırağında həm isinir, həm əppəklərini yeyib, sularnı içib, Allaha şükür edib, sonra da yığılıb yatırdılar. Odun növbəti Heydərə çatdı. Heydər balta və ip götürüb meşəyə yönəldi. Cayıllar göydə axtardıqlarını yerdə tapmış oldular. Heydər meşəyə gircək onlar qarabaqara onu izlədilər. Həmişə bir an içində odun doğrayıb, şələ vurub yolun dabanını qıran Heydərün ürəyi qubar clədi. Onu bir ağır qəm-qüssə bürüdü. O mızıldandı, sonra yanıqlı-yanıqlı oxuyub meşəyə səs saldı. Heydər ağacdən-ağaca keçdi, meşənin dərininə getdi. O ipi yerə atdı, baltanı olına götürdü, oxumağını kəsmədi. Heydər, dikələn quru ağacı kəsmək və sonra doğrayıb odun cləmək istədi. Heydər baltanı ağaca vurdu, balta demirə dəyən kimi cingildədi və geriyə qayıtdı. O, oxumağını kəşib qüvətsizliyini gördü. Ah çəkib "vəfasız Mostanı!" - dedi. Heydər bir neçə balta endirdi. Mənğa duran cayıllar ağaclarnın daldası ilə yerişib Heydərün on addımlığına çatdılar. Onlar dayanıb özlərini toxtatdılar. Hər ikisinin əli birdən tufənglərin şeytanısını çəkdi, qoşa güllə Heydəri yerə sərdi, balta kənara atıldı. Cayıllar cəld yaxına gəldilər və Heydərün başının üstünü aldılar. Atılan güllələr tutarlı yerdən dəydiyinə görə Heydər güllələrlə keçinmişdi. Cayıllar boylandı. Onlar səssiz-səmərsiz ipi Heydərün ayağına salıb tezco sürütləyib bir qədər aralıqdakı yargana çatdılar. Onlar Heydəri aşağı atıb yarganı üstünə uçurdular. Sonra da üstün bir neçə çünik ağac-uğac atıb uzaqlaşdılar. Onlar meşədən çıxmamış göy guruldayıb yağış yağdı, Heydərün qanını itirdi. Yaralanmış ağacın dibində yalnız birco balta nişanə qaldı.

***

Günlər gəlib keçdi. Toklik Mostanı poncosino alıb boğdu. O durub qəbiristanə yönəldi. Anasının tikanlı kol basmış qəbri üstündə oldən düşüncə ağıladı, qosoboyo yönəldi. O korpic kəsilən yeri tapdı, omələlərdən Heydəri soruşdu. Bir həftə qabaq Heydərün meşəyə oduna gətirdiyini və həlo də qayıtmadığını bildi. Əmələlər onun evo gedib çıxmadığını görüb təəccüb etdilər. Mostanı qohor boğdu. O dayana bilməyib meşəyə döndü. Mostan ağacdən-ağaca adladı və "Heydər!" - deyə çıxırıb ağıladı. O, yaralanmış ağacın dibinə çatdı, yerə atılışmış baltanı gördü. Mostan diqqətlə ağacın dibinə baxdı. Ancaq heç bir şeydən baş tapa bilmədi. O, üroyinə dammış kimi baltanı götürüb bir az aşağı yeridi, yarganın başına çatıb burada dayandı, çox bərk ağıladı və qoşş edib qaldı. Gecəyənisi ayıldı, meşədə olduğunu görüb Mostan səsi dolusu "Heydər!" - deyə çağırırdı, meşədən isə öz səsi qayıtdı. O, gecə meşədə olloşib səhəri özünü evo çatdırdı. Onun üroyi tab gətirib durmadı. Mostan sonəyi götürüb, çeşməyə yönəldi. O, sonəyi kənara qoyub duru, qaynar çeşməyə baxdı və taleyini suda aradı. Onun gözələrində muncuq kimi bir cüt yaş göründü.

Qarının qurğusu ilə hərəkət edən cayıl dostosi qoflotən arxadan Mostanın qolundan yapışdı. Elo bil ki, Mostanın sapdan asılmış üroyi qırılıb yerə düşdü.

Cayılların və Sofdörün köməyi ilə Mostan qollar üstündə qazı evinə gətirildi. Qarı onları qarşılıqlı, yer göstərüb, gərdək açdı. Cayılbaşı dostosini çəkib qayıtdı. Evdə qarı, qazı, bir də Sofdör qaldı.

- Qazı, isti-isti kobinini kos, dul arvaddır, qoy savab olsun!

Qazı, qarıya tərəf çiyinlərini çatıb:

- Onun heç nitqi yoxdur ki, - dedi, - bir də ki iddosi çıxmayıb...

- Bir qəndər utancaqlıq cloyir, son qurtar, qoy başları bir yerə com olsun. Qalan-qulanı da özün yola ver!

- Hər halda özü öz dili ilə rızılığını boyan etməlidir ki, kobin cari cildsin!

- Bu saat! - deyə qarı gərdəyən arxasına keçdi. O, Mostanın uzanılısına fikir vermədən öskürdü. Qazı sual-cavaba girişdi, qarı - "hə, raziyəm, hə, kobinimi kos!" sözləri ilə qazını inandırdı, qazı onun kobinini oqd clədi. Qarı gərdəkdən çıxıb Sofdör ilə birlikdə qazı evinə tək etdi. Qazı gözü ilə onları ötürüb gərdəyən dalısına keçdi, "qızım", - deyə Mostanı çağırırdı, səs gəlirdi. O, Mostanın soyumuş biloyini olına aldı, nobz vurmadı.

Səfərdə yolun yarısında qarıdan qoparılıb qaldı. Qarı özünü başı alovlu Gülüstanın yanına çatdırdı.

– Bıy, başıma daşlar, – dedi, – hələ də hoyasızlıq olarmı? Sən dəli-dulunu başına topla, götür bacını bacının üstünə qaçırt. Görün bundan sonra göydən yağış əvozinə nə qədər hələ qarı yağacaqdır?..

Qarının hay-küyü və canfəşanlıq qabağında Gülüstən dillən-məyib onun qolundan yapışib bayıra atdı.

– Get, küp qarısı! Cəhənnəm qarısı! – deyib heybətli qışqırdı.

Qarı geriyyə döndü, yolda Səfərdə rast gəldi:

– Nə var, qarı nənə?

– Elə bir şey yoxdur, yumşalar!

– Mən gedim, ya yox?

Qarı tövyyəşə-tövyyəşə:

– Hələ gözünü görməmə, – dedi, – bir qədərdən daş da, domir də olsa yumşalar.

Qarı, Səfərdə buraxıb qazının qapısına çatdı. Adam olan çaxnaşib bir-birinə döymişdi.

Qarı qısqana-qısqana qazıdan soruşdu:

– Necədir quzu?

– Onun nəbzı vurmur, qorxuram bir fəlakət olsun.

– Sənin onun nəbzində nə işin var idi?

– Çağırıdım, dillənmədi, baxdım ki, nəfəssizdir.

– Sən ona baxma, – deyə qarı cavab verdi. – Özü bicliyindən nəfəsini udubdur.

Qarı içəriyə girib gərdəyi qaldırdı, oyulub Mustanı çağırırdı. Cavab gəlmədi, çünki onun nəfəsi əbədlilik batmışdı. Qarı çökülib, “qoy dincəlsin”, – dedi və bayıra çıxdı. Səfərdə aramaq üçün geriyyə döndü.

Qarını qovan andan Gülüstanı şiddətli bir titrəmə tutdu və “Namusu bürüb-büküb itə atıblar, it yeməyib”, – deyə o uçuna-uçuna kəndiri tapdı. Gülüstən böyük bir hoyəcan içində kötüyü ayağının altına itələyib evin tirdənə kəndiri keçirib hazırladı. Sonra o, yaylığını öz üzünə rübənd eləyib sifətini ördü. Titrək kəndiri bığazına keçirdi. O, ayağını tərpedib kötüyü itələdi, özünü boşluq və uçurumda duydu. Gülüstən olını kəndirə atıb qıvrıldı, sonra onun qolu boşalıb yanma düşdü. Quzu, Gülüstana baxıb, baxıb molortı qopardı. Qarı, Səfərdə aramaq, camaat arasında onun abrisını alıb danlamaq buhanəsilə başını bir də içəriyə saldı, qayıdıb hay-haray qopardı. Qulağı səsdə olan adam tökülüb gəldi. Qarı tolaş içində

hənkürüb ağladı. Adamların içində dayanan çiyini çuxalı, ağ saqqallı Homzo dayı cinayətin izini aramaq üçün diqqətlə baxırdı. Qara donlu qarı, qara İblisi andırırdı! Sanki Homzo dayı əfsanələrdən bildiyi qarının yeni fəsadlar çıxarmaq üçün küpə girdiyini, hələ min cür itnə-fəsad törətmək üçün başını küpdən konara uzatdığını görürdü. nənə dalğası və tolatımü içərisində Homzo dayı özünü yeyib-tökən xarını nəzərdən qaçırmırdı. O, qarına baxdıqca sanki bütün qurğuların izini görür və birco-birco sezirdi. Homzo dayı çox baxdı, axırda ırgələndi və sonra da:

– Lənət bu dünyada qırx qazanın mayasına! – dedi. – Lənət bu İlyanın gözü yaşlı fəsadına!..

Bu an bir güllə açıldı. Adamlar çığırışdı. Səs gəldi ki, “Səfərdə lo özünü vurdu”. Adamlar güllə açılan sənəto qaçdı. Həminə dayı yərində dayandı, bir də tokrar:

– Lənət bu dünyada qırx qazanın mayasına! – dedi. – Lənət bu İlyanın gözü yaşlı fəsadına!..

03.11.1942

Ustur-Qarday (Qrozni yaxınlığı)

QILMAN İLKİN

(1914)

Qilman İlkin Bakı yaxınlığındakı Mərdəkan qəsəbəsində anadan olmuşdur. Doğulduğu kənddə ibtidai təhsil almış, sonra Bakı Pedaqoji Texnikumunda oxumuş (1926-1929), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir (1936).

Əmək fəaliyyətinə 1929-cu ildə Xaçmaz rayonundakı Əhmədoba kəndində məktəb müdiri və müəllim kimi başlamışdır. Sonra "Gənə işçi" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi, "Uşaqgənəş" də məsləhətçi, baş redaktor, direktor, "Azərbaycan" da baş redaktor, direktor, "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru vəzifələrində çalışmışdır. 1974-cü ildən fərdi təqaüdüçüdür.

Bədii yaradıcılığa XX əsrin 40-cü illərində başlamışdır. "Qalada isyan", "Şimal küləyi" romanlarını və "Həyat yollarında" povestini oxucular maraqla qarşılamışlar. O, 2005-ci ildə Azərbaycanın Xalq yazıçısı fəxri adı almışdır. "Həyat yollarında" povesti yazıçının ikicildlik "Seçilmiş əsərləri"nin I cildindən tərkibində (Bakı, Azərbaycan, 1966) gətirilmişdir.

HƏYAT YOLLARINDA

(Povest)

Gecədən xeyli keçmiş fayton karvansaraya çatdı. İri taxta darvazalar bağlı idi. Bütün yolu zümrümə etmiş olan qoca faytonçu birdən-birə susdu və yerə enərək taxta darvazanı şiddətlə döyməyə başladı. İçəridən karvansara sahibinin hoğuq, xırıltılı sesi eşidildi:

– Bu saat!

Darvaza cırıltı ilə təybatay açıldı. İçəridən alçaqboylu, şişman gövdəli və ayaqyalın bir qoca çıxdı. O, yuxulu gözlərini ovuşdurmuş qapının dalından çıxartdığı iri dirəyi bir tərəfə qoydu. Fayton fəğaninin işığından qamaşan gözlərini bir qolu ilə örtərək:

– Çox bixəft gəlmişsiniz, – deyə narazılıqla səsləndi.

Faytonçu cavab vermədi, atların cilovunu dartdı. Yorğun atlar yerlərdən tərpənmək istəmirdilər. Faytonçu qozəbləndi və burunun altında nə isə mirləndiyi zaman, ölükdəki qamçı kürəni atın

sağrısında şappıldadı. Fayton bork silkindi. Atlar durduqları yerdən sıcağırlar və fayton bir an içərisində darvazadan içəri girdi.

Həyat palçıqlı idi. Zığ faytonun çarxları altında xırıldaırdı. Faytonda oturmaş qara geyimli, başında iri, dairəvi zənbil papaq olan yaşlı qadın, hoyotdan qılınan üfunotə davam gətirə bilmədi. Çanta-sından ağ, ipək dosmalını çıxartdı, buruna dayadı. Başını isə yanında oylamış və özündən xeyli cavan görünən orino tərəf əydi. Faytonun silkonmosindən mürgüdon ayılmış Nəcəf isə hoyotə boylanmağa başladı. Hoyot çox böyük idi. Lap dib tərəfdə dovə karvamı monzil salmışdı. Yatmış dovələr boyunlarını uzadaraq gövsöyürdilər. Onların yanında iso, iri yük tayları bir-birinin üstünə qalanmışdı. Sol tərəfdə, hoyotın qışmon quru yerində iso faytonlar açılmışdı. Uzun bir axura bağlanmış atlar tez-tez fınxırırdılar. Nəcəf otfıra çökmiş əlaqaranlıq içərisində hoyotdə bundan artıq bir şey görə bilmədi.

Onların faytonu da hoyotın on axırında corgo ilə açılmış faytonların yanında durdu. Zənbilpapaqlı qadın hoyotə nəzor gözdirdi və hodoloyici bir tərzdə söyləndi:

– Niyə buraya sürdünüz? Palçıqın içinə düşmüyəcəyik ki?!

Arvadının səsinə mürgüdon ayılmış kişi üzəri tozdan ağarmış qara şlyapasını çıxardaraq faytondan boylandı və otfardakı palçıqlığı gördükdə elə bil partladı:

– Niyə karvansaraya sürdünüz?! – deyə faytondan düşmək istəyirdi ki, arvadı onun otayından yapışaraq yerinə oturtdu. Faytonçu iso orə arvadın etirazlarına əhəmiyyət vermədon atların yüyənlərini açmaqla məşğuldu.

Faytonun içərisindən somişin kişinin hodoloyici səsi yeno eşidildi:

– Sənə dedim ki, şöhorə sür.

Faytonçu kefini pozmadan:

– Ağa, mon də sizo dedim ki, şöhorə gedə bilməyəcəyəm, atlar yorğundur. Burada həmbəllər çoxdur, istəsoniz, yükünüzü onlara çata bilərsiniz.

Arvad:

– Elə isə bizi qapıdan bayıra çıxart, bu palçıqlı keçib getmək olmaz.

Faytonçu:

– Narahət olmayın, xanım, bu yandan da qapı vardır, düz şöhorə açılır.

Ələcsiz qalmış ər və arvad faytondan yerə endilər, arvad uzun tumanının otklorini qaldıraraq barmaları üstündə karvansara sahibinin mənzili qarşısındakı qır səkinin üstünə çıxdı. Nəcəf də yerə düşdü. Kişi iri çamadanı faytondan yerə düşürdü və onu arvadının yanında, qapının ağzına qoydu. Faytonçu atları açib axura tərəf apardı. O geri qayıtdığı zaman:

– Ağa, hambalı yuxudan ayıldım, bu saat gələr, – deyər yəne haraya isə getdi.

Çox çəkmədi ki, başında dik papaq, sallaq bıqlı, bir qolundan palan asılmış orta yaşlı bir kişi gəldi. Səmişlər ağır çamadanı onun dalına çataraq, həyətdən çıxdılar. Xanım yəne bumunun altında faytonçunu söyməkdə davam edirdi. Nəcəf faytona qalxdı. Faytonun yumşaq söykənəcəyinin dal tərəfindəki gözəndə çörək torbasını çəkib çıxartmaq istəyirdi ki, əli ağır bir şeyə toxundu. Qaldırdı. Xanımın çantası idi. Yaddan çıxıb qalmışdı. Nəcəf onu yerə düşürdü və faytonçuya göstərmək üçün tövləyə yüyürdüsə də, onu tapa bilmədi. Sonra da ər-arvadın çıxmış olduqları qapıya tərəf yüyürdü. Qapı açıq idi. O, küçəyə çıxdı və uzaqdan 3 nəfərin qaralan kölgəsini seçdi. Nəcəf bərkdən çıxırdı:

– Əmi, şeyiniz qalmışdır!

Gedənlər durdular və Nəcəf yüyürüb onlara çatdı. O, olındoki çantası uzadan kimi xanım bərkdən təəccüb və sevinclə qarışıq bir nida ilə içini çəkdi:

– Ey vay! Tamam yaddan çıxmışdı.

Sonra sevincindən Nəcəfi bağrına basdı və qara əlcəkli əli ilə sumkasını qurdalamağa başladı. Oradan gümüş bir abbaslıq çıxarıb Nəcəfə uzatdı:

– A! – dedi, – faytonçunun əlinə düşsəydi, yəqin ki, qaytarmazdı!

Xanımın əli uzana qaldı. Nəcəf çiynilərini ehmalca dartaraq, pulu almayacağını bildirdi. Xanım təəccüblə ərinə tərəf döndü və rusca: “Görürsənmi, uşaq belə olar”, – dedi.

Nəcəf karvansaraya qayıtdığı zaman faytonçunu yəne həyətdə görmədi. Karvansara sahibinin mənzilindən zəif bir işıq gəlirdi. Nəcəf yaxınlaşdıqda hisli çırağın işığında faytonçunun divara əks etmiş kölgəsini səzdi və içəri girdi. Kiçik mənzilin alçaq tavanı və divarları başdan-ayağa his çəkmişdi. Otağın üç tərəfinə düzülmiş taxtların üzərində bir neçə adam yatırdı. Onlardan biri bərkdən xəruldəyirdi. Qapının ağzındakı kiçik mizin üzərində qədim bir mis samovar qoyulmuşdu. Faytonçu mizin qabağında oturmuşdu və üzərində rəngli

şəkillər çəkilmiş armudu stəkanda çay içirdi. Karvansara sahibi isə başını böyük və kirlə bir bəlişə dayayaraq yəne də mürgüləyirdi. Faytonçu Nəcəfi gören kimi soruşdu:

– Harada idin, niyə gecikdin?

Nəcəf əhvalatı ona danışdı. Faytonçu narazı torzdo üzünü qırışdırdı və bumunun altında mırıldandı: “Verməsən də olardı, yaxın gəl, çay iç”.

Faytonçu stəkana çay süzüb, onun qabağına qoydu.

Bəlişə dayanıb mürgüləyən karvansara sahibi otaqdakı söhbətə oyandı və göz qapaqlarının güclə qaldıraraq xırdaca, dəyirmi gözlemlə Nəcəfi süzdü. Sonra başını yan tərəfə çevirdi və sanki yatanlara mane olmasın deyər əhəstədən:

– Qara, bu uşaq kimdir, oğlundurmu? – deyər soruşdu və gözlərini təkrar yumdu.

Faytonçu gülümsəndi və əlində tutduğu armudu stəkana bəlişə başına çəkib:

– Yox, – dedi, – qarabağlı balasıdır, evlərindən qaçıbdır.

Karvansara sahibi yerində qımıldandı, gorməşdi və ucadan gəsnəyərək: “Qaçıbdır?” – deyər təəccüblə soruşdu.

Faytonçu yəne bəlişə gülümsədi, başını qaşdı, stəkana çay süzdükdən sonra, əlini Nəcəfin çiyninə qoyub dedi:

– Bəli, qaçıbdır, evlərini qoyub qaçıbdır. Görünür oxumağa həvəsi çoxdur. Yoxsa bu cür əziyyətə kim dözüb Bakiyə gələr.

Karvansara sahibi qarşısında oturmuş solğun bənizli, cılız oğlanı diqqətlə süzdü:

– Atan varmı?

– Var.

– Nə iş görür?

– Xəstədir. Bir ildən artıqdır ki, yorğan-döşəkdə yatır.

Karvansara sahibi Nəcəfin cavabını gözlozodən mürgülədi. Otağa yəne sükut çökdü. Faytonçu 4-cü stəkana içib qurtardıqdan sonra ayağa qalxdı.

– Hə, – dedi, – səhərə az qalıbdır, bir az yatmaq lazımdır.

O, uzun çuxasını oynından çıxarıb Nəcəfə verdi və hər ikisi həyətdə çıxdılar. Bayır aydınlıqdı, ay çıxmış və həyətin hər tərəfini işıqlandırmışdı. İndi qatarla diz çökmüş dovələr, uzun axura bağlanmış atlar və elo bil-birinin böyrünə gimmiş faytonlar daha aydın görünürdü. Faytonçu küçəyə açılan qapının yamandakı dama uzadılmış ensiz nərdivanı göstərdi:

– Bax, oradan qalx, Bakıda damda yatmağın başqa ləzzəti var, – dedi və özü təkrar içəri girdi, uzun taxtların üstündə yatanlardan birisinin böyrünə sıxılıb uzandı.

Nəcəf ensiz nərdivanla dama qalxdı. Damin bir tərəfində iki-üç adam quru həsirin üzərində uzanıb yatmışdı. Hər tərəf sakit idi. Uzaqdan yatmış şöhrin zəif işıqları görünürdü. Uzanan dar döngələr bomboş idi. Lap yaxında, qonşu həyotlardan birində itlər bərkədən hürüşürdü. Nəcəf faytonçunun verdiyi çuxanı altına saldı və olindəki boş çörək torbasını başının altına qoyub uzandı. Ayın işığından süd rəngi almış göydə ulduzlar bir-birinin dalınca saynırdı. O xeyli müddət dıbsız boşluğa, süzülən bu ulduzlara tamaşa etdi. Gözünə yuxu getmədi, həm aclıq, həm də quru yer yuxunu, elə bil, gözələrdən qovub çıxarmışdı.

Çoxdan bəri arzusunda olduğu Bakı onu ilk gecə belə qarşıladı.

Nəcəf payız gecəsinin saf səmasını seyr edərkən evləri yadına düşdü. Anası, elə bil, ulduzların arasında duraraq ona baxırdı. Onun gözlləri yaşlı idi. Oğlunun qaçmaq xəbərini eşitdiyi üçün ağlayırdı. Axı o, Nəcəfi hamıdan çox sevirdi. Onu bir dəqiqə də olsun gözündən iraq qoymurdu. Hətta Nəcəf atası ilə çay kənarına odun qırmağa gətdiyi zaman anası onun üçün danxar, qaş qaralarkən artımanın qabağında oturub həsrətlə yollara baxardı. Bəs indi o, Nəcəfin ayrılığına necə dözəcək?! Xəstə atası da yəqin onun üçün qüssələnin, pis ayaqda, bütün ümidləri ona gəldikləri zaman evdən qaçdığı üçün onu məzəmmətləyirdi. Demək, Nəcəf atasına vəfasız çıxmışdı. Nəcəfin gözlləri yaşardı, lakin o öz-özünə təsəlli verməyə başladı. O ki fərsiz övladlar kimi evdən boş yerə qaçmamışdı. O, anasının göz yaşlarına, yalvarışlarına baxmayaraq, yalnız bir şey üçün, yalnız bir şey xatirinə evdən qaçmışdı: oxumaq, bilik sahibi olmaq üçün. Bunu da yalnız öz xəstə atasına kömək məqsədilə etməmişdimi? Nəcəf bilirdi ki, onun başı çox bəlalər çəkəcəkdir, ac qalacaq, çılpaq gəzəcək, bəlkə də yatmağa yeri olmayacaqdır. Lakin o özünün xoş arzusu və ümidləri xatirəsinə bu əziyyətlərə qatılacağıdır. Nə olursa olsun, dözəcək, ancaq geri qayıtmayacaqdı. Onu da bilirdi ki, əziyyətli illər, ağır günlər tez ötüb keçəcəkdir. Ən nəhayət, günlərin bir günündə öz məqsədinə çatacaqdır. O, köksünü dərdindən ötürdü və xəyalında yaratmış olduğu o xoşbəxt günləri təsəvvür etməyə başladı. Həmin bu gün onun üçün ən böyük bayram olacaqdı. Şuşaya, evlərinə məktub yazacaq, qayıdacağı günü xəbər verəcəkdə. Atası

və anası onun yolunu səbirsizliklə gözləyəcəklər. Evlərinin qarısına çatarkən astanada anasının boynuna sarılacaq və artıq dən düşmüş saçlarından heç öpəcək və öpacəkdir...

Bu şirin xəyalların təsirilə o, quru, narahat yerdə və ac qamına yuxuya gətdi.

Artıq dan yeri ağarmışdı, küçədə şəhərlərə məxsus ilk canlanma və sə-səmir eşidilməyə başlanmışdı.

***

Nəcəf faytonçu ilə görüşüb ayrıldı. Karvansaradan çıxdığı zaman, meydançadakı qələbək onun təəcüb və həyretinə səbəb oldu.

Səs-küydən qulaq batırdı. Nəcəf əlini cibinə saldı və səliqə ilə bükülmüş kiçik kağız parçasını təkrar çıxarıb baxdı. Şuşadan çıxdığı müddətdə o bu kağızı azı yüz dəfə çıxarıb yoxlamışdı. Bu, Bakıda yaşayan xələsigilin ünvanı idi. Evdən qaçdığı zaman hər şeydən çox bu kağızın çığındı. Çünki bələd olmadığı bu şəhərdə pənəh gətirəcəyi yer yalnız xələsigil idi. O bütün ümidlərini buraya bağlamışdı. Nəcəf ünvanı göstərən xələsigilin məhəlləsini öyrənmək istəyirdi. Lakin o, ötüb-keçənlərdən bəzilərinə yaxınlaşmağa cürət etmir, bəziləri isə onun sualına etina etmədən, ötüb-keçirdilər. Bu zaman meydançanın ortasında bir polis göründü. O, əllərini belinə vurub durmuşdu. Belinə bağladığı kəmə, iri, piyli qamını elə bil güclü saxlayırdı. Uzun, sallaq bıqları az qala döşünə dəyirdi. Nəcəf chtiyyətə ona yaxınlaşdı və əlindəki ünvanı uzatdı.

– Mən buraya gedəcəyəm, – dedi, – ancaq tanıyıram.

Polis yoğun boynunu yana çevirərək, qızarmış gözlləri ilə Nəcəfə acıqlı bir nəzər saldı.

– Nə deyirson? – deyə o, hədələyici bir tərzlə soruşdu. Nəcəf kağız parçasını bir az da qabağa uzatdı və astandan:

– Mən bu ünvana gedəcəyəm, ancaq tanıyıram.

Polis kağız parçasını aldı. Onun çuğundur kimi qırmızı üzü qınsdı və qalın, qara qaşlarını çatıb kağızı bir neçə dəfə o yan-bu yana çevirdi.

– Nə pis yazılmışdır, oxumaq olmur.

Nəcəf polisin kağızı tərs tutduğunu gördü:

– Axı siz onu tərs tutmuşsunuz. Tərs oxumaq olmaz ki?!

Polis gözlorini bərəldərək. Nəcəfə baxdı. Onun çatılmış quşları altından qəzəblə parıldayan dəhşətli gözlorindən Nəcəf qorxan kimi oldu və hətta bir addım geri çəkildi. Polis kağızı səbəi halda ofində çevirdi və Nəcəfə qayıtdı.

– Bakıda belə küçə yoxdur.

– O, arxasını Nəcəfə çevirdi və hərkdən ösnömoyə başladı. Nəcəf polisin savadsız olduğunu başa düşdü və ondan ayrıldı. Polisin yuxarı dartılmış süpürgə bıqları lap ağzına girmiş, xırda girdə gözlori iri, kobud sifətində elə bil tamamilə itmişdi.

Nəcəf izdihamın içindən çıxdı və adamların buraya axışmış gəldiklori yola tərəf getdi. Buradan şöhorin bütün evlori aydın görünürdü. Şöhor çuxurda idi. Uzaqdan üföqlə birləşmiş kimi görünən donizin mavi suları şöhori elə bil dövrəyə almışdı. Kilsə zonglori aramsızcasına döyülürdü.

***

Xalası Afərin, Nəcəfi çox məhrubancasına qarşıladı. Onu qucaqlayıb gözlorindən üpdü. Tez samovara od saldı. Nəcəf süfronin ardında oturub evlorindən nə üçün qaçdığını və Şuşadan buraya nə cür gəldiyini xalasına nəğil etməyə başladı. Xalası Nəcəfə tövəcəblə qulaq asırdı. Nəcəf atasının hələ də xostə olduğunu dediyi zaman, xalasının məhruban gözlorini elə bil inco bir duman bürüdü və nəzərləri məchul bir nöqtəyə dikilib qaldı. Axşama qədər arvadın üzü açılmadı.

Qaş qaralarkən xalası Nəcəfi qonşuları Kəblə Nəbigilə apardı. Kəblə Nobinin iri taxta qapısını döydükləri zaman onların qarşısına 15-16 yaşlarında əynində gimnazist paltarları olan qırmızıyanaq bir oğlan çıxdı. Bu, Kəblə Nobinin kiçik oğlu Mərdan idi. O, gimnaziyanın ikinci sinfində oxuyurdu. Mərdan Nəcəfin xalasını gördüyü zaman ona heç etinə etmədən:

– Anam evdədir. – dedi özü isə küçəyə çıxmaq istədi.

Afərin gülümsədi və Mərdandan soruşdu:

– Oğlum, necəsin?

Mərdan:

– Yaxşıyam, anam evdədir, – dedi və yenə bayıra çıxmaq istədi.

Afərin:

– Oğlum, – dedi, – mənə elə sən lazımsan. Səndən bir şey soruşacağam.

Mərdan könülsüz halda içəri girdi və onlar cənsiz taxta pilləkənləri yuxarı qalxdılar. Işıqlı bir otağa daxil oldular. Düşməyö gözəl xalılar döşənmişdi. Tavadan asılan böyük çilçıraqın dövrəsinə səliqə ilə şamlar keçirilmişdi. Lap girocokdə, divarın qapı bərabərində iri bir ayna vurulmuşdu. Kəblə Nobinin arvadı aynanın yanındakı yan qapıdan çıxaraq onlara tərəf gəldi və hal-ohval təttdü. Nəcəf dinməz-söyləməz durur və otağın gözəlliyinə tamaşa cəddirdi. Afərin ohvalatı onlara danışırdı və sözüntün axırında üzünə Mərdana tərəf tutaraq dedi:

– Oğlum, Mərdan, indi sənə yanına bir xahişə gəlmişəm, səhə məktəbə gəldəndə qoy Nəcəf də sənə gəlsin, məktəbi tanısin.

Mərdan diqqətlə Nəcəfi süzdü. Onun diza qədər çəkilmiş qırmızı corablarını, pəlçiqdən boz bir rəng almış ayaqqabısını və başındakı açıq-qəhvəyi rəngli, tüklü papağını gördükdə özünü gülməkdən güclə saxladı. Nəcəf gözlorini ona zilləyib durmuşdu. O, elə bil, Mərdanın ona gülmək istədiyini və rixşəndlə ona bəxdığını başa düşmüşdü. Mərdan sanki Nəcəfin baxışlarındakı acıq və qəzəbdən qorxdığı üçün gözlorini tez yana çevirdi və Afərinə soruşdu:

– Rusca bilirmi?

Nəcəf xalasına cavab verməyə imkan vermədi. O, qürurlü bir səslə yüksəkəndə "bilirəm" dedi. Mərdan tez, aynalı kitab dolabına yaxınlaşdı və oradan cildi şəkili olan bir kitab gətirib Nəcəfə uzatdı.

– Oxu, – dedi.

Nəcəf kitabı əlinə almadı və kiçik, qonur gözlorini Mərdana zilləyərək xəsinə məxsus olmayan bir soyuqqanlıqla dedi:

– Mən ancaq müəllimə imtahan verərdəm.

Əli uzana qalmış Mərdan Nəcəfin bu hərəkətdən pərtleşdi, lakin bunu səzdirməmək üçün gülümsəndü:

– Özün bilərsən, – dedi və kitabı təkrar aynalı dolabə qoydu.

Araya sükət cöktdü. Xalası da Nəcəfin bu hərəkətdən razı qalmadı. O, narazılıqla Nəcəfi süzərək dedi: "Gədək, səhə Mərdan dərso gəldəndə, sənə xəbər verər".

Onlar xudəhafizləşib pilləkənləri aşağı endilər. Qapıdan bayıra çıxdıqları zaman, Nəcəf dönüb gəriyə bəxdı. Mərdan da pilləkənlərin üstündə durub onlara baxırdı.

Yolda xalası Nəcəfi xeyli məzəmmət cəldi: "O, kəblə Nobinin oğludur, – deyirdi. – Atasının hər yerdə hörməti vardır. Məhəllədə də hamı onun hörmətini saxlayır. Sən onun oğlu ilə bir az qabiliyyətli danış, adam elə cavab verməz".

Xalası dedikcə Nəcəf başını aşağı dikib cavab vermirdi. Axaş Nəcəf ertədən yatağa girib uzandı. O, nazik mələfoni başına çəkib fikirləşirdi. Bu zaman həyat qapısı döyüldü. Afərin tez yerindən qalxıb həyata çıxdı. Az müddətdən sonra həyotdən yəğun bir kişi səsi eşidildi. Gələn Nəcəfin xalası Əri İbrahim idi. O, həyotdəki kiçik hovuzda əl və üzünü yuduqdan sonra, evə daxil oldu. Nəcəf mələfanin altında hərəkətsiz uzanıb nəfəsini belə çökmirdi. İbrahim Afərdən soruşdu:

– Bu kimdir?

Xalası həmişə olduğu kimi mülayim səslə cavab verdi:

– Nəcəfdir, Şuşadan gəlib.

– Kimlə gəlibdir?

– Özü tək gəlib.

– Tək? – deyə İbrahim təəccüblə soruşdu.

Afərin:

– Bəli, tək, sözün doğrusu, qaçıb gəlibdir.

İbrahimin səsi elə bil qəzəblə guruldadı:

– Qaçıb? Nə üçün?

– Oxumağa gəlibdir.

– Şuşada oxuya bilməzdi?!

Nəcəf İbrahimin danışığından başa düşdü ki, kişi onun buraya gəlməsindən narazıdır. Onun hər bir sualında Nəcəfə qarşı elə bil bir qəzəb və nifrət gizlənmişdi. İbrahim səsinə yüksəldikcə, Afərin səsinə alqaldır və ərinə daha məhrıbcasına cavab verməyə çalışırdı.

Xalası həlim bir arvadı. O, insanlara həmişə xeyirxahcasına yanaşardı, həssas və kövrək idi. Qapısına gələn dilənçiləri heç vaxt boş yola salmazdı. Böyük ehtiyac içərisində olduğu zaman belə, axırncı tikəsini başqasına verməyə hazır idi. Əri İbrahim isə çox bəd xasiyyət və xəsis bir adam idi. O, qəssab idi. Qəssab bazarında dükan vardı. Hələ Şuşada ikən, Nəcəf anasının İbrahim haqqındakı söhbətlərini eşitmişdi. “İbrahim Afərinə çox incidir, – deyə anası İbrahimdən giley-lənərdi, – qız yazıq oldu, bütün ömrü zəhərə dönüb-dür”. Lakin Nəcəf o zaman anasının bu sözlərinə önəmliyyət verməzdi. İndi isə İbrahimin sualları və səsindeki hiddət onun haqqında deyilənlərin doğru olduğunu göstərirdi.

İbrahimlə Afərin axşamdan xeyli ötmüşə qədər söhbət etdilər. Xalasının hər sualına acıqlı cavab verən İbrahimə qarşı Nəcəfin ürəyində bir nifrət hissi oyanırdı. Söhbətin axırında xalasının mülayim və bir az da titrək səsi yenə eşidildi.

– Sabah onu məktəbə apararsanmı?
İbrahimdən səs çıxmadı. Nəcəf nəfəsini tıxayıb İbrahimin cavabını gözləyirdi. Xeyli vaxtdan sonra İbrahim dedi:

– Demək, sabah dükanı açmayıb, onu məktəbə aparacaq da! Yox, mən dükanı bağlaya bilmərəm. Özü gətsin, Şuşadan buraya yol tapan adam, məktəbi də tapar.

Afərin artıq bir söz deməyib susdu. Nəcəf xalasının halına acıdı. Onun xahişi yerə düşmüşdü.

Ertəsi gün Nəcəf məktəbə getmədi. Xalası nə qədər gözlədisə də, Mərdan gəlib çıxmadı. Nəcəf xalasının təşvişə düşdüyünü və onun tez-tez həyat qapısına çıxdığını gördükdə, ona yaxınlaşdı:

– Xala, – dedi, – narahat olma. Mən özüm gedərəm.

Xalası təəccüblə ona baxdı. Onun qeydkeşliklə parlayan gözləri həmişəki kimi kədərli idi.

– Nəcəf gedərsən? – dedi, – oranı tanımaq çox çətinidir, bələd adam olmasa, gedə bilməzən.

– Taparam, xalacan, taparam, – deyə Nəcəf inadkarlıqla sözündə israr etdi.

O günü axşamada onlar bu barədə artıq bir kəlmə də danışmadılar, yalnız ertəsi gün səhər tezdən xalası Nəcəfə yuxudan oyadıb dedi:

– Dur, oğlum, vaxtdır.

Nəcəf yatağından qalxdı. İbrahim getmişdi. Xalası samovarı qaynadıb süfrəyə qoymuşdu. Onun vızıltili səsi otağı doldurmuşdu. Nəcəf geyindi və cəld bir stəkan çay içib bayıra çıxdı. Xalası onu qarıyadək ötürdü. Bayırda şiddətli külək əsirdi. Külək cənsiz küçənin ortasında dəlicəsincə burularaq, zibil və kağız qırıntılarını bir yerə toplayır və sonra onları qabağına salaraq, həttdən bir at kimi bütün küçə boyu baş götürüb gedirdi. Küçə sakit idi. Adam yox idi. Yalnız qoca bir dalandar kiçik mordivana qalxaraq, fəonrnlər lampalarını söndürməklə məşğul idi. Payız günəşinin ilk zəif işıqları ikimorto-bəli cvlcrin arasından süzülür və küçəni işıqlandırır. Çox tez idi. Mordangilin qapıları da bağlı idi. Nəcəf xalasıgilin qapısında bir xeyli durub gözlədi. O, Mordanın evdən çıxmasını gözləyirdi. Mordanın gözünə görünmədən, onun dalısinca düşüb, məktəbin yerini öyrənmək istəyirdi. Elə bu zaman şiddətli külək onun tüklü papağını başından alıb qaçırdı. Nəcəf papağın dalısinca qaçmağa başladı. Papaq yüngül bir kağız parçası kimi küçə ilə yuvarlanırdı. Nəcəf çatıb papaqdan yapışdığı zaman, arxa tərəfdən bir qolqoho səsi

eşitdi. Geri dönüb baxdı. Mərdan qoltuğunda çanta qapılarında durub ona güldürdi. Nəcəf acıqlı-acıqlı onu süzdü. Mərdan isə gülməyində davam edirdi. Nəcəf papağını başına qoydu və hədoloyici bir tərzdə: "Dişlərinə niyə ağardarsan?" – dedi.

Part olmuş Mərdan çantasını qaldırıb onu vurmaq istədi. Nəcəf sinəsini qabağa verdi və acıqlı gözlərini ona zillədi. Mərdanın havada qalmış əli yanına düşdü və heç bir söz demədən yoluna düzəldi.

Mərdan uzaqlaşmış getmişdi. Nəcəf isə yerində durub onun dalsınca baxırdı. Birdən yadına düşdü ki, məktəbi tapmaq üçün Mərdanın dalsınca getməlidir. O tez yerindən sıçradı və artıq döngəni dönmüş Mərdanın dalsınca qaçmağa başladı. Yalnız xuşgəhər mağazalarının qabağında ona çatdı və gözüne görünməyə qədər Mərdanın dalsınca gedən şişman bir kişinin arxasına düşdü. Mağazalar bitdiyi zaman şişman kişi sağa tərəf buruldu. Bu zaman Mərdan geri baxsa idi, Nəcəfi görə bilərdi. Nəcəf Mərdanın bir qədər ötüb uzaqlaşması üçün rəngli kağızlar satan bir dükanın qabağında durdu. Dükanın aynalı qapısından hər cür ulvan kağızlar və şəkillər asılmışdı. Şəkillərə həsrətlə baxmağa başladı. Şəkillər və ulvan kağızlar onu o qədər cəlb etmişdi ki, Mərdan tamamilə yadından çıxarmışdı. Şəkillərdən başı ayırdığı zaman Mərdan artıq gözəndən itmişdi. Nəcəf durub baxmasından peşman oldu və ancaq yenə ümidini kəsməyərək onun dalsınca yüyürdü. Geniş bazarın içərisinə çox axtardı, tapa bilmədi. Geri qayıtmaq istədi, clo bu zaman Mərdanın irəlində bir dükanın qabağında durduğunu gördü. O, qoz alırdı. Nəcəf özünü bir küncə verib gözlədi və Mərdan dükandan ayrıldığı zaman, onu izləməyə başladı. Bu dəfə Nəcəf artıq ondan bir addım da uzaqlaşmağa qərara aldı. Mərdan bazardan sağa tərəf dönüb bir küçəyə çıxdı. Bu uzun və enli bir küçə idi. Buradakı evlərin çoxusu üç mərtəbə idi. Hətta dörd mərtəbə evlər də vardı.

Mərdan, kənarlarında ağac əkilməmiş səki ilə düz yuxarı qalxırdı. Ağaclar saralmış yarpaqlarını tökdürdülər. Daş döşmələrin üstünə sərilmiş sarı yarpaqları isə külək qabağına qataraq qovurdu.

Mərdan ikimərtəbəli böyük bir binanın qapısından içəri girdi. Nəcəf qapının üstündə vurulmuş uzun lövhədə rus dilində yazılmış bu sözləri oxudu: "Bakı gimnaziyası". O, köksünü dərinləndirərək ötürdü və bununla ələ bil çoxdan bəri çiyində daşdığı ağır yükün altından çıxıb yüngülləşdi. O, axtardığını tapmışdı. Lakin, onun üçün ən qorxulu iş hələ qabaqda idi. "Bəlkə məktəbə qəbul etmədilər?" Bəyazqandan bəri ancaq məktəbin binasını tapmaq fikrində yaşamış

Nəcəf, indi əsil və qəti bir məsələ ilə üz-üzə gəlmişdi. O hələ Şuşadan çıxarkən bu məsələni düşünmüşdü. Ancaq öz-özünə deməmişdi: "Qəbul olunmayıam, nə olur olsun, olibos gəri qayıtma-yaçağam". O, sübhün gözü hələ açılmamış, evlərinin astanasından bayıra qodom qoyarkən bu sözləri təkrar etmişdi. İndi isə, inadkarlıqla öz-özünə açılmış olduğu arzuları həyata keçirməyin vaxtı çatmışdı. Onu böyük çətinliklər, əziyyət və iztirablar gözləyirdi.

Mərdanın içəri girməsindən bir xeyli vaxt keçmişdi, ondan sonra bir çox uşaq da qapıdan içəri girmişdi. Bu uşaqlar, clo bil, Nəcəfin dö qolbini və arzuarlınlı özləri ilə bərabər içəri aparmışdılar. İçəridən zəng səsini eşidildi. Dərs başlandı. Nəcəf ağır addımlarla qısa daş pilləkəni qalxaraq, məktəb qapısından içəri girdi.

Bu addımlar gözlo seçilməyən bir inamla atılmışdı.

***

Nəcəf dar dahlizdən keçdikdən sonra, geniş və işıqlı bir koridora çıxdı. Koridorda sakitlikdi. Gimnazistlər siniflərdə girmişdilər. Koridorun o biri başında orta yaşlarında olan bir kişi görünürdü, müəllimə oxşayırdı. O, Nəcəfin yanından keçdiyi zaman durdu və Nəcəfə yaxınlaşdı, "kimi istəyirsen, hala?" – deyə soruşdu. Onun mülayim və mehriban bir sifəti vardı. Səliqə ilə vurulmuş saçlarına yenidən döndürmüşdü. Alındakı qırıqıq sız və dərin idi. Nəzərə yorğun kimi çərpan gözörlə mehribanlıqla parlıyırdı. Nəcəf qarşısında durmuş bu adamın sualında nədənsə böyük bir xeyirxahlıq duydu.

- Oxumağa gəlmişəm, – deyə Nəcəf utancaqcasına axtəstədən cavab verdi və başını aşağı dikdi.

Müəllim:

- Haradan gəlmişəm?

Nəcəf başını qaldırmadan cavab verdi:

- Şuşadan!

Müəllim:

- Heç məktəbdə oxumusanmı?

Nəcəf başını qaldırdı. Müəllimin danışdığı tərzi, xoş səsə və bütün görkəmi Nəcəfdəki ümidə daha da artırdı.

- Şuşanın mülkiyyəti məktəbində oxumuşam. Ancaq oradan qaçıb buraya gəldim, – dedi və bütün əhvalatı müəllimə danışdı.

Müəllim bir qədər fikirləşdi və sonra olını Nəcəfin çiyinə qoyub dedi:

- Gedək!

Onlar koridordan keçərək müəllimlər otağına daxil oldular. Otaqda heç kəs yox idi. Yalnız qoca xidmətçi qadın uzun, qırmızı mahudla örtülmüş masanın üzərindəki güldanlara su töküdü. Müəllim Nəcəfi qapı ağzında bir kürsüyə oylşdırdı.

- Burada otur. mən gözlə, - dedi və getdi.

Nəcəf zəng çalınanadək yerində oturub qımıldanmadı. Zong vuruldu. Müəllimlər bir-bir gəlməyə başladılar. O hamıdan sonra gəldi, içəri girən kimi, Nəcəfo yaxınlaşdı və güllər üzlə dedi:

- Ho, bala. dur gedək!

Nəcəf onun dalınca getdi. Onlar müəllimlər otağından sağ torofo açılan bir qapıya yaxınlaşdılar. Qapının üzərində iri hərflərlə "direktor" sözü yazılmışdı. O, qapını açaraq:

- İvan İvanoviç, icazə verin! - dedi.

İçəridən boğuc bir səs eşidildi. Onlar içəri daxil oldular. Otaq Avropa torzında bəzənmişdi. Hündür arxalı, yunışaq kürsülər cərgə ilə otağın hər iki tərəfinə düzülmüşdü. Yerə salınmış və rəngi xeyli solmuş xalı üzərində fəsanəvi bir Şərq qəşu təsvir olunmuşdu. Künco qoyulmuş geniş və bir qədər alçaq masanın dəlində haça saqqallı, gözlərinə qızıl haşiyəli eynək taxmış daz bir kişi oturmuşdu. Onun yaşı altmışdan artıq olmazdı. Direktor onları görən kimi başını yuxarı qaldırdı və xırda, mavi gözlərlə humunun az qala ucuna emmiş eynəyin altından baxaraq soruşdu:

- Buyurunuz, Həsən bəy, nə lazımdır?

Nəcəf onun qeydinə qalmış bu xeyrixah adamın Həsən bəy olduğunu öyrəndi. Həsən bəy əhvalatı direktora danışdı. O danışdıca direktor əlindəki yoğun, qırmızı rəngli karandaş aramla masanın üstünə vurur və eynəyin altından daha yaxşı görmək üçün başını yana əyərək Həsən bəyə baxırdı. Nəcəf Həsən bəyin rəs dilində dediklərini tamamilə başa düşürdü. O, Nəcəfin məktəbə qəbul olunmasını direktordan təkidlə xahiş edirdi: "Bilirsinizmi, İvan İvanoviç, onda elmə qarşı böyük hoves vardır. O birco əlmın xatirəsinə evlərini qoyub Şuşadan buraya qaçmışdır. Elə gözlərindən də düşüncəli uşağa oxşayırdı".

Xeyli danışdıqdan sonra direktor Nəcəfin imtahana buraxılmasına razılıq verdi. Nəcəf sevincindən nə edəcəyini bilmədi. O, qulaqlarına inanmaq istəmirdi. "Doğrudanmi icazə verdi?" O, dövlətli uşaqları üçün olan gimnaziyaya qəbul ediləninə nə qədər çətin olduğunu bilirdi.

***

Nəcəf bir neçə gün orzında ikinci sinfo imtahan verib qurtardı. O imtahan verərkən Həsən bəy onə necə kömək etdiyini, onun haqqında bütün müəllimlərlə uzun-uzadı danışdığını bilir və görürdü. Həsən bəy on qeydkeçlik və soyi Nəcəfdə ona qarşı dorin bir möhəbbət yaratmışdı. O çox alıcanad idi. Nəcəf, yalnız sonralar bu adamın Həsən bəy Məlikov Zordabi olduğunu öyrəndi.

O şəxson özü Nəcəfi ikinci sinfo gotirib müəllimlə toqdim etdi. Dors yenico başlanmışdı. Onlar içəri girən kimi, gimnazistlər ayağa qalxdılar. Həsən bəy yazı taxtasının qabağına keçərək, müəllimlə əhəstədən nə iso dedi və o da Nəcəfi arxa cərgənin birisində boş yerə oylşdırdı. Həsən bəy sınıfdə çox qalmadı, o keçib skamyada oylşmış Nəcəfo nəzərdən keçirib sınıfdən çıxdı, uşaqlar yerlərinə oturdular və uzunboylu, qara libaslı müəllim dərşinə davam etdi. Dors ana dilindən idi. Müəllim yazı taxtasında moşğul olduğu zaman, uşaqlar tez-tez geri dönüb Nəcəfo baxırdılar. Nəcəf onların heç birinə etinə emirdi. Heç kəsi görməyirmiş kimi gözlərini yazı taxtasına tikliyorok, müəllimin solıqo ilə yazmaqda olduğu sözlərə baxırdı, fikri iso tamamilə başqa yerlərdə dolayırdı. O indi arzusuna çatmışdı. Dözdüyü oziyyotlər, aqlı və danlaqları indi öz gözöl möhsulunu verirdi. Onun bundan artıq heç bir arzusu yox idi və ona bu doqiqo elə gəlirdi ki, dünyanın on xoşbəxt adamlarından birisidir.

Zong çalındı. Ana dili müəllimi əlindəki təbaşiri yere qoydu və titrək əllərlə tutmuş olduğu kitabdan evə tapşırı verdikdən sonra, sınıfdən çıxdı. Sinfə sos-küy bürüdü. Nəcəf yerindən qalxaraq koridora çıxmaq istədi. Elə bu zaman arxadan eşidilən tanış hir səs onu saxladı.

- Külək daha papağını aparmır ki?

Nəcəf Mordanı gördü. O, olındə iri bir alma tutaraq gövələyir və gözlərini hiyləgərəcəsinə süzərək, Nəcəfo baxırdı. Nəcəf yerində durdu və açığı nəzərlərlə Mordana elə baxdı ki, Mordan tez sovuşub getdi. Nəcəf koridora çıxdı. Uşaqların sos-küyündən heç bir şey eşidilmirdi. O, poncoroyə yaxınlaşdı və küçəyə tamaşa etməyə başladı. Ağaclar yarpaqlarını töküdü. Hava dumanlı idi. Şuşa, evləri Nəcəfin yadına düşdü. Gözüyaşlının anasının xəyalı yəno onun gözlərinə qarşısında canlandı. Anası nigərlandı. Şuşadan çıxdığı iki ay olardı, lakin bu müddətdə evə heç bir xəbər göndərməmişdi. Çünki məktəbə

qəbul olunmayınca o, evə heç bir məlumat yazmadığı qərara almışdı. İndi isə artıq çoxdan bəri gözlənilən gün gəlib çatmışdı. Gözləri yolda qalmış anasına xəbər vermək, onu ovutmaq lazım idi. Anası onun məktəbə, həm də birdən-birə ikinci sinfə qəbul olunmasını eşitdikdə yaqın sevinəcək və Nəcəfin günahından keçəcəkdi. Nəcəfin düşüncələri ağaclardan tükülən və küleyin ağzına alıb apardığı yarpaqlar tək haraya isə haş alıb gedir və onu tərkdirdi. Lap yaxında eşidilən qəhqəhə səsləri onu xoyalatdan ayırdı. Üç nofər gimnazist qol-qola girərək onun yanından ötüb-keçirdi. Onlardan birisi Mordan idi. O, yoldaşlarına nə isə danışdı. Yoldaşları da tez-tez dönüb Nəcəfə baxır və bərkədən gülürdü. Nəcəfin qəlbində Mordana qarşı alovlanan hissə onu təhqir olunduğu üçün intiqam almağa çağırırdı.

Nəcəf məktəbin ikinci sinfinə qəbul olunduğunu və Mordanla bir sinifdə oxuduğunu evdə söylərkən, xalası sevincindən az qala ağlamışdı. Elə o günün axşam xalası onu evlərinə məkəub yazmağa məcbur etdi. Nəcəf uzun bir məktub yazdı və hotta anasına təsəlli vermək üçün yay tətili zamanı mütləq Şuşaya gələcəyini də əlavə etdi.

Payızın ilk ayları idi. Lakin havalar soyuq keçirdi. Tez-tez yağış yağırdı. Küçələrdə diza qədər pəlcəq var idi. Bütün gimnazistlər qalın və isti paltar geyinmişdilər. Nəcəfin isə oymnədə Şuşadan gətirdiyi nəzik arxalı vardı. Nəcəfi daha çox narahat edən ayağındakı çustun yırtılması idi. Yağışlı günlərdə çust su buraxırdı. Evdən çıxıb məktəbə gəldiyi zaman, çustları ağırlıqdan qaldıra bilmirdi. Gil pəlcəq ağır daş kimi onların altına yapışmış qalırdı. O hamıdan xocalət çəkirdi, heç kəsin gözüne görünmək istəmirdi. Xüsusilə direktorun nəzərinə çarpmamaq üçün az qala gizlicə məktəbə gəlir və tənəffüs zamanı koridorda gözə çarpmayan bir yerə çökürək zəngin vurulmasını səbirsizliklə gözlərdi. Hamıdan çox direktordan ehtiyat edirdi. Hələ də gimnazist paltarında olmaması hər bir dəqiqə onun qəzəbini doğurur və gimnaziyaqan qovula bilirdi. Budur, bu gün də Nəcəf üçün ən ağır günlərdən birisi idi. Səhərdək arası kəsməyən yağış küçələrdə höyük gölməçələr əmələ gətirmişdi. Nəcəfin ayaqqabıları pəlcəqdan qəribə bir görkəm almışdı və altı da az qala qopurdu. O heç kəsin nəzərinə çarpmamaq üçün tənəffüslərdə sinifdən bayıra çıxmağa çalışırdı. Üçüncü dərəcə qədər yaxşı keçdi, çust heç kəsin nəzərinə cəlb etmədi. Üçüncü dərəcə Həsən bəyin dərəsi idi. Bədbəxtlikdən, Həsən bəy lövhəyə birinci Nəcəfi çağırırdı. Nəcəf özünü itirdi, azca port oldu, dərəsi hazırlamadığını bəhanə etmək istədi, lakin Həsən

boydon utandı. O, yerində longidiyi üçün uşaqların çoxusu gəri çevrilib ona baxdı. Nəcəf ona dikilən və onun dərindən xəbəri olmayan bu nəzərlər qarşısında ürək baxışlarla karıxıb qalmışdı. Sinf jurnalına nə isə qeyd etməklə məşğul olan Həsən bəy Nəcəfin lövhəyə gəlmədiyini gördükdə, təkrar çağırırdı:

– Nəcəf Vəzirov!

Bütün sinif bir an içərisində Nəcəfin gözü qarşısında hərləndi və elə bil alt-üst oldu, sonra ona elə gəldi ki, lövhəyə gedən yol birdən-birə on dofa uzanmışdı. O, gözlərini ancaq lövhəyə zilləyə-rək irəlilədi və müəllimin yanında durdu. Çust indi onun yadından çıxmışdı. Bu saat o bütün düşüncəsini toplamağa, ona zillənmiş baxışları altında karıxmamağa və dərsi düzgün söyləməyə çalışırdı. O öz hissləri ilə mübarizəyə girişmişdi. Hər şeyi, hər şeyi unutmamaq, ancaq karıxmamaq, müəllimə yaxşı cavab vermək istəyirdi. Buna görə o nə müəllimi, nə də uşaqları görməmək üçün gözlərini tavana dikərək, dərsi danışmağa başladı. O hər dəqiqə guya özünü otaqda tək olduğunu və heç kəsin onu görmədiyini özünü inandırmağa çalışırdı. Bu fikri özünə əsladığıca, səsindəki titrəyiş, həyəcan keçir və əsəbi hərəkətləri də soyuyurdu. Nəcəf xoyalında yaratmış olduğu bu süni aləmə o qədər qapılmışdı ki, Həsən bəyin “Mərhəbə, kifayətdir, keç oylə!” sözlərini az qala eşitməmişdi.

Dərson sonra Həsən bəy Nəcəfi yanına çağırırdı. O artıq heç bir söz demədən, cibindən çıxardığı pulu Nəcəfə uzatdı və dedi: “Ver qohumlarına, sənə paltar və ayaqqabı əlinsin!”

O gün axşam Nəcəf pulu xalasına verdi. Lakin sinifdə keçmiş olduğu həyəcan haqqında ona heç bir söz demədi. Yatağa girib uzandı, gözüne yuxu gətirmədi. Xalası orı evə gələndək gözləri yumulu halda uzanıb, gündüz keçirdiyi dəqiqələri təzədən xatırlamağa, bozi yerlərini isə daha aydın təsvir etməyə çalışırdı. İbrahim şam etdikdən sonra, Afərin müəllimin verdiyi pul haqqında ona xəbər verdi. İbrahimin üzünü görməyə də, susmasından başa düşürdü ki, o yenə də Nəcəfin evdə qalmasından narazıdır. Nəcəf bunda yanılmamışdı. İbrahim elə o dəqiqə burunda mızıldanan kimi oldu: “Cöryəni də versələr, yaxşı olar”.

Bununla da or və arvadın axşamkı söhbətləri bitmiş oldu.

Bir həftə olardı ki, Nəcəf gimnaziyada oxuyurdu. Holə də öz nazik yay paltarında idi. O, tənəffüs zamanı koridora çıxdıqda gimnazistlərdən dərhal fərqlənir və nəzəri cəlb edirdi. Buna görə o çox zaman bir bəhanə ilə sinifdə oturub, tənəffüsə çıxırmırdı. Bir dəfə, necə oldusa, direktor İvan İvanoviç onu koridorda gördü. Nəcəf onun gözündən yayınmaq istədisə də, direktor hədələyici bir səsle onu yanına çağırırdı. İvan İvanoviç əvvəlcə onu yad bir uşaq zənn etdi. Nazik qaşlarını çataraq, cəynayin üstündən onu diqqətlə süzüb dedi:

– Sən burada nə qayıırırsan, kimin yanına gəlmisən? Səni kim içəri buraxmışdır?

Nəcəf özünü itirdi, direktora nə cavab verəcəyini bilmədi. O tezliklə bir neçə nəfərin onların başına toplanmış olduğunu gördükdə əhəstədən cavab verdi:

– İvan İvanoviç, mən burada oxuyuram, ikinci sinifdəyəm.

Direktorun qaşları təəccüblə dartıldı və Nəcəfi təkrar başdan-ayağa süzdü.

– Adın nədir? – deyərək, səsinə ucalaraq soruşdu.

– Nəcəf Vəzirov.

Direktor heç bir şey başa düşmürmüş kimi, çiyinlərini dartdı və Nəcəfa onun dalisınca gəlməsini əmr etdi.

Onlar direktor otağına gətdilər. İvan İvanoviç öz masasının dalına keçərək əyləşdi və masanın üstündə pərkəndə halda olan kağızları nizama saldıqdan sonra üzünü Nəcəfə tutdu:

– Hə, bu nə üçün belə olub?

Nəcəf onun sualını başa düşmədi.

– İvan İvanoviç, heç bir şey olmayıb, mən sualınızı başa düşməyəm.

Direktor azca qəzəblənən kimi oldu.

– Yəni necə olub ki, bizim məktəbdə oxuyan şagird gimnazist paltarında deyildir.

Nəcəf başını aşağı dikdi və güclü eşidilən bir səsle dedi:

– Təkdirəyəm, İvan İvanoviç.

– Tez təkdirəmək lazımdır, gimnaziyada bir aya yaxındır ki, dərslər başlanıb, bu müddətdə formasız oxumaq heç yerdə görünməmişdir. Mən təəccüb edirəm, biz buna necə yol vermişik.

Nəcəf, atasının yoxsul və xəstə olduğunu və buna görə paltar təkdirə bilmədiyini söyləmək istədi, lakin tez fikrindən daşındı.

Bundan ötəri onu məktəbdən tamamilə çıxara bilərdilər. Çünki gimnaziyada oxuyanların oksəriyyəti varlı uşaqları idi. Nəcəf isə uzun eziyyətdən sonra çatmış olduğu bu nemətdən əlini üzümək istəmirdi.

Direktor ayağa qalxdı və masanın dalından keçərək Nəcəfə yaxınlaşdı.

– Hə, get, – dedi, – beş gün sənə vaxt verirəm. Bu müddətdə gimnazist paltarını təkdirmədən, səni gimnaziyadan çıxarmalı olacağam.

Bu söz elə bil ağır bir daş kimi Nəcəfin ürəyinə çökdü. O hər cür ağır xəbərlərə çətinməyə hazır idi, lakin məktəbdən çıxarılması xəbəri onun üçün ən dözülməz bir fəlakət idi. O, fikirlə halda direktorun otağından çıxdı. Koridorda heç kəs yox idi. Zəng sinfi vurulmuşdu. Nəcəf sinfə girdi. Həساب dərsi idi. Müəllim Nəcəfi gördükdə təəccübləndi:

– Harada idin?

– İvan İvanoviçin yanında idim.

Bu zaman orta cərgədən Mordanın səsi eşidildi:

– Xeyr, müəllim, düz demir, papağını yel aparmışdı, onu tutmağa gəlmişdi.

Sinifdəkilərin hamısı gülüşdü. Nəcəf dinməz yerinə keçib əyləşdi.

Zəng vurulduqdan sonra o, Mordanın oturduğu partaya yaxınlaşdı. Mordan başını oyorək skamyanın gözündən nə iş çıxarırdı. O, düzəldiyi zaman Nəcəfi yanında görünən kimi özünü itirdi və qorxuncu kimi geri çəkildi.

Nəcəf:

– Sən naqqalhdan nə vaxt ol çökəcəksən? Əgər bunu özünə bir oylonca etmişsənsə, bu iş sənə çox-çox baha oturacaqdır. Nə qədər gec deyil, oyunbazlıqdan ol çök! – dedi.

Sinifdə onlardan başqa heç kəs qalmamışdı. Mordan elə bil oturduğu yerdən qalxmağa cəhiyyət edirdi. O, yanında yoldaşları olduğu zaman Nəcəfə dalışmaqdan həzz alırdı. Lakin, Nəcəfə üz-üzə gəlirdiyi vaxt susur və ondan cəhiyyət edirdi. İndi də Nəcəf onun başı üstündə oturub cavab gəzlədiyi zaman, o nə söyləyəcəyini bilmirdi.

Nəcəf bir dəqiqəyədək onun yanında durub gəzlədi, lakin Mordan heç bir cavab ala bilmədi. Mordan başını aşağı salıb guya çəkməsinin bağlarını bağlamaqla məşğuldu!

Direktorun təyin etdiyi vaxt yaxınlaşırdı. Nəcəf bütün gecolori yatmır, fikirləşirdi. Onun heç kəso ümidi gəlmirdi. Işıq gəlon bir yer də yox idi. Xəlası ori ona nöinki kömək etmək istəmirdi, hotta onun öz evində qalmasına belə razı deyildi. Nəcəfin yegano təsəllisi xəlası idi. Şəfqət hissələri ilə dolu olan bu qadın ağır həyat yollarında onu müşayət edən bir çıraq, bir ümid idi. Ürəyinin sırdaşı da, izurablarının həmdəmi də yəno o idi. Nəcəf direktorun sözlərini xəlasına danışdı və beş gün vaxt təyin etdiyini söylədi. Xəlası çox fikirləşdi, ancaq ələndən nə gələ bilirdi? O, köməksiz və zavallı bir qadın idi. Afərin axşama kimi düşündü, qaş qaralarkən Nəcəfi də özü ilə götürərək qohumlarından birisinin evinə getdi. Bu ev Əmonulla adlı yaşlı bir kişinin evi idi. O, körpüdə lrandan portağal, narınc daşıyan gəmilərdə işləyirdi. Afərin onlara çatdığı zaman Əmonulla yənicə işdən gəlmişdi. Afərin nə üçün gəldiyini otfası surətdə Əmonullaya danışdı. Əmonulla axıraddə ona qulaq asdıqdan sonra Nəcəfdən soruşdu:

- Bala, saymaq bilirsənmi?
- Bəli.
- Neçəyə qədər sayə bilirsən?
- Milyona qədər.

Əmonulla Afərinə tərəf döndü və ona təskinlik vermək moqşə-dilə başını arxayın bir tərəzdə tərpədi.

- Düzələr, - dedi, - onə balacə bir iş taparam, dərəndən sonra qopik-quruş qazanar.

Afərin sevincindən Əmonullaya nəcə minnətdarlıq edəcəyini bilmədi, elə bil boğazı qohorlanmışdı. Titrək bir səsə ancaq bunu deyə bildi:

- Əmonulla qardaş, gümanım ancaq sənə gəli.

Afərin və Nəcəf evə döndülər. Afərin tələsirdi. İbrahimin bazar-dan qayıdan vaxtı idi. O, Əmonullagilə gətdiyini İbrahimə bildir-mək istəmirdi, çünki onun acığı tutar və Nəcəfi evdən qova bilirdi.

Bazar günü Nəcəf tezənd yerindən qaldı və Əmonullagilə gətdi. Əmonulla onu gözləyirdi. Nəcəfin gəldiyini gördükdə fərəhlə əlini onun çiyinə qoydu.

- Hə, qarabağlı balası, vaxtında gəldin, gedək.

Hava soyuq idi. Xəzri şiddətlə əsirdi. Dəniz kənarına çatanadək Nəcəf soyuqdan gəmgoy kəsilmişdi. Sahil boyu uzanan küçədə

həddi-hesabı olmayan dükən var idi. Bu dükənlərdə gəmilərlə Mazandarən və Gilandan gətirilən iri və dudlu portağallar, yumşaq həsirlər və müxtəlif zənbillər satılırdı. Bozi dükənlərin qabağında taxta yeşiklərdə okılmış və budaqları sarı limonlardan az qala sınımağa gəlon limon ağacları düzilmişdi. Onlar sahilboyu salınmış dükənlərin qabağında kəçərək, İçərişəhəro burulan bir döngəyə girdilər. Buradakı dükənlərin hamısında portağal, narınc və limon satılırdı. Əmonulla dükənlərin birisinin aynabənd qapısını açdı içəri girdi. Qapının lap ağzında qoyulmuş alçaq masa dəlində şişman, doyurucu saqqallı, öyünidə qara mahluddan arxalıq olan bir kişi oturmuşdu. O, qolyanın çubuğunu ağzında tutub sümürürdü. Dükəndə hərsəydən qabaq nəzəri colb edən kişinin başı üzərində divardan asılı olan çirkli kordonda pis xətli yazılmış "Nisəy moquf" sözləri idi. Əmonulla salamlaşdı. Kişi isə heç etinə etmədi. Nəcəf Əmonullanın kişiyyə qarşı mülayim davranışından, onun dükən sahibi olduğunu başa düşdü.

- Hacı, yeşikləri saymaq üçün bu uşağı gətirdim, tomiz və düz uşağın, oyuriliklə arası yoxdur.

Hacı qolyanın çubuğunu ağzından çıxarmadan, diqqətlə Nəcəfi səzdü və başını tərpətdi. Bu, razılıq əlaməti idi. Əmonulla və Nəcəf dükəndən çıxıb körpüyə tərəf gətdilər.

Körpüdə çoxlu adam var idi. Həmbəllər, körpüyə yənicə yan almış gəmilərin yüklərini bayra daşıyırdılar. Əmonulla və Nəcəf körpünün lap qurtaracağında sələrin üzərində əhəlcə yırğalanan bir gəmiyə yaxınlaşdılar. Körpüdən gəmiyə atılmış ənsiz bir pilləkənə qalxıb gəmiyə girdilər. Burada çoxlu adam var idi. Əmonulla tez-tez qədəm saxlayıb onlarla danışırdı. Nəhayət, onlar yəno ənsiz bir pilləkənə gəlinin anbarına endilər. Bura əlaqədarlıq bir yer idi. Həsli lampanın işığında bir neçə adam işləyirdi. Anbarda çoxlu yeşik var idi. Yeşiklərin arasında döşəməyə tökülmüş portağal və narınc qalıqlarından xəş bir qoxu otfaya yayılırdı. Əmonulla yeşiklərdən birisinin üzərində oturmuş arıq və əynəkli bir cavana müraciət etdi:

- Ağə Muxtar, Hacı ilə danışdım ki, bu oğlan sənə kömək etsin, kasıb oğlan, qopik-quruş qazanar.

Cavan oğlan ələndəki döşəməyə no isə qeyd edo-ədo Nəcəfə tərəf dönrək:

¹ "Nisəy verilmir" (farsca).

- Savadın varmı? - deyə soruşdu.

Nəcəf cəsarətli cavab verdi:

- Vardır.

- Yaşsı, sabah saat 3-də gəl, gəmi gölən kimi işə başlarsan.

Əmənulla əyilib yerdən yançürümüş bir portaqal götürüb Nəcəfə uzatdı:

- Al, - dedi, - Ənzəli portaqaldır. Qarabağda belə şey tapılmaz.

Nəcəf portaqalı aldı. Əmənulla yenə Ağə Muxtara müraciət etdi:

- Ağə Muxtar, istəyirsən indi sənin yanında qalsın, işə bələd olusun. Sabahdan işə özü təkbəşinə hesab aparar.

Ağə Muxtar razılıq verdi və Nəcəf aqşamədək onun yanında qalıb görəcəyi işə bələd oldu.

***

Üçüncü gün idi ki, Nəcəf gimnaziyadan çıxan kimi körpüyə gedirdi. İvan İvanoviçin təyin etdiyi vaxta da çox az qalırdı. Nəcəf bu barədə Ağə Muxtarla danışmaq istədi. Onu buna həvələndirən və cürətləndirən bu üç gün içərisində Ağə Muxtardan gördüyü mehribanlıqdı. Ağə Muxtar onda xoş bir təsir buraxmışdı. O, mülayim, xoşxasiyyət və əliaçıq bir cavab idi. O hər gün işdən sonra 5-10 portaqal ayırıb Nəcəfə verirdi. "Apar", - deyirdi, - bununla Hacı'nın dövlətinə heç bir zərər gəlməz. Bir də, yeməyonin malını yeyərlər - demişlər". Nəcəf işə portaqalları çəkənə-çəkənə güllü yaylığına bağlar və bir tərəfə qoyardı. Ağə Muxtar Nəcəfın gimnaziyada oxuduğunu da bilirdi. Nəcəf, Ağə Muxtarın bütün bu həvə-kətlərini öz uşaq zəkası ilə dərindən təhlil edib, nəhayət, qəti bir qərara gəldi: "Hər şeyi Ağə Muxtara açıb demək lazımdır, o mənim köməyimə çatar". Bu qərarla körpünün anbarına endiyi zaman Ağə Muxtar orada görmədi. İşin axırında, Ağə Muxtarın Hacı tərəfindən işdən qovulduğunu öyrəndi.

Əntəsi gün körpüyə gələrkən Əmənullaya rast gəldi. O, Nəcəfi görün kimi dedi: "Nəcəf Hacı'nı zorla razı salmışam, donluğunu qabaqcadan sənə verəcəkdir. İndi dükana get, pulunu al". Bu söz Nəcəfi sevindirirdi. Tez dükana gətdi və yenə birinci dəfə gördüyü kimi uzun qolyanını xoruldadan və çiyinə sarı, Xorasana kürkü salıb oturmış Hacı, əlini daxıla apardı və oradan tozə bir kağız pul çıxarıb verdi. Sonra Nəcəfın adını soruşub uzun dəftərəyə qeyd etdi.

Haman gün xalasının xahişi ilə Əmənulla bəzzaz bazarından ucuz bir mahud alıb gətirdi.

Tanış bir dərsi iki günə mahuddan Nəcəf üçün qəşəng bir paltar tiki. Xalası işə öz hesabına Nəcəfə gimnazist furajkası aldırdı.

Gimnaziya direktoru İvan İvanoviçin təyin etdiyi beşinci gün Nəcəf gimnazist paltarında məktəbə gəldi.

Dərsin başlanmasına hələ çox qalmışdı. Koridorda sakitlikdi.

Yalnız ki gimnazist koridorun geniş pəncərəsi qarşısında duraraq söhbət edərdilər. Nəcəf öz siniflərinə girdi. Heç kəs yox idi. Bir azdan sonra onunla bir skamyada oturan yoldaşı Əhməd gəldi. Onlar coğrafiya dərslərini təkrar etməyə başladılar. Çox çəkmədi ki, sinif gimnazistlərlə doldu.

Həm dəqiqətlə Nəcəfə baxırdı. Gimnazist paltarına ona çox yaxşı yaraşdı. Zəng vuruldu. Gimnazistlər yerlərində oturdular. Nəcəfın sağ tərəfindəki skamyada Mərdanın yeri boş idi. Coğrafiya müəllimi də dərsə başlayan kimi onu soruşdu. Bununla ikinci dəfə idi ki, Mərdan coğrafiya dərsinə gəlmirdi. Müəllim keçmiş dərsə soruşdu. Bütün gimnazistlər coğrafiya müəllimindən gileylənirdilər. Çox tələbkər idi. O ancaq tək-tək hallarda gimnazistlərə yüksək qiymət verirdi. Bu gün də üç nofer gimnazistdən ancaq Nəcəf dərsi yaxşı danışırdı. Məktəbə qəbul olunan coğrafiyadan o qədər də yaxşı bilməyən Nəcəfın cavabına müəllim heyret etdi. Onun qərribə bir adətə var idi, heç kəsə dərsi axıradək danışmağa imkan vermirdi, bir-birinin ardınca veriydi suallarla şagirdin söhbətini kəsir və onun elə bil bütün biliyini xoşlamaq istəyirdi. İndi də Nəcəf mövzunu danışib qurtarıqdan sonra müəllim ona suallar verməyə başladı. Bu sualların bozisi hətta birinci sinif proqramına aid idi. Lakin Nəcəf sualların hamısına yaxşı cavab verdi. Müəllim hamının gözü qarşısında sinif jurnalında ona "5" qiymət yazdı.

Hamının gözü Nəcəfəydi. Ona həsəd edənlər də vardı.

Coğrafiya müəllimi sinifdən çıxmışdı. Gimnazistlərin oksorriyyəti işə hələ sinifdə idi. Birdən açıq qalmış qapıdan coğrafiya müəlliminin qəzəbli səsə eşidildi. O kimo işə yüksəkədən acıqlanırdı. Gimnazistlər qapıya tərəf cumdular, onlar koridorda dövrə vurub durmuşdular. Lap ortada işə Mərdan olındə çantası dayanmışdı. Müəllim ona hirsələdikcə o, başını aşağı salıb susurdu. Müəllim deyirdi: "Əgər bir də coğrafiya dərslərində olmasan, direktora məlumat verəcəyəm. Get, hazırlaş, gölən dərs birinci sənə soruşacağam".

Mordan pörtmüş halda sınıf girdi. Gimnazistlərdən birisi ona yaxınlaşdı dedi: "Ancaq yaman yerdə yaxaladı ha!" Mordan başını qaldırıb ona acıqlı bir nəzər saldı və no isə demək istəyirdi ki, birdən tozə paltar geymiş Nəcəfi gördü və üzünü yana çevirdi. Həmişə Nəcəfa istehza ilə baxan Mordan indi onu gördükdə, clo bil, utanır və xəcalət çəkirdi.

Nəcəf yəna də hər gün dərson sonra körpüyə gedirdi. Tozə geydiyi gimnazist paltar ilə indi körpüdə hamıdan seçilirdi. Körpünün girişində dostə ilə toplaşan dilənçi uşaqlar birinci gün Nəcəfi gimnazist paltarında gördükdə borkdən gülüşdülər. Nəcəf isə onlara etina etmədən düz keçib getdi. Sonralar dilənçi uşaqlar Nəcəfo alışdılar.

Ağa Muxtarın yerinə Vasili adlı cavan bir rus təyin edilmişdi. O, Azərbaycan dilini də yaxşı bilirdi. Əvvəllər Vasili öz qalın saçları, gözündəki demir haşiyəli eynəyi ilə Nəcəfdə yaxşı təsir buraxmışdı. Nədənə Nəcəfo elə gəlirdi ki, belə adamlar çox zaman qəzəbli və bədxişiyət olur. Lakin günlər keçdikcə, Nəcəf Vasili ilə yaxından tanış oldu və o öz fikrinə yanıldığını başa düşdü. Vasili körpüdə hamı ilə məhrəbancasına dolanırdı. Hamı onun xatirini istəyirdi, sakit və söhbətətil adam idi.

Gəmi gecikən zamanlarda işçilər körpüdəki talvarın altına toplaşır dılar. Talvar bərk soyuq olurdu. Xüsusilə xəzri osdikdə talvarda durmaq olmurdu. Belə hallarda Vasili gözəl hekayə və nağıllar danışardı. İşçilər də bir-birinə sıxılıb ona qulaq asardılar. Vasili köhnəlməş və bir neçə yerdən yamağı olan xaki rəngli paltosunun boynunu qaldırır və əllərini onun uzun qolları içərisində gizlədərək təmkinlə danışardı. Onun nağılları çox şirin və cazibəli idi. Hamı onu böyük maraqla dınları. Bəzən elə olurdu ki, körpüyə yan almış gəminin səsi belə onları Vasilinin nağıllarında gözəl, xeyirxah insanlardan, xəyali bolluq aləmindən ayıra bilmirdi.

Vasilinin yanında həmişə kitab olurdu. Nəhar vaxtı bir də görür dün ki, özünü bir tərəfə çəkib kitab oxuyur. Bu zaman o, elə bil, ətrafında olanları nə görür və nə də eşidirdi. O hər bir boş dəqi-qəsimi belə kitab oxumaqla keçirərdi. Onun həyatda sevdiyi bir şey vardısı, o da kitab idi. Aldığı qəpik-quruş maaş da elə buna gedirdi. Nəcəf Vasilidə kitabə olan bu ehtirasa həyran qalmışdı. Bir dəfo ondan soruşdu:

– Vasili, bu qədər kitab oxumaq nəyinə lazımdır?

Vasilinin bu sualə nə cavab verəcəyini Nəcəf övvəldən bilirdi. Kitablər Vasilinin çərəyi, həyatı idi. Lakin o, kitablər haqqında bəlkə daha xeyrili məlumat almaq üçün bu sualı verməmişdi.

Vasili köksünü dorindən ötürdü:

– Eh, – dedi, – yaşamağı öyrənmək lazımdır. Bizim gördüyümüz bu həyat ancaq səfəltə bataqlığıdır. Əsil həyat kitablərdir. Kitab adama hər şeyi öyrədir, bəzən də ancaq onunla təsəlli tapırsən.

Vasilinin sözləri Nəcəfi elə bil yuxudan ayılmışdı. Bu sözlər Nəcəfin kitabə olan şəvq və hovosini qat-qat artırdı. O şəxsən Vasilinin oxuduğu kitablərlə daha artıq maraqlanmağa başladı. O da Vasilini özünə bu qədər cozb edən kitablərdəki mənanı və lohiqəti öyrənmək istəyirdi. Bir dəfo oxuduğu kitablərdən birisini ona verməyi Vasilidən xahiş etdi. Vasili cəblərindən üç kitab çıxarıb onlardan on naziyini seçib Nəcəfo verdi.

– Al, – dedi, – sonin üçün bu yaxşıdır. Bu kitabda hər şeyi görəkson.

Nəcəf kitabı alıb üstünə baxdı. V. Qoqolun "Şincl" adlı əsəri idi. O, kitabı üç gündə oxuyub qurtardı. Əsərin qəhrəmanı Akaki Akakiyeviçin qəmgin həyatı Nəcəfi çox düşündürdü. Onun, soyuq qış gecələrindən birisində heç kəsin xəbəri olmadan ölməsi Nəcəfin həssas qəlbini kövrəltdi. Nəcəf kitabı qaytararkən Vasili ona dedi:

– Ho, gördümmü, insanlar nə cür çətin yaşayırlar, həyat nə qədər əziyyətli və ağrıdır. Elə biz hamımız da Akaki Akakiyeviçik.

Nəcəf Vasilidən başqa kitablər də alıb oxuyurdu. Bu kitablər içərisində onun daha çox xoşuna gələn Ostrovskinin "Tufan" əsəri idi. Bu əsərdə də insanlar düşükləri ağır mühit içərisində yaralı qış kimi çırpınırdılar. Həyat onların boğurdu. Onların xoş arzuları ürək-lərində daş bağlanmışdı və bu xoş arzular qaranlıq həyat yollarında onlara işıq saçmaqdan da aciz idi. Xüsusilə Katerina Nəcəfin xoşuna gəlmişdi. Ona elə gəlirdi ki, Katerina bir qədər onun xalasına da oxşayır. Axı xalası da Katerina kimi ağır mühitin qurbanı olmuşdu. Heç kəs onun qəlbindəki arzu və istəkləri başa düşmürdü. Katerinanın özünü Volqaya atması xeyli müddət həqiqi bir hadisə kimi Nəcəfin gözlləri qarşısında canlanıb durdu. Əsəri oxuduqdan sonra, Nəcəfin xalasına olan məhəbbəti daha da artdı.

– Yazıq xalam, – deyirdi, – sən də Katerina kimi məhkumsən.

Kitablər Nəcəfi özünə o qədər cəlb etmişdi ki, o, dərşarəsi tənf-füsllərində də onlardan ol çəkə bilmirdi. Vasilidən tozə bir kitab aldığı zamanlarda o, zəng vurulan kimi hamıdan qabaq sınıfdən çıxır

vo koridorun lap qurtaracağında maktob həyotino açılan poncoronin qabağına gəlirdi. Bura adoton sakitlik olardı. Çünki koridorun qurtaracağı olduğu üçün tonaffüs zamanı gimnazistlərdən heç kos buraya gəlib çıxmazdı. Nəcəf də asudəliklə kitabını oxuyardı.

Sınıf yoldaşları da Nəcəfin hər gün qərībā kitabları oxuduğunu bildirdilər. Lakin onun bu kitabları haradan və nə cür olo keçirdiyini heç kos bilmirdi.

Bir gün sınıf yoldaşlarından kim isə maktobin direktoru İvan İvanoviç Nəcəfin guya yaramaz kitabları oxuduğunu xəbər vermişdi. İvan İvanoviç də haman gün dorsin ortasında qəzəbli halda sinfə girdi. Dərs keçən rus dili müəllimi özü tez ayağa qalxmaqla, gimnazistlərin də qalxmasına işarə etdi. İvan İvanoviç isə gimnazistlərin oturmasına icazə verdikdən sonra qabaq cərgədəki skamyanın yanında durdu və cəynəyin altından sinfi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Gimnazistlər mühüm bir hadisə baş verdiyini duydular. Çünki, ancaq belə hallarda İvan İvanoviç dərsin ortasında sinfə girir və bir neçə dəqiqə susaraq qəzəbindən danışa bilməzdi.

Nəhayət, o, cür səsi ilə soruşdu:

– Vəzirov kimdir?

Orta cərgədə oturan Nəcəf ayağa qalxdı:

– Vəzirov mənəm, cənab direktor!

– Kitabları buraya gətir.

Nəcəf heç bir şey başa düşmədən kitablarını İvan İvanoviçin qabağında skamyanın üstünə tökdü. İvan İvanoviç olları osə-osə kitabları yoxladı. Axtardığını tapmadığı üçün bir az daha da qəzəbləndi.

– Sonra, daha nə kiimi kitabların var? – deyə soruşdu.

Nəcəf:

– Bütün dərs kitablarını bunlardır. Başqası yoxdur, cənab İvan İvanoviç!

İvan İvanoviç başını azca dala əydi və cəynəyin altından bərləmiş ağızda gözləri ilə Nəcəfi hirsle süzdü.

– Dərs kitablarından olavə sənə başqa kitabları da varmı?

Nəcəf özünü itirmədən cavab verdi:

– Var, İvan İvanoviç.

İvan İvanoviç:

– Göstər, – dedi.

Nəcəf cibindən kiçik bir kitab çıxarıb ona verdi. İvan İvanoviç kitabı Nəcəfin əlindən hirsle alıb yoxladı. Qoqulun "Revizor"

komediyası idi. İvan İvanoviç osobi bir halda kitabın voroqlorini cəvmimoyo başladı.

Gimnazistlər direktorun bütün horokotlorini böyük diqqətlə izləyirdilər. Sinfə dorin bir sükət çökmüşdü. Rus dili müəllimi də ollorini dalına qoyaraq bir konarda durmuş və İvan İvanoviçin osobi horokotlorinə sakit tamaşa edirdi. İvan İvanoviç kitabı çox voroqlodikkən sonra skamyanın üstünə atdı:

– Yəno varmı? – deyə tokrar soruşdu.

Nəcəf:

– Xeyr, daha yoxdur.

Nəcəfin üröyü sakit idi. O bildirdi ki, maktobə gətirdiyi kitabları heç birisi qadağan edilmiş kitab deyildi, gimnazistlərdən kim isə direktora yalan molumat vermişdi.

İvan İvanoviç cibindən toviz, soliqo ilə bükülmüş güllü bir yaylıq çıxarıb alını sildi və onu qəzəbindən özışdirərok cibinə qoydu.

– Eşitdiyimə görə son gimnazistə yaraşmayan kitabları oxuyursan və habelə onları gimnazistlərin arasında yayırsan.

Nəcəf bu xəbərini düzgün olmadığını söyləmək istədiso də direktor ona danışmağa imkan vermədi.

– Gimnazist bir dofo bilməlidir ki, ona hər kitabı oxumağa icazə verilmir. Hər cür kitabı maktobə gətirmək qadağandır. Gimnazist üçün müoyon kitabları vardır, o ancaq bu kitabları da oxunmalıdır.

İvan İvanoviç səsini gətdikco daha da ucaldırdı.

Səno və bütün gimnazistləro axırıncı dofo tapşırıram ki, bir daha belə şeylər cəitsom, sinfi bağladıracağım.

Nəcəf başını aşağı dikib susurdu. O, yalnız bir şey fikirləşirdi: onun hər gün kitab oxuduğunu direktora kim xəbər verə bildirdi? O çox fikirləşdikdən sonra bu qərara gəldi ki, bunu Mordandan başqa heç kos etməz. Yalnız Mordan belə işlərlə məşğul ola bilərdi. Doğrudan da belə idi.

Sinifdə yerində oturub hamıdan çox narahat olan Mordan idi. O, Nəcəfin kitabları içərisində İvan İvanoviçin qorxulu heç bir şey tapmamasından təşvişə düşmüşdü. Qorxurdu ki, yalan molumat vermək üçün İvan İvanoviç onun özünü danlayacaq və beləliklə, bütün sınıf onun xəborçə olduğunu biləcəkdə.

İvan İvanoviç sözünü qurtardı və hirsle Nəcəfə dedi:

– Keç oylə!

Mördan rahat nəfəs aldı. Demək, İvan İvanoviç sinfin qabağında onu utandıрмаq istəmirdi.

Nəcəf yenidən yerinə əyləşmişdi ki, zəng çalındı.

Həmin gün Nəcəf məktəbdə başına gələn ohvalatı Vasiliyə nəql etdi. Vasili onu dinləyib istehza ilə gülümsündü: "Çünki bu onların xeyrinə deyildir. – dedi. – onlar kitabda özlərini görürlər, öz eyiblərini görürlər. Axı o da çinovnikdir. Kitablardan ancaq bizim kimilər qorxmaz. Buna görə də biz kitabı sevirik. Sən mənim sözümə qulaq ə. Oxu, nə qədər bilirsən çox oxu. İndi bəzi şeyləri başa düşməsən də, böyüyəndən sonra başa düşərsən".

Nəcəf Vasilinın gətirdiyi kitabları oxumaqda davam edirdi. Lakin İvan İvanoviçin hədəsindən sonra, onları özü ilə məktəbə apara bilmirdi. İşdən tez çıxdığı vaxtlarda xələsinin solıqo ilə saxladığı kürsüyə oturur və böyük həvəslə oxuyurdu. Bəzən körpüdə işin arasında da oxumağa vaxt tapırdı.

***

Qış qurtarırdı. İrəndən portaqal daşıyan gəmilərin arası kosilmişdi. Buna görə də Vasili ilə Nəcəfə eyni bir gündə xəbər verdilər ki, mal gəlmədiyini üçün işdən azad olunurlar. Vasilidən ayrılmıq Nəcəfə ağır gəlirdi. Onun söylədiyi ofsanəvi nağılları, xüsusilə gətirdiyi gözəl kitabları Nəcəfi özüə vələh etmişdi. Lakin çərsə yox idi. Onlar istər-istəməz ayrılmalı idilər. Vasili ondan ayrılarkən kədərlə dedi: "Eybini yoxdur, həyat yolları çox dolaşıqdır. Biz bu dolaşq yollarda tez-tez görüşürük".

Vasilidən ayrılması Nəcəfi çox sıxdı. Sanki o bütün təsəlli və ərzulərdən məhrum olmuşdu. Eh kitablər, kitablər! Siz ki əsil həyətəsiniz.

Nəcəfə o vaxtadək eyni gəlirdi ki, Vasilinın kitablarından məktəbin kitabxanasında tapmaq olmaz, solıqo ilə dolablara düzülmiş təmiz cildli, bəzən heç oxunmamış olan kitablar içərisində belə kitablar haradan ola bilər? Bir də oğor belələri olmuş olsaydı, əldən-ələ gəzər, çox oxunmaqdan Vasilinın kitabları kimi yıpranmış olardı. Lakin Nəcəf məktəb kitabxanasına yaxından bələd olduğu zaman, burada hər cür kitabə rast gəldi. Vasilidən alıb oxumuş olduğu kitablardan da burada var idi. Ancaq fərqlər arasında idi ki, bu kitablər

tomiz və solıqoqlı qalmışdı. Lakin Vasilinın kitablarını unutmaq mümkün idi?..

Yox, heç zaman. Məgər həyatı o ilk dəfə Vasilinın gətirdiyi kitablardan öyrənməmişdimi? Yıpranmış vərəqlərdə çox oxunmaqdan silinib pozulmuş sətirlərdə gizlənmiş mənalər onun gözünü açmış, insanları ona tanıtmışdı. Buna görə də Nəcəf bir uşaq sədəliyi ilə belə düşünürdü ki, məhz əldən-ələ gəzməmiş, köhnəlmiş, sətirləri əz qala pozulmuş kitabləri insan daha böyük həvəslə oxuyur, ona qapılır.

Dərs ilinin axırı yaxınlaşdığı üçün müəllimlər Mördanı çox sıxdırtdılar. O, bir neçə dərsdən "2" qiymət almışdı. Coğrafiyə müəlliminə də Mördana axırıncı dəfə xəbərdarlıq etmişdi ki, bu biliklə 3-cü sinfə keçə bilməyəcəkdir. Mördan qəmgin və pərişan idi. Dərs günü müddətində heç kəsə danışmır və tənoffüslərdə tok-tonha koridordə gəzirdi. Onun bu vəziyyətinə Nəcəfin üroyi yarırdı.

Bir gün axşamdan xeyli ötmüş, Mördanın anası Aförinin yanına gəldi. İbrahim evdə deyildi. Nəcəf isə lampanın zəif işığında yazı yazmaqda məşğuldu. Mördanın anası Aförinlə xeyli danışdı. Nəcəf onların söhbətinə diqqətlə qulaq asırdı. Mördanın anası xahiş edirdi ki, Nəcəf Mördana kömək etsin, dərslərini bir yerdə öyrənsinlər. Aförin Mördanın anasını axıracan dinləyib dedi:

– Arxayın ol, Nəcəf ələndən gələn köməyi edər.

Nəcəf xələsinin belə cavab verəcəyini əvvəlcədən bilirdi. Axı o heç kəsə boş yola salmaqə öyrəşməmişdi. Həminə razı salmaqə ələndən gələn yaxşılıqı etmək onun adətı idi. Aförin Nəcəfə müraciət etdi. Nəcəf xələsinə həmişə ona müraciət edərkən gözəlində cild-vəlonon mərhəmət duyğusu ilə yəno üz-üzə gəldi. Onun bütün pak və xeyirxah duyğularına cəhəram edən Nəcəf indidə bir porəstişkar kimi gözələrini yəro dikdi və astadan dedi:

– Baş üstə, bacardığım köməyi edərəm.

Aförin inco bir təbəssümlə Mördanın anasına tərof döndü. Lakin heç bir söz demədi. Bu dilsiz hərəkəti ancaq Nəcəf başa düşdü. Aförin Nəcəfə bağladığı ümidlərin saçıldığı rəyihələrdən sorxos olmuşdu.

Ertəsi gün səhər Nəcəf məktəb pilləkənlərini qalxarkən Mördana rast gəldi. Mördan salam vermədən, onun yanından ötüb aşağı enmək istəyirdi ki, Nəcəf onu saxladı:

– Dünən anan bizə gəlmişdi, – dedi.

Mördan başını aşağı dikib cavab vermədi.

Nəcəf:

– Eybi yoxdur, – dedi. – Mən sonin etdiklərinin hamısını ürö-yündən silib atıram, hətta oxuduğum kitablar haqqında sənin direk-tora xəbər verməyini də başılayıram.

Mərdan başını qaldırıb bərolmiş gözlorio Nəcəfo baxdı və onun dediklərini inkar etmək istədi. Lakin Nəcəf ona macal vermədi:

– Nahaq yero boynundan atmaq istəyirsən, mən hər şeydən xəbərddaram.

Mərdan pörtmüş halda yeno başını aşağı dikdi.

Nəcəf:

– Yaxşı, axşam bizə gol, – dedi və pillokonlərio cold yuxarı qalxdı.

O gündən Nəcəf Mərdanla məşğul olmağa başladı. Dors ilinin axırına cəmi ay yarım qalmışdı. Nəcəfin böyük soyi noticosində Mərdan qısa müddətdə bütün dorsloridon “3” qiymətlə imtahan verib üçüncü sinfo keçdi.

***

Həsən bəy Məlikovun köməyi ilə Nəcəf bir ildən sonra hökumət xərcinə olaraq məktəbin pansionuna qəbul edildi. İndi Nəcəf bir sıra xərcələrdən azad olmuşdu. Həftədə bir dəfə xələsini gədirib yox-layırdı. Bütün boş vaxtlarını isə məktəbin geniş qıraotxanasında keçirirdi.

Pansionda onun Rəhim adlı yaxın bir yoldaşı var idi. Yataqxana-da onların çarpayıları da yanaşı qoyulmuşdu. Bütün günü birlikdə keçirirdilər. Nəcəf bazar günləri xələsinin yanına gedəndə də Rəhim ilə bərabər gedirdi. Rəhim Nəcəflə yaşadı idi. Atası Şamaxıda müəllimliklə məşğuldu. Evdən tez-tez məktub alırdı. Hər iki aydan bir evdən aldığı kiçik sovqatı Nəcəfə bərabər bölüşdürürdü.

Onlar axşamdan xeyli ötmüşə qədər yerlorində uzanaraq kitab oxuyardılar. Yataqxana növbətçisi qoca Mkrıç onların olından zara gəlmişdi. “Yenə oxuyursunuz, bəla, bu qədər oxumağın zərəri var?” – deyər hər dəfə narazılıqla deyindir və çırağı keçirərdi.

Bir gün dorsdən sonra Nəcəf və Rəhim səhər bağına gəzintiye çıxmışdılar. Payız fəslə idi. Ağaclar yarpaqlarını tökmüşdü. Bağın xiyabanına düşmüş sarı yarpaqlar Nəcəf və Rəhimin ayaqlar altında

xışıldayırdı. Ağacların dibindən rütubət qoxusu qalxırdı. Onlar xeyli müddət gəzindikdən sonra, bağın ağ daşdan tikilmiş geniş qapı-larından küçöyö çıxdılar. Onlar qapıdan azca aralanmışdılar ki, bir ses eşidildi:

– Nəcəf!

Geriye baxdılar. Qapı ağzında durub olıno bir yığın köhnə kitab tutmuş saqqallı rusdan başqa küçödo heç kəs yox idi. Onlar təkrar yollarına davam etmək istəyirdilər ki, ses yenə eşidildi.

– Nəcəf, mənə tanımadın?

Onları çağırən saqqallı rus idi. Nəcəf və Rəhim onun yanına goldılar. Nəcəf diqqətlə baxdı. O isə sakit durub gülümsöyirdi. Nəcəf borkdən “Vasili” deyo qışqırdı.

Vasili başını buladı:

– Elə, – dedi, – tanımadın, mən isə dorhal tanıdım.

Nəcəfin sevincinin hoddı yoxdu. Elo bil on yaxın istokli adamına rast gəlmişdi.

– Vasili, qocalmışsan, – dedi, – ona görə tanımadım, az müddətdə do adam bu qədər doyişərmi?

Vasili başına gələn dəhşətlə danışdı. O, üç aya qədər xostə olmuşdu; başına çox bolalar gəlmiş, günlərio ac və susuz qalmışdı. Nəcəf ona qulaq asdıqca, içərisində omolo gələn bir ağrı onu üzürdü. Vasili pis günlərində do kitabdan ol çökünmüşdü. Ağır hoyat yollarında kitablar hər saat, hər doqiqə onu müşayiət etmiş, ona tosolli olmuşdu.

– Bunlar olmasa idi, mən bolko do, hoyatla vidələşəcəydim, – deyo Vasili kədərli səsəndi, – mən ancaq onlarla tonoffüs etmişəm.

Nəcəf Vasilin olındokı kitablara baxdı.

Vərəqləri parakəno halda olan bu köhnəlmiş kitabların çoxusu ində ona tanış idi. Bunların bozisini holo Vasili ilə birlikdə körpüdo işlədiyi zaman, bozilərio isə məktəbin kitabxanasında oxumuşdu. Ancaq köhnə bir dost kimi onlarla görüşmək nə qədər forohli idi! Nəcəf onları nəzərdən keçirərdi, körpüdo günlərio xatırladı. Budur, ağır yük altında ikeqat olmuş tanış sifətlər, süyün üzərində yırğılanan türkman gəmiləri elo bil kitabın səhifələrində tozodon canlanıb, soyuq xəzri külöyinin vıyılıstı eşidilirdi. Nəcəf kitabların içərisindən oxumamış olduğı bir pyesi seçib ayırdı:

– Vasili, – dedi, – bu yaxşı kitabdırımı?

Vasili:

– Yaxşıdır, yaxşıdır, apar oxu, sonra qaytararsan, mən homişə burada oluram.

Nəcəf kitabı fərhələ qoşluğuna vurdu. O çoxdan bəri həsrət qaldığı kitablara yenə qovuşmuşdu.

Nəcəf və Rəhim Vasilidən ayrıldıqda qaş qaralmışdı. Küçüyo ağ duman çökmüş, çiskin səpələyirdi.

Nəcəf və Rəhim elə o gecə Vasilinin kitablarını oxudular. Çırağı söndürdükləri zaman gecə saat 12-dən ötmüşdü.

Xeyli vaxt gözlorino yuxu getmədi. Yoldaşlarına mane olmamaq üçün ahəstədən söhbət edirdilər. Nəcəf deyirdi: “Çox təvəssüf ki, bizdə belə pyeslər yoxdur. Pyes mənə hor şeydən yaxşı gəlir, romanlar çox uzun olur. Bəzən də insan onlara inanmır. Pyesdə isə, elə bil, hər şeyi görür və əsdirən”.

Rəhim onun sözlərini təsdiq etdi. O, Nəcəfi dinlərkən, bəzən elə bil, öz qəlbinin səsini eşidirdi. Onların həyata, mühitə və şeylərə olan münasibətlərində də bir cynilik və yaxınlıq var idi. Gimnaziya müəllimləri haqqında onların tez-tez söhbətləri olardı. Bir müəllim haqqında danışarkən axırda hər ikisi cəyni noticəyə gəlib çıxardı. Məsələn, gimnaziyanın təbiət müəllimi Həson bəy Molikov hər ikisi üçün müqəddəs və nəcib bir şəxsiyyət idi. Onun xeyirxah niyyətləri, xalqın səadətini yolundakı fədakar səy hər iki gəncin ürəyində silinməz iz buraxmışdı. Elə bu gecə söhbət yenə Həson bəyin üzərinə gəlib çıxdı. Nəcəf köksünü dərdindən ötürüb dedi:

– Mən yazıçı olmağa çalışacağam, möhz belə adamları xalqa tanıtdırmaq üçün yazıçı olacağam. Vasilinin kitablarındakı xeyirxah adamları görürkən, öz-özümə deyirəm, mögər bizdə belə adamlar azdır? Əlbəttə yox, ancaq onları heç kəs tanımır. Çünki onları tanıtdıran adam yoxdur. Belə halda isə onlara heç kəs qiymət vermür.

Rəhim:

– Elədir, elədir, – dedi. – ancaq bu işə çoxlu səy və zəhmət lazımdır.

Nəcəf:

– Əlbəttə, elədir, – dedi. – Bizi daha çətin və ağır günlər gözləyir, ancaq biz hər cür əziyyətdə tab gətirməliyik.

Onlar qaranlıq otaqda gecədən xeyli ötonədək söhbət etdilər.

***

Fayton axırını gədiyi dönürdü. Atlar lap tələtdən düşmüşdü. İrəlidi qırmızı kirəmit damlı ağ evlər artıq görünməyə başlamışdı. Qalaya¹ on beş doqquzqoluk yol qalırdı. Yol qısaldıqca, Nəcəfin ürəyi quş kimi çırpınır, sobri tükənirdi. O, iki il idi ki, Şuşadan, doğma evlərindən çıxmışdı. Bu müddətdə evlərindən tez-tez məktub alırdısa da, daxilon rahat ola bilmirdi. Elo bil evlərində nə isə bir bədbəxtlik üz verməmiş, lakin endən gəzlədirdilər. O hər şeydən çox xəstə atasından nigaran idi. Bəlkə də onun başına bir şey gəlmişdir. Bunları fikirləşdikcə, Nəcəfin qəlbi sıxılır, evə tez çatmaq istəyirdi. Atlar isə elə bil onun arzusu oleyhino olaraq, sürətlərini daha da azaldırırdılar.

Budur, onlar tamamilə durdular. Faytonçu qamçını saqqıldatdı, atlar isə yərinə torponmirdilər. Qozoblonon faytonçu yərə endi və hər iki atın cilovundan möhkəm yapışaraq, qıçlarına bir-birinin dalınca üç qamçı endirdi. Atlar irəliyə tərəf dartıldı, fayton yerindən torpondi. Faytonçu isə atların yanına ilə bir qodur piyada getdikdən sonra, təkrar faytona atıldı. Gün batmaq üzrə idi. O indi çox aşağıda qalmış yamaclardan son şüalarını toplayaraq, qan rənginə bulaşmış mavi pərdələr dalında qorq olurdur. Günəş gözəndən itincə Qala tərəfdən sərən bir meh osməyə başladı. Biçilmiş ot qoxusu havanı doldurdu.

Fayton şöhrə girdiyi zaman şor qarışmışdı. Çayçı dükənlərinin qabağında asılmış çıraqların bozisi yandırılmışdı. Şuşa! İki il tozlu, küləklə Bakıda üzünə həsrət qaldığı doğma şöhrə, Nəcəfi axtırın xəş, sərən mehi ilə qarşılayırdı. O, faytondan yərə düşdü və dərdindən nəfəs aldı. Sinosi saf, dağ havası ilə qabardı. Küçələrdə qələbəlik idi. Bu il görünür yaylağa gəlon çox idi. Nəcəf Xanqızı bulağının yanından dik yuxarı qalxdı. Adam boyu hündürlükdə böyürtkən kolluqları bitmiş dar çığırla yoxuşu qalxıb, susuz çəsməyə çatdıqda ayaq saxladı. Buradan evləri aydın görünürdü, onun hündür taxta-püştü, ovvəlki kimi öz heybətli görünüşü ilə irəlidi qaralırdı. Aynabondə lampa yandırılmışdı. Nəcəf artıq dura bilmədi. Sürətə yoluna davam etdi. Evlərinə çatdıqda həyət qapısını açıq gördü. Taxta pilləkənləri ürək döyüntüsü ilə qalxıb aynabondə girdiyi zaman, heç kəsi gərmədi. Evo kədrli bir sükut çökmüşdü. Çırağ sürəhinin

¹ Şuşa şöhrənin osil adı Şuşa qalasıdır. Xəlf arasında şöhrə adətən “Qala” deyirlər.

qırağında üstülönirdi. Otağa girdikdə atasını gördü. Yeno də yorğan-döşəkdə idi. Hövlnak hissələrini, elə bil, sərın bir mch oxşadı, ürəyi sakitləşdi, demək, atası sağ-salamat idi. Atası işığın qabağını kəson bu adamın kim olduğunu bilmək üçün olini gözünün üstünə qoyub baxdı. lakin heç bir şey görə bilmədi. Nəcəf özünü saxtaya bilmədi:

– Ata, mənəni, Nəcəfom! – dedi.

Atası yerindən qalxmğa təşəbbüs etdi, lakin bacarmadı.

– Nəcəf, oğlum! – deyə sosi titədi.

Nəcəf atasının yanına gedib onu qucaqladı. Alnından, üzündən öpdü. Atası Nəcəfin başını iki ovucu arasına alıb diqqətlə baxdı, heç bir söz deyə bilmədi. Boğazı qəhər lənmişdi. Göz yaşı ixtiyarsız olaraq tökülürdü. İki il ərzində Nəcəf çox dəyişmişdi, boy atmış, cılız bədəni qana-cana gəlmişdi. danışığında da bir qəribəlik hiss olunurdu.

Nəcəf anasını soruşdu.

Atası:

– Qonşu üçün çörək yapır, – dedi, – bu saat gələr. Eh, oğul, bizim işimiz tək Allaha qalıbdır, elə sən gedəndən şil-zolilem, ayaqlarımı tərpedə bilmirəm, yataqda düşüb qalxmışam, yeno yaxşıdır, anan varmısa, yoxsa günlərlə qapımız bağlı qalardı.

Atası çox zəifləmişdi. Nəcəfə elə gəldi ki, iki il müddətində atası on yaş qocalmışdır. Onun saçı tamam ağarmış, hotta həmişə şovo kimi qara olan bıqlarına da indi dən düşmüşdü.

Nəcəf anası gələndək paltarını soyunub, toz basmış üzünü, əllərini yudu. Sonra atasının yanında oyleşib səbirsizliklə anasının yolunu gözlədi. Anasının gəlməsi uzun çökmədi. Onun taxta başmaqları pilləkənlərdə eşidilərkən, Nəcəf özünü aynabəndə saldı və qapının ağzında onun boynuna sarıldı. Arvad sevincindən özünü itirdi və əlindəki güvəci salıb sındırdı: “Oğul, – dedi, – yoluna qurban olum nə vaxt gəldin ki, mən canı çıxırış bilmədim”.

Nəcəf anasının ötəyindən yapışıb onu içəri dartdı. O isə ötəyini üzünə tutub ağlayırdı:

– Bəsdır, kifayətdir, ana, ağlama, – deyə Nəcəf ona təsəlli verir və ağarmış saçlarını oxşayırdı. Anası gözünün yaşını silib, Nəcəfi təkrar bağrına basdı, onu duz kimi yalamğa başladı. Xəsto atası da ana və balanın bu görüşünə baxır, baxdıqca sevinirdi.

Gecədən xeyli ötmüşdü. Nəcəfgilin cırağı hələ də yanırdı. Anası süfrəyə təzə isti çörək, motal pendiri qoymuşdu. Nəcəf iştaha ilə yeyir və Bakıda keçirdiyi ağır günlərindən, Aforin xalasının ona etdiyi

yaxşılıqlardan uzun-uzadı danışırdı. Ata və ana isə gözələrini evlərinin neməti olan Nəcəfə həsrətlə dikərək, onun söhbətinə böyük maraqla qulaq asırdılar.

Gecədən xeyli keçdiyi və yorğun olduğu üçün Nəcəfin gözələri qeyri-ixtiyar örtülməyə başladı. Anası onun üçün aynabəndə yer saldı. Nəcəf sərın havada yorğan üstünə çökərək uzandı... Ay Şuşanın üstündə bədr lənmiş halda durmuşdu. Onun süd kimi ağ şüaları şəhərin küçələrini, evlərini... nura qorq eləmişdi. Qala yatmışdı. Hoyotloro itlər hürüşürdülər. Min bir gecə nağılları kimi, əfsanəvi görünən bu gecədə Nəcəf özünü ən xoşbəxt hesab edirdi. O, doğma evlərində idi, anasının şəfqət hissələri ilə isinirdi.

***

Nəcəfin gəldiyini möhüllədə hamıdan qabaq, qonşuları Muradın oğlu Əliqulu xəbər tutmuşdu. Nəcəf səhər yerindən qalxarkən həyətdə, uçqu hasarın üstündə bir nəfərin oturduğunu gördü. Bu, Əliqulu idi. Onun əynində rongi solmuş gəllü parçadan köynək var idi. Ayağı yalın idi. Göy şalvar dizləri bərabərində cırlmış və dizləri bayıra çıxmışdı. O, Nəcəfi görün kimi gülməsədi. Nəcəf onu yuxarı çağırırdı, Əliqulu boyun qaçırdı: “Burada soni göz ləyirəm”, – dedi və armud ağacının altında, göy otların üstündə uzandı. Nəcəf nahar edib aşağı endikdə, Əliqulu yerindən sıçrayıb onu qabaqladı və olini möhkəm sıxdı, sonra onlar möhkəm qucaqlaşdılar, ancaq öpüşmədilər.

Əliqulu Nəcəfin on yaxın yoldaşlarından idi. Onlar hələ kiçik yaşlarından dostlaşmış, bir yerdə böyümüşdülər. Onların hoyotlorini alçaq daş bir basır ikiyə bölmüşdü. Bu hasarın bir tərəfi tamamilə uçulmuşdu. Bura uşaqlar üçün daimi əyləncə yeri idi. Səhər gün çıxandan, gün batanaq uşaqlar uçulmuş hasarın daşları arasında oynar, ev tikər, palçıqdan oyuncaq düzəldirdilər. Əliqulu sakit və dinc idi. O çox az danışırdı. O, küçə və yaxud bazarla gedərkən, başını aşağı dikər və həmişə fikirlə görünərdi. Yoldaşları onu bu hərəkətdən ötəri “dəli Əliqulu” deyə çağırırdılar. Əliqulunun hoddından artıq iri, qara gözələri var idi. Əliqulunun atası yoxsul bir kişi idi. Ömrünün 40 ildən çoxunu bənalıqla keçirmişdi. Şəhərdə elə bir ev tapmaq olmazdı ki, onun üstündə Murad kişinin oli gozməmiş olsun. O, səhərdən axşamadaq yorulmaq bilmədən işlər və

öhdəsində olan böyük ailəni bir qarn ac, bir qarn tox dolandırardı. Onun iki böyük oğlu lap kiçik yaşlarında ikon ölmüşdü, indi ailədə Əliqulu böyük oğul hesab olunurdu. Bir il bundan qabaq Murad kişi rəhmətə getdiyi üçün, ailənin bütün ağırlığı Əliqulunun üstünə düşmüşdü. Yaxın qohumlarından birisi onu... bozzaz' yanında xidmətə düzəltdi.

Bozzazın verdiyi qəpik-quruşla böyük ailə çətinliklə dolanırdı. Evin bütün şeylərini satıb-sovmuşdular. Nəcəf Əliqulunun gözəlirənə baxarkən, orada evləki uşaq qayğısızlığından heç bir əsər görmədi. Onun üzünə elə bil qayğı və kədər tozu qonmuşdu. Gözlərində yorğunluq və üzüntü var idi.

– Sonin gəlməyini, dünən kiçik qardaşım mənə xəbər verdi, – deyər Əliqulu ölini Nəcəfin çiyinə qoyub sözbə başladı. – Dünən axşam gələrkən səni görmüşdür. Bu gün bekarəm, dükan-bazar bağıdır. Ona görə səhər tezdən səni görməyə gəldim.

Onlar armud ağacının şaxəli kölgəsində oturub, xeyli söhbət etdilər. Əliqulu danışdıqca, Nəcəf onun halına acıyırdı. Xüsusilə onun tez-tez Nəcəfin üst-başına baxıb dərindən ah çəkdiyini gördükdə, içəridən nələr çəkdiyini ürəkyağı ilə hiss edirdi. Əliqulunun öhdəsinə böyük bir külfət düşmüşdü. Hamısı da körpə idi. Birdən-birə ürəyinə çökən bu ağırlığa onun nə cür davam gətirə biləcəyini Nəcəf təsəvvür edə bilmirdi.

Nəcəf Şuşada tətildə olduğu müddətdə Əliqulu ilə çox az-az görüşürdü. Çünki Əliqulu yalnız bazar günləri bekar olurdu. Bozi vaxtlarda isə bazar günü də görünürdü. Anasının dediyinə görə, qış taxıl tədarükü görmək üçün yaxın kondlora gedirdi.

Bir dəfə cümə günü Nəcəf səhər tezdən bazara gedirdi. Misgər dükanlarının qabağından keçərkən, tanış bir sos çitdi. Geriyə baxdı. Əliqulu idi.

– İndicə sənin yanına gəlmək istəyirdim, – dedi, – gəl, gedək Cıdır düzündə bir az gəzək.

Nəcəf razı oldu. Onlar Cıdır düzünə qalxdılar. Orada özlərindən başqa heç kəs yox idi. Əliqulu qayalıqlardan birisinin üstündə oturdu və aşağıda gümüş şerid kimi uzanan çayın gurultulu sosisinə qulaq asırmış kimi, gözünü bir nöqtəyə dikdi.

Onlar susmuşdular. Əliqulu elə bil sifotini Nəcəfdən gizlətməyə çalışaraq, yan tərəfə baxırdı. Əliqulunun belə susub oturması Nəcəfi

təəccübləndirdi, əgər belə qaradınmöz oturub susacaqdısa, daha Nəcəfi bura çağırmanın nə mənası vardı?

Nəcəf, ürəyindən keçirdiyi bu dolayış suallar içərisində olını ahestədən Əliqulunun çiyinə qoydu.

– Sənə nə olmuşdur? – deyər soruşdu.

Əliqulu cavab vermədi. Nəcəf öyilib onun üzünə baxdı. Gözləri yaşarmışdı. Bayaقدan bəri Əliqulunun üzünü yana çevirib oturmamasının səbəbini ancaq indi başa düşdü. Dörd ona üz vermişdi. Lakin homişöki kimi az danışmağı sevdiyindən, indi də dərini ancaq göz yaşları ilə bildirirdi.

– Axı nə olmuşdur, evinizdə nə var? – deyər Nəcəf təkrar soruşdu.

– Heç bir şey... – Əliqulu sözünü tamamlaya bilmədi, boğazı qəhorlandı.

Nəcəf artıq öz sualları ilə onu narahat etmək istəmədi. O daha da kövrələ bilirdi. Hər ikisi susmuşdu. Uzaقدan baxan olsaydı, onları küsülü hesab edərdi. Əslində isə onların ürokləri elə bu dəqiqələrdə bir-birinə daha məhraban, daha yaxın idi.

– Mən də arada sənin kimi evdən qaçmaq istədim. Dedim baş götürüb bir tərəfə gedərdim... ancaq hara gedərdim, bəs qardaşlarımı kimin yanında qoyardım? Onların gənahı nədir?.. Mən çıxıb gətərdim, onlar acından qırılmazdılar!

Əliqulu danışdıqca daha da kövrəlirdi.

Göyün üzünü qara buludlar bürüməyə başladı. Qarşıdakı meşəli dağdan qoparı soyuq külək oynadığına tökcə nazik bir köynək olan Nəcəfi üşütdü və o, evə dönmək üçün bir bohane axtardı.

– Deyəsən yağış tökəkəkdir?

Əliqulu göyü baxdı, qara buludlar doğrudan da qolizləşirdi.

– Elədir, səpələyəcək, – dedi, – gedək.

Onlar evə qayıtdılar.

Yolda Əliqulu Nəcəfdən soruşdu:

– Sən yenə Bakıya qayıdacaqsanmı?

Əliqulu Nəcəfin yay tətlinə gəldiyini, payızda isə təkrar Bakıya qayıdacağını bilirdi. Buna görə də onun bu sualı nə məqsədlə verdiyini Nəcəf başa düşmədi.

– Əlbəttə, gedəcəyəm, hələ beş il də oxumalıyam.

Əliqulu köksünü ötürdü:

– Eh, – dedi, – sən heç olmazsa, baş götürüb gədirəsən, dərslərle başın qarışacaq, gözün görməyəcək, ürəyin bulanmayacaqdır.

Əliqulu bu sözlərlə Nəcəfəlin ailəsinə işarə edirdi, o, Nəcəfəlin də pis yaşadığını yaxşı bilirdi. Lakin Əliqulu, Nəcəfəlin üroyündokiləri görə və duya bilseydi... Nəcəf uzaqda olsa da, doğma evləri, anası, xəstə atası bir daqiqə də olsun xoyalından silinmirdi, həyat dərddi içəridən onu üzür, ümid və yaşamaq chitrası isə onu gələcək üçün yaşadırdı.

– Narazi yoxdur, dözörək, – deyö Nəcəf Əliquluya tosolli vermək istədi, – görünür, bizim də taleyimiz ezəldən belə yazılıb, insan bərkde-boşda möhkəmlənməlidir. Nə edə bilirik. Hololik hər şeylə raziləsməliyiq. Külfətinizin sənin üstünö düşməsindən narazısənmi?

Əliqulu:

– Narazi niyə olum?! Mən olmasaydım, onların vəziyyəti daha pis olardı. Özün bilirson ki, anam xəstədir, o bu böyük külfəti heç zaman döləndirə bilməyəcəkdir.

– Elədir, hamımızın dərddi elə birdir, kasıblar bir-birino oxşayırlar, hamı ac və paltarsızdır. Elə bil hamı bir atadan, bir anadan olubdur.

Yağış səpələməyə başlamışdı, onlar sürətlorini artırdılar.

– Yağış da kasıbın düşmənidir, – deyö Əliqulu qaşlarını çatdı, – mən hər şeydən daha çox yağışdan qorxuram. evimiz bərk damır, güclü bir yağış gəlsə, evi uçurda bilər.

Onlar evə qayıtdıqları zaman hər ikisinin köynəyi tamamilo islanmışdı. Əliqulu xudahafızlaşib ayrıldı. O, bir neçə addım gətməmişdi ki, döngədən qonşu uşaqlarından birisinin səsi eşidildi: “Dəli Əliquluya bax, yağışın altında elə bil çimibdir”. Əliqulu isə ona etinə etməyib həyat qapılarından içəri girdi. Bir söz Nəcəfəlin üroyinə toxundu: “Nə üçün ona dəli deyirlər. Əgər onun qəlbino bələd olsaydılar, onu təhqir etməzdilər, onun dərddi bizim dərddimizdən çox böyükdür. O çox şeyləri də bizdən yaxşı başa düşür. Həyat vaxtından qabaq onu qeydkeşlik daşı ilo yüklədiyindən, üzü gülməmiş, homişö qüssəli, fikirlili olmuşdur”.

Axşamüstü bərk dolu düşdü, bir az sonra isə şiddətli yağış tökməyə başladı. Küçədən, iri döşomə daşlarının üstündən sel axırdı. Nəcəf aynabəndin axşam qaranlığı ilo torlanən şüşölərdən bayıra baxırdı. Göyün üzü bütöv bir pərdəyə oxşayırdı. Şüşə üzərində tez-tez şığıyan şimşək hər tərəfi ani, qorxunc bir aydınlığa qorq edir və yənə axşam qaranlığı içərisində örtüyirdi. Onun dalısınca eşidilon göy gurultusu isə elə səslənirdi ki, sanki göy indicə uçulacaqdır. Şuşanın bu təbiətinə öyrənməmiş olan əhali ertədən evlərinə çökilməmişdi.

Nəcəf isə Şuşa təbiətinin bu doliliyino uşaqlıqdan vələh idi. Xüsusilo yay aylarında yağışdan sonrakı rəngarəng göy qurşağına tamaşadan heç doymazdı.

Yağış ara vermirdi. Ertədən Əliqulunun dediyi sözlər indi Nəcəfəlin zehninə qorxunc bir əks-sədə kimi səslənirdi: “Güclü bir yağış gəlsə, evi uçurda bilər”. Bəlkə də evləri artıq uçmuşdur, bəs onlar necə olmuşlar, bundan sonra bəş nəfər külfətlə Əliqulu necə edə-cəkədir? Harada qalacaq? Kim onlara kömək edəcək? Bu fikirlər, bir daqiqə də olsa, Nəcəfi rahat buraxırmırdı. Əgər atasıgilin imkanı olsaydı, Nəcəf Əliquluya kömək etmək üçün heç bir şeyi osirgənməzdi, lakin bu vəziyyətdə Əliquluya necə kömək edə bilirdilər? Xüsusilo Nəcəfəlin Bakıda olduğı iki il içərisində atası var-yoxdan çıxmışdı. Nəcəf totil zamanı bunun şahidi oldu. Homişö buxarının yanında divardan asılı olan xalının yeri indi boş idi. Nonosindən yadigar olan bu olvan xalı, atasının cavanlıq dövrdən saxladığı gülmüşlü yəhor satılıb, xəstə atasına xərc edilmişdi. Lakin chiyacım ağzı bununla bağlansaydı, dərddi yanı idi, kim bilir, irələdə daha nə kimi bolalar onları gözölüyirdi. Bütүн bunlar Nəcəfi düşündürür və atasına kömək etmək üçün yollar axtarmağa səvq edirdi.

Nəcəf totildo olduğı müddətdə atasına çox kömək etdi. O, gündüzlər meşədən odun qırıb gətirir, çırpı toplayır, qışa todarük üçün atasına hər cür kömək edirdi. Axaşamlar isə armud ağacının altında fonor işığında oturub kitab oxumaqla məşğul olurdu... Günlər gəlib-kəçdi. Payızın ilk günlərindən birisində Nəcəf Şuşadan ayrıldı. Soher təzədən onunla görüşməyə gəlmiş Əliqulu Nəcəfi yolu saldıqdan sonra, gözlori yaşamış halda xeyli müddət durub onun dalısınca baxdı. Onun ümidi də, elə bil, Nəcəflə ayrılıb gədiridi.

***

Nəcəf Bakıya çatdığı zaman dərslorin başlanmasına hələ bir neçə gün qalmışdı. Lakin, məktəbin geniş koridoru hər gün gimnazistlərlə dolu olurdu. Xüsusilo təzə qəbul olunmaq üçün gələnlor daha çoxdu. İkinci gün Nəcəf müəllimlərdən də bir neçəsinə gərdü. Həsən bəy isə hələ yaylaqdan qayıtmamışdı, tezliklə gələcəyini söylüyirdilər. Ertəsi günü o, doğrudan da gəlib çıxdı. Bütүн gimnazistlorin səvimlisi olan Həsən bəy hamı ilo məhrəbancasına gərdüşdü. Nəcəfi gərdükdə isə əlini onun çiyəninə qoydu.

- Hə, tətili Şuşada necə keçirdin? – deyə soruşdu.

Necof Şuşada keçirdiyi günləri ötraflı surətdə müəlliminə təsvir etməyə başladı. Atasının xəstəliyindən, anasının bütün günü işləyərək evi saxladığından və sairədən danışdıqca, Həsən bəy Necofə yanaşı olaraq ağır addımlarla koridorda gəzişir və öz yetişdirməsinin sözlükliklərinə diqqətlə qulaq asırdı. Onun homişə xoş təbəssümlü sifəti ciddi bir təvri almış, qaşları çatılmışdı.

Necof sözünü qurtardıqca, Həsən bəy koridorun ortasında ayaq saxladı və hər iki əlilə Necofin çiyinlərindən tutaraq dedi:

- Daha sən onlara kömək edə bilərsən. Bu ildən öz övladlıq borcunu ödəmək sənə vacibdir.

Gimnazistlərdən birisi direktorun Həsən bəyi çağırıldığını söylədi.

- Hə, başa düşdüm. – deyə Həsən bəy əl bil təkidlə Necofdən soruşdu.

- Başa düşdüm.

Həsən bəy ayrılıb direktorun kabinetinə tərəf getdi. Necof isə hələ də fikirlə halda yerində durmuşdu: "Nə cür, hansı yol ilə kömək etmək?" Bu sualı verməyə Necof macal tapmadı.

Aradan bir az keçməmişdi ki, Həsən bəy bir gün dərson sonra Necofə yanına çağırıldı və onun fikirləşdiyi sualına özü cavab verdi:

- Sənin üçün dərson sonra yüngül bir iş tapılmışdır. Qubernatorun tərcümanı Camal bəyin qızına hesabdan kömək etmək lazımdır. Hər gün iki saat onunla məşğul olarsan.

Həsən bəy Camal bəyin mənzil ünvanını yazıb Necofə verdi və əlavə olaraq tapşırırdı ki, alacağı haqdan çox qismini Şuşaya, evlərinə göndərsin.

Ertəsi gün Necof dərson sonra Camal bəyin mənzilini axtarıb tapdı. Qapını açan 11-12 yaşlarında bir qız idi. Necof Camal bəyin evdə olub-olmamasını soruşdu. Qız içəri getdi və bir azdan sonra aynına xara jilet geymiş orta yaşlarında bir kişi gəldi.

- Kimi istəyirsən?

Necof, Həsən bəy Məlikov tərəfindən göndərildiyini bildirdi.

Kişi:

- Aha, çox yaxşı. içəri gəl. – deyə onu xoşhəllə qarşıladı. Bu adam Camal bəy özü idi.

Necof içəri girdi. Kişi dərsondan iri işıqlı salona keçərək qapıda durmuş qıza:

- Qızım, budur, hesab müəllimi gəldi.

Qız Necofə baxdı və qımışdı.

Necof əhəmiyyət vermədən Camal bəyin dəlincə salona girdi; Camal bəy ona tanış gəlirdi. Onu əl bil harada isə görmüşdü. O, qızının qabiliyyətli, zəkəli olub, lakin hesabı pis bildiyindən danışdıqca, Necof onu harada görmüş olduğunu fikirləşməyə məşğuldu. Nəhayət, tapdı. O və arvadı düz iki il qabaq onunla bir faytonda Yevlaxdan Bakıya gəlmişdilər. Camal bəy dərson vaxtlarını təyin etdikdən sonra, Necof özüni tanış verdi. Camal bəy tanıdı və çox sevindi və həm də təəccüblə:

- Çox dəyşmişən, məşallah, böyük oğlan olmusan.

Söhbət əsnasında Camal bəyin arvadı salona daxil oldu. Necof onu dərson tanıdı. Camal bəy Necofə göstərib soruşdu:

- Gövhər xanım, tanıyırsanmı?

Xanım boynundan asılı olan cynoyi gözünə qoyub diqqətlə baxdı.

Camal bəy gülümsədi və təəccüblə soruşdu:

- Gövhər xanım, sən ki adam tanımaqda başqalarından fərqlənirsən, təəccüb! Mən isə dərson tanıdım.

Necof isə susub gülümsəyirdi. Gövhər xanım cynoyi yəndə də gözünə tutub diqqətlə baxdı:

- Taniya bilmodim, de görüm kimdir?

Camal bəy:

- Yadımdadır, iki il əvvəl Yevlaxdan gələrkən, faytonda bizimlə bərabər bir kəndli balası oturmuşdu?

- Yadımdadır.

Camal bəy tez onun sözünü təsdiq etdi:

- Hə, oğlandır, – deyə sözünü bitirdi.

Gövhər xanım bir az irəli gəldi və cynoyini gözünə qoyub diqqətlə Necofə başdan-ayağa qədər süzdü:

- Zolot,¹ – deyə o, birdən sevinclə sosləndi, – sumkanı qaytaran oğlan!

Camal bəy tez onun sözünü təsdiq etdi:

- Odur, odur.

Bələliklə, Necof Camal bəyin ailəsində çox səmimiyyətə qarşılandı. Gövhər xanım qızı Lalənin xasiyyətindən uzun-uzadı danışdı. Necof isə yumşaq kürsünün küncündə sıxılaraq onun söhbətlərinə qulaq asır və üroyi sıxılırdı. Necof arada imkan tapıb ayağa qalxdı və gətməyə icazə istədi. Gövhər xanım qoymadı.

¹ Rusca "qızı" deməkdir, mehribanlıq mənasında işlənir. Yəni "özüm, gözüm, canım-ciyərim" deməkdir.

Ondan bir az da duyulmayı xahiş etdi və tez yan otaqdan cürbəcür şirniyyat və mürəbbə götürüb süfrəyə qoydu. Lələ də olanda iki stəkan çay götürüb süfrəyə qoydu. Gövhər xanım hər şeyi səliqəyə saldıqdan sonra oturdu və yenə də lüzumsuz şeylərdən söhbət etdi.

Nəcəf Camal boygildən çıxdığı zaman qaş qaralırdı.

***

İki aydan artıq idi ki, Nəcəf Camal boyın qızı ilə məşğul olurdu. Bu müddətdə aldığı məşni bütünliklə Şuşaya, evlərinə göndərirdi. "Pul mənim nəyimə lazımdır, – deyirdi, – Ürok sakitliyi mənim üçün hər şeydən qiymətlidir".

Lələ anasının dediyi qədər də qabiliyyətli deyildi. Nəcəf onu başa salmaq üçün çox əziyyət çəkirdi, fikri homişə öz gələcəkləri ilə idi. Lakin Nəcəfi daha çox narahat edən məşğələdən sonra Gövhər xanımın onu saxlayıb uzun-uzadı danışması idi. Yataqxanaya tolosən Nəcəf, ev sahibəsinin onu ləngitməsinə gördükdə az qala hirsələnirdi. Çünki öz dərslərinə də hazırlaşmalı idi.

Hoson boy tez-tez Nəcəfin işlərindən xəbər tuturdu. Onu gah müəllimlər otağına yanına çağırar, gah da geniş koridorda saxlayıb Camal boyın qızı ilə necə məşğul olmasından xəbər tuturdu. Axırda isə özü bu haqda Camal boy ilə söhbət etdiyini və onun Nəcəfdən çox razı qaldığını söylədikdə, Nəcəf başını aşağı dikib susardı.

Bir gün yenə Hoson boy Nəcəfi yanına çağırırdı. Nəcəf elə güman etdi ki, Hoson boy yenə Camal boyın evindəki məşğələdən soruşacaqdır. Lakin, onun düşündüyü kimi olmadı. Hoson boy dedi:

– Deyirlər, sən dram əsərləri oxumağı çox sevirsən? Doğrudurmu?

Nəcəf utanan kimi oldu:

– Doğrudur, – dedi.

Hoson boy:

– Çox yaxşı, elə isə Azərbaycan dilində də dram əsəri oxumağı istəyirsənmi?

Nəcəf təvəccüblə soruşdu:

– Məgər Azərbaycan dilində də dram əsəri varmı?

Hoson boy gülümsədi və olanda tutduğu kitabı Nəcəfə uzatdı:

– Al, oxu, – dedi. – Azərbaycan dilindədir.

Nəcəf kitabı aldı və sevincilə bayıra çıxdı. Kitabın adı "Fəvvalat" idi. Mirzə Fətəli Axundov yazmışdı. Nəcəf və Rəhim ikisi də

birlikdə iki gün içərisində kitabın içindəki pyesləri oxudular və çox xoşlarına getdi. Nəcəf çoxdan bəri arzuladığı bir şeyə nail olmuşdu. Bu da Azərbaycan dilində dram əsəri görmək idi. Xüsusilə "Hacı Qara" komediyası Nəcəfin dram əsərlərinə olan həvəsini daha da artırdı və qabaqlar Rəhimlə yazıcı olmaq arzusu haqqında söylədiyi sözləri indi daha tez-tez və hom də böyük inamla təkrar edirdi. O, çoxdan bəri bu arzusunun çəşilə yaşayırdı. Axundovun əsərləri isə onun bu həvəsini daha da artırdı. Bozi vaxtlar, axşamdan xəyli ötmüşə qədər oturub, yazacağı əsərlər üçün mövzu düşünməyə başladı.

***

Hoson boy xostolonmuşdu. Beşinci gün idi ki, dərso gəlmirdi. Bütün gimnazistlərin sevimlisi olan Hoson boyın yoxluğu hər addımda hiss edilirdi.

Dərson sonra Nəcəf və Rəhim Hoson boyu yoxlamağa getdilər. Hoson boy İçərişəhərdə yaşayırdı. Onlar şəhərin dənizə qədər olan kimi qıvrılan döngələrini dönərək Hoson boyun yaşadığı evə çatdılar. Hoson boy iki mərtəbəli evdə yaşayırdı. Evin bayır tərəfə geniş aynabəndi var idi. Yuxarı mərtəbəyə qalmaq üçün höyütdən keçmək lazım idi. Nəcəf və Rəhim pilləkənlərdən qalxıb aynabəndə daxil olduqda, onların qabağına orta yaşlarında bir qadın çıxdı. O, gimnazist paltarında olan bu cavanları gördükdə nə üçün gəldiklərini başa düşdü və heç bir söz soruşmadan onları içəri dəvət etdi.

Hoson boy pəncərələri küçüyə açılan işıqlı bir otaqda uzaq olmuşdu. Onun başı üzərində böyük bir əks asılmışdı. Hoson boy tələbələrini görün kimi yatağında dənizləndi və onlardan çəpəyə yaxın gəlməyi xahiş etdi. Xostalik onu çox zəif salmışdı. Gəniş, açıq alnın-dakı qırıqlar elə bil daha da dərinsəlmişdi. Gözlərində bir üzüntü və yorğunluq var idi. Danışanda sosi xırıldaırdı.

Nəcəf və Rəhim iki saata qədər Hoson boyun yanında qaldılar. Hoson boy onlara çox şey danışdı. Nəcəf və Rəhimin çoxdan bəri ondan səzdiqləri nəcəbat və xeyrxahlıq indi də onun bütün söhbətlərində özünü büruzə verirdi. Hoson boy Azərbaycan xalqının vəziyyətindən can yanğısı ilə danışdı. O deyirdi:

– Biz çox geridə qalmışıq. Başqa millətlər hər sahədə böyük kəşflər, ixtiralar edibdir. Cəhəlat isə bizə inkişaf etməyə imkan verməmişdir. Xalqın səadətini uğrunda vuruşan adamlarımız çox əziyyətlərə, məhrumiyyətlərə məruz qaldılar. Bax, birisi elə O! – deyə barmağı

ilə divardan asılmış oksii göstərdi və sözüna davam etdi, – Mirzə Fətəli Axundov, nə cür mənclərlə üz-üzə gəldi. Ancaq onun mərə iradəsi hər şeyi yıxıb keçirdi.

Nəcəf divardakı əksə baxdı. O, Həsən bəyin “Mirzə Fətəli Axundov” adlandırdığı bu adamın “Hacı Qara” komediyasının müəllifi olduğunu bilib sevindi. Onun ciddi, lakin səmimi siması, mənəli gözləri var idi. Nəcəfin ürəyində istor-istomoz şəkildəki adama qarşı məhəbbət hissi yarandı. Doğrudur, onu tanıyırdı, lakin təkə Həsən bəyin o şəxs haqqında dedikləri və “Hacı Qara” komediyası kifayət idi.

Həsən bəy yatağında yanı üstə çevrildi və dorindən bir ah çəkdi: – Eh, – dedi, – təkə bir qozetəyə icazə versaydılar. Qozet mədəniyyətin on vacib və təsirli vasitələrindəndir. Qozet vasitəsilə bütün xalqla danışmaq olar...

Həsən bəyin dərdi təzələnməmişdi. O, xalqının halına acıyan, onun səadət və inkişafı üçün hər cür fədakarlığa hazır idi. Həssas və qeydkeş idi. Elm və mədəniyyətin yolunda heç bir şeyini əsirgəməzdi.

Həsən bəy bir qədər susduqdan sonra sözüna davam etdi: – Bizim üzərimizə düşən vəzifəni şəroflə yerinə yetirəcəyik. Lakin, bu əzdir. İşin on ağır hissəsi sizin, gənclərin üzərinə düşür. Gələcəyin sahibləri sizsiniz, onu özünüz arzuladığınız kimi qurmalısınız.

Həsən bəy xeyli söhbət etdi. Nəcəf və Rəhim ondan ayrılıqları zaman kövrək və səmimi bir səslə: “Məndən bütün uşaqlara salam yetirin!” – dedi.

Nəcəf və Rəhim bayıra çıxdılar. Lakin Həsən bəyin sözləri hələ də qulaqlarında səslənirdi. Nəcəf Həsən bəyin hər bir sözünü təhlil etdikcə, ona elə gəlirdi ki, artıq uşaqlıq səhillərindən uzaqlaşır, fırtınalı dənizlərdən keçərək başqa bir sahile yaxınlaşır. Bu, gənclik səhillidir. Burada da onu çox şeylər gözləyir. Lakin nə olur olsun hörmətli müəllimi Həsən bəyin onun yaxın dostu və bəlkə də müəllimi Mirzə Fətəli Axundovun yolundan çıxmayacaq, onların yolunu davam etdirəcəkdir.

Qabaqdan əson şiddətli xəzri küləyi, dinməz halda küçədə gedən bu iki gəncin üzünə çırpırdı. Fənər dirəklərindən asılmış lampaların titrək işıqları onların üzünü əzca aydınladırdı. Hor ikisinin qaşları çatılmışdı, onların fikri gələcəklə məşğuldu.

1947

SÜLEYMAN VƏLİYEV

(1916-1991)

Görkəmli nasir Süleyman Vəliyev Bakı yaxınlığındakı Ramana qəsəbəsində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini Ramana, orta təhsilini Sabunçu qəsəbə məktəbində almış, 1946-1949-cu illərdə M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutda oxumuşdur.

Əmək fəaliyyətinə yeniyetmə yaşlarında başlamış, orta məktəbi bitirdikdən sonra neft mədənlərində fəhləlik etmişdir. Az sonra mətbuat aləminə gələn S.Vəliyev Lökbatanda çıxan çoxtirajlı “Neft uğrunda”, “Kommunist”, “Azərbaycan gəncləri” qəzetlərinin, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının redaksiyalarında ədəbi işçi, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında ölkə müdafiə ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, məsləhətçi (1963-1989), C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında redaktor (1958-1963) vəzifələrində işləmişdir. İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən ədib əsir düşmüş, Almaniya, İtaliya, Mistr və başqa ölkələrdə olmuşdur. Vətəna qayıtdıqdan sonra Sibirə sürgün edilmiş, bir müddət orada yaşamışdır. Ədib 1991-ci ildə Bakıda dünyasını dəyişmişdir.

S.Vəliyev bədii yaradıcılığa XX əsrin 30-cu illərində başlamışdır. Onun “Əmanət kassası” adlı ilk hekayəsi 1932-ci ildə “Hücum” jurnalında dərc olunmuşdur. Sonralar yazıcınınu “Biğli ağa”, “Mübahisəli şəhər”, “Dünyələr”, “Həyatın dadi”, “Daşlı bulaq” və s. roman və povestləri çapdan çıxmışdır. Ədibin bu kitaba daxil edilən “Dağlar ətayində” hekayəsi onun “Səadət yollarında” kitabından (Bakı, Azərnaşr, 1957) götürülmüşdür.

DAĞLAR ƏTƏYİNDƏ

(Hekayə)

O gün boz, çılpaq çöllərə ilk dəfə ayaq basarkən qarşısından üç ceyran qaçdı. Bu ona qoribə təsir bağışladı, gülümsünüb öz-özünə dedi: “Bu ceyranlar niyə məndən qaçır, mən ki onları ovlamağa gəlməmişəm, mən başqa şeyin ovçusuyam...”

Bu uca boylu, qıvrıq, sağlam gənc aramla yeriyir, bozon ayaq saxlayıb durur, əlindəki kiçik çökiclə yeri qazır, torpaq süxurundan

götürüb diqqətlə baxır, cib dəstərinə nə isə yazır, təkrar yoluna davam edirdi. O bu yerlərlə çoxdan tanışdı. Ancaq indi qarşıda ciddi məsələ durmuşdu: yerin altındakı nefti üzə çıxarmaq. Buna bütün əsaslar vardı. Geoloqlar bu sahədə əla nəticələr əldə etmişdilər. Neft – bu yerlər üçün yeni və qiymətli bir tapıntı idi.

Başlanan bu mühüm işi davam etdirmək İsmayıl tapşırılmışdı. O, keçən il öz dəstəsi ilə bu yerləri bir neçə dəfə yoxlamış, təpə və çöllərin bütün xüsusiyyətləri ilə dərinədən tanış olmuşdu. Bu çöllərdə heç bir gözəl mənzərəyə, yaşıl çəmənə rast gəlməzsiniz. Xüsusilə bu ətraf əsas bir şeydən – təbiətdən can verən şirin suların məhrumudur. Nə göl var, nə bulaq. Təpələrdən damcı-damcı axaraq gələn qar və yağış suları da tez yerə hopur. Yay vaxtları bəzən torpaq istidən çatlayır... Burada yalnız qoyunların yemi olan yonca və çayır kimi xırda otlar bitir. Cənuba tərəf getdikcə, bu otlar daha da seyrəkləşir, yer təbəqəsində üzə çıxan kükürlü duzlu maddələr bitkiləri inkişaf etməyə qoymur. Bu çöllər dəniz səthindən 150-200 metr hündürdədir. Ancaq buna baxmayaraq, bu yerlərin havası isti, həm də küləkli olur. Külək buraya Yevlax düzənliklərindən qum yığınları gətirir. Bu çöllərdə kəşfiyyat qəsəbəsi salınmışdır. Neft geoloqları, qazmaçı fəhlələr burada yaşayırlar. Onlar geologiyanın özünə məxsus taktika-strateji əməliyyatı və yer təbəqəsinə ediləcək həmləni də burada düşünürlər. Geoloji qəsəbə adama bu yerlərin boş qarargahını andırır. Bu çöllərdə neft axtarışı işi ilə məşğul olmaq o qədər də asan deyildir. Burada neft çıxışlarının olduğuna baxmayaraq, quyuların yerini təyin etmək çox çətindir. Bu vaxtadək qazılan quyuların verdiyi nəticələr bu yerlərdə məhsuldar çöküntülərin varlığını sübut etmişdisə də, neftin hansı dərinlikdə daha zəngin olması kifayət qədər öyrənilməmişdi. Bunu yeni qazılan kəşfiyyat buruqları həll edəcəkdi. Məsələ hələlik aydın olmadığı üçün İsmayılın qolbi indi bu sirti açmaq eşqilə çırpınırdı. O, hər şeydən əvvəl, yeni salınacaq kəşfiyyat quyularının yerini təyin etməli idi. Son dərəcə məsuliyyətli və ciddi olan bu iş geoloqu heç də qorxutmurdu. O, zəngin həyat təcrübəsinə malik idi. Bu təcrübə ona ən çətin məsələlər qarşısında dayanatlı, mübariz olmağı öyrətmişdi.

Hələ 7 yaşında ikon o, atasını itirmiş, 11-12 yaşlarında müxtəlif peşələrdə – rəngsaz, bəhna şagirdi sifətilə işləyərək, anasına kömək etməyə başlamışdı. Təvəzükar və çalışqan olduğuna görə təkçə ailəsi deyil, bütün qohum-əqrəbası ona hörmət edirdi. 1935-ci ildə Əziz-

bəyovneft Trestinin 2-ci modernində işlərkən o, az bir zamanda özünü qabaqcıl çilingərlər sırasına çıxarmış, ümumən rəğbət və məhəbbətini qazanmışdı. O, işinin ağırlığına baxmayaraq, eyni zamanda, Azərbaycan Qızıl Bayraqlı Neft İnstitutuna daxil olmuş, oxumağa başlamışdı. İnstitutun üçüncü kursunda ikən o, Orconikidzeneft Trestinin mədencilərinin birində geoloq müavini vəzifəsini ifa edirdi. İnstitutu bitirdikdən sonra işə İsmayıl müstəqil olaraq geoloq vəzifəsində işləməyə başlamışdı.

İndi biz onu yenə də çöllərdə görürük. O, tez-tez burada olur. Öz həyatını, taleyini, gələcəyini bu çöllərlə bağlamışdır.

İrəlidəki təpənin arxasından gələn xoş, həzin bir tütək səsi geoloqun diqqətini cəlb etdi. O, təpənin başına qalxdıqda, qarşısındakı düzənlikdə böyük qoyun sürüsü və öz qara yapıncısı üzərində uzanaraq, tütək çalan bir çoban gördü. Tütəyin melahətli, ürəkoxsayıcı səsinə daha yaxından eşitdi. Geoloq bu təpəni enib, çobana tərəf irəlilədi. Çoban orta boylu, enli kürəkli, sağlam bir kişi idi. Vüqarlı görünüşündən, cəld və şən baxışlarından onun hələ qocalığa meyil etmədiyini sezilirdi. Yurdu, evi olan bu dağ yamaqları onu çox gülməz saxlamışdı. O indi təpəni cənubə gənc adamı gördükdə, yoxlayıcı nəzərlərlə ona baxıb düşündü: "Görəsən bu kimdir? Günün günorta vaxtı niyə buralarda gəzir? Formadan gələn olmaya?"

– Salam, əmican!

Çoban şirin dilə onu qarşıladı.

– Əleykүmsalam, oğlum! Hər kimson, nəçisən, bizim bu yerlərdə xoş gəlib, səfa gətirmişsən!

– Sağ ol, əmi!

– Oğlum, yəqin bizi yad etməyə gəlmişsən?

– Elədir, əmi.

– Elo isə, sordun ayıb olmasın, haralısən, kimlərdənsən?

– Tanımazsən, əmi.

– Bizim bu yaxın kəndlərdən deyilsənmi?

– Xeyr, əmi, mən bu yerli deyiləm.

Bu cavab da çobanı təmin etmədi. O, istədiyinə nail olmasaydı, İsmayıldan əl çəkməzdi.

– Oğlum, sənə başağsını da verim, – deyə o sözə başladı. – Bu yaxın yerlərdə elə adam olmazdı ki, mən onun ya atasını, ya da babasını tanımayım... Ancaq mənə elə gəlir ki, siz morkəzdənsiniz.

– Elədir, əmi, Bakıdanam.

- Bakıdan... Belə de! - O, bir an fikrə getdikdən sonra: - Bəs bura gəlməyiniz... xeyir olsun? - deyə bir daha xəbər aldı və tobössümlə ona baxdı.

- Xeyirdir, əmi. - deyə İsmayıl da gülümsoyurək çobana cavab verdi.

İsmayıl özünün geoloq olduğunu və burada neft axtarışına çıxdığını söylədi.

- Belə de, oğlum! Demək, bizim bu çöllərdə neft axtararsan. Sizin buralarda iş apardığınızdan xəbərdaram. Bu yaxın yerlərdə quyular qazımısınız. Mənim ordudan qayıdan oğlumun sizdə işləməyə çox həvəsi var. Ancaq qorxuram əzabi heçə gedə, avara qala, kəndçiliyi yaddan çıxara. Axı bu dağ, çöllər hara, neft hara? Hardan bu sizin ağılnıza gəlib?

- Əmi, bu yer qatlarının sirrini bilən alimlər var, bunun da bir elmi var.

- Oğlum, mən eşitmişəm ki, göydon xəbər verən adamlar olub. Onlar heç olmasa göyü, ayı, ulduzu görürlər. Siz isə bu yerin altını necə görürsünüz? Odur ki, oğlum, heç ağılın kəsmir. Bir də ki, bu qazıdığınız quyulardan da bir şey çıxmadı. Olmaya yenə başqasını qazmaq istəyirsiniz?

- Əmi, bunun üçün vaxt və səbir lazımdır. Neft quyusu qazmaq su quyusu qazmaq kimi asan deyildir. Dəyaz quyular yalnız təcrübə üçündür. Bu yaxınlarda biz bu yerlərdə dərin quyu qazmaq fikrinə gəlmişik. Sağlıq olar, əmi. neftin lap özünü görürsünüz. Bura zəngin, gözəl yerlərdir.

- Sözü düz, mən burada sən deyən gözəlliyi görmürəm.
- Bu yerlər daxilən zəngindir, ancaq biz onu zahirən də gözəl edəcəyik. Elo ki, neft çıxdı, bütün işlər düzələ.

- Axır ki, nə deyim, tək Allah ağızından eşitsin. Nefti kim sevməz! Onda ocağımız bu neftlə işqlanar. Əgər belə olarsa, oğlum, mən siza də yerlərin alimi deyərəm.

Geoloq gülümsədi.

Çoban daha ona etiraz etmədi. O bu yerlərdə neftin ola bilməyəcəyini təkid edərək, oğlu ilə mərc də çəkmişdi. Oğlu ilə onlar belə sərtləşmişdilər: əgər bu yerlərdə neft tapılırsa, atası onun nə qədər dost-əfnası var, hamısını qaymağa qonaq edəcəkdi. Çobanın indiki öz fikrinə inamı çox da möhkəm deyildi. "Yox, birdən onlar deyən düz olar, iki dəfə uduzaram. Bu yeniyetmələrlə bacarmaq çətindir", - deyə öz-özünə düşündü.

- Əmi, vaxt olar, bu yerlər də abadlaşar, buralarda da həyat dirçələr, neft bu yerləri də şöhrətləndirər.

Geoloqun belə cəsarət və inamla danışması çobanı böyük heyrat içərisində qoydu. O, qeyri-ixtiyari dedi:

- Oğlum, son arzu etdiyim kimi olsa, bu çöllərimizin qədri-qiyəməti olmaz.

Çoban birdən nə isə unutmuş kimi, ayağa qalxdı, heybəsindən böyük bir cam çıxarıb sürüyə girdi və çox çəkmədi ki, geri qayıtdı.

- Al iç, oğlum, - deyə camı geoloqa uzatdı. - Şəhərliliyini yaddan çıxar, çiy olmasından qorxma, bu çiy südün xeyrini mən öz canımda sınamışam.

Geoloq südü alıb içdi və çobana təşəkkür etdi.

- Oğlum, birini də iç. Sorin havadır, qorxma, zərərlənməz.

- Sağ ol, əmi, kifayətdir. Dadlı südünüz varmı?

- Bəli, oğlum, bizim yerlərin südü belə olur.

- Əmi, sizin neft də belə ola olacaq.

Çoban bu dəfə etiraz etməkdən özünü saxlaya bilmədi.

- Oğlum, lap ağ olmo da... İhlə heç neft çıxmamış, bunu hardan bilirəm?

- Əmi, inan ki, düzünü deyirəm, bu yer çöküntülərindən bizə çox şey bəllidir. Bu yerlərdə bəli neft chityatı var... - Sonra geoloq getməyə hazırlaşmış dedi: - Əmi, soninlə görüşdüyümə çox şadam, sağlıq olsun, yenə də görüşüb söhbət edərik. Biz dəstəmlə bu çöllərə tez-tez gələcəyik.

- Əlbəttə, oğlum, yenə bu torəflərə bir yolunuz düşər; dağ dağa rast gəlməz, insan insana rast gələr.

- Əmi, tez-tez bu yerlərə baş çəkəcəyəm.

- Mən oğlumun xeyir işinə hazırlaşaram. Səni onun toyuna çağırısam, gələrsənmi?

- Niyə gəlmirəm? Sağlıq olsun, bu yerlərdə neft çıxanda daha böyük şənliklər düzəldərik. Bu günə çox qalmamışdır, əmi!

Çoban monalı-monalı gülümsədi, nə isə demək istədi, ancaq sən dorəcə xoşuna gəlmişdi bu sarışın, göy-göz oğlanı yolunda saxlamaq istəmədi.

- Əmi, sözü müz sözdür. Dediklərim həqiqət olacaq.

- Nə deyirəm ki, oğlum, Allah ağızından eşitsin.

Geoloq qocaya əl verib, ondan köhnə bir dost kimi ayrıldı. Çoban öz xeyirxahlıq ifadə edən xoş, məhraban baxışları ilə bir müddət

onun ardınca baxıb öz-özünə dedi: "Cavanlar, siz dağı dağ üstə qoyarsınız!.."

Hava birdən-birə dəyişdi. Heç gözlənilmədən şimşək çıxmağa başladı, hava qaraldı. Gənc geoloq nə edəcəyini bilmədi. O, bu tepədə və çöllərdə əsas işini qurtara bilməmişdi. Bir-birinin qucağına girmiş buludlar sıxılmağa və yerə nar gilesi kimi iri damcılar axıtmağa başladı.

İş çötinləşdi. Açıq hava altında qalıb islanmaq böyük dörd deyildi. Geoloqu narahat edən yaş torpaq süxurlarını tohlib etməyin çötinliyi idi. "Görəsən işin nəticəsiz qalmasından da pis şey olar?" – deyə kəşfiyyat qəsəbəsinə gedən yolun kənarında bir-birinin yanına sıra ilə düzülmiş gənc idyə ağaclarına tərəf yeridi. Burada onun avtomasını durmuşdu. O, sürətlə qaçdığına baxmayaraq, yeno də islanmışdı. Bunu görə çatmaq, qaragöz şofer dərhal kabinkanın qapısını açdı.

– Yoldaş Əliyev, plaş geyməyin vaxtı idi... – dedi.

İsmayıl heç bir söz demədən onun yanında oturdu. Şofer daha nə isə demək istədi, İsmayıl onun yorğun və narazı sifətini görcək durdu. İsmayıl daha rəsmi olaraq müraciət etməyi qət etdi:

– Yoldaş Əliyev, qayıdaqmı?

– Nəccə, nə dedin, qayıdaq? Bu nə sözdür? Nəticəsiz qayıtmaq olarmı? – deyə İsmayıl heyrtlə onun üzünə baxdı. – Yox, dostum, bu dərə-topaları bir daha gözləməyin. Nəticəsiz heç bir vaxtla geri dönmək olmaz.

– Bəs bu yağış, bu hava?!

– Birdən başlayan yağış birdən də durar. Ancaq gorək bu yağış olmayaydı... Nə etməli!

– Yoldaş İsmayıl, deyəsən yağış əhvalını yaman pozmuşdur?

– Əlbəttə, ovçu ovdan boş qayıdanda nəccə olar? Axı bu yerlərin təleyi bizə tapşırılmışdır. Biz tələsməliyik, dostum.

– Torpaq elmində nə tələsmək, yoldaş İsmayıl! Torpaq ki heç bir yerə qaçmır, burada hər iş bəxtəbəxtidir...

İsmayıl onun sözünü kəşib etiraz etdi:

– Sənə belə köhnəlmiş, çeynənmiş sözlər danışmaq yaraşarmı?

– Yoldaş Əliyev, mən nə deyirəm ki? Sözümdür ki, tələsmək bəzən zərərli olur. Belə şeyləri siz mondon yaxşı bilərsiniz!

– Dostum, hər yerdə olmasa da, burada indi tələsmək lazımdır. İbu yerlərdə neftin varlığına daha şübhə yoxdur. Moşhur neft əlimi

Qubkin vaxtilə bu yerlərdə neftin olduğunu qeyd etmişdir. Daha sonra Azərbaycan geoloqları bunu elmi osaslarla sübut etdilər...

Bir az əvvəl İsmayıl şofərə nə qədər rəsmi görünmüşdü, indi bir o qədər səmimi gəldi. Elə bil ki, o bir an içərisində daha söhbətçil, daha şirindil oldu. İsmayıl indi o qədər forohlə və ruh yüksəkliyi ilə danışdı ki, birdən-birə öz əilosindən bəhs etməyə başladığını, çitimal ki, heç özü də hiss etmədi...

Şofer İsmayılın sifətində özünü yaxın, tanış, xoş ifadələr sezdirdi. Belə və yaxud buna oxşar ifadələri o, Böyük Vətən müharibəsindən qabaq geoloq Babazadənin sifətində də görmüşdü. Babazadə də o zaman Buzovnanəftdə kəşfiyyat işlərinə başlarkən, İsmayıl kimi belə hıyocanlı, düşüncəli, gərgin, işgüzar və söhbətçildi.

Yağış birdən başlandığı kimi, birdən də kəsildi.

– Bu susuzluqdan yanən yerlərdə yağışın belə tez kosilməsinə sevinməzlər, – deyə İsmayıl ayağa qalxıb maşından düşdü və bu dofo plaşını geyməyi unutmadı.

– Demək, yeno kəşfiyyat? – deyə şofer toocəbbul soruşdu.

– Bəli, bəli, kəşfiyyat, – deyə o, "kəşfiyyat" kolməsinə xüsusi bir vüqarla toloffuz etdi. Bu an onun sifətində mənəli və ciddi ifadələr göründü. Nədonso Vətən müharibəsində 416-cı Azərbaycan diviziyasında Taqanroqun azad edilməsində iştirak edərək, kəşfiyyata gətirdiyi günləri xatırladı. Cobho həyatı!.. Ölüm-dirim mosələsinin holl olduğuy doqiqolər! Dohşotli, hom do maraqlı günlər!

Cobhoda kəşfiyyata gətməyin də özünə moxsuz məziyyətləri var. Dumanlı gün, qaranlıq gecələrdə yol gətmək, bozon nəfəs çəkəndən saatlarla gözləmək, coldlik göstərüb, qofloton düşməndə üstünə atılmaq, ölümə üz-üzə gəlmək... Bütün bunlar nə qədər ağır olsa da, böyük bir maraq və iflixar hissilə xatırlanır. "İndi mən yeno kəşfiyyatçıyam, ancaq sakit, xoşbəxt, sülh dövründə neft kəşfiyyatçısıyam", – deyə İsmayıl forohlə düşündü.

Doğrudan da kəşfiyyatçı-döyüşçü ilə geoloq arasında böyük oxşarlıq vardır. İsmayıl öz-özünə diqqətlə nəzər yetirib gültümsödi. Budur o, yeno çiyindən sohra qantası asmış, özü ilə yer kompasi, topoqrafiya xəritəsi gətirmişdir. Cobhoda olduğuy kimi, onun qarşısında yeni, mühüm və çötin vəzifələr durmuşdur. Ancaq bunlar böyük, ağır döyüşlərdə sınaqdan çıxmış geoloqu qorxutmurdu. "Xırda işi görüb başa çatdırmaq asandır. Ən böyük hünər çötin və mürokkob

məsələləri həll etməkdir. Bax, ösil sevinc və lozzot də bundadır". Bu, İsmayılın ən çox sevib təkrar etdiyi söz idi.

İsmayıl sürətli addımlarla irəliləyirdi.

Qarşıda sirt dolu boz topələr və başı dumanlı Qafqaz sıra dağları uzanırdı. Bu dağlar ucsuz-bucaqsız silsilələri və göylə birləşmiş kimi görünən hündür zirvələri ilə insana özəmətli görünürdü. Bu dağların özlərini yarmaq və dərin qatlarındakı zəngin sərvəti üzə çıxarmaq insana xəyal kimi gəlirdi. Ancaq bu xəyal geoloqlara heç də çətin görünmürdü.

İsmayıl iti və qatı addımlarla gedib qarşıdakı təponin otoyunda durdu. Qayıdıb ətrafına baxındı. Bir neçə dəfə dərinləndən nofosini çəkib, təkrar yoluna davam etdi.

İsmayıl on dəfə ölçüb-biçməmiş qorara gəlmir, gah təponin sağına, gah soluna tərəf addımlayır, gah aşağı enib, təponin ətrafında fırlanırdı.

Çox çəkmədi ki, o bir sıra məsələləri özünə aydın etdi, sonra üzü güldü, bu an durub topoqrafiya xəritəsində yeni qazılacaq quyuların yerini qeyd etdi, yenə də o yan-bu yana hərhlənərək, geri döndü. Artıq qaş qaralır, ətrafa qarantlıq çökürdü.

***

İsmayıl hələ ilk gəncliyindən xatirat dəftəri tutmağı və onu soliqə ilə qorumağı sevirdi. Böyük Vətən müharibəsində müntəzəm olmasa da, bir sıra əhəmiyyətli məsələləri qeyd edə bilmişdi. Boş vaxtlarında bəzən xatirat dəftərini gözəndən keçirmək onu xüsusi bir zövq verirdi.

İsmayıl bu axşam xatirat dəftərinə baxarkən, 1942-ci ildə yazdığı bir təəssüratını maraqla oxudu:

"Mius çayı ətrafındakı döküşlərdə yaralandım. Yaram çox ağır deyildir. Burada Ə.Ənvər adlı bir döküşçü – gənc Azərbaycan şairi tez-tez mənə baş çəkir. O mənə həyat yoldaşından ürəkəçici bir məktub gətirdi. Hər şey öz qaydasındadır. Bircə şeydən nigarancılığım varsa, o da yeni kəşfiyyatı buraxdığım buruqların tələyindən indiyədək xəbərsiz olmağımdır".

İsmayıl bugünkü təəssüratını da yazmağa başladı:

"Kəşfiyyat qəsəbəsi. Toyun etdiyimiz yerlərdə bir neçə kəşfiyyat buruğu qazılır. Ümidim bu buruqlardır. Buruq ustalarına tapşırıram

mənə tez-tez süxur nümunəsi götirsənlər. Əgər bu axırıncı təbəqələrdə do məhsuldar çöküntü əlaməti və neft nişanəsi görünərsə, o zaman bu məsələ tamah həll edilmiş olacaq. Bu süxur nümunələri bəlkə də burada neft kəşfiyyatının tələyini həll edəcəkdir. O zaman bu yerlərdə böyük dəyişikliklər baş verəcək. Bu yerlər cənnət döncəkdir.

Çöldə təsadüfi tanış olduğum qoca çobanla dostlaşdım. Onun əsgərlikdən qayıdan oğlunu buruqda işə düzəltdim. O, bu son aylar orzında özünü yaxşı bir işçi kimi göstərmişdir. Atasını mənə sağa-gün onun toyuna çağırırdı. Mən də sözüümə əməl edib gətdim.

İndi mənə hər şeydən çox maraqlandıran buruqdan götiriləcək süxur nümunəsidir. Onu sərbəzliklə gözləyirəm".

Otağın havası isti idi. Pəncərəni açdı. Əsməkdə olan xəffil yel qəsəbədəki gənc iydo ağaclarının xoş, otirli qoxusu ilə evi doldurdu. İsmayıl dərinləndən köksünü ötürdü, saata baxdı. Bu zaman qapı döyüldü. O, uca səslə:

– Buyur! – deyə səsləndi.

İçəriyə İsmayıl kimi hündür boylu, ancaq ondan dolğun, orta yaşlı bir adam girdi. O, 6 nömrəli kəşfiyyat buruğunun qazmaçısı Ağə idi. Çibindən kağıza bükülmüş bir şey çıxarıb İsmayıla uzatdı:

– Buruğumuzun süxur nümunəsidir! – dedi.

İsmayıl süxur nümunəsini aldı, dərhal buruna yaxınlaşdırıb qoxuladı, sonra dilinə vurdu.

Ağə gülümsədi:

– Neft iyi verirmi? – dedi. – Necədir?

– Bəli, deyəson işimiz yaxşıdır.

İsmayıl bu süxur nümunəsindən bir kiçik parça sındırıb şüşə boruya saldı, üstünə benzini tökdü, şüşə borunu çalxaladı və çox çəkəndə ki, borudakı maye ağıq qay rəngini aldı. İsmayıl üzünü Ağəyə çevirib, sevinclə dedi:

– Görürsənmi, dostum!

– Demək, neft olacaq?

– Bəli, dostum. Ümidlərim gətirdikə canlanır. Mənə götirdiyin

bu süxur nümunəsinin xoşbəxtlik müjdəsi olacağım güman edərdim. O, Ağəyə yaxınlaşdı: – Son yoqin iş növbəsini çəkib gəlmişsən, cəmi? – deyə xəbor aldı.

Ağə bu sualdan geoloqun no demək istədiyini anladı. Diqqətlə İsmayıla baxdı.

– Beli, işdən gəlmişəm. Ancaq bunun nə forqi var ki, yoldaş geoloq! Əgər lazımsa, mən buradan təkrar buruğa qayıda bilərəm.

– Yox, yorularsan, gecənin bu vaxtında... Sənə yatmaq lazımdır.

– Bu şad xəbərdən sonra mənim gözüme yuxu gəldirmi? Mən, yaxşı xəbər olarsa, qayıdacağımı fəhlələrə vəd etmişəm.

– Əgər o buruğa şose yolu olsaydı, şoferi göndərər, səni getməyə qoymazdım. İndi ki, belədir, dostum, get, usta Sergeycəvə de ki, qazmanı sürətlə davam etdirsinlər.

Ağa cəld ayağa qalxdı. İsmayıl xudahafizləşib evi tərk etdi, ancaq heyət qapısına tərəf getmədi. Buradan yol bir az uzaq və dolamayı. Yolunu qısa etmək məqsədilə qarşıdakı bağçaya endi, ətrafa xoş və otirli qoxular saçan yədlə ağaclarının yaşıl budaqları altından keçərək, bağçanın çəpərini aşdı. Haradansa şən musiqi və nəğmə səsləri gəlirdi:

Bir bülbüləm, yar aşığı,
Torlan könlüm yar aşığı...

Ağa addımlarını daha da sürətləndirdi. Göydə bədirlənmiş kimi görünən ay, küçəyə xüsusi bir gözəllik verirdi. Hava saf, tərəvəli, ürəkəçici idi.

Ağa geologiya idarəsi qarşısından keçib, özünü qəsbəbonin ortası ilə gedən araba yoluna saldı. Su arxını ötüb qəsbəbon aralandı, ancaq yədlə ağaclarının qoxusu yenə də onun burnundan getmirdi.

Bir qədər də getdikdən sonra o, şose yoluna çıxdı. Qarşıdakı yədlə ağaclarını arxada buraxıb irəlilədi. İndi artıq qazma buruqlarından gələn gurultulu səslər aydın eşidilirdi. Onun sevinci hədsizdi. Buna görə də gecənin fərqi deyildi. O, şad xəbərlə usta və fəhlələri bərk sevindirəcəkdir. Onlar üçün bundan daha böyük fərəhli və şad xəbər ola bilərdimi?

Ağa dünyagörmüş bir kişi idi. O, taleyini dəfələrlə sınaqdan çıxarmış, zəngin heyət təcrübəsinə malik olmuşdu. Ancaq 19 yaş bitdikdən sonra o, yaxşı günə çıxmışdı. Onun əsil heyəti 1920-ci ildə Azərbaycanca Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra başlanmışdı. Əvvəllər fəhlə şagirdliyinə belə qəbul olunmayan bu adamın heyətində böyük dəyişikliklər əmələ gəldi. Ağa tez bir zamanda buruq qazmaçılığına irəli çəkildi. İşlədiyi Orconikidzencefi Trestinin Qazma İdarəsində yaxşı bir qazmaçı kimi şöhrət qazandı. Böyük Vətən

müharibəsi illərində onu işləmək üçün Siyozəncefi səfərbərliyə aldılar. O, yaxşı sənətkar olmağın ləzzət və sevincini dərinəndərk etməyə başladı və nəhayət, bu yerlərdə kəşfiyyat işləri başlanarkən, onu da ezam etdilər. O, ən yaxşı ustalardan olan Sergeycəvin briqadasında işlədi və burada artıq bir neçə kəşfiyyat buruğunun qazılmasında böyük iş nümunələri göstərdi. Ağa hiss edirdi ki, bu yeni 6 nömrəli buruqda da öz məharətini göstərərək, Azərbaycanda geologiya alimlərinin arzularını həyata keçirməkdə xüsusi rol oynayacaqdır.

Ağa öz dostlarına deyirdi: “Mənim ayağım yüngüldür, mən harada işləsəm, orada müvəffəqiyyət olar”. Ancaq bu sözün bir dəfə ustası Sergeycəvə deyərək, o, Ağaya belə cavab vermişdi: “Mənə elə gəlir ki, bu, bəxtindən deyil, bacarığın, işə diqqət, həssas yanaşmağın və əməyi sevdiyindən irəli gəlir”.

İşdən bir az əvvəl çıxmasına, gətirdiyi haman bu yolu ikinci dəfə getməsinə baxmaraq, Ağa qətiyyətlə yorulmamışdı. İti addımlarla irəliləyir və bu şad xəbəri buruq işçilərinə mümkün qədər tez çatdırmağa çalışırdı.

***

Ağanı yola saldıqdan sonra İsmayılın gözüne uzun müddət yuxu gəlmədi. “Bu, doğrudanmı belədir? Demək, axtardığımız tapıldı. Bu yerlərin də artıq bəxti açıdır. Deməli, az zamanda sonra mən respublika qəzetlərinin nəfisi məlumatında buranın da adını axtaracağam”.

İsmayıl dərin xəyala dalır, onun gözü qarşısında iri, böyük hərflərlə yazılan “Yeni trest” yazısı canlanırdı. Budur, bu yazının hərfləri get-gəldə onun nəzərində böyüyür, bunların ardınca ucsuz-bucaqsız buruqlar meşəsi görünürdü...

Evin qarşısındakı ağacda bir xoruz zil səslə banladı. İsmayıl dalmış olduğu şirin xoyaldan ayıldı. Ancaq stolun üzərindəki çay rəngli şüşə borusunu gördükdə sevinclə: “Bu xəyallar həqiqət olacaq”, – dedi. O hiss edirdi ki, daha gözüne səhərcəvə yuxu gəlməyəcəkdir. Əvvəlcə süxur nümunəsindən aldığı sevinci xatirət dəftərinə qeyd etmək istədi. Ancaq nodonə holo buna qərarı gəlmedi. O, heyət yoldaşı və dostlarına sevincidrici məktublar yazmağı da fikrindən keçirtirdi. Ancaq bunun da holo vaxtı deyildi. Bəs nə etsin?! Onun qolbi öz sevincini yaxın yoldaşlarına bildirmək eşqilə çürpürdü.

O isteyirdi ki, indi uca səsilə onlara desin: "Əzizlərim, siz də sevinin, Vətənimizin bir güşəsindən də neft tapıldı!" Həqiqətən indi ona elə gəlirdi ki, öz sevincini bir kəşə danışmış bildirməyə, ürəyi partlar. O özü ilə bir otaqda yatan şoferini xatırladı. Ona tərəf baxdı. Şofer bərk yatmışdı. Bəs onu necə oyatsın? Evin içində gəzirməyə başladı. Şoferin yanından keçərkən bərkdən öskürdü. Pəncərəni bağlayıb təkrar açdı. Şofer işə ayrılmırdı. Əşi, bu uşaq oyunu nəyə lazımdır? Onu gedib sadəcə oyatmalıyam, heç acığı da gəlməz. O, taksi maşını sürən şofer deyil ki? Geologiyani anlayan şoferdir. Qoy onu da sevindirim", – deyə şoferə yanaşdı və qəti bir səslə:

– Yatmışsan, yatmışsan? – deyə onu üsulluca silkələdi.

Şofer gözələrini açıb, adəti üzrə:

– Gedirikmi? – deyə xəbər aldı.

– Əzizim, dur!

Şofer dik atıldı:

– Yoldaş İsmayıl, şad xəbərdirmi?

İsmayıl açıq çay rəngli şüşə borusunu ona göstərmiş dedi:

– Dostum, şad xəbər budur! Bu, süxur nümunəsinin benzində necə həll olduğunu göstərir. Bu o deməkdir ki, süxurda neft var.

Şoferin gözələri parladi:

– Demək, buruq neft verəcək! Bu nə xoşbəxtlikdir, yoldaş İsmayıl!

– Bəli, dostum, məhsuldar çöküntü bu yerlərin də üzünü ağartdı.

– Yoldaş İsmayıl, sən həmişə məhsuldar çöküntüdən danışırısan. Axı bu nədir? – deyə şofer soruşdu və üstünü düzəldə-düzəldə İsmayıla lap yaxın gəldi.

– Bu saat, dostum, bu çöküntünün süxurunu sənə göstərim. Özüm də onu bir daha yoxlamalıyam. – O, stolun siyirtməsinə olan süxur nümunəsini çıxarıb, Ağanın gətirdiyi süxur nümunəsi ilə yanaşı qoydu, hər ikisini tutuşdurdu. – İndi diqqətlə bax, bu gillə qarışıq qumlu süxurları görürsənmi?

– Görürəm.

– Bir-birlərinə oxşayırlarmı?

– Lap eynidirlər.

– Aı, bir iyə!

Şofer süxur nümunəsini alıb iylədi və dedi:

– Lap neft iyi verir...

İsmayıl süxur nümunəsini təkrar aldıqda, birdən dedi:

– Bir dur, bir dur, ancaq...

– Nə oldu ki? – deyə şofer heyərlə xəbər aldı.

İsmayıl duruxdu. Gözlərindəki şənlik əlamətləri dərhal çəkildi, sifəti kölgələndi, güclə eşidiləcək zəif bir səslə:

– Bu süxur nümunəsinin rəngi bozdurmu? – deyə xəbər aldı.

– Bozdur.

– Ancaq, o bir az açıq yaşıla da çalır: bu xüsusiyyət məhsuldar çöküntüdə də yoxdur. Bu, bax, zəif işıqda nəzərimə çarpmamışdı.

– Mən heç bir şey anlamıram. Bəs bu nə deməkdir?

– Bu, ağcağal təbəqəsinə oxşayır. Ancaq bu barədə də fikirləşmək lazımdır. Bunu gedib laboratoriya təhlilindən də keçirərik. İndi iso sən get yat, mən səni yersiz narahat etdim.

Bir az əvvəl öz sevincini başqasına bildirməyə tələsən adam indi ancaq tək qalmağa çalışırdı. Bu necə olma bilər? Bəs süxur nümunəsinin şüşə boruda neft əlamətini bildirməsi nə deməkdir? Əgər bu məhsuldar çöküntüdürsə, bəs açıq yaşillıq nə deməkdir?..

***

6 nömrəli buruqda qazma işi dayandırılmışdı. Hamı Ağanın nə nəticə ilə qayıdacağını gözləyirdi. Bəkarlıqdan iki fəhlə bir-birilə mübahisəyə girişmişdi. Onlardan biri tanıdığımız qoca çobanın oğlu idi. O, təzəcə tori çəmişdi. Hamı onu toydan sonra "təzəbəy" adlandırdı. O da atası kimi sağlam və gümrəh idi. O, mübahisəyə girişdiyi fəhləyə deyirdi:

– Bu yerlərin sət və qənbərli olduğunu bilirəm. Ancaq mən eşitməşəm ki, "balıqquruğu" baltası ilə sürətlə qazmaq olur. Gələcəkdə onunla qazarıq.

– Sən yenə öz fikrindən əl çəkməyirsən. Mənimlə nəhaq mübahisəyə girişmişsən. Mənim iş stajım səninkindən çoxdur.

– Yenə də iş stajı?

– Bəs necə? Əgər o balta yaxşı olsaydı, onunla qazardılar da...

– İndi yox, əzizim. Bu yerlər nə vaxt tamamilə öyrənildi, o zaman...

– Həç fərqi yoxdur. Bu yerlər üçün hələ "üçsarlı" balta öləvişlidir. İnanmırsan, mərc edək!

– Mərc edək!

- Bəli, gedib usta Sergeyevdən soruşaq. O nə dedi, razıyam.
- Yaxşı, nədən mərc edək?
- Nədən istəyirsən.
- Axı bu çöl-biyabanda nə tapmaq olar?
- Qaymaq.
- Yaxşı, razıyam.

Bu zaman buruq ustası Sergeyevin özü bir neçə fəhlə ilə onlara yaxınlaşdı. Məsələni ustaya nağıl etdilər. O zarafatla dedi:

- Təzəbəy, işin pisdır. Bir cam qaymağı uduzdun.
- Fəhlələr güldülər. Usta nə isə demək istəyirdi ki, buruğun taxta körpüsündən addım səsləri eşidildi.
- Bir durun, kim isə gəlir.
- Yerişindən Ağaya oxşayır.
- Elə lap özüdür.

Ağa buruğa gəlirən hamı cəld ayağa qalxıb, sualedici nəzərlərlə onun üzünə baxdı. Onun tez qayıtmasından hiss etdilər ki, yaxşı xəbər gətirmişdir.

O, heç kəsə sual verməyə imkan verməyib dedi:
- Dostların, sizi sevindirə bilərəm. Süxur nümunəsi yaxşı nəticə verib.

Hamının sifətində xoşbəxt bir təbəssüm oynadı. Hətta bu zaman mübahisədə uduzaraq pört olmuş "təzəbəy" in də kefi açıldı və ixtiyarsızcasına dedi:

- İndi, yoldaşlar, nəinki onu, hamınızı qaymağa qonaq edəcəyəm.
- "Təzəbəy"lə mübahisəyə giriş fəhlə əlini onun çiyinə vurdu.
- Bax, belə! Bu şad xəbərdən ötrü adam qaymaq nədir, ondan da böyük şeyləri əsirgəməz. Asan deyil, biz mədənin ilk kəşfiyyatçıları oluruq.

- Bəli, hər şeyin birincisi olmaq yaxşıdır! - deyər Sergeyev də onun sözüne qüvvət verdi.

Sergeyev Ağanın şad xəbərindən ilhama gələn fəhlələrin üreyini oxudu, onların böyük həvəslə işləmək arzusunu hiss etdi. Uca və ərkyana bir səslə:

- Haydı, iş başına, yoldaşlar! - deyib hamıdan əvvəl də özü işə girişdi.

Bir neçə dəqiqə keçmədi ki, buruqda qazma işi yenidən gurladı. Ağaya yalnız bu zaman buruğu tərki etdi.

Günəş dağlar arxasından yenidən boylanırdı. Ağaya bir az irəlilədikdən sonra dönüb iftixar hissi ilə buruğa baxdı və onun ətrafında

otlayan qoyun sürüsünü gördü. Öz-özünə dedi: "Bu buruq indi bu qoyun sürüsü içərisində nə qədər də qərrib və tənha görünür! Ancaq vaxt olar, bu buruqlar göbələk kimi bir-birinin yanından çıxıb bala-layar, onda qoyunlar bu buruqlar meşəsində qərrib və tənha görünür".

Ağa yaşayış evinə yetişdi. Əl-üzünü yuyub, rahatca yataq yerinə uzandı və şirin yuxuya getdi.

***

Laboratoriya təhlilində də süxur nümunəsindəki açıq yaşillıq özünü göstərdi. Bu, İsmayılın əhvalını xeyli pozdu. Bəs nə etsin? Qazma işini tamam dayandırınmı? O, evin içində gezişməyə başladı. Bir azdan sonra öz-özünə: "Yox, yene səbr etməli", - deyər stolun arxasına keçdi. Akademik Qubkinin, Qolubyatnikovun və Azərbaycan geoloqlarının əsərlərini bir-bir gözden keçirməyə başladı. "Bu necə ola bilər? Xeyr, yəqin mən səhv etmişəm".

İsmayıl əlinə aldığı çöküntülər bəhsini daha diqqətlə oxuyub təhlil etməyə başladı. O, nəhayət, Qubkinin əsərlərinin bir yerində süxurlarda istisna və nadir hallar təşkil edən əlamətlərin və xüsusən məhsuldar çöküntünün aşağılarında açıq yaşillığın mövcud olmasına aid bəhsə rast gəldi. Bu bəhs onu böyük bir ümidlilikdən qurtardı, sanki ona nicat verdi.

İsmayıl akademik Qubkinin yalnız əsərləri ilə deyil, hətta onun özü ilə də şəxsən tanış idi. O da Qubkinin yetişdirmələrindən biri idi. O, neft sahəsinin bütün xüsusiyyət və sirlərini Qubkinin əsərlərindən öyrənmişdi. İsmayıl ələ gəlirdi ki, o indi Qubkini, canlı Qubkini görür. Budur, ortaboylu, enlikürekli, çalbaş, eynəkli, gülerüzlü Qubkin qarşısında durmuş, ata qayğısı ilə ona ürək verir: "Qorxma, öz işində ol! Bu yerlərdəki Maykop çöküntüsünə şübhə yoxdur. Mütəlak neft olacaqdır".

***

İyun ayının axırları idi. Günortadan azca keçmişdi. Günəş çölləri od kimi qızdırmışdı. Dağlar başında arabir külək esirdi. Əgər bu külək olmasaydı, burada istidən nəfəs almaq olmazdı. Boz təpələr arasında, çılpaq açıqlıqlar içərisində salınmış 6 nömrəli buruqda iş öz qaydası ilə gedirdi. Burada çalışanlar işə ələ söylə yanaşırdılar ki, qızgın istini ələ bil heç hiss etmirdilər. Onların içərisində bir an

belə durmadan hərəkət edən, hamidan cavan görünən bir adam diqqəti xüsusilə cəlb edirdi. Bu adam son vaxtlar qazmaçılığa irəli çəkilmiş "təzəbəy" idi. Sergeyev başqa buruğa göndərildiyindən indi burada buruq ustası Ağa idi.

– "Təzəbəy", işlər sazdırmı?

– Sazdır, yoldaş usta Ağa.

– Sən yenə hərbi qayda ilə müraciət edirsən, – deyə Ağa yarızarafat, yanğırçək irad tutdu.

– Usta, hərbi intizamın hər yerdə xeyri var, xüsusən indi burada.

– Elədir, əzizim. İndi bizim işimizin ən məsuliyyətli vaxtıdır. Biz bu gün buruqdan ayrılacağıq. Bu gün onun bəhərinə də görecəyik.

– Quyunu deşən perforator briqadası tezmi gələcək?

– Dünən o briqada Bakıdan yola düşmüşdür. Bir neçə saata burada olar. Demək, quyunun deşilməsi üçün bütün hazırlıq işləri görülmüşdür?

– Yoxlaya bilərsiniz.

Buruğun qarşısında bir avtomashın durdu. Ondən bir neçə adam düşüb, buruğa tərəf gəldi. Bu gün yaxın kəndlərdən tamaşaya gələn kolxozçular da vardı.

Ağa quyunun deşilməsi üçün lazım olan bütün hazırlıq işlərini yoxladı. Quyunun yanında açıq fontanın qabağını almaq üçün siyirtmə ləvazimatı qoyulmuş, quyudan anbara neft yolu çəkilmiş, su borusu hazırlanmışdı. Ağa "təzəbəy" in növbəsində görülən işlərdən son dərəcə razı qaldı və mədəni geoloquna hər şeyin öz qaydasında olduğunu xəbər verdi. Mədəni geoloqu da buruqda görülən işləri diqqətlə yoxladı və heç bir nöqsan tapmadı.

Çox çəkmədi ki, elektrokoşfiyyat idarəsinin perforator briqadası özünü buraya yetirdi. Bu briqadanın işi olduqca məsul və son dərəcə dəqiqlik tələb edirdi. Perforator cihazının düzgün istifadə etməyin böyük əhəmiyyəti vardı. Bu cihaz yalnız qət olunmuş dərinlikdə partlayışlar əmələ gətirib quyunu deşməli, neftin çıxmasına yol açmalıdır. Əgər o, lazım olan yerdən aşağı və yuxarıda partlarsa, quyuda böyük qəza baş verə bilər.

İndi işin ən maraqlı vaxtı idi. Qayda üzrə quyuyu su ilə doldurulur və sonra perforatoru quyuya buraxmağa başlayırlar. Quyunun dibində gedən polad kanatların ölçüsü ilə indiki mədəni geoloqu məşğul idi. Ağa ilə "təzəbəy" böyük bir ciddiyətlə bu işi izləyirdilər.

Mədəni geoloqu cəbhədə hücumə keçən bir komandır kimi idi. O əmr verirdi.

Quyunun dibindən güclü çəkilən boğuq partlayış səsi gəldi. Bir az əvvəl quyuya tökülən su, neft qazının təsirindən təkrar quyunun ağzına qalxmağa başladı. Perforatoru quyuda çox saxlamaq olmazdı. Onu dərhal quyudan çıxartdılar. Fəhlələr cihazın ətrafına toplandı. Birdən onların simasında təbəssüm oynadı. Gözlər sevincdən parladı – perforatorun kənarında neft damcıları görünmüşdü.

Artıq yubanmaq olmazdı. Neft borusunu quyunun ağzına dayadılar. Çox keçmədi ki, yerin dibindən fəvvarə vuran neft borularla anbara tökülməyə başladı. Neftin güclü axımını görə Ağa öz sevincini gizlədə bilməyərək, "təzəbəy" in əllərindən tutub bərk sıxdı.

– Bax, əzizim, – dedi, – bu quyuyu gündə 200 tondən çox neft verəcək. Mən belə şeyləri gözəyari ölçə bilirim.

– Demək, 200 ton!

– Bəli, ondən də çox!

"Təzəbəy" ustasına nə cavab verəcəyini bilmədi. Onda Ağaya qarşı böyük minnətdarlıq və oğulluq məhəbbəti vardı. Öz-özünə dedi: "Doğrudən də mənim kimi çəbən balasını qazmaçı etməkdə o, böyük iş görmüşdür".

Buraya tamaşaya gələn kolxozçular neft anbarının ətrafına toplaşib güclü neft axımına heyrətlə baxırdılar.

– Bəs fontan niyə olmadı?

– Texnikamız, görün, necə artıb ki, iş onsuz da keçir. Bir damcı neft də hodərə getmir.

– Bu o yana qalsın. Görürsünüz nə duru neftdir! Lap bizim bağların bəhməzi kimi durudur.

– Bakının şanı doşabından duru doşab olmaz. Bu lap onun kimidir, – deyə Ağa onun sözüne qüvvət verdi və sonra üzünü "təzəbəy" e çevirib dedi: – Bilirsən, dostum, bu yerlərin nefti ən əla neftdir. Rəngi yaşıl çalır. Bu yaxşı əlamətdir. 45 nömrəli buruğun fontanı Lökbatanın üzünü ağartdığı kimi, 6 nömrəli quyuyu da bizim bu çölləri dünyaya tanıdacaqdır.

"Təzəbəy" in qəlbi sevincle çırpınırdı.

6 nömrəli tarixi buruq!.. Bu buruğun verəcəyi böyük nemətləri hiss edirdi. Bu parlaq müvəffəqiyyət kolxozçuların, bütün qohumlarının və xüsusən vaxtilə neftin olub-olmaması haqqında morc çəkdiyi atasının qarşısında onun üzünü ağardacaqdı. O, atasının morcda uduzduğunu baxmayaraq, maaşından ona mahud kürk də tikdirəcəkdı.

Əsas iş qurtardıqdan sonra vaxtilə balta haqqında mübahisə edən fəhlə "təzəbəy"ə yanaşdı. Mərc edirkən uduzduğunu xatırlayıb dedi:

– Bəs bizim qaymağımızı havaxt verəcəksən?

– Bu saat, bu saat, – deyər "təzəbəy" cold adamların içində atasını axtarıb tapdı.

– Ata, sən neft çıxarsa, bütün dostlarımızın hamısını qaymağa qonaq etməyə söz vermişdin, yadımdadırmı? İndi no deyirsən?

Çoban nəvazişkar gözlərlə oğlunu süzüb dedi:

– Belə şey adamın yadından çıxarmı, oğlum! Qaymaq nədir, bütün dostların üçün toğlu da kəşəcəyəm. Ancaq hələlik qaymaq istəyirsiniz, o da bəş üstə!

– Əmi, bu istidə qaymaqdan bəzə ayrılan versən yaxşıdır, – deyər başqa bir fəhlə yerindən dilləndi.

– Bu saat sizə ürək sorinlədən ayrılan götürüm.

Çox keçmədi ki, o, ayrılan dolu çürdək və cam gətirdi, ayrılan cama töküüb bir-bir buruq fəhlələrinə verdi.

– Qorxmayın, için! Oz qoyunların sūdündən hazırlamışam. Belə istinin dərmanıdır.

Günəş artıq batmaq üzrə idi. Bürkü yavaş-yavaş azalırdı. Buruq fəhlələri döyüşdə qalib gəlmiş əsgərləri xatırladı, ortaya bir sənlək, ruh yüksəkliyi hakim olmuşdu. Hamı bir-birini tobrik edirdi.

Kolxozçular birinci dəfə gördükləri bu bağlı fontanla neft verən quyudan aldıqları qaribə intibahlarla öz kəndlərinə qayıtdılar.

Qoca çoban da adamlardan ayrılaraq, sürüsünü yerindən tərpətdi. Gənc geoloq İsmayıl, onunla ilk tanışlığını xatırladı və öz-özünə belə düşündü: "Demək, belə. Daha buna nə deyəsən! Kişilər dediklərinə həmişə əməl edirlər. Belə adamlara özləri ağırılıqda qızıl da versələr azdır. Yaşasınlar! Allah hamının işini avand eləsin! Mənim oğlumun da! O da yaxşı yol seçdi. Neft yolu – işıqlı yoldur".

Çoban sürüsünü kəndə doğru sürdü. Qoca, oğlunun yaxşı qazancı olduğunu düşündükcə sevinir, fəxr edirdi.

***

Gözəl və səfalı yay günlərindən biri idi. Kəşfiyyət qəsəbəsi yaşıl ağaclar və güllər içində qərq olmuşdu. Son illər özündə qəsəbə öz simasını tamamilə dəyişmişdi. Kəşfiyyət qazma buruqlarının artması buranın əhalisini də bir xeyli artırırmışdı.

Modəndə işləyənlərin oksəriyyəti gənclərdir. Buranın yüksəlişində nəinki Bakı neftçiləri və yerli əhali, hətta başqa mərkəz şəhərlərinin eməkçiləri də fəal iştirak etmişlər. Bu yeni neft meydançasında onların da böyük əməyi var. Bunları Stalinqrad traktoru, Ural nasosu, Xarkov elektromotoru, Leningrad dəzgahı cana gətirmişdir.

Qəsəbədə yeni yaşayış evləri, hamam, aşxana, klub inşa edilmişdir. Yeni çəkilmiş elektrik işığı kəndin küçələrini də gündüzə çevirmişdir. Gecə-gündüz, hər vaxt küçələrdə hərəkət etməkdə olan avtomobilləri görmək mümkündür. Son vaxtlar qəsəbədə böyük şouliklər olur. Radioqəbuledicilərin şənsəsi bütün ətrafı bürüyür.

İsmayıl neft nazirliyində işlədiyinə baxmayaraq, yəcnə də tez-tez bu yerlərə gəlir. Yaxşı, maraqlı bir əsərin ikinci və sonrakı fəsil-lərini müəllif etmək oxucu üçün nə qədər maraqlıdırsa, burada onun gediyindən sonra yaranmış yenilikləri görmək də İsmayıl üçün bir o qədər maraqlı idi.

Uzaqlarda görünən qocaman, özəmətli dağlar!.. Bu dağlar indi adamların qüdrəti qarşısında diz çökür. Bunlar daha kimsəsiz, yiyəsiz deyildi. Bu dağların açıq sinəsində neft buruqları salınır, binalar inşa edilir, yeni şose yolları çəkilir. Buruqlardan gələn səsler təpələrdən əks-səda qoparır.

İsmayıl avtomatından düşüb, qarşıda ki buruqlardan birinə tərəf yönəldi. Bu, hamın yerlərin üzünü ağardan tarixi 6 nömrəli buruq idi. Bu, yeni beşilliyin ilk qələbə müjdəçisi idi. İsmayılın qəlbini hədsiz bir sevincə bürüdü: "Xalqın etimadını qazanmaqdan da böyük tədrək olarmı?"

İsmayıl indi bir daha inandı ki, qəlibiyyət və onun açarı insanların, eməksevən, iş bacaran və heç bir çətinlikdən qorxmayıb, moqso-dindən dönməyən qəhrəmanların öz olındodir.

Bu xoş günlərində köhnə dostları ilə görüşmək İsmayıla xüsusi bir ləzzət verirdi. Vaxtilə buruqdan süxur nümunəsi gətirən, sonra 6 nömrəli buruğu müvəffəqiyyətlə istismara verən Ağa, ona indi əvvəlkindən də cavan və gümrəb görünürdü. Ağa, İsmayıla səmimiyyətli görüşdükdən sonra onu yeni qazdığı buruğa apardı. Burada vəziyyət çox yaxşı idi. İsmayıl burada qazma və istismar buruqlarının xeyli artığını gördü. Modəndə indi yeni emalatxana tikilmiş, yol çəkilmiş, yeni modən idarəsi inşa edilmişdi... Burada işləyənlərin oksəriyyəti emək sahəsində böyük iş nümunələri göstərən qəhrəman Bakı neftçiləri idi.

İsmayıl, mədənin yetişdirdiyi bakılı Ağa ilə, Sergeyevlə və tanıdığı başqa buruq ustaları və qazmaçılarla vidalaşdıqdan sonra şoferə yanaşdı dedi:

– Yaxşı, qayıdacağımı?

– Aha, indi sən deyirsən qayıdaq? – deyər şofer gülümsəyərək, ilk dəfə buraya gələrkən onunla etdiyi söhbəti xatırlatdı.

– Doğrudan da adam indi buradan qayıtmaq istəmir. Ancaq qarşımızda böyük və yeni vəzifələr durmuşdur. – Maşın yerindən tərpəndi, İsmayıl sözüne davam etdi: – Bu yerlərdə neftin olması respublikamızda yeni bir təstifə əmələ gəlməsinə səbəb olacaqdır. 40 kilometrliyə yaxın bir məsafədə kəşfiyyat buruqları qazılır. Biz ümumiyyətlə, Kür çayının hər tərəfində – dağlarda, düzlərdə neft axtarıyıq. Yeni beşilliyin sonu – 1960-cı ildə mədənlərimiz ölkəyə milyonlarla ton neft verməlidir.

İsmayıl yolun kənarında qoyun sürüsünü görcək, maşını saxlatdı. Qoca çobanı tapmaq üçün ətrafa göz gəzdirdi və dərhal çobanın uzaqdan iti addımlarla onun maşınına tərəf gəldiyini gördü.

– Xoş gördük, əmi!

– Sağ ol, oğlum, sağ ol! Afərin! – O, İsmayılı yanaşdı bir ata məhəbbətilə onun alnından öpdü. – Oğlum, ağıl yaşda deyil, başda imiş. Biz cavanhəgimizdə bu yerlərdə nə qədər quyu qazdıqsa, bir dəfə də şirin su çıxara bilmədik. Ancaq siz bizim çöllərimizdən zəngin xəzinə tapdınız. Hökumətimizin sizə çəkdiyi xərclər boş deyilmiş.

İsmayıl bir an ətrafı gözdən keçirdikdən sonra çobana müraciət edərkən soruşdu:

– Bu yerlərdə yenə ceyran olurmu?

– Necə məgər? Olmaya ceyran ovuna çıxmaq istəyirsən? – deyər çoban maraqla xəbər aldı.

– Keyf, əmi, mən başqa şeyin ovçusuyam... – İsmayıl yaxın bir keçmişə xatırlayıb dedi: – Bir vaxt var idi, buralarda ceyran gəzərdi. Bax, elə bu yerlərdə o zaman mənim qarşımından üç ceyran qaçmışdı...

– Demək, o ceyranlar xoş qədəmmiş, – deyər çoban onun sözüne qüvvət verib gülümsədi. Sonra o, İsmayılı mələhətli tütək səsilə yola saldı.

1956

BAYRAM BAYRAMOV

(1918-1994)

Bayram Bayramov Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Şıxavənd kəndində əkinçi ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini doğma kəndində yeddillik məktəbdə almış, sonra Ağdam Pedaqoji Texnikumunu (1938) və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir (1950).

Əmək fəaliyyətinə 1938-ci ildə başlayan B. Bayramov Tərtər rayonundakı Quşanlı kənd natamam orta məktəbində müəllim, Müsəlmanlar kənd natamam orta məktəbində tədris hissə müdiri, Xoruzlu kənd yeddillik məktəbində müdir işləmişdir. Böyük Vətən müharibəsində Mozdok uğrunda döyüşlərdə iştirak etmiş, ordudan tərsis edildikdən sonra doğma kəndlərindəki yeddillik məktəbdə, ali təhsil aldıqdan sonra isə Bakı Kitabxanaçılıq Texnikumunda müəllim, "Azərbaycan" jurnalının redaksiyasında ədəbi işçi, Dövlətneşrkomda sədr müavini işləmişdir. 1971-ci ildən təqaüdə çıxaraq bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

O, 1994-cü il noyabrın 9-da Bakıda vəfat etmiş, II Fəxri xiyabanda dəfni olunmuşdur.

B. Bayramov ədəbi fəaliyyətlə XX əsrin 50-ci illərində başlamış və istedadlı nasir kimi tanınmışdır. Onun "Yarpaqlar", "Xəzinə", "Balalı sevgim", "Ara-kəsmələr", "Fəhlə qardeş", "Gün batanda", "Cıdır düzü", "Karvan yolu" romanları və "Tək adam" povestlər kitabı milli bədii nəsrin zənginləşdirən gözəl əsərlərdir. Yazıcının bu cildə daxil edilən "Tək adam" povesti eyni adlı kitabından (B., Uşaqgəncneşr, 1956) götürülmüşdür.

TƏK ADAM

(Povest)

1

Dadaş, ferma müdirinin üçillik məktəbə getdiyini eşidib, erkən özünü kolxoz sədri Bəhmənün yanına yetirdi. Bəhmən yaşca böyük olmasa da Dadaş onu "qağa" deyər çağırırdı.

– Qağa, daha mənim bekar gözdüyüm bədsir, özüm də xəcalət çəkirəm, mənə bir işə qoysana...

Bəhmən gödək, qalın qaşlarını çatıb təəccüblə dedi:

– Bəkar niyə olursan, Dadaş, kolxozda da işsiz adam olar?

Dadaş bu sualdan tutuldu, fikrini kolxoz sədrinə yaxşı çətdirə bilməmişdi.

– Bekar deyəndə ki... – o, boğazını artladı, – cələ-belo ara işlərinə gedirəm. mən vəzifə adamıyam, axı mənim tay-tuşum hərsi kolxozda bir vəzifədədir, bacarığım, savadım kimdən əskikdir?

Bəhmən ona mənalı-mənalı baxıb dedi:

– Dadaş, gileylənməyə haqqın yoxdur, səni biz də bacarıqlı, savadlı bilib briqadir qoyduq, comisi altı ay işləyəndən sonra gündə gəldin ki, bacarmıram. Bu mənim işim deyil, axırda da özün ərizə verdin, çıxartdıq, indi də gileylənirəm.

– Düzdür, çıxdım, – deyə Dadaş sədrin sözünü təsdiq etdi, – ərizəmi gətirin. oxuyun, mən yazmışam ki, təsərrüfat işini bacarmıram, mənim ixtisasım qoyunçuluq, maldarlıqdır. Hər kəs öz bacardığı işi görse yaxşıdır.

Bəhmən “ixtisasım” sözüne çiyinlərini ata-ata güldü:

– O ixtisası harada qazanmısan, ay Dadaş?

Sədrin gülməyindən inciyən, öz yuşaqlığını saxlayan Dadaş ixtisasa nə vaxtdan sahib olduğunu söyləməyə başladı:

– Yadında deyil. Bəhmən qağa, hələ kolxozdan qabaq camaatın quzusunu otarırdım. sonra da orta məktəbi qurtardım, maldarlığa aid çoxlu kitab oxumağa, 10 gündə bir dəfə rayonda keçirilən maldarlıq seminarında könüllü olaraq iştirak etməyə başladım. Yaxın günlərdə zootexniklə söhbət edərdim, dedi: “Dadaş, canın üçün, əsil ferma işçisi səndən olar”.

Kolxoz sədri alının sol əlinin ovcuna söykəyib bir qədər duruxduqdan sonra:

– Yaxşı. deyək ki, ixtisasın maldarlıqdır, belə də görüm, hansı işi bacarırsan?

Dadaş bu suala tez cavab verə bilirdi, ancaq bir qədər dinməyib başını aşağı saldı:

– Mən nə deyim, yoldaş Bəhmən, özün bil, sən hansı vəzifəni layiq görsən işlərəm... Ferma müdiri də deyirlər oxumağa gedib...

Kolxoz sədri bir qədər düşündü, ayağa qalxıb əllərini göy qalifə şalvarının cibinə qoydu və stolun arxasında gözəndi. Birdən özünü maraqla gözləyən Dadaş tərif çevirərək, “Baxarqan”, – dedi.

Dadaş kolxozun heyət idarə üzvlərinin hamısını bir-bir götürüb, özünün ferma müdiri düzəlməsini xahiş etdi. Sözü ötən adamlara üz tuidu, nəhayət, arzusuna çata bildi. “Vəzifəni aldım, Maralı da yəqin ovlaram”, – dedi.

***

Bahar axşamının sərin mehi Sünbülün xurmayı qıvrım saçlarını oxşayıb, onun pörmüş girdə sifətinə xoş bir sərinlik gətirirdi. O özünün dediyi kimi, “otuz balasının” hamısını evləro aparır, öpərək analarına tapşırırdıqdan sonra, səfalı kənd axşamının ətirli havasından ciyər dolusu nəfəs ala-ala evlərinə döndürdü.

Mirov dağının buzlu zirvəsindən hələ cənəmisi günəşin süaları altında kondin düzləri, bağları al-əlvan rəngə çalır. Otlar, güllər, ağaclar rəngarəng çiçək aqaraq gətirəcəkləri bollu barın xəbərini indiclər verirdi. Sünbül ətirli güllərə, əlvən çiçəklərə baxırdı. Bunların hamısı onun qəlbində baş qaldırın övlad arzusuna qol-qanad verirdi. “Hər şey bar verir, söyüd kimi ancaq kölgə salmaq kifayətlenib, barsız qalmağın da mənası yoxdur”, – deyirdi...

Ağ samovar süfrənin başında zümzümə edir, qalaylı qazanda buğlanıb daşın bişmişini iyi otafa yayılırdı; evdə ürək açan bir soliqə vardı. Bugünkü düşüncələrdən sonra Sünbülün üzündə xəfif bir kədər görünürdü. Üç ildir Dadaşla yaşayıb, beş ildir uşaq bağçasında tərbiyəçidir, körpələrin nazını çəkməkdən artıq onun üçün böyük bir zövq yoxdur... Onlara həmişə mənim “otuz balam” deyir, indi onun qəlbində baş qaldırın uşaq arzusu daha da güclənir, o, ana olmaq istəyirdi.

Heyatda övladdan şirin bir şey varmı?! Bəlkə son zamanlar Dadaş da cələ uşaq olmadığına görə ondan soyumuşdur?!

Sünbül gözələrini bir nöqtəyə zilləyib xəyala getmişdi. Sanki balıq kimi ağzını açıb üzünə gülmə tuzlu bir körpə ilə əylənir, onunla şirin ana dilinə danışır. Güllümlü körpə böyüyür, oturub, iməkləyir, saçları uzanıb qıvrılır, o yıxılıb-durur, qollarını açıb anasının döşünə sığır... Ana öz balasını dərin və güclü bir ehtirasla öpür, dünyada heç bir şeylə ovaz edilə bilməyən ləzzət alır...

Sünbül, bu mənzərəni görmüş kimi, sövq-təbib olaraq gülümsünür, qaşları çatılırdı. O, bu şirin düşüncələr içərisində Dadaşın yolunu gözləyir, müalicə etməyə haqqında bu axşam onunla qoti danışmaq istəyirdi.

Axır vaxtlar qaşqabağı tökülüb olan Dadaş, axşamdan xəyli keçmiş xüsusi bir nəşə ilə evə girdi. Onun sevinci bütün hərəkətlərində, xırda gözələrində, gülümsər sifətində, nazik dodaqlarını büzüb çaldığı fitində ifadə olunurdu. O, Sünbülə son iki ayda görünməyən bir mehribanlıq göstərirdi.

Yeyib-içdikdən sonra Dadaş Sünbülə tapşırıq verməyə başladı:
– Sünbül, mənim dəyişəyimi hazırla, üst paltarlarından da o qara qalifə salvan, sarı yun köynəyi yanıma qoy, – dedi, – səhər tezdən çıxacağıq.

“Çıxacağıq” sözü Sünbülün ürəyindən oldu. Bir neçə gün idi ki, Sünbül orından onu müalicəyə aparmasını xahiş edirdi. Lakin Dadaş qaşqabağını töküb: “Keçi can hayındadır, qəssab piy axtarır, – deyirdi. – İki aydır işsiz-gücsüz qalmışam. heç onun dərmini çəkmir, təzədən uşağ eşqinə düşüb”.

“Yəqin daha ona da təsir edir, necə olsa insandır, ürəyi var!” – deyə düşünən Sünbül sevinərək soruşdu:

– Bəs niyə qabaqcadan demirdin, hərçə qoraydım. Mən də icazə alaydım, yerimdə adam qoyaydım?

Dadaş, Sünbülün fikrini başa düşüb üzünü yenə turşudaraq:

– Özgə yerə gedirəm, ay Sünbül. – dedi, – o hələ sonrakı işdir.

Sünbülün yenicə açılmış sifəti tutuldu, o, təəccüblə soruşdu:

– Bəs hara belə. Dadaş?

– Fərmaya gedirəm.

– Orada nə işin var?

– Məni qoyunçuluq fərmasına müdir göndərilir.

Sünbül diksindi. hər şeyi ölçüb-biçən. orinin və özünün hərəkətlərinə diqqət yetirən, çox vaxt ərinə yol göstərən Sünbül, Dadaşın bu gedişinin mənasını müəyyən edə bilmədi.

“Nə üçün Dadaş, mənə deməmişdir?” Lakin o, danışmağın daha gec olduğunu görüb:

– Dadaş, – dedi, – indi ki gedirson, daha ağıllıbaşlı işlə, bəsdir gündo bir qulluq dəyişməyin!

Son üç ildə Sünbül ona az-çox təsir etmişdisə də, o, yenə beynindəki köhnə şüarını öz-özlüyündə təkrar edirdi: “Möhəbbətlə vəzifə müvəqqətdir, arvadın təzəsi, vəzifənin yağlısı”.

Ağlı-qaralı qoyun sürüsü çay kənarındakı novlu bulağın üst tərəfində. “Qayısqıran” güneyə muncuq kimi səpələnmişdi. Qoyun sürüsündən bir az yuxarı, dik daşın üstündə oturub, sürüyə tərəf baxan çoban Heydər, yaz gecəsinin şəhəndən islanmış qırmızı naxışlı yun corablarını çıxarıb, daşın üstünə sərmişdi. Günəş qarşısındakı dağın üstündən bir adam boyu qalxmışdı. Çayın gün doğan sahilində fərna binəsinin alaçıqlarından, qoyunun arxasından seyrək duman kimi burula-burula buğ qalxırdı.

Maral, günəşin şüalan altında gümüş kimi parıldayan təzə qalaylanmış mis səhəngi götürüb dar cığırla novlu bulağa tərəf cnirdi.

Son zamanlar Heydər sürünü tez-tez “Qayısqıran” güneyə verər, Maral da ağı sənoyi götürüb novlu bulağa gəlirdi. Bunu müşahidə edən Dadaş şübhələnməyə başlamışdı. Bir dəfə o, əllərini arxasında çarpazlayıb başqa bir cığırla Heydərini yanına gəldi. Heydər, səhəngi bulağa söykəyə, hərdən gözaltı ona tərəf boylanın Marala baxa-baxa, yanıqlı səslə: “Yenə ciltvəlenib keçdi qarşımdan” məhnisini oxuyurdu. Maral ən çox sevdiyi bu mələhətli səsi eşidib fikrə getmişdi. Nova söykənən səhəng çoxdan dolmuş, bulağın durnu suyu onun üstündən sırışıqla axıb gedirdi...

Heydər də gözələri novlu bulağa tərəf zillənmiş, bütün düşüncəsi orada mərkəzləşmişdi. O, Dadaşın yaxından “nə olub, ay zalım, Kərəm kimi alımsınan” dediylə sözləri güclə eşitdi. Özünü yığışdırdı. Bu yersiz gəlişəndən narazı olsa da, Dadaşın üzünə gülümsəndü və onun salam verdiyini zənn edərək:

– Əleykumməsalam! – dedi.

Dadaş novlu bulağa tərəf işarə edərək:

– Bərədə duran Maral, – dedi, – ovçunun ağılını yaman aparıb ha!

Maral səhəngi götürüb bulaqdan uzaqlaşdı.

Dilxor olması Heydər söhbəti başqa səmtə salmaq üçün:

– Səndən nə eceb? – dedi. – Dadaş, belə tezdən durub qoyunun içinə çıxıbsan?

Heydərini sualı Dadaşa toxundu. Ancaq özünü sındırmayıb üstündən keçdi. Axı o, müəyyən məqsədlə gəlmişdi...

– Dedim, bir sənlə söhbət eləyim, ikimiz də cavanıq, dərmini-odunu bilim, – deyə Dadaş Heydərə dost kimi yanaşdı.

– Nə dərdim olacaq, ay Dadaş, keyfim kök, damağım çağ, qoyunlar da salamat, gümrəh, – deyə Heydər yenə də gülümsəndü.

Dadaş lap ortadan vurdu:

– Əyö, de görüm aranız necədir, işlər düzəlir, ya yox?

Heydər suala sualla cavab verdi:

– Mənim aram kimlə pisdir ki?

– Demirəm ha, pisdir, yəni bu yaxında toyunuzda oynayıncımı?

– Sağlıq olsun, fikrim payızda toy eloməkdir.

Bu gözənilməz söz elə bil Dadaşın belini sındırdı. Bəs o, fərmaya bir də Maralın dərindən gəlməmişdimi? Bu müddətdə gecə-gündüz düşünərək, öz “alovlu eşqini” Marala yazmamışdımı?

“Özüm Maral, demə ki, Dadaşın başı xarab olub, evli adamdır, arvadı var. Əvvəla, onu bil ki, məhəbbət seksən yaşında adamın da qəlbinə alırdıb vandıra bilər. İkincisi, monim evli olmağımın qurucə adı var. Ruhum neçə aydır ki, sənin yanındadır. Məni Sünbülə bağlayan heç bir şey yoxdur, bilirsən ki, uşağı olmur. Mən də axı, yerimdə yurdçu, evimdə səs-küy salan istəyirəm. Sən bir kəlmo “ha” desən, sabahı boşanma haqqında elanı qəzetdə görürsən, özün bilirsən mən də cavanam. Səbirsizliklə cavabını gözləyirəm. Səni özündən artıq sevən D...”

İndiyə kimi üç-dörd məktub yazmışdısa da Maral hamısını alıb gözünün qabağında cırıb atmışdı. Bunları bir “şıltaqlıq” sayan Dadaşa indi aydın oldu ki, Maral Heydori sevir. Özünü birtohor doğruldub sual-cavaba girişdi:

- Maral da razıdırımı?
- Razıdır.
- Lap özü ilə danışmısən?
- Danışmışam.
- Bəs niyə bunu heç kəs bilmir?
- Elan-zad verəsi deyilik ha...
- Yaxşı, qızın ata-anası necə?
- Səndən başqa hamı bilir, yoldaş müdir. - deyə Heydor kinayəli cavab verdi.

Heydörin üzündəki və hərəkətlərindəki ifadələrə fikir verdikdə bu sözlər Dadaşa zarafət gəlirdi. Heydörin belə açıq danışması onu şübhələndirirdi. Lakin birdən onun gözü daşın üstünə sorulmuş qırmızı naxışlı corablara sataşdı. Onları bir neçə gün bundan əvvəl Maral əlində toxuduğu zaman görmüşdü. Daha şübhə yeri qalmadı...

Dadaş düşünürdü. Onun sifətində gah kədər, gah da ümid olamətləri görünürdü. Kədərinin səbəbi aydın idi.

Naxışlı corab və Heydörin açıq danışığı Dadaşın Maral haqqında olan fikrini mətv edirdi. Bəs onun üzündə gəzən ümid ifadələri haradan, hansı səbəbdən əmələ gəlirdi? Dadaş “yüz ölçüb, bir biçməyi” bacarırdı. O, Heydər-Maral məsələsindən özünün başqa, əsas məqsədi üçün istifadə edə biləcəyini, “Heydəri tora salacağımı” düşündükcə, gözləri ov görmüş pişik gözləri kimi bərəlirdi. O, Maralla Heydörin arasındakı sevgiyə çox razı olan və on yaxın ürok adamı kimi Heydəri təbrik etməyə, ona dil tökməyə başladı:

- Mübərək olsun, ay zalım balası, canım üçün gül vurmusan, gül! Toyunu görək özüm çloyom.

Heydor razılığını bildirdi:

- Çox sağ ol!

Dadaş əsas məsələ üstünə gəlmək üçün:

- Keyfini pozma, Heydor, - dedi, - son öləsən, görək bir toy vurduram göy üzü tutula, düz bir hofta. - O, olını döşünə döyö-döyö:
- Müdirin ölməyib ha, bütün xərcini də özüm çəkəcəyəm.

Heydor gülümsünorək şohadət və baş barmağı ilə ucları yeniyeni burulan qara nazik bığlarını sığallaya-sığallaya dilləndi:

- Özümün varıma nə gəlib, düz bir ay kolxozun adamına yemək-icmək verib toy vurdura bilərəm.

Dadaş canıyananlıq göstörüb:

- Ə, biliyəm ey, varıdır. Amma niyə, balamı? Atalar məsəlidir:

“Bal tutan barmaq yalar”. Qışın ayazında, yayım odlu istisində gecəgündüz qarağac qabığı kimi yarıb, ilan tok dərindən çıxıb sürü bəsləyirik, yəni bunun bir beş-altısını sonin toyunda xərc elosək, dünya dağlar!

Heydor, müdirin sözlərinə diqqətli qulaq əsdi. Onun sükutunu görün Dadaş isə bunun bir razılıq olaməti olduğunu düşüüb, hovoslo davam edirdi:

- Bostançı, - bostançıdı, o da qovunun yaxşısını özü yeyir. Sonin işin olmasın, böyük erkəklərdən beş-altısını sonin toyuna verəcəyəm, yerini də özüm düzəldəcəyəm. Monim işim görək mən istəyəm kimi dolansın, mən belə adamam ki, özimdən əvvəl yoldaşımın qeydino qalaram. Dünya malı ol kəridir, bu gün var, sabah yox. Necə deyirlər: “Əl oli yuyar, ol do üzü!”, “Xeyir-şor bərc olar”. Bu gün mən sono, sabah da son mono, belədir, ya yox? Heydor, mən ölüm, düzünü de.

Heydor acı-acı gülümsündükdən sonra gözlərini qıyıb, qaşlarını çataraq:

- Əlin yağlıdırsa, öz başına çox, - dedi, - kolxozun malı yiyosiz deyil ha, hər yetən istədiyi qədər götürö.

Dadaş Heydörin ciddiləşdiyini görünüb:

- Sən də qəribə adamsan, - dedi, - mül kolxozundur, biz də kolxozçuyıq, demirəm ha oğurlayaq, sabah da tutsunlar boğazımızdan, xeyr a! Elə düzəldorik ki, sayı-sanlı qoz kimi yerində olsun...

Heydor Dadaşın sözüni kəsib onu ölə saldı:

- Mən ölüm, doğru deyirəm?

O, Heydəri yola gotirdiyini, erkəklərdən xərcəloya biləcəyini düşüüb ürokdan and içdi:

– Sən öl, doğru deyirəm, Heydər, uşaqsan?!

Heydər:

– Vaxtım yoxdur, – dedi, – özeiyuzın ölson. Buradan elə get ki, izin-tozun görünməsin. Onun yiyəsi hələ ölməyib, çöl fındığı deyil ki, hərə bir xışma cibinə tökö.

Heydər baltanı kökündən vurdu.

Atdığı koməndin boşu çıxdığını görən Dadaş, Heydərin şübhələnməməsi üçün sözü başqa səmtə yönəldərək vəziyyətdən çıxarmağa çalışdı:

– Afərin, Heydər, – dedi, – səni sımayırdım, doğrudan da son qiyamət oğlansan.

Heydər yenə də onun daxilə olan hər cür xoyanət hissələrini maharətlə gizlədə bilən sifətinə şübhəli-şübhəli baxaraq:

– Mən çoxdan sınaqdan çıxmışam, get özünü sına, – deyib üzünü Dadaşdan çevirdi və dişlərinin arasından fit verərək yatan qoyunları durquzub, otlağa tərəf yellədi.

Dadaş bir müddət torpəni bilmədi. Kələyinin baş tutmadığını görüb yerində donmuşdu. O, Heydərin arxasına xeyli baxıb dedi: “Sənə elə bir təy vurdurum ki, nağaranın səsi ölüncə qulaqlarından getməsin”.

2

Fermanın yay binosinə köçməsinin vaxtı idi. Lakin Dadaş özünə qəti söz vermişdi ki, Heydəri fermadan uzaqlaşdırmamış heç yana köçməyəcəkdir. “Mən Heydərle işləyə bilmərəm, – deyə düşünürdü.

– O, mənəm fikrimə razı olmaz, bir də Maralı yola götürmək üçün Heydər fermada qalmamalıdır”.

Dadaş kolhoz sədrinin kabinetinə girərkən sədr o baş, bu başa gözünür, altı aylıq qoyunçuluq kursuna göndərmək üçün münasib adam haqqında fikirləşirdi: “Elə adam olsun ki, gələndə təzə təşkil olunacaq zərif yunlu qoyun fermasına müdir qoya bilək”. O, bu iş üçün Heydəri hamıdan çox münasib bilirdi.

Dadaş içəri girərkən Bəhmon onun ciddi bir vəziyyətdə olduğunu görüb soruşdu:

– Xeyirdirmi, Dadaş?

Dadaş özünü qayğılı göstərmək üçün daha da qaş-qabağını salladı və ağır yük altında qalmış kimi hiqqıldadı.

– No bilim, – dedi, – vallah, adamı göndərirsiniz bitməz işə, adımı da qoyursunuz yarıtmaz.

– Yəno də gileyinləmə, de görək, nə olub axır?

– Əşşi, bundan artıq nə olacaq, – deyə Dadaş dik-dik danışmağa başladı: – Heç bir soruşan yoxdur ki, ay Dadaş, ferma yay binosinə köçür, kimlə işləyəcəksən? Fermada kadr işi necədir?

Dadaş, Heydərin haqqında uydurduqlarını: “Onun qoyunları hər gün “Qayısqıran” güneydə daşığa yağmasından, can yandırmaamasından, ferma qoyununun yunundan gündə bir cüt naxışlı corab toxutdumasından, eşqəzliq etməsindən sədrə danışmaq, onu fermadan uzaqlaşdırmaq istəyirdi.

Bəhmon onun sözünü kəsdi:

– Hə, – dedi, – bilirəm bu giley nə üçündür, Heydəri kursa göndərməyimizə razı deyilsən?

Dadaşın gözləri hədoqosindən çıxdı.

Sədr davam edirdi:

– Heydərən münasib adam yoxdur, Dadaş! Dörd-beş ildir fermada işləyir, savadı var, can yandıran oğlandır. Əli oyrı deyil, osil ferma adamıdır. Düzdür, sənin üçün də Heydərsiz çətin olacaq, amma zorifiyunlu qoyun fermasına müdir hər kəsi qoymaq olmaz.

Dadaş məsələni dərhal anladı, Heydərin bunsuz da kursa göndərdiyini görüb, daha üstünü vermədi. Hətta Heydərin getməsinə guya tərəfdar olmadığını bildirdi:

– Ödur ki, düz eləmirsiniz də, – dedi, – “Mondən ötdü qarlaşma doydı, elə bil saman çuvalına doydı” eləyirsiniz. Bəs bu fermaya baş çəbən kimi qoyacaqsınız?

– Müdirisən, sən də fikirləş, kim münasib isə onu qoyaq.

Sənməkdə olan lampaya neft töküləndə şöləlməyə başladı ki, Dadaşın da gözləri işıqlandı, moqsodinə çatdığı üçün içəridən sevindi, ancaq bu sevinci bürüzə verməməkdən ötrü öz ciddiliyini saxlamağa çalışdı:

– İndi ki belodir, onda heç olmasa, Qulamı qoy, qol-qılçası möhkəm adamdır, hom də ki, cavandır.

Sədr bir qədər fikirləşdi. Qulam pis kolhozçu deyildi. Öhdəsinə götürdüyü işi yarıdan idi.

– Yaxşı, – deyə Bəhmon razılaşdı. – Ancaq, Dadaş, onu bil ki, fermanın bütün məsuliyyəti sənin üstündədir, birdən o yan-bu yan olar ha!

Bu sözlər Dadaşa toxundu. onun tükləri ürpərdi, bədəni uyuşan kimi oldu. Övvələcdən hazırladığı planı indi yadına salanda qorxdu, içəridən əsdi. ancaq bir az düşündükdən sonra üroyində "birdən o yan-bu yan olar" sözlərinin qabağına belə bir cavab qoydu: "O yan-bu yan olsa da, elə edərək ki, səsi çıxmaz!"

O:

– Arxayın ol, Bəhmon qağa. – deyib otaqdan çıxdı.

Dadaş təcilli olaraq Heydər baş çobanlıqdan çıxanb yerinə Qulamı qoydu. təhvil-təslim işinə başladı. O. təhvil verılan hər bir qoyunu nəzərdən keçirir. başı çıxan adam kimi yaşını, ariq-köklüyünü toyin edirdi. O çalışırdı ki, qoyunların qruplar üzrə sayını öz məqsədinə uyğun olaraq müəyyənləşdirsin. iki-üç illik erkəkləri toğlu, toğluların isə quzu qrupuna daxil etsin.

– Yox, yox, bu erkək deyil, görmürsünüz toğludur, onu heç vaxt erkək qrupuna yazmaq olmaz. Mən uşaq-zad deyiləm. Heyvani beş barmağın kimi tanıyıram.

Heydər etiraz edərkən:

– Ay Dadaş, niyə həcat eləyirson, bu sarı kürəni çobanların hamısı tanıyır. qaytanlanmış kitabda doğum vaxtı yazılıb. İnanmırsan üç il bundan qabaq yazılmış doğum aktına bax, hansı qoyunun balası olduğu da məlumdur. – dedi

– Əşi, nə kitab, nə aktı, qoyunun içində yüz sarı kürən var, mənim gözüm görmür ki, toğludur?

– Elə isə mütəxəssis çağıraraq, – deyər Heydər israr edirdi.

– Heydər, bilirson nə var? Bu omlaka cavabdeh mənim, özüm də sənin mütəxəssisindən az bilmirəm, mənı aldatmaq çox çətin olar; zəhmət çək, heyvani düzgün, hər qrupu ayrıca təhvil ver, bildinmi?

Heydər özünə möxsus bir sadəlik və düzgünlüklə:

– Özünü yaxşı tanıyırsınız, mən deyənə də inanmırsınız, aktı-kitabı düzgün hesab eləmirsiniz. Mütəxəssis çağırmağa razı olmur-sunuz, bəs nə cür eləyək?

Qulam da Dadaşın qarşısında sakitcə dayanıb dillənmiş, sonra özünün məsuliyyətində qalacağından qorxurdu.

Ömrünün çoxunu çobanlıqda keçirən Əmrəli kişi də işə qarşır, Heydərini dediklərini təsdiq eləməyə çalışırdı:

– Ü, bu boyda toğlu olar? Səhərdən bəri mən fikir verirəm. "O toğludur, bu quzudu" – deyər-deyər bu böyük sürünü toğlu-quzuya döndərmisiniz, canım!

– Son öz işində ol, Əmrəli kişi, qoyunu, toğlunu mənə tanıdır-mayacaqsan ki!..

– Yox ey, balam, saç-saqal ağartmışam, günüm bu sürünün içində keçib, axı başım bir şeydən çıxır da, deyirəm ki, yan nahaq yero cəhd eləməyösiniz.

Özü üçün xeyirli olmayan bu sözlərdən xoşu gəlmədiyinə görə Dadaş, Əmrəli çobanın üzünə hirsli-hirsli baxıb, təhvil-təslim aktı yazan hesabdar Məmişə tərəf çevrildi:

– Niyə yazmırsan, yoldaş Məmiş, görmürsən ki, quzudu? Yaz, çal koro quzu dörd aylıq.

Heydər Dadaşın atı yoxuşa sürdüyünü görüb:

– Bura bax, Dadaş, – dedi, – bir mono de görüm bu qoyunların yaşını azaltmaqda məqsədin nədir?

– Məqsədim? Məqsədim odur ki, aldanmayam, bu bir; ikincisi, qoy camaat bilsin ki, homişə sodayqotdan dom vuran adamlar kolxo-zun sürüsünü dağıdıb, nor kimi erkəklərin yerinə toğlu-quzu yığıblar, məqsədim budur, bildinmi?!

Heydər dolmuş bulud kimi tutuldu, elə bil bütün ələm onun başına hərəldi. Ömründə belə bir şey heç ağlına da gəlməmişdi. O özündən arxayın olsa da, belə böhtan qarşısında sarıtdı. Dadaşa qarşı şübhəsi daha da artdı:

– Mən mütəxəssis və ağıllı bir komissiya olmasa, qoyunları təhvil verməyəcəyəm, – deyər Heydər qəti bildirdi. – Əgər mən doğrudan da Dadaş deyən kimi eləmişəm, qoy mənə hər nə cür lazımdır cozaladırsınlar.

Eynəyin altından gözələrini bərəldən Məmiş port olmuş halda:

– Ə, sözüno sərhəd qoy, – dedi, – böyüm biz doliyk? Ağıllı komissiya istəyirson? Səhərdən iş-gücümüzədən avara olub, qızıl kimi vaxtımızı sorf eləmişik sənin təhvil-təsliminə, düz söz səni ağrıdır? Kişi doğru deyir də, heyvani qruplara görə düzgün təhvil ver, çıxsın getsin, daha artıq-əskik danışmaq nəyə lazımdır?

Məmişin sözləri Heydərini təbii halından çıxartdı:

– Nəco yəni düzgün təhvil ver, böyüm aldadıram, oğor inanmırsınız, hesabdarsan aç kitabı, hər bir qoyunun yaşını göstör, biz də səninlə razılaşaq.

Dərin haqq-hesabla arası olmayan yəni düzgün hesab saxlanacağına görə belə dolayışığa səbəb olan Məmiş:

– Lazım gəlsə, kitabə sonsız də baxa bilərək, hələ bir sən təhvil ver, görək nə cür çıxır. Qalanı bizim öz işimizdir, – dedi.

Hesabdann sözünü Dadaş da təsdiqlədi.

– Bəli, bəli, biz hesab-kitaba baxacağıq, hələ bir deyirik görək sən necə hesab verirsən, yoxsa elə bilirsen hesab-zad yoxdur?

– Deyir, mütəxəssis olmasa, sürünü təhvil verməyəcəyəm, – deyir Heydər ayrılmış heyvanları sürüyə qatararaq, qoyunları örüşə doğru fısqınladı.

Heydərinn tələbi üzrə rayon kond təsərrüfat şöbəsi baş zootexnikinin başçılığı ilə təşkil olunan komissiya sürünü təhvil verdi. Dadaş yenə təkid etdi ki, sürü komissiya vasitəsilə düzgün qruplarla hesaba alındı. Lakin Dadaş “gələcək üçün” kolxoz heyət idarəsinə bir izahat yazdı ki, “Komissiya birtərəfli hərəkət edərək, sürünü düzgün qruplaşdırmamışdır”.

Dadaş, Heydərinn fərmadan gətməsinin səbəbini soruşanlara: “Qovdum, can yandırmırdı, mənə də Dadaş deyirlər”, – deyirdi. O, öz gücünü Marafə bildirmək üçün daha da bərkdən səslənirdi.

Bu il ferma uzaq Mirov yaylağına deyil, yaxında, kolxozun öz torpağında olan on altı-on yeddi kilometr aralıdakı Qaraman dağına köçəcəkdə.

Mütəxəssislər və təcrübəli çobanlar müəyyən etmişlər ki, qoyunu 7-8 günlük yola aparmaq heyvanı üzür, ayaqdan salır, möhsulün daşınmasında çətinlik törədir; külli miqdarda artıq omək sərf edilməsinə səbəb olur.

Dadaş, qoyunun yaxın yaylağa gətməsinə narazı olsa da, şübhə olmasın deyər, dillənəmədi, amma o, sədr bərosində xeyli götür-qoy elədi: “Bu kişi mənə nə desən onu eləyir, sözümü çşidir, çıxarı deyirəm çıxardır, qoy deyirəm, qoyur. Məndə də bir qanacaq olmasınmı?” O, fərmanı yola salmamış yorğa ürkək köhər atı minib, idarəyə yox, düz Bəhmənin evinə yollandı.

Bəhmən səhər təzədən iş üstünə çıxmağa hazırlaşarkən, Dadaş onun üstünü aldı. Bəhmən, ferma müdirinin heyot darvazasında qarşıladı.

– Salam, qağa, – deyər Dadaş, yaltaqcasına dişlərini ağartdı. Bəhmən onun salamını alıb evə davət etdi.

– Yox, Bəhmən qağa, elə burada sonə bir neçə sözüm var. Dadaş atdan düşdü. Bəhmən öz atını yedəkləyərək:

– **Öndə yavaş-yavaş iş üstünə tərəf çıxacaq, həm də danışacaq, – dedi.**

Onlar kəndin içi ilə yedəklərində at, pambıq turlarına tərəf gədirildilər. Dadaş haradan başlamaq, fikrini ona necə bildirmək haqqında düşünürdü. Bir müddət hər ikisi dinməz-söyləməz irəlilədilər.

Birdən sədr soruşdu:

– Fərmanı yola saldın, ya yox?

– Sağından sonra yıqacaqlar, dedim bugünkü südü burada mayalayaq.

Sədr başını qaldırıb kolxozun möhsullu çöllərinə baxa-baxa:

– Heyvanı langitməyin, – dedi, – yıqın getsin. Çatışmayan bir şey varsa, onu da de.

Sədr başını qaldırıb kolxozun möhsullu çöllərinə baxa-baxa:

– Hələlik hər şey öz qaydasındadır, – deyər Dadaş udqundu...

Sədr soruşdu:

– Sürünü baytar həkimləri müayinədən keçiriblərimi? Həkim, mütəxəssis, komissiya sözündən xoşu gəlməyən Dadaş, sir-sifatini acımış xomir kimi turşudaraq:

– Əşi, no müayinə, – dedi, – necə deyirlər, olan oldu, keçən keçdi. Heydər toğlu-quzunu yıqdı erkək qoyun yerinə verdi təhvil, bundan sonra no mütəxəssis, no həkim?

Sədr Dadaşın həmişəki kimi giley-güzar edəcəyini görüb:

– Yenə başlama, – dedi, – həkim müayinəsi onun üçün deyil ki, qoyunun qrupunu müəyyənləşdirsin. Sürünün qrupları çoxdan müəyyən olunub, ona görədir ki, heyvanda xostolik varsa, aşkara çıxarsın, dərmanlansın, iynələsin.

Dadaş, Bəhməni pərt eləməmək üçün könülsüz də olsa molumat verdi:

– Bəli, dünyanın rayon kond təsərrüfat şöbəsinin baytar həkimi gəlmişdi, o da baş zootexnik kimi bəqdansovma baxıb getdi, dedi ki, adan göndərdin dərmanları var, rayondan gətirsin.

Dadaş, kim olur-olsun, fermaya kənar adamın gəlməsinə razı deyildi. Ona görə həkimin qoyunları müayinə etməsi üçün heç bir şərait yaratmamış və yarımcıq gətməsinə səbəb olmuşdu.

Bəhmən dayanıb, yohorin tapqırlarını bərkidib-bərkidib:

– Mənlə no işin var idi? – dedi, – o biri briqadaya gətmək istəyirəm.

– Həç, sənin sağlığın, qağa, – deyər Dadaş dilləndi, – dedim ferma gedir, bəlkə qonağın-zadın oldu, bir-iki yaxşı əmlək var, qoyun qalsın, bir donu da üzlü motal, uşaqlar üçün...

Bu sözləri eşidən Bəhmənin sifəti qıpqırmızı qızardı. Əl-ayağı əsdi, dodaqları səyridi.

– Ferma bizim dedümüzün malıdır, bələm, bağışlayasan?

Dadaş özünü itirdi:

- Dədəmin niyə kolxozundur.
- Bəs əmlək, motal bağışlamağa sənə kim ixtiyar verib?

Dadaş yenə də süni bir gülüslə:

- Əşi, deyirəm kolxozun qonağı gələm, moəttəl qalarsınız...
- Aqlın özgə adama getməsin. Dadaş, mənim dilimə haram tiki döyməyib, haram tiki əgər doğma balamın da dilinə dəyəsə, onun dilini kökündən kəsərim, yaxşı bil, - deyə Bohmon atın üstünə qalxdı və qəzəbli bir nəzərlə Dadaşın anq və uzun vücudunu başdan-ayağa qədər süzdükdən sonra atına bir qamçı vurub aralandı.

Dadaş bir müddət donmuş kimi yerindən torpənmodi. Yanından atın getdiyini görən kəhər ürkə kişənəyib dartımır, yero döydüyü ayağının zərbəsi ilə sıçrayıb qalxdan kəsək və çınqıldan ürkürdüso də Dadaşı fikrindən ayıra bilmirdi: "Boynu sınımış canım, nəhaq dedim, indi məndən sübhələncəkdir".

Maral ferma yola düşməmiş ala tumanının balağını yığışdırıb, Sünbülün yanına gəldi. Fernanın olduğu "Güllütala" binosından Sünbülün obasına iki kilometr olardı.

Maral Dadaşın hərəkətlərinə əhəmiyyət verməso də sonrasından qorxurdu. "Söz yayılar, gedib Heydəro çatar" - deyirdi. Ona görə Sünbülə açıb demək istəyirdi. "Necə olsa Dadaş, Sünbül bacının əridir. Sünbülün bütün bir ələm boyda hörməti var. Kolxozda onun xətrini istəməyən yoxdur. Özünə deyim, bəlkə bu arsız adama bir öləc götürürü, - deyə düşünürdü. - Yoxsa, hər gün zəhləmi aparır".

Sünbül, Dadaş üçün yol ehtiyatı görürdü. Yenə do onun inco və gözəl əlləri cold işləyirdi. Paltarlara ütə çəkib, soliq ilə bir yana yıgmış, yağlı, südlü şirin fətin xına kimi qızardıb qar kimi ağ dostor-xanın üstünə sərmişdi. İndi də soyutma etmək üçün kəsdirdiyi çəlpaları təmizləyirdi.

Maral içəri girdi. Sünbül ayağa qalxaraq çiməklə ağ qollarını açdı, onlar qucaqlayıb öpüşdülər.

Ferma uzaqda olmasa da, onlar xeyli vaxt idi ki, görüşmürdülər. Sünbül tələsirmiş kimi işinə davam edərək soruşdu:

- Ferma torpəndi, Maral?
- Sağın qurtaran kimi qoyunu yıgıldılar, indico arabalar gəlib şeyləri yükləyirdi ki, mən bura gəldim.
- Dadaş da lap oldən düşüb, həftədə bir dəfə evə gələ bilmir, - deyə Sünbül çəlpasının təmizlənməmiş ağ döşünə vura-vura qayğı ilə

dilləndi. - Boriloro gəlmir ki, heç olmasa özü ilə bir xırın-xırdanı götürö!

Maral, Sünbülün bu mosumluğuna və sadoligino acıdı.

- Arxayın ol, Sünbül bacı, Dadaş özünə çox da əziyyət verən oğlan deyil. O, nə ac qalar, nə do yuxusuz. Onun özgə dərdi var, - dedi.

Sünbülün yanaqları əvvəl qıpqırmızı qızardı, sonra ağardı, nazik dodaqları gəyörüb səyirdi.

- Nə var, Maral, nə olub? - deyə toəcəblə soruşdu.

Maral yenə do açıb deməyo xocalot çəkirdi, ancaq söz-səvdən və Heydərin bir xata çıxaraçağmdan qorxurdu. O özünü soyuqanlı göstərməyo çalışaraq:

- Bilirəm, Sünbül bacı, Dadaş mənim üzümün suyunu töküb, dincik vermir, hər gün bir eşqəmə oxuyur.

Sünbülün bütün bədoni titrodı, canından güclü və soyuq bir üşütmə keçdi, qorxmış adam kimi tüklori ırpordı, əlində yolduğu çəlpə tük yıgıldığı oloyin içinə düşdü. O, bir müddət lat-mat baxdı. Sonra Maralın qolundan yapışaraq:

- Bunları sən doğruma deyirson, Maral? - deyə o, titrək və pıçılılı bir səsle soruşdu.

Maral daha artıq bir söz deyə bilmədi, o da doluxsunmuşdu. Ancaq bükülüb özilmiş bir kağız Sünbülə verdi. Sünbülün gözlori yaş gilolərdən torlanmış olsa da bir neçə sözü oxuya bildi: "Mən Sünbülə bağlana bilmərom, axı mən do insanam, ata olmaq istəyirəm... Əgər "hə" desən, sabah Sünbülü boşamaq haqqında əlamə qəzetdə görürsən..."

Sünbülün gözlori qaralıb başı gicəlləndiso do özünü olə ala bildi. Bir müddət gözlorini bir nöqtəyo zilləyib düşündü. O, "ata olmaq istəyirəm" fikrinə haqq qazandırdı. "Məndə do az günah yoxdur. Nə üçün özümü müalicə etdirmərom, o mənim başqa heç bir şeyimə do şikayət ələmir, övlad istəyir, nə deyim? Axı mən ona müalicə haqqında çox deyəmişəm, bus nə üçün hər dəfə bir bəhəno gətirir?" - deyə sübhələndi. O, fikrindən ayrıldıqdan sonra Maralın üzünə monalı-monalı baxıb soruşdu:

- Bəs sən nə fikirdəson?

- Mən o fikirdəyom ki, - deyə Maral köksünü ötürdü, - heyif sənə kimi su sonasına ki, clo bir komfirsətin əlinə düşüb.

– Bəlkə doğrudan da uşaq istəyir, Maral?

Qız hələ bu suala cavab verməmişdi ki, heyot qapısından at ayağının səsləri eşidildi. Sünbül cold pəncərənin tor pərdəsini yana çəkib baxdı. Dadaşın atdan endiyini görcək, həmişə olduğu kimi, indi də öz təmkinini saxlayaraq:

– Maral, mənə dediyimi o bilməsin, – dedi, – sonra baxarıq...

Sünbül ürəyini ülgüc kimi kəsib keçən ağrını güclə boğub, yeno də ənni pis qarşılamadı. Dadaşın son zamanlar açılmayan qaşqabağı sədrlə görüşündən sonra daha da tutulmuşdu. O, Maralı görəndə gözlləri lap kəlləsinə çıxdı:

– Bu köçhəkəçdə yavanlığı-zadı qoyub, buralarda nə qayırırsan, ay qız?

Maral, Sünbülün tapşırığına əməl edib, başqa söz demədi:

– Dərziyə paltarım var idi, onu almağa gəlmişdim, döndüm bir Sünbül bacımın halını soruşum.

Dadaş bunların hər ikisinin hərəkət və səslərinə dərinəndən fikir verdinə də, heç bir şey anlaya bilmədi: “Deyosən bir söz deməyib”. Halı bir az yaxşılaşdı.

Sünbül çəlpələri qazana salıb ocağın üstünə qoyduqdan sonra səliqəli bir süfrə açdı. Dadaşla Maralı stolun yanına çağırdı. Dadaş bu ara kənarında əyləşib, gah Marala, gah da Sünbülə baxır, hər ikisini müqayisə edirdi. Doğrudan da, insaflla desən, hər sahədə Sünbül üstün idi. Gözəllikdə, səliqədə, təmizlikdə, bacarıqda, insanlıqda Sünbül kolxozda şöhrə qazanmışdı.

Onun qüsuruz görkəmi, dəyirmi cazibəli sifəti, iri qumral gözlləri, hərəkət və səsndəki incəliyi qarşısında Maralın qaşoşngliyi solğun görünürdü. Bir də Sünbülün səmimiyyəti və doğruluğu kənddə bir misal olmuşdu. Dadaş da bunları görürdü. Ancaq yeno də o, “hor yeməyən bir dadi var” – deyə düşünürdü.

Sünbül də süfrəni aç-aça düşünürdü: “Dadaş mənəndən heç vaxt narazı qalmamışdır. Özü də mənə istəyəndə nə qədər yalvardı, atama-anama mənəətçi tökdü, düzü ki, bu üç ildə pis də dolanmamışıq... Bunun dərziyə gərəsən doğrudanmı övlad dərziidir?!”

Süfrəni düzəltməkdə Sünbülə kömək eləyən Maral da öz növbəsində yenə görürmüş kimi hərdən gözəlti Dadaşın nazik uzun boğazına, sıvrı sifətinə, uçmaq istəyən qarğa qanadlarına bənzər otoklləri açılmış pəncərənin içərisində çöp kimi görünən bədəninə nəzər salır və Sünbülə də baxırdı. Hirs onun boğazını qovuşdururdu. Ürəyində

deyirdi: “Kül sonin başına, qanadı sinq qarğa, barı bir yön-yöndəmi ola, bir insanlığı ola, heç adamı yandırmaz. Sünbül bacı kimi gözəll-göyçək gəlinlə yaşamasına gündə min koro şükür eləmək ovözino, tanrısına topik atır. Yaxşı deyiblər: “Fərənin yağlısı tülküyo qismət olar!”

Sünbülə Dadaşə qarşı dorin möhəbbət olmasa da, onunla üç ildi yaşayırdı, ona öyrəşmişdi, özü dediyi kimi, papaq deyildi ki, başdan-başə qoyulsun.

3

Günbatan tərəfdən, Tortor çayı boyunca gurultu ilə dostolonib gələn qara bulud xatasız deyildi. Çəban Qulam o biri çəbanları xəbərdat etdi ki, ayıq olsunlar. Bərk dolu, yağış gəlsə, qoyunu arxacdan böllükləyib aparar, ya selə verər, ya da canavara qırdıra bilər.

Gecə keçdikcə yero vahiməli bir qaralıq çökürdü. Hərdən göydo şimşək çəxarəq əlovlu kəsöv tək ələmi işıqlandırır, bir an keçməmiş nəhəng bir mərmə kimi partlayan ildırım, zülmət çökmüş yeri titrədir. Atlar qorxulu səslə kişnəşir, itlər vahimə içərisində zingildəyib uluşır, qoyun sürüsü dostolonib gələn bulud kimi açılıb-bükülürdü. Bir az keçməmiş xırdə doluqarışq ələ bir yağış başladı ki, sanki bütün göy öriyib nəhəng bir şadərardan keçərək yero süzülürdü. Yağış solalə tək töküldükcə, Qaraman dağının sinosindəki cığırdaən güclü bir çay axıb dəryəyə tökülürdü, dorədəki sel, qoparıb apardığı iri qayaları bir-birilə döyüşdürürdü.

Fərma işçilərinin hamısı ayağa qalxmışdı. Kənddəki camaat, kolxoz sədri Böhmən bərk nigaran olmuş, sanki yerllərinə qor dolmuşdu. On heç gündən artıq fərmandən gətmiş çəban Heydorin gözünə çimir gəlməmiş, bəslədiyi qoyunların dərziini çəkmış, rayon mərkəzindən dönüb istirahət aşıqamı evllərində keçirdiyi bir gecəni belə rahat yata bilməmişdi. O bilirdi ki, belə gecə çox qorxuludur, bir göz qırpmında qoyun böllükklənər, arxacdan çıxıb bir qurda rast olar, ya da dəryəyə dolub selə qorq ola bilər.

Gecə keçdikcə küləkli yağış daha da şiddətlənirdi, sanki qosdi yeri bütünllüklə su altında batırmaq idi.

Birdən yero gözəqamaşdırıcı bir işıq çökdü, ardınca ələ bir dəhşətli gurultu qopdu ki, ələ bil Qaraman dağı yerindən qopub parçalandı,

alaqlarda nə qodor qab-qacaq vardisa, bir-birino doyib cingildedi, sürü ürküşüb arxacedan çıxdı. Ətrafi qurum iyi бүrdüdü.

Həmi səhərə qodur ayaq üstündə durub sürünü salamat saxlamağa çalışdığı halda, ferma müdiri Dadaş Qaraman dağından on-on iki kilometr aralıda olan Meydanbazarda müşəri axtarırdı...

Yay səhəri açılıb günəş üfüqdə güləndə, yer, altdan qızdırılmış kimi buğlanmağa başladı.

Qoyunlar arxacedan suyu süzülə-süzülə qalxır, dartınıb çırpınır və otlığa tərəf çökəlib gedirdi. Bərdən hamının nəzəri gecəki ildırımın fərmənin iki-üç yüz addımlığında açdığı bir uçuruma çevrildi.

İldırım Şışqaya adlanan, hündürliyi yüz metrədən artıq olan qayanın taposından düşüb onu ton iki yerə bölmüşdü. Uşaqlar ora tərəf yüyürərək, "o. o. o... Şışqaya çapılıb" deyə qışqırırdılar. O gündən Şışqayanın adı Çapıqqaya oldu.

Çobanlar, ferma işçiləri, qoyunları və fermada başqa nə varsa hamısını yoxladılar. Hər şey salamat və öz yerində idi. Lakin bir Meydanbazarda kef çəkən müdir, gurultu zamanı qaçıb Şışqaya dırmaşan və orada izini ildırım itirən ala təko, bir də sürüdən ayrılıb tələf olan iki qoyun yox idi.

Günəş xeyli qalxmışdı. Dadaş köhər ürkəni səyirdib böyürdən çıxdı. O özünü qaçığı göstörüb atını aralıda qoyun otaran baş çoban Qulamın yanına sürdü:

– Qulam, nə var, nə yox, heyvan salamatdırmı? – deyə soruşdu.

Qulam hirsindən dil-dodağını gəmirirdi. O, ohli-kef müdiri kinayə ilə cavab verdi:

– Qoyun salamatdır, yoldaş müdir, biz səndən sən nigaran olduq, üç gündür yoxsan.

Söz Dadaşı yaman tutdu. O:

– Dərdim-odum var, sənə diz-dizə verib qoyun otarmayacağam ki... – deyib köhərin başını fərmaya tərəf döndərdi.

Qulam düz çıxıb gedən Dadaşın arxasına deyindi:

– Özü də yekə-yekə söz verib: "Qoyunçuluq planını artıqlaması ilə dolduracağam". Belə at belində avara gozməklə plan yerinə yetməz. İndi tələf olan heyvanlar üçün nə cavab verək? Deyək ki, yağış oldu, özümüzü itirdik?

Dadaş ferma binosına çatan kimi heyvanların tələf olmasını eşidib hirsələndi, Maralı görəndə daha da özündən çıxdı:

– Corimosini çobanların üstünə qoyacağam, – dedi. – Tök bir gün olmamışam, moni belə yarıdır. Səhərəcən xorultularından qulaq tutulur, belə do çobanlıq olar?!

Əlindəki bir torba pendir dolomosini çotənin arasına atıb üstünə bir yastı daş qoyan Maral onun özünü kodı:

– Sən fermada olmusan ki, onların xorultusunu eşidosən.

Maralın söyüşü də Dadaşa xoş gəlirdi. Xüsusilə Sünbüllə görüşündən sonra ona olan ümidi daha da çoxalmışdı. "Nəm-nüm elomoyino baxma, – deyirdi, – oğor könlü olmasa, Sünbüllə açıb danışdır".

Maralın sözlərini eşidən kimi yumşaldı, sifotinin ifadəsi doydı, o irişdi, elə bil köpüb dağılmaqda olan tuluğun qulpunu açıb yelini boşaldılar, o, zarafat qarışıq bir yaltaqlıqla:

– Mənim hordən fermada olmadığımıdan danırsan, Maral? – deyə soruşdu.

– Sənə görəndə üroyim qısıılır, heç illərlə üzünü görməsom yadıma da düşməzən. Onu deyirəm ki, öz gözündə tiri qoyub, baş-qasının gözündə tük axtarmayasan. Buradakı adamların hamısı can yandırır. Amma heç bilinmir sən haralarda itirən.

– Görünür dörd əlindən baş götürüb itirən!

– Ferma müdirinin fərmadan başqa nə dördi ola bilər?

– Oğor onun üroyino od salan, başına hava gotirən bir dörd olmasa, havalanıb bu çöllərə düşürmü?

– Bir dördin-illotin varsa, hokimə get, yox, doli olmusansa, doli-xananın qapısı açıqdır...

– Dərdimə loğman lazımdı, ay zalım balası, loğman!

– Hər kim lazımdır tap, axırı ki, ağlın başına gəlsin, bolko fərmənin işlərilə moşğul olasan.

– Loğmanmı? Loğmanın sonson, moni Məcnun tək yuvasından ürküşüb dağa-daşa salan sonin eşqindir, monim Maralım, köz kimi yanan üroyino bir damcı su at.

Maralın sifoti yəno də qıpqırmızı qızardı.

– Bosdır, Dadaş, yekə kişison, üzümüzün suyunu az tök, – dedi. O tutuldu, qohorlandı və uzaqlaşdı.

Dadaş qulaqlı meşin papağının dalını bir halaca yatırdı. Onun ensiz alnının qırışıqlarında soyuq tor damcıları durdu. O, xostə adamlar kimi öllərini güclə irəliyə uzatdı.

– Maral, hər nə desən qobulumdur, – dedi, – ancaq dördimə olac elə, axı ölürem!..

Mohsul yığılmış alaçığa yanaşan at ayaqlarının səsi Dadaşın sözünü yarımcıq kəsdi. Əllərini tez yanına salıb, özünü düzəltdi. Fermanın qurdbasan itləri atının ayağına dolaşa-dolaşa zingildəyirdilər. Dadaş başını mohsul alaçığının qapısından çıxarıb baxdı.

Atdan enən Heydor. onun gözünün qabağında bir dağ kimi dayandı. Nədənə oziyyat çəkdiyi, ya da yuxusuz qaldığı onun kölgələnmiş qara gözlorindən, qayğılı baxışlarından, çox çətin hallarda görünən tökülü qaşqabağından sezilirdi. Xüsusilə Şişqayanın o hala düşməsi Heydorin qanını yaman qaraltmışdı. "Görəson adamların, qoyunların başına bir xətə gəlməyib ki?" Bu fikirlərlə moşğul olan Heydor salanı da unudu:

- Salamathıdırımı, Dadaş? Yaman nigaran olduq, - deyib Böhmənin məktubunu ona uzatdı.

Heydorin gəlişindən narazı olan Dadaş, ağızucu cavab verdi:

- Salamatlıq olmayanda, nə olası idi ki, şəkər tayı deyilik ki, yağışdan qorxaq. Nahaq öz işinizi unudub bizdən narahat olursunuz.

Heydor salamətlik olduğunu bilib, Dadaşın son sözlərinə fikir vermədi. Lakin Maralın içəridə çox qanı qara horləndiyini görüb təəccübləndi.

Kolxoz sədrinin məktubunu oxuduqdan sonra Dadaş:

- Yoldaş sədrə de ki, nə qədər mən bu fərmada müdirəm, arxayın olsun, bir çəpişin də burnu qanamayacaq...

Maral, yavanlığı lazımcına yır-yığış etdikdən sonra alaçığın qapısında duran Dadaşa:

- Qapıdan yana çəkilib, bağlayıram, - dedi.

Dadaş qapıdan yana durdu, o gah Marala, gah da Heydoro baxa-baxa danışmaqda davam edirdi:

- De ki, Böhmən, ağılın çaqqaldan qorxan adamlara gətməsin, Dadaş ölməyib.

Bu ara o, Heydərle Maralın hal-əhval tutduqlarını görüb:

- Maral, öz işində ol, - dedi, - qoyun bir azdan sonra sağına gələcəkdir.

Maral dinmədi, ona hirsli-hirsli baxdıqdan sonra Heydördən atasını soruşdu və baş barmağı ilə yan tərəfdəki ağ alaçığa işarə edərək:

- İşini qurtardıqdan sonra alaçığa gəl, sözüm var, - deyib emalçı qadınların yaşadığı alaçığa girdi.

Lovğa Dadaşın ürəyi üzlüb düşdü: "Bunu niyə çağırırsın, birdən zalım qızı açıb söylər?" - deyə düşündü və Heydori tolosdirdi:

- Tez atını min, kişiyo xobor apar, narahat olmasın, tez bir atına min...

Heydor o tərəfə göz gozdirdi. Qaraman dağının sinəsində selin açdığı saysız cığırılar, uçub tökülən qayaya, həm də yaxındakı dərə-don gurultu ilə axıb-gedən qara çamır selə baxdıqdan sonra:

- Yaxşı ki, bu tufandan salamət qurtarmısınız, - dedi, - kondin özündə bir neçə ağacı kökündən çıxarıb yerə yıxıb.

Dadaş boğazını arıtlayıb özünü çəkdi. Sənə papaqını götürdü, olını zoncır yemiş sağsağan boynu kimi lüt, qırmızı boynunda, talatala kokili olan balaca, yumru başında gozdirdi və:

- Longimo, - dedi, - kişiyo xobor apar.

Heydor gülümsündü:

- Qonağı qovarlar, yoldaş müdir?

- Qovmuram, deyirəm kişi darıxar.

- Bu saat gedəcəyəm, - deyə Heydor çox qayğılı ifadə ilə diləndi, - ancaq indi golondə gördüm ki, uşaqlar qoruğu yaxşı otarı bilmirlər...

Dadaş dərhal qaşqabağını tökdü. Xain xoflu olar, o, Heydorin öz yerinə keçən Qulamdan deyicilik etdiyini düşünüb:

- Onun sono doxli yoxdur, Heydor, atını min, hansı yolla gəlmisən, ora ilə də düz get, bildinmi? - dedi.

Heydor bir az duruxduqdan sonra:

- Mən deyirəm ki, əgər belə otarsalar, nə qoyun kökölər, nə də xam çətar.

Dadaş yeno də Heydoro öz fikrini axıra qədər söyləməyə imkan vermədi:

- Yaxşı, yaxşı, öyrətmə, - dedi, - atını min kişiyo xobor apar, özün də düz get. Sən müdir olanda yaxşı otartdırarsan.

Dadaşın bu düyünlü sözləri Heydoro qoribə gəldi. Daha onunla "atı daşlığa sürməyib" Maralın olduğu alaçığa gətdi.

Maral indiyə kimi dilinə belə gətiyə bilmodiyi sözləri Heydoro söylədikcə gah onu sevindirir, gah da təəccübləndirirdi.

Maral deyirdi:

- Tez ol, Heydor, mənə apar, evində qoy, sonra get kursunu oxu...

- Gözlə, Maral, qoy gəlmişəm, arxayın, oməlli-başlı toy edək, - deyə Heydor onu sakitləşdirirdisə də, Maral sözündən dönmürdü.

– Axı nə olub? – Heydər tokidlo soruşurdu.

Maral Dadaşın hərəkətlərini açıb söyləmək istoyirdiso də bacarmırdı, “xata çıxar” – deyə düşünürdü.

Heydər, Maralın birdən-birə belə toy tələb etməsinin səbəbi haqqında düşüno–düşüno atını sürüb kəndə tərəf yollandı. O, birdən başını qaldırdı, dağın otayına yayılıb şirin–şirin otlayan sürüdən xeyli aralandığını gördü. Başını döndərüb sürüyə həsrətlo baxdı. İndi sanki iki yol arasında qalmışdı. “(Ü)zü bilor, neco otarıdırar, otarıdırısın, axırda deyərəm. Bəlo adamın işinə qarışmaq lazım deyil”, – deyib yola düzəlmək istədiso də bacarmadı. Elo bil yağışdan sonra parıldayan zümrüd çəmən, o tərəfdə docol uşaqlar kimi atılıb–düşən əmlək quzular, səpələnən xına quyruq qoyunlar onu geriyo çəkirdi. “Yox, qayıtmalyanı, sürü onun deyil, kolxozundur, bizindir. Əgər qoyuna bir zərər toxunsa, ariqlasa, ziyan kolxoza dəyər”. O, atını başını çevirib sürüyə tərəf yollandı. Qulamanın yanına yetişib salamlaşdı və tez mətləb üstünə gəldi:

– Qulam, – dedi, – sonin də müdirin kimi xərinə doymosin, qoruğu yaxşı otarmırsınız.

– Necə bəyəm, Heydər?

Heydər əlindəki qanıqının sapını qarşıda ki qoruqlara tərəf uzadaraq:

– Odur ey, mən o tərəfdən ötüb keçəndə fikir verib gördüm ki, qoyunu başlı–başına buraxırsınız, otu dırmaqlayıb tork edir. Bir də görəcəksiniz ki, otlaq döndü kulaşo, qoyun qaldı moloşo–moloşo.

Qulam yuxudan ayılmış kimi oldu:

– Düz deyirson, Heydər, əşi, ləlm dilini anası bilən kimi, qoyunun dilini biləson görək, ay canım, nə mən yaxşı bilirəm, nə də müdirin başı çıxır.

– Burada elo çətin iş yoxdur, qoruğu bir tərəfdən otlann, qoyunu örüşo yığanda, yaylıma aparanda, arxaca qayıtaranda homişo cəhlim düşmüş yərə yığın, – dedi. O, sol yana dönüb Qaraman dağının üçtəpəyə tərəf uzantı gedən otayındakı çox də böyük olmayan otlağı göstərərək olava etdi: Oranı hələ ot körpə ikən otarın, – dedi, – bir azdan sonra pişpişi, pıtraq yetişəcək, ot da qılçıqlanacaq. Ondan sonra daha ora qoyun buraxmaq olmaz.

– Sən boludson, ay Heydər, qadan alım, hordən bizə baş çək, görürsənmi, heç kəsin əqlinə gəlmir, – deyə Qulam onun sözünü kəsdi.

– Bura aransovdur, Dəlidağ yaylağı deyil, hələ bax, o kollu güncydo tikan borkimomüş ara–bərənə otarın, sonra ora qoyun buraxmaq olmaz, bitün yun didilib kollarda qalar.

Bu ara bir sarı koro qoyun qabaq ayağının birindən axsaya–axsaya gəlib Heydörin yanından keçdi, qoyun xeyli ariqlamışdı.

– Sarı koro niyo axsayır, Qulam?

– Bilmirom, üç–dörd gündür ayağını asıb boynundan.

– Bəs heç baxmamısan?

– Yox, baytar həkimini gözloyirom, monim başım çıxmaz.

Heydər Qulamanın əlindəki koğanı aldı, sarı koronin dal ayağına ilişdirib saxladı. Bir əli ilə qoyunun qabaq ayağından, o biri əli ilə dal ayağından tutub, yavaşca yerə yıxdı. Sol qılıcsını onun boynunun üstündən uzatdı. Qoyunun şişib aralanmış dırmaqlarına diqqətlə baxdı, heyvanın ayağı od kimi yanırdı. Cəbindən iti bıçağını çıxartdı, qoyunun dırmaqlarını ehtiyatla qaşdı, arasına baxdı, bıçağın ucu ilə qurdladı. Bıçağın ucu bərk bir şeyə toxundu və xırçıldadı. Qulam çox diqqətlə tamaşa edirdi. Heydər iki dırnağın arasına sancılmış bir daş parçasını iki barmağı ilə dartıb çıxartdı.

– Hər şeydən ötrü baytar həkimini gözləmək olmaz, görək sonin də başın bir balaca həkimlikdən çıxısın, – deyə Heydər qoyunun yaralı ayağını tomlodoldıkdən sonra cəblərini axtardı. Başqa bir şey tapmadığı üçün ol dosmalını dörd qatlayaraq, qoyunun ayağını sarıyıb buraxdı.

– Dİ get, sarı koro, canın qurtardı, – dedi, – Qulam, qoyunun axsağına, yarasına özü bax, homişo yanında yara dormunu saxla. İndi arxaca gedəndə o qoyunun ayağını aç, dorman vur, yay gündür, gözün üstündə olsun, xarab olar.

Qulam mat–nut baxıb: “Göröson Dadaş, Heydər kimi çobanı niyo saxlamadı?” Heydər səpələnib xımır–xımır otlayan qoyunların arasında gəzir və nəzər salırdı.

O yeno üzünü Qulama tutub:

– O qumral kürəni, o boz obroşi, o sarı korəni, bax o cüt qara moçamlı görürsənmi? – deyə saydığı erkəkləri əli ilə ona göstərirdi, – onlara yaxşı bax, çox kökuldikdə ağırlaşır, bir azdan yerlərdən çötün qalxa biləcəklər, həmsinin yetmiş–həştad kilo ağırlığı var, yatıb qalar, qur–qaş heyvanları tələf eloyor...

Bu ara bonövüşi quldağı qoç toplı alını Heydörin qılıcsına süürdü. Onun bu hərəkəti Heydərə əla tokoni xətrətlədi. O, gözünü gözdirib, homişo onun dizinə, uğacına sürünən əla saçaqlı tokoni axtardı, görü bilmodi, təəcəblə soruşdu:

– Qulam, təkə hanı?

– Qulam köksünü ötürüb olini dizinə vurdu:

– Otən gəcə ildırım vurub, Heydər, elo bil qolum sınıb, bilmirəm qoyunun qabağını nə çəkib aparacaq!

– Yox, əşi... – deyə Heydər çox heyfəsiləndi. – Bəs müdir nə üçün mənə demədi? Qoyun erkəcsiz olmaz, keçilərin içindən bir təkə ayırıb götürmək lazımdır, ancaq heyif, ala tokəyə, ağır sürünün qabağını çəkməkdə dil bilirdi. – O, qolbənd elədiyi atını tutdu, yüyənini onun dizindən açıb üstünə çevirdi və cold atına mindi:

– Salamət qal, Qulam, – dedi, – amma camaatın heyvanından muğayət ol. Yatmaq qoyunu qurda veror. – deyiblər.

O, atını sürüb uzaqlaşdı. Qulam onun dalınca baxa-baxa:

– Haqq sözdür ki, çörəyi ver çörəkçiyə, birni də üstölik.

***

Dadaş güneydə qoyun otaran Qulamin yanına çıxıb, ferma müdiri olmaq istədiyi gündən bəri hazırladığı planı ona söyləməyə başladı:

– Bilirсан, dayıoğlu, səni fermaya mənə gətirdim. Bura elo yerdir ki, görək özününkü olsun... O, kişi də – Böhməni deyirəm, fermanın ixtiyarını verib mənə, deyir görək sayı düz olsun, ölüm-itim olmasın, qoyun artsın. İndi görək bir çarə tapaq.

Qulam dirsəkləndiyi daşa söykənib dikoldi:

– Çarəsi odur ki, salamət saxlayasan, gümrəh olsun, qurd-qaş aparmasın, yağışda-yağmurda gözün üstündə olsun ki, ala erkəc qaçıb daha çıxmasın, iki qoyunu canavar yeməsin. – O, qarşıda duran bir şeyi göstərmiş kimi, əlini itəli uzatdı: – Odur, “Komsomol” kolxozunun ferma müdiri geroy Cavad, bax, ondan öyrənmək lazımdır. Hər yüz qoyundan yüz on-yüz iyirmi quzu alır.

– Qulaq as, dayıoğlu, – deyə Dadaş əzəlinə işarəsi verdi.

– Mən Cavadın bəyən əsik oğlanam ki, gedib ondan öyrənən?! – Xətrinə dəyməsin, bibioğlu, nə son, nə də mən nöinki Cavadın, belə Heydərini bildiyimin yansımsı da bilmirik.

Dadaş üz-gözünü turşutdu.

– Qoy görüm, sən də Heydərini əlimləməsən, mən deyənə qulaq as.

– Ho, de görüm.

– Bu nə kimi erkəkləri görürsənmi? Bunlar da hərsi sayda bir başdır, xırda quzular da... planı bunlar doldurar...

– Başa düşürəm, Dadaş.

– Niyə düşürsən, bunun hior birini satsan üç-dörd toğlu, quzu eləyər, ölənin yerinə, artığını da cibinə... sayı da sanlı qoz kimi yerində olsun. Elo ki payız döndü, bir neçəsini də quzu ilə doyış, bu da olsun plandan artıq, əvəzinə mükafat, indiyə anladımı?

Qulamin gözü kollosinə çıxmışdı:

– O ixtiyarı biza kim verib?

– Özümüz, müdir, baş çoban.

– Ümumi iclasın qərarı olmasa, kolxoz qoyununu satmaq olmaz.

– Heyət idarənin sədri icazə versə, necə?

– İxtiyarı yoxdur, bu kolxoz malıdır, Dadaş!

– Bəs bu ölüb-itonu kimdən alağ?

– Müqəssirdən.

– Onda, ala erkəcin, bir də canavar yeyən iki qoyunun corimosi sənə boynunda!

– Mənim niyə, bibioğlu?

– Baş çobansan, bəs necə?

– İnsaf elo, fermaya gəldiyim üç holtudur, üç heyvan corimosi verim? İnsaf elo, bibioğlu.

– Ya belə, mən deyən kimi, ya da corimo...

Qulam boynunu büküb yazıq-yazıq soruşdu:

– Yəni Böhmən razıdır?

– Dedim razıdır.

Qulamin ürəyi yarpaq kimi əsdi, gözünə qaralıq çökdü.

4

Qulam sürünü Heydərini göstərmiş üzrə qoruga yayıb, daşlardan yığıb düzəldilmiş yumru qalağın üstündə oturmuşdu. O, Dadaşın iki-üç gün qabaq alıb gətirdiyi ağ tükli papağı sol dizinə keçirmiş, yaylına götürdüyü, yəni də Dadaşın almış olduğu saçaqıl yapıncını hava boz olduğu üçün çiyinə salmışdı. O, düşdüyü vəziyyətin ağırlığı altında fikrə getmişdi. Satılmış beş erkəyin pulu hesabına alınan saçaqıl qara yapıncı, onun çiyinlərindən elo bil bir qırğuşun kimi asılmış, onu çəkib yerin dibinə aparmaq istəyirdi. Ağ, qıvrım tükli papağı başına qoyanda sanki qaynar qazanı götürüb topasına çevirirdi.

– Bu no iş idi mon düşdüm, qəfildon gəlib yoxladılar, onda no cavab verim? Bari, yerino da almadi. Axı mon nə qəlot elodim? Bu no rüsvayçılıq idi?!

Bu zaman Dadaş öz alaçıqında təzə paltarlarını geyinirdi. O, palıdı rəngli kabardından tikilmiş qalifcə şalvarı, kitelci geydi, sarı xromdan tikilmiş uzunboğaz çəkmonci güclü ayağına dardı, gümüşü papağı başına qoyub bir az sol qaşımın üstünö endirdi, belinə nazik, sədolli bir toqqa çəkib, xıs-xıs xışıldayan qırması meşin pencəyi də oynino geydi. Alaçıqın yan çubuğundan asılmış xırda güzgünü götürüb gözərdi. Hər tərəfinə baxdı. Əllərini pencəyin çap ciblərinə qoyub, alaçıq boyu gəzinməyə, təzə çəkmonləri cırdatmağa başladı.

– Qoy indi Maral moni boyoninosin, görüm necə boyonmır, arvadın ağzını gözəl geyim sulandırar, iki arvad bir yerə yığışan kimi geyimdən, libasdan danışarlar, – deyə Dadaş özünö ürək verir-disə də, amma bu geyimində bir darlıq hiss edirdi.

Dadaş bu geyimi ilə sanki elə indico Qulamın gözllərini qabaqında durmuşdu. Qulam onu boğmaq istəyir, dartır, ancaq Dadaşın qurduğu tordən çıxı bilmirdi.

Yanıdan quş kimi atılan və irəlhy cuman ala köpəyin sosi Qulamı fikirlərindən ayırdı. Başım qaldırıb bir atlım süniyo yaxınlaşdıgını gördü. Onun gözünə elə bir qaralıq çökmüşdü ki, illərlə bir yerdə olduğu adamı lap yaxından belə tanıya bilmirdi. İti çağırmağı, gəlmi ötürməyi belə unutmuşdu. Atlı, kolxozun hesabdarı Məmiş Vəlixanov idi.

Qulam birtəhər qalxıb onun salamını aldı.

Atın üstündə çopəki oturan hesabdar Məmiş:

– Qulam, – dedi, – o biri çobanlara da xəbər ver. Bu saat sürüləri bir yerə toplaşınlar, hesabat vermək üçün qoyun sayılacaqdır.

Elə bil Qulamın ürəyi üzülüb düşdü, başı gicəlləndi. Bir an sükutdan sonra ancaq “yaxşıy” – deyə bildi.

Qulam o biri çobanları sösləyib papaq eludi ki, sürünü çökib gətirsinlər, lakin öz-özünə:

– Yerə gir. Qulam, yerə gir, – deyirdi, – indi bil ki, camaatın, kolxozun malını yemək olmaz, onun min yiyəsi var. Götürəndə ulında tutacaqlar, olmasa ağzında, gecikso lap boğazından dartıb çıxardacaqlar. Di cavab ver görək, kolxozun beş baş erkəyi necə oldu? Yox, deyəcəyəm, qoy boğazımı üzünlər...

Hesabdarın golmosi xəbəri Dadaşa çatdı. Dərhal tozo çökmonlərini cırdıdada-cırdıdada sürünün içino gəldi. Hesabdarla görüşüb zarafata başladı:

– Balam, buranın bir sahibi var, yoxsa yox, icazəsiz bu no yoxlamadı?

Hesabdar Məmiş boğazını arıtlayıb:

– İşimiz çox tolosikdir, görək sabah hesabətə rayona çatdırıaq. Böhmən tapşırıb ki, necə olso bu gün qurtarın.

Dadaş onun qılığına ginnəyo başlayıb:

– Ə, bura bax, mon ölüm, bu tolosmoyi-zadı bir yana qoy, balam, fermada neçə baş qoyun olduğunu bilmirsiniz? Gedək oturaq, bir-iki saat söhbətəllək. Özümün də bir əmliyim var, qoyaq sol gözü üstündə yerə, beşölduzən də ikisi...

Məmiş çəsməyinin üstündən horis bir nozorlo Dadaşa baxdı. Ağzı sulandı, xüsusi bir iştaha ilə udqundu. Elə bil burnuna köz üzöründə cizhəciz qızaran kababını iyi gəldi. Amma tolosırdı, sədrin tapşırığı çox möhkəm idi.

– Çox sağ ol, Dadaş, bunları başqa vaxtda dələmök olar. Ancaq indi görək hökmon qoyunu sanyam, mon kəndə qayıdam, – deyə hesabdar özünü güclə cəmləşdirib ciddi voziyyot aldı.

“Qarayaxa oğlu qarayaxa, deyəson ol çökməyəcək” – deyə qot edən Dadaş, aralıda dayanan və hirsindən dil-dodağıni gomıran Qulama yanaşdı.

Qulam sanki Dadaşı boğazlamaq üçün barmuqlarını ov üstünə şığımağa hazırlaşan qaraquş caynağı şoklıno salmışdı. Dişllərini qırıyıb:

– Di cavab ver, görək beş erkəyi no elodın. Hamısını açib deyəcəyom, qoy soni də, moni də damlasınlar.

Dadaş gözllərini ağardıb dişllərinin arasında fıstıldadı:

– Səss... Nəyi deyəcəkson? Üçünü öldürmüşəm, beşini də itirmissən.

– Ədə, mon itirmişəm, namord?

– Bəs kim?

– Son satmışam, bu saat hamısını...

– Mun satdıgıma, ya apardıgıma sonəddən-sübütədən bir şeyin var?

– Sonod... no sonod? – deyə Qulam udqundu. – Sonod oynındokilər.

Dadaş bunları heç birino etinə etimmiş kimi acı-acı gültiməndi:

– Qoyunu sayıb aktla sono toltvil veriblər. Son də hət kimə versən, görək akt olsun, qəbz olsun – bu bir, ikinci, qabaqca öz oynino bax, sonra başqasına.

Qulamin demək istədiyi bütün sözlər tıxanıb boğazında qaldı, mat-mat Dadaşa baxdı və yalvarmağa başladı:

- Amandır. bibiöglü. bir çarə tap, yoxsa gedon yerimizdir.

- Hə, bax belo, yoxsa özündən niyə çıxırsan? Mənim sürüdə olan səkkiz qoyunumu qoy onların əvəzinə saysınlar, sonra yerini düzöldörük, sən ki bilirsən, necə düzəltmək lazımdır.

Qulamin rəngi bir az açıldı, ağı başına gələn kimi oldu.

Qoyunun sayını güdən hesabdan atıstı yoxlaması qurtardı, yekun vuruldu, təhvil aktı ilə yoxlama aktındakı rəqəmlər düz gəl-dikdə:

- Afərin. Dadaş, bir baş da ölüm-itim yoxdur, – deyin hesabdar məmnun halda ferma müdirinə baxdı.

Dadaş təzə gümüşü papağının dalını qaldırıb:

- Mən kişiyə söz vermişəm, – dedi.

• • •

Avqustun ortalarında aran yerlərdə günəş od ələdiyi halda, şır-şır bulaqlı, hələ çiçəkləri sovlunmamış yaylaqlarda sorinlik, hotta səhərlər, axşamlar xoş bir soyuqluq hiss olunurdu. Güncyəd otlar xına kimi qızarmışdı. çiçəklərin üstünə düşmüş muncuq kimi seh damlları buxarılanıb qalxdıqca, onun yerinə bal anları vızılı ilə qonur, şiro çəkirdi. Məşhur Çilgöz yaylağının qonaqlar üç-dörd ay burada səfəli bir həyat sürüb, məhsuldarlığı artırır, qaralı-bozlu sürü yetişdirib, ağı üzlə geriyyə dönürdülər.

“Komsomol” kolxozunun qoyunçuluq fermasının müdiri, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Cavad, buradakı fəaliyyəti nəticəsində şöhrət qazanmışdı.

Heydərğilin dostəsi Ağcaqız gədiyindən aşarkon günəş üfudən baş qaldırır. Mixtökən dağının üstünə doğru yüksəlirdi. Çilgöz yaylağında ferma binosinə maili düşən günəş şüaları binonin üst tərəfindən qaynayıb süzülən qoşa bulaqda əks olunur, bulağın suyunu par-par parıldadırdı.

Ferma işçilərinin yaşaması üçün çiçöklü güncyəd qurulmuş çadırlar, onlardan bir az aralı ağı daşdan tikilmiş süni mayalama məntəqəsinin binası sanki nura qarq olmuşdu. Təzə, boz çadırların

üstündə saç kimi hörülmüş ovəlik, qaymaqçıqəyi, qantopər, dağ nanəsi, boyçiqəyi, koklikotu, zira və başqa dağ bitkiləri də sorilmişdi.

Binonin şərç tərəfindən çox iri bir çadır qurulmuşdu, buradakı separatorun uğultusu, onun dostəyini horloyun qadının zümzüməsinə qarşırdı. Fermada bir canlanma görünürdü. Ferma işçiləri, qonaqları yaxşı qarşılamaq üçün hor cür hazırlıq görüb, bütün işləri qaydaya salmışdılar. Sürüləri dik daş şiranında yuyub güncyə vermiş, qırırım meydançasını hazırlamış, qonaqların istirahət etməsi üçün xüsusi bir çadır da qurmuşdular.

Rayon kond təsərrüfat şöbəsi altı aylıq maldarlıq kursunda oxuyanların təcrübə möşğololarını yaylaqda keçirməyi qərara almışdı. Heydər də burada olmaqla “Komsomol” kolxozuna gələn beş nəfərlik kursant dostəsi qoyunların maşınla qırılmasına, süni mayalama işlərinə yardım göstərəcəyə və özləri də mühazirələrdə eşitdiklərini, kitablardan öyrəndiklərini oyanı olaraq müşahidə edəçəkdilər. Bundan əlavə, Sosialist Əməyi Qəhrəmanının iş təcrübəsi, möhsuldarlığın yüksəldilməsi sahəsində görülən tədbirlərlə tanış olacaqdılar.

Maşın asta-asta Ağcaqız gədiyindən binoyə doğru endikcə Heydər maşının kuzasında durub, dərhal gözə çarpan soliqoy, binonin sağ tərəfindəki güncyə yayılmış gümrəh sürüyə baxırdı...

Mator işə düşən kimi yunqıraxan maşınları hərəkətə gətirmək üçün enerji verən dinamoyu gur bir səsə uğuldamağa başladı. Təcrübə keçirən tələbələr və çobanların əlindəki maşınlar işlədikcə, qoyunların yununu soliqoy ilə qırırıb aşırırdı. Hamıda bir sevinc, işə yeni və sağlam bir həvəs var idi. Fermanın iş mexanikləşdikcə, çobanların oməyi yüngülləşirdi. İndi onlar ağac nəhərdə gecə-gündüz tor töküb ciyə çalxamır, paslı qırxıqla olları qəbar ola-ola başsağı hor qoyunun üstündə bir saat çalışmırdılar. On çobanın qırxılıqla bir gündə gördüyü işi indi maşınla tək bir adam bir-iki saat içərisində görür, o qodər də oziyyəti hiss etmirdi. Beş gün çökmodi ki, beş minlik bir sürünün qırırımı başa çatdırıldı. İpök kimi yun, növlərinə ayrılıb kisələrə basılaraq qəbul montaqololarına göndərildi. Yəne də Cavad yun todarükünü artıqlaması ilə ödəyirdi. Qırırım başa çatdırıldıktan sonra təcrübəyə gələn Cavadın çobanlıqdan ferma müdirinə qodər yüksəlməsini, hor il qazandığı nailiyyətin, nəhayət, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi şərəfli bir ada çatmasının sirrini öyrənmək üçün onunla söhbət etməyə istədi.

Bu görüş söhbəti ferma binosinin sol cənabında, on görkəmli yerə qurulmuş “Qırırımı çadır”da düzəldi.

"Qırmızı çadır" özünəməxsus səliqə ilə düzəldilmiş bir qiraət salonunu xatırladırdı. Bu çadır, yaşayış çadırlarından iki dofo geniş idi. Ortada uzun stollar baş-baş qoyulmuş, yanlarda, hamar kesilib yərə basdırılmış körüklörün üstünö uzun taxtalar vurmaqla skamyalar düzəldilmişdi. Çadırın bayırdan dövrəsinə qırmızı parçaya yazılmış şüarlar, içəridən isə kağız plakatlar və şökllör asılmışdı. Baş tərəfdən "Rodina" radioqobuledicisi qoyulmuşdu, başqa bir stolun üstündə şahmat, dama, nörd vardı, bundan başqa, zootexniki, siyasi-bodii kitablar düzölmüşdü. Fərma işçilörünün özlörünün aldıqlarından olavo, çadır üçün gündölik yerli və mörkəzi qozet və jumallar alınırdı.

Rayon mədəni-maarif işçiləri tərəfindən təşkil edilmiş bu "Qırmızı çadır"ın iki nöfər işçisi var idi. Onlardan biri müdir, o biri kütləvi işçi idi. Fərmanın "Sosialist qoyunçuluğu" qozetinin redaksiya heyəti, özfaaliyyət dörməyi və yığıncaqlar öz işini burada aparır, çadırın fəaliyyətinə kömok edirdi.

Heydərgil çadıra daxil olarkən içəridən Kəkliyin qaçqılıtsı eşidildi. Kəkliyin redaktorluğu ilə "Sosialist qoyunçuluğu" qozetinin növbəti nömrəsi yenico çıxarılib lövhəyo yapışdırılırdı. Kəklik orada çökilən karikaturaya baxıb gülürdü. Şökildə iki ayağından axsayan birsinin, iri və gümrah addımlarla irəlilöyən başqasının ötəyindən yapışıb süründüyü təsvir olunurdu. Bu, gönlörün nozərini özünö cəlb edir, onlar da baxıb gülüşürdü. Bu şökil öz borcunu, öhdöçiliyini yerinə yetirməyən, başqasının ötəyindən asılan, onun kölgəsində sürünənləri işfə edirdi.

Heydərin heyrot və sevincdən alışıb-yanan gözlöründə böyük bir maraq ifadəsi gözirdi. O, Cavadın qarşısında dayanıb hamını maraqlandıran bir sual verdi:

- Cavad ömi, xahişimiz budur ki, bizə otəflı bir məlumat verəson, görək bu şöhrəti nə ilə qazanmışan? Axı hər yerdə sonin barəndö danışırlar!

Cavad özünəməxsus təvəzökarlıqla başını aşağı dıkdı, məhraban baxışlarla onları süzüb gülmüşündü. Sonra bütün otərdakılan, fərmanın hamısını göstərmiş kimi qollarını yana açıb:

- Şöhrəti bunlar qazanıblar, bunlarsız mən nəyöm ki?! - O, bir ata məhrabanlığı və ıftıxar hissilə emalçı qız Kəkliyə baxdı: - İş bununkudur, - dedi, - özü həm təmiz, səliqəli yavanlıq becərər, kolxoza yağlı, üzlü motullar göndörir, həm dö görürsünüzü, qozet çıxarır. Cəmizə-uzunumuzla çökir.

Bu zaman Heydərin xoyalı Çilgöz yaylağından qaranquş kimi uçub birbaş Qaraman dağına öz Maralını yanına gətdi; üroyi qoribo bir rıqqotlö çırpındı... Onun Maralı da emalçıdır, yavanlığına söz yoxdur, ancaq görünür Kəklik fəaldir, çox diribaşdır...

Heydər Cavadın özü haqqında danışımağı sevmədiyini kəsdirib üzünü Kəkliyə çevirdi:

- Onda fərmanın iş təcrübəsi haqqında bizə Kəklik bacı danışa bilormi?

- Kəklik sizə bütün kolxozun işini danışa bilər, noinki tokco fərmanın, - deyo Cavad bildirdi və Kəkliyi çadırdan bayıra çağırıb no isö dedikdən sonra öz əlaçığına tərəf yollandı. Kəklik içəriyo qaıydan kimi dərhal sözo başladı. Elo ağzını açanda bilindi ki, qolbindö böyük bir ıftıxar hissi vardır. O, müdir haqqında ürökdon, çox təbii bir mömnuniyyətölə danışırdı:

- Cavad öminin həyat yolu çox sadədir. Fikri-zikri hər işi öyrənib bilmək, can yandıрмаqdır. Özü dö düzlüyü sevir. Fərmada on ildən artıqdır ki, işlöyir. Adico çöban olmuşdur, gecö-gündüz çalışıb, hər qoyunun qeydino qalmış, onları yağ içində böyrök kimi böslömişdir. Övvöllör hər yüz qoyundan yüz-yüz on, sonralar yüz on beş-yüz iyirmi quzu almışdır.

- Əsil məsölö bunu necə etməkdödör, Kəklik bacı, o barədə danışa bilorsinizmi? - deyo təcrübö keçən tələbölördən biri soruşdu.

- Cavad öminin savadı ali olmasa da o, çox çalışqan, bacarıqlı adamdır. Hər gün bax burada, - deyoib Kəklik "Qırmızı çadır"ın içini göstördi, - iki-üç saat radiöya qulaq asar, aqrotexnikaya aid kitabları oxuyar, qəzetlərdö dörç olunan clo bir yenilik olmaz ki, onu gözdon qaçırsın. O günü qoyunların cinsləşdirilməsi barədə bizim ali savadlı zootexniklə yamanca bir mübahisəyo girişmişdi. Bir dö görürsən ki, təcrüböli qocə çöbanları yığıb başına, Həç hey danışıq, soruşur. Deyir ki, qoyunun qış işini görök yayda göröson; ogör qoyunun qış yatağı, yemi, yoncası, hər cür öləfi yaydan hazırlanmasa, çöban otirli-çöcköklə ala yaylağıb sorin havasında yata bilmöz. O, arandan bu yaxında gölöb. Hər şeyi öz gözü ilə görmöso, Həç hey danışıq, soruşur. Qoyunun payız otlağında qoruqçu qoyub, qış yemini artırqlamasilö hazırlayıb gölöbdir. Onun sürüsünün içində bir baş da arıq-aşqal qoyun olmaz. O, tokcə say güdön deyil, deyir ki, görök qoyun, dövö köşöyi kimi olsun. Onun sürüsünün içində cins olmayan heyvan görmözsiniz. Harada bir cins qoç toriflösoələr, onu görök gotirsən bizim mayalama montəqosino.

Köklik üroklo vo çox coşqun danışırdı.

– Cavad ömi bərədə o qodor, o qodor danışmaq olar ki... Mehribanlığına, adamlığına, qayğısına söz olmaz, bir çoban, bir işçi “başım ağndı” deyəndə, elə bil onun üroyi on yerdon sancır. Ancaq bir balaca can yandırmamazlıq görəndə, qoçaqşan gol dur qabağında. Çox tələbkər adamdır. O günü örüşdə bir hadisə olmuşdu: çobanın başı nöyə isə qarşır, iki qoç döyüşməyə başlayır: biri vurub o birisinin buyuzunu salır. Bunun üçün çobanı hork danlayır. Ho, el malına can yandırmayanı görməyə gözü yoxdur. O, bax bu yolla da çobanlıqdan müdiriyyə qodor golib çatmışdır.

Köklik tomkinto davam etdi:

– Fermanın quruluşu çox sadədir: müdir, baş çoban, briqadirlər, ferma hesablayıcısı, zootexnik, emalçılar, daşıqçılar. Başçı – ferma müdiri Cavad əmidir. Amma o, toklonmok, camaatdan ayrılmaq, özbaşnalıq nə olduğunu bilməz. Həmişə tocrübə qoça çobanların məsləhətlərinə qulaq asır. Bizim fermanın işinin canı həmyörlükdə, bir də yarışdadır. – deyə Köklik get-gədo sosinin ahongini yüksəldən natiq kimi qızıqıb danışırdı: – Cavad ömi deyir ki, fermanımı yüksəldən yarışdır. Odur ki, briqadalar, çobanlar, fermanın bütün işçiləri yarışır. Biz də hər mövsümün yarış noticolarını tezco müəyyonlaşdırib göstəririk.

O, uzun kirkpikləri arasında qaynar iri qara gözələrini dolandırır, divar qozetina baxdı. Onun məqsədi, yun qırımı noticoları haqqında göstərilən rəqəmlərə dinləyicilərin diqqətini cəlb etmək idi. “1 nömrəli briqada 127 faiz, 2 nömrəli briqada 124 faiz”.

– Sonra da, – deyə Köklik sözüno davam etdi, – yığıncaqda, kom-somol iclasında müzakirə edirik, hər kəsin nöqsəsinin üzünə deyirik. Kimisi tərləyir, kimisi də gülə-gülə çıxıb gedir.

– Görünür, Köklik bacı, sonin tonqidlo aran çox sadır, – deyə Heydər söz atdı.

– Tonqidsiz işləmək olmaz, tonqidlo arası olmayan adam, bir künədə düşüb qalan dəmir parçası kimi paslanır. Ho, bir də nöqsanı, hər kəs olsa, onun lap gözünün içinə deyirik.

– Bəs fermanız hansı ferma ilə yarışır? – deyə soruşdular.

– Fermanız Stavropol ölkəsinin Apollon rayonundakı “Kommünizm mayakı” kolxozunun fermanı ilə yarışır. Bilirsinizmi nə qədər səmimi adamlardır?! Onların qoyunçuluq sahəsində tocrübəsi daha çoxdur, məktublaşıraq, bu yaxınlarda üçüncü rübün yarış noticolarını yoxlamaq üçün adamlarımız gedəcəklər.

Fermada görülən tədbirlər, oldo edilən noticolar göz qabağında idi. Kökliyin söylədiyindən daha artıq işlər var idi. Dinləyicilər öz rəzəllərini bildirdilər.

Heydər də rəzəllərini bildirdikdən sonra üzünü yoldaşlarına tutub: – Di, uşaqlar, yolçu yolda gorok, – dedi, – hazırlaşın çıxaq, indi Qaraman dağında bizi gözləyirlər. – Bunu deyərək o, sanki Maralın süzlüb yol çökən gözllorinə baxdı...

Köklik onların yola düşmək fikrini çəşidib Cavadın xahişini onlara çatdırdı:

– Cavad ömi çıxanda xahiş elədi ki, səhbotimizi qurtaran kimi onlara gedok, yoxsa inciyor.

Həmi bir-birinin üzünə baxdı. Dostu başçısı Heydər çiyinlərini çəkib dilləndi:

– Nə deyim, düzü, Köklik bacı, longisok yaxşı deyil, indi onlar da bizi gözləyirlər.

– Xeyr, xeyr! – deyə Köklik etiraz etdi. – Onda gedok, özündən icazə alın, hələ axşama da hazırlıq görmüşük! Özfoaliyyət dərəcəsinin konserti olacaqdır.

Cavad kişi ağ çadırın qabağında dayanıb qonaqları qarşıladı. O, baş-başə söykədiyi çatmalardan yağlı bir qoyun cəmdoyi əsmədi. Təkco Cavad deyil, onun bütün ailəsi: arvadı Sonom, qızı Dürdano, oğlu Qorxmaz da eyni hərmət və məmnuniyyətlə qonaqları qarşıladılar. İki yaşlı hələ tamamilə Dışdad da inci dişlərini göstərməyə gəlməmiş gülb, “xoş gəlmisiniz” əlaməti olaraq tumbul əllorini yellədi. Heydər in üroyi xüsusi bir arzu ilə – tez getmək, Maralə çatmaq arzusu ilə döyünə də daha bir söz deyə bilmədi. Cavad kişi cəmdoyi ortadan ton vurub süd kimi ağ, qalaylı təstə qoydu. O, oti xüsusi bir zövq ilə doğramağa başladı. Əvvəlcə xına quyruqdan bir qodur qiyməlayıb qazana tökdü, qara ceydondən, ağ ceydondən, ürok-böykrokdən iri-iri kəşib şərtəşət qovrulən quyruğun içinə atdı, maçaları da dilim-dilim ora salmağı unıtmadı. Toko buyuzunu kimi ağ, quru ular odunu gurhəgər yandır, qazanı dilo gətirirdi.

– Əlüstü bir şalamır olsun, – deyə Cavad bəğimn əlindən gülmə-sünürdü. O, qabırğaları qoz kötüyünün üstündə solıqo ilə çin-çin kəşib kabablıq hazırlayır, Sonom də şişləro çəkirdi. Ətin qalanı isə çoban bəzartması olacaqdı.

Yan-yana düzülmüş qazanlar pırlıqlıqla qaynayır, qapaqlarını qaldırır, şişlərdən süzlən yolçu közləri ulovlandırır, tikolor cızılacaq

qızandı. Ətrafa, adamın ağzını sulandıran bir iy yayılırdı. Çadırdan cəmi beş addım aralıda, daşdan tökülən bulağın suyu ahəngdar bir şırıltı ilə axıb gedirdi. Armudu ağ samovarı da Dürdanonun aldığı qırmızı közlər dilo götürmüşdü. Çadırın üst tərəfindəki çiçəkli yastanada döşənmiş allı-güllü xalçaların üstündə oyləşən qonaqlar, hər şeydən əvvəl, bu ailədəki səmimiyyətə heyran qalmışdılar.

– Qadın alım, Dürdana, qızım, işləri tez-tez çevir, kabab yaxşı bəşşin. – deyən ataya qızı da eyni məhrəbanlıqla cavab verirdi:

– Baş üstə, ata, siz narahət olmayın, gözüm burdadır...

Cavad, əllərini bulaqda yuyub qayıdana Sonom şalampır qazanını yerdə qoydu. Dürdana, qar kimi ağ, böyük süfrəni qonaqların qabağında açdı. Cavad kişi heç vaxt səlhiqəsindən qalmaz, hətta yaylağa da cətiyatlı gedirdi. Süfrədə hor şey öz qaydasında idi. Zorli nımçələr, gümüş kimi parlayan çəngəl-biçaq, saçaqlı salfetlər... Bir sözlə, nə lazımsa hamısı orada var idi. Varlığa nə dərlük. Cavad yeri gələndə süfrəyə ağ-qırmızı şüşələr qoymağı da unutmazdı. Bütün ailə qonaqlarla birlikdə süfrənin dövrəsində oturdular. Əzəl süfrəyə yağlı, qızarmış şalampır gəldi. Kabab, bozartma da öz qaydası ilə... Kəlik indi də yeri gəldikcə Cavad kişinin ailəsi barədə məlumat verirdi:

– Dürdana tibb institutunda oxuyur, ikinci kursa keçib. Qorxmaz orta məktəbi bu il qızıl medalla qurtarıb, sənədlərini kond təsərrüfatı institutunun baytarlıq şöbəsinə verib.

Cavad kişi əlindəki badını qaldırıb Kəliyin sözünü kəsdi:

– Bax, bu Kəliyi görürsünü? – dedi. – Bizim hamımızın istəklişi budur. Fərmağa öz komsolçular dostası ilə birlikdə hamıdan çox kömək edir. Bu il onun iki xeyir işi var. Biri partiya üzvlüyünə namizəd keçməkdir, zamanının birini də özüm verəcəyəm...

Kəliyin gözləri sevinclə parıldadı. Öz daxilində böyük bir iftixar hissi duydu. “Görünür, mən partiyanın böyük adını daşımağa layiqəm!”

Cavad əlavə etdi:

– İkincisi də toyudur.

Kəlik uzun qara kirkpiklərini aşağı endirib gözlərini yerdə dikdi. Utandığından yanaqları qıpqırmızı qızardı.

– Hə, – deyər Cavad davam etdi: – İlək bizim bu Kəlik qızın sağlığına, onun arzularına başa golsin. Nişanlısı baş çoban Eldarı da ondan ayırmayacaq, o da canlara dəyən oğlandı. Yəqin bu axşam yastıbalahanda çaldığı “Çoban bayatısı” ilə bizə ləzzət verəcəkdir.

Badolər xoş bir ahənglə sosləndi. Kəlik içməsi də xüsusi bir hissəli litrəyə barmaqlarının arasındakı badını qonaqların bədosisinə vurub cingildəndirdi.

Bol süfrə, açıq ürək. Süfrə başında gətirikə adam çoxalır, hor kos öz sözünü deyir, xoş diloklər, gözəl arzular üçün bado qaldırılırdı.

Günəş Mirov dağının üstünə oyləndə məclis dağılırdı. Hamı razılıq edir, əziyyət verdikləri üçün üzr istoyirdi.

Üzrxahlıqdan xoşlanmayan Cavad səmimiyyətlə deyirdi:

– Çox xoşdur, heç bir əziyyəti yoxdur. – O, üzünü Heydorgilə tərəf tutaraq: – Bax, uşaqlar, ürəkəndə deyirəm, hələ özümün beş baş da kök toğlum var, hamısı sizo qurbandır. İş vaxtı iş, kef vaxtı kef. Bucağım doludur. Otuz qonağım da olsa, oyor-oskik yoxdur. Hor zaman qulluğunuzda hazırım!

***

Qonaqlıq, axşamki konsert nə qədər xoş keçsə də Heydər sıxılır, darınırdı. O, bir qış kimi yox, bolko da bir xəyal kimi uçub Maralın yanına qonmaq istoyirdi.

Deyirlər ki, yuxu baldan şirin olar, amma deyəsən vüsəl hor şeydən şirindir. Heydər o gecəni qış kimi yatdı. Tez-tez oyanır, səhərin açılmadığını görüb hiddətlənirdi.

Heydər gün çıxmamış durdu. Yoldaşlarını oyadıb tolosdirdi.

Maşın o qədər də hamar olmayan dar yollarla Qaraman dağına tərəf irəlilədikcə Heydərini nigarançılığa daha da artırdı: “Görəsən Dadaş qırxım üçün hazırlıq görübümü?..”

Dadaş, səyro çıxdığı dağdan enərək maşın artıq gəlib fərma binosində dayanmışdı. Fərma da olan uşaqlar onu əhatə etmişdilər. Təcrübəçilər maşından düşür, güncəy tərəf çıxıb ətrafa baxırdılar. Heydər də əməl əlaçığında Maralla görüşüb danışırdı. O, aldığı lak çəkmon, otirli çiyolək sabını, qırmızı bozəkli qutuda olan “Kreml” odekolonunu, saç darağını güllü yaylığa bükülü halda Marala verdi. Maral, Heydərini hodiyyə bağlamasını nazlına-nazlına götürdü vo:

– Bununla monim könlümü almaq istoyırırsən? – dedi. – Bir aydan artıqdır ki, nə sosin var, nə də sorəğin. Heç demirsən ki, axı Qaraman dağında bir adam atıb gəlmiş... Xalqınkılar deyir: “Gətmo gözüm-dən, gedorəm özüm-dən”.

Onun səsində bir qohor, bir kövrəklik hiss olunurdu. Bu sözlər Heydora təsir etməmiş deyildi. O da istədi ki, bir ovçu olub homişo sevgilisi Maralın yanında dursun. Ona desin, ondan çətsiz. Yeno do qarşı güneydə oturub öz möhəbbət məhənnisi ilə neyini dilo gətirsin! Ancaq kursu da buraxmaq olmazdı.

Heydər, alacağıda Maralla söhbət edərkən lap onun yanında durmuşdu, burada onlar təkcə olduqlarından Heydər indiyo qədr yaşamağı alovlu bir həyəcan keçirirdi. Onun ürəyi qeyri-müəyyən bir hisslə çırpınırdı...

– Doğru deyirsen, Maral, – deyə dilləndi. – Bu təcrübə başımı lap qarışdırıb, amma bir doqiqə soni unutmamışam...

Onun gözələri dumanlandı. Dodaqlarından Vaqifin sözləri süzülürdü.

Yeno moni yanar-yanar odları
Dağılmış ayrılıq saldı, sevgilim!
Mən ha öldüm, həsrət ilə, dard ilə
Çün sənin yanında qaldı, sevgilim!

– Yaxşı, yaxşı. Oğlanların bu yağlı dilləri olmasa, görörsən başlarına nə gələrdi, – deyə Maral da bu yaxınlıqdan və toklikdən öz müəzənatını itirmiş kimi Heydora tərəf meyillənib əyildi... Bəlkə də bunun necə olduğunu Heydər özü də hiss etmədi. Ancaq bir an içində Maral onun qüvvətli qolları arasına düşdü. Möhkəm birləşən dodaqlar ayrılmək xəlif bir şıqqıltı alacağıda gəzdi... Ehtiraslı bir möhəbbətə on şirin və ilkin nemətini dadmış olan Maral, güclə özünü doğruldub istər-istəməz Heydər qollar arasından çıxdı. Hər iki öli ilə pörtmüş sifətini ördü və içini çəkib dodaqları mızıldandı:

– Başım xeyir, mən nə etdim, yəqin görün oldu. Biabırçılıq...

***

Dadaş, qonaqların yanından çox qaşqabaqlı və etinasız keçdi. O, ağzındaki papiroson gilizini çeynəyər-çeynəyər öz alacağına gətdi. Heydər, Dadaşın gəldiyini bilmədi. O, Maralın xahişi üzrə yoldaşları ilə Maralın alacağına çağırıldı.

Maral alacağıın qabağında samovara od salırdı.

Dadaş yarım saatdan sonra geyimli-kccimli, gülmüşü papaq gözünün üstündə öz alacağından çıxdı. Əllərini meşin pencəyinin ciblərinə qoyub, bir neçə baş gəzindi. O, savaşımaq üçün bir bəhanə axtarırdı. Həç bir şeydən xəbəri yoxmuş kimi:

– Qonaqların kimdir, Maral yanında, belə ol-ayağa düşmüşün? – deyə soruşdu.

Hələ Maral cavab verməmiş, Dadaşın səsini eşidən Heydər bayıra çıxdı. Ona salam verdi, kəf-ohvalı soruşdu. Dadaş onun salamını çox soyuq aldı, bir qədər də o yan-bu yan baxdıqdan sonra onların gəlişinin səbəbini bilməmiş kimi, amirano bir səsə soruşdu:

– Xeyir ola, belə gəlməkdə?

– Kond təsərrüfat şöbəsi sizə məlumat verməyib? Biz həm qıraxımda sizə kömək edəcoyik, həm də təcrübə üçün fərnənin işi ilə tanış olacağıq.

– Mən həç şey bilmirəm, bizim qoyun da hələ qıraxılası deyil.

– Qıraxımın vaxtidir, Dadaş, özün bilirsen ki, yay qıraxımını ləngidəndə həm yun tökülür, həm də qoyun qısa qədr lazımda yunlana bilmir, soyuğa düşür.

– Xahiş ələyirəm, dölökləyi monim fərnəmin başında əyən-məyən, qıraxım adına nə iş gəlməsin bilmirəm, amma mən hələ qoyun qıraxdırıram. On-ən beş gündən sonra, bir də mən deməmiş kond təsərrüfat şöbəsi sizi buraya çox nahaq yərə gəndərib. Buranın kolxoz sədrı var, fərnə müdiri var. Boyaqçı kəpü deyil ki, hər ötən bir kolof sala?

Heydər öz fərnələrində belə söz-söhbətənin olmasını üçün yoldaşlarından xocalot çəkdi. Dadaş qıraxdırmağa qədr ondan sakit olmasını xahiş etdi. Xeyir, Dadaş, yay günü qazanda qalmış ayrım kimi qeçirib özündən çıxmışdı:

– Monim icazəm olmandan həç kəsin ixtiyarı yoxdur monim fərnəmə ayaq bassın, vossalam!

O, Heydər ilə üz-üzə durub hirsli, ancaq pıçılı ilə:

– Mən olan yerdə eşqəzəzlik olmaz, – dedi, – monim fərnəmədə pozğunluq olmaz. Siz kəməyər gəlməmişsiniz, bu bir bəhanədir. Kəməyər, təcrübəyə gələn adam müdiri yanına gələr... Bilmədimi?

Heydər onu sakitləşdirmək və lazım olmayan ürokbəlandırıcı danışqların qarşısını almaq üçün:

– Çox tovoqqə edirm, Dadaş, ayıbdır, belə sözlər nəyə lazımdır, burada kənar adamlar var axı...

Dadaş. Heydərini vəziyyətini görüb ayağını lap yuxarı pilləkəne qoydu:

– Səssiz-küysüz dəstəni buradan çək, yoxsa pis keçər ha!

Heydər nə deyəcəyini bilmirdi: “Yazdakı kimi bu niyə yenə özündən çıxıb. Bu ədavət axı nədən ötrüdür?!”

Dadaş təcürbəçiləri qayıtmalı oldu. O bildirdi ki, Heydər qoyunlara baxan kimi hamısını tanıyacaqdır.

Maral. Dadaşı biabır edib hər şeyi açmaq istəyirdisə də, yenə həyə edir, bir xəta çıxma biləcəyindən qorxurdu.

Heydər də Maralın yanında sıxılıb pərt olurdu.

Yoldaşları maşına yığışanda Heydər, Dadaşa bir neçə kəlmə dedi:

– Yaxşı iş görmədin. Dadaş, biz hələ bir yana, kənd təsərrüfat şöbəsinə də hörmətsizlik elədin.

Dadaş əlini ölçə-ölçə ona tərəf yeriyərək:

– Əyö, mənə hədələyirsən? – dedi. – Get əlindən gələni beş qaba çək.

Heydər maşını qoyunların yanından sürdürdü. Müdirlo olan əhvalatı Qulama, çobanlara bildirmək istədi. Düzü. Qulam da onu yaxşı qarşılamadı. Lakin Heydər gözünü birçə dəfə dolandırıb sürüyə baxanda öyəc erkəklərdən bir neçəsinin yox olduğunu gördü.

O, indi başa düşdü ki, Dadaş böyür-başını nə üçün dalayır?

• • •

Sünbül, Dadaşı qarşılaşarkən başına ördüyü ağ kəlağayının ucunu hərləyib düşündən aşağı salladı. Qar kimi ağ yanağına həyadan ani bir qızartı çökdü. O, ərinin qarşısına böyük bir analıq sevinci və iftixarı ilə çıxmışdı.

Dadaş da indiyə qədər görünməmiş bir məhrəbanlıq və sevincə Sünbülə yanaşdı. Onun üzünə güldü, kəfini-halını soruşdu. Hotta payız axşamının sərin məhi qarşısında dayanmağına da razı olma-yaraq:

– Sünbül, – dedi. – Əynin nazikdir, soyuq olar. içəri keç, mən də atı rahatlayıb gəlirəm.

Dadaşın bu sözləri qarşısında Sünbül xəcalət çəkmiş kimi, başını aşağı salladı. Fikri yəni də ani olaraq bir neçə ay bundan qabağa getdi. O, müalicəyə getməmişdən Maralın: “Dadaş mənə dinclik

vermir” – deməsi və kənddə camaatın: “Dadaş arvad çodarıdır, yazıq Sənəm qızı üç il saxlayıb boşadı, yalandan dedi ki, uşağı yamın altında qoyub, indi də gül kimi Sünbülü bəyənmiş, adını da qoyubdur ki, uşağı olmur. Düşüb Maralın ardınca...” kimi ara danışmaları ona çox əzab-ziyyəət vermiş, ürəyində ərinə qarşı bir nifrət hissi də duymuşdu. Lakin Dadaşa bu piç-piç haqqında heç bir söz deməmişdi.

Sünbül “Yalançı mənzilinəcən qov – deyiblər, qoy bir müalicə ctdirim, görək sonra sözü nə olacaq” – deyər düşünmüşdü.

İndi isə Dadaşın göstərdiyi bu məhrəbanlıq Sünbülü arxayınlaşdırırdı: “Kişi doğrudan da övlad istəyirmiş”.

Dadaş, yazdakına nisbətən indi bədənə dəyişmiş, canlanmışdı. Arıq uzun sifəti ələnib qızarmış, nazik uzun boğazı hinduşka xoruzun boynu kimi qızarıb yağunlaşmışdı.

Kəhər ürəkənin tərkinə bağladığı iri dolu xurcunu güclə götürüb, sarı məçin penceyini xışıldada-xışıldada pilləkənlə yuxarı çıxmağa başladı. Sünbül xurcunun ağırlığını görüb Dadaşa kömək etmək istədisə də Dadaş sol əli ilə onun qabağını kəsdi.

– Sənə olmaz, Sünbül, demişəm ki, özünü gücə salma, kənara dur. Özüm çıxardacağam.

Sünbül ərinin qayğısına qarşı minnətdarlıq əlaməti olaraq gülümsündü.

Kişi soyunub-yuyununcaya qədər Sünbülün şümşad barmaqları yenə də od parçası kimi hərəkət edərək xoş bir ahenqlə səslənən ağ samovarı ortaya gətirdi. Altında yaz çəlpəsi qızaran zofərənli plovun da xüsusi otri tərəfi bürümüşdü... Dadaş ağappaq, yumşaq tükül möhrəba ilə əl-üzünü quruladıqdan sonra razılıq əlaməti olaraq əlini əlinə şappıldatdı, dorindən “e...h!” ələyib oylaşdı. O özünü çox yaxşı apardı. Son vaxtlar evo gələrkən qaşqabağı açıq olur, deyib-gülür, danışdı. Yenə də hazırladı fikri həyata keçirmək üçün ancaq belə hərəkət etməyi möqsədə daha uyğun sayırdı. Hotta qonşunun arvadı ona xəbər verib: “Gözün aydın, Dadaş qardaş, arzuna çatdın. Bu gün-sabah oğul atasısan” – deyəndə, Dadaş cibindən bir yüzlik də çıxarıb müştəluq vermişdi. İndi də gülməyi, məhrəbanlığı, özünün xoşbəxtliyindən söz açmağı adət elmişdi. Ancaq “Sünbülün uşağı var” sözünü eşidəndən sonra daxildə ilan vurmuş kimi qıvrılıb açıqlır, içəridən yanib-yanıb qaralır.

“Qızı yenəcə yola gətirirəm, oynadı da bir paltarlıq almışam. Bilmiyəm heç bu uşaq hayandan çixdi!”

Xüsüsilə, Maralın bu günlər açıq ürəklə verdiyi gözyadınlığı iti bir bıçaq kimi onun üroyinə sancılmışdı.

İndi isə Dadaş öz hərəkətlərini məharətlə dəyişmiş, başqa bir donə girmişdi.

Sünbülün gözünü yüksək analıq hissi ilə tutmuşdu ki, Dadaşın güldükcə qırışan arsız üzündə açıq sezişən xəyanət əlamətlərini və aydın bir məkrə görə bilmirdi. O düşünürdü ki, "Adı hər səhadə təmiz saxlamaq və ailədə səmimiyyəti yaratmaq lazımdır. Əgər kişi səhv eləyirsə, onu doğru yola çağırmaq, ona tösi göstərmək, nöqsanını düzəltməkdə ona kömək etmək lazımdır. Kişinin arzularına əməl etməyi, bu arzuları düzgün yola yönəltməyi də bacarmaq gərəkdir". Sünbül belə də edirdi. Odur ki, ərinin "dəyişdiyinə" bu qədər sevinirdi.

Dadaş yemək-içməkdən, şirin-şirin söz-söhbətdən sonra, ürək-dən şad olduğunu təsdiq etmək üçün dolu xurcunu ortaya çəkdi. Xurcunun bir gözündən yağlı əmlək cəmdəyi çıxırdı.

– Məxsus sənin üçün bəsləmişəm. Sünbül, qoyarsan zirzəmiyə, həvə də soyuyur, kabab, dolma eləyib yeyərsən. Görək sən bir canə gələsən.

Sünbül xoşhallanib gülümsündü.

Xurcunun o biri gözündə isə enli kağız torbaya yığılmış cürbəcür şirniyyat, sonra qırmızı qutuya qoyulmuş bir ətir şüşəsi, iri yarpaq butalı krepdeşin parça var idi. Üzü, qara mermər kimi parıldayan çəkmələr də xüsusi kardon qutunun içindən çıxdı. Şeyləri bir-bir Sünbülə verdikcə Dadaş hırlıdayır:

– Onan üçün... sənə peşqəş, - deyirdi.

Sünbül də şeyləri orkələ qəbul edir, baxır, bir tərəfə yığırdı. Arada bir zarafatla:

– Elə bil yaylaqdan, fərmadan yox, şəhərdən gəlirsən, ay Dadaş, - deyirdi.

– Yaylaqda şəhər yoxdur? Meydanbazara məxsus sənin üçün getmişdim.

Sünbül, Dadaşın səvqatlarını yığışıdırə-yığışıdırə birdən duruxdu, nədənsə yenə düşüncəyə dalıb tutuldu...

Sünbülün düşüncə-düşüncə hərləndiyini, şeyləri yığışıdırərkən duruxduğunu görən, ağırlaşıb əziyyət çəkdiyini düşüncənə Dadaş fürsətli fəvva verməyib mətləb üstünə gəldi.

– Görürəm, Sünbül çox çətin hərlənirsen, gündüzlər də bağca uşaqları səni lap oldən salırlar. Sənə bir köməkçi lazımdır, elə ol buyruqçusu...

– Deyirsen qulluqçu tutaq?

Dadaş boğazını arıtlayaraq:

– Elo belə də, Sünbül, elə əlinin altında bir adam olsun.

– Camaat dörd ollo kolxoza kömək eləyir. Biz də bir işçini çəkib özümüzdə qulluqçu edək? Həç elə iş olar?!

– Demirəm ha, işləməsin, həm kolxoza öz işini görsün, həm də sənə qulluq eləsin, həmişəliyinə...

Bayaqdan fikri Dadaşın aldığı şeylərlə məşğul olan Sünbül, onun "cəyənənəliyinə" tez mənə verə bilmədi. O, çiyinin üstündən gəriyə baxıb ərinin sözlərinə qulaq asır və düşünürdü: "Görəsən gündə daşıyıb gətirdiyi bu qiymətli şeyləri nəyin hesabına alır, axı kolxoza hələ pul verməyibdir?" Dadaş isə dilinin yağlı yerinə salıb, Sünbülə asta-asta dilə tuturdu:

– İstəyirsen, bizim fərmada işləyən o Maral qızı dəyim gəlsin, sənə kömək eləsin, onun soliqinə söz olmaz, hə, quş kimi bir şeydir...

Dadaş Maralın adını çəkəndə, Sünbülün bədəmindən bir gizli keçdi, elə bil üşüdü. Dadaşın nəçə gündən həri tökdüyü dilin, ol-ayağa düşməyinin mənasını indicə dərk eldi.

– Dadaş, - dedi, - mənə qulluqçu lazım deyil, Maralın özü mənə cavan, nişanlısı da səndən bacarıqlı və min qat gözəl oğlandır.

– Yalan sözdür, - deyərək Dadaş dilləndi. – Maral Həydrin nişanlısı-zadə deyil, indiyə qədər bir qarış qədoyini də görməyib. Özü ilə danışmışam, sənə aldığım krepdeşindən ona da bir parça almışam ki, sənə yaxşı baxsın.

Sünbül bomba kimi partladı:

– Bir zəhmət olmasa də görüm, bu şeyləri hansı pulla almışan?

Dadaş gözələnilməyən bu sualdan özünü itirdi. Müstəntiq qarşısında dayanmış müqəssir kimi gözələnirə döydü, udqundu, yerində qurcalandı, boş-boş ağzını açıb əsnədi, əlini sarı xrom çəkməsinin boğazında gözdiro-gözdiro tutulmuş halda dilləndi:

– Nəçə yəni haradan, mənə kolxoza deyilənə, mənə pul-zadə düşür?

– Düşən pulla məlumdur, özü də hamısını mən almışam, xərclənib, qalanı da buradadır.

Dadaş özünü toplayıb ciddiləşdi, qızarmış yanağı aşağı süzülən tərəni silə-silə:

– Özüm ayrı avans götürmüşəm, – dedi, – oğurluq-zad eloməmişəm ki?!

Sünbül qaşlarını çatıb, ciddi halda soruşdu:

– Bəs o zirzəmidə qoyduğun beş közömo taxıl, bir motal nodir? O gündən bəri soruşmaq istəyirəm, yadımdan çıxır.

Dadaş nə edəcəyini bilmir, hirsini boğmaq üçün dişlərini qıcayır, dodağını gominir: Sünbülün sorğu-sualına necə cavab vermək?! Ona açıqlanıb susmağı tələb etməki? Yaxud yeno yağlı dilo tutub söhbəti Maralın üstünə gətirməki? Bu düşüncələr içində Dadaş yeno də çəkmələrini cırlıdada-cırlıdada gozinməyə başladı. Atılıb kol üstə çıxan, tüklərini qabardıb kölgəsinə baxan, sanki “Məndən böyük kim var?” deyər loyğalanan bitdiyan quşu kimi özünü çəpə-çəpə ollərini şalvarının cibinə soxub onları var gücü ilə yanlara dartdı. Sağ tərəfdə yanan lampanın işığında sol tərəfə düşmüş kölgəsinə baxa-baxa dilləndi:

– Axı bu sorğu-sualın nə mənası var, ay Sünbül?

– Deyirəm, birdən... insan tamahıdır da... Fermanın qoyunundan...

– Sünbülün sözlərinin axır nədən ibarət olacağını anlayan Dadaş, onun sözünü ağzında qoydu, ciddi bir vəziyyət alıb xoruzlanmağa başladı:

– Bir də belə sözləri səndən eşitsəm, ayrı cür roflar çəyəcəyəm. Arvadsan həddini bil, başa düşdünmü? Mən... – deyər Dadaş əlini döşünə döyə-döyə davam etdi, – mən bu altı ayda üç dəfə yoxladan çıxmışam.

Söhbətin ciddiləşdiyini görən Sünbül qətiyyətlə:

– Onu bil ki, hər şeyi udsam da, – deyər o, Maral əhvalatına açıq işarə etdi. – camaat malına olan xəyanəti uda bilmərəm.

Dadaşın dombalıb hədəqsindən çıxan gözlləri yavaş-yavaş solğunlaşır, çuxura düşürdü. İndi onun gözünün qabağında tok Sünbül deyil, sanki “Qızıl ulduz” kolxozunun bütün kolxozçuları durur, haqq-hesab istəyir, hələ şaxı sınıması meşin pəncəyin yexasından tutub, Meydanbazarda kəsdirib sadığı erkəkləri tələb edirdilər. Onun bədənindən ani bir titrəmə, sonra isə qaynar bir istilik keçdi. İndi o öz-özünə ürəyində deyirdi: “Bu zalım qızı ilə heç monimki düz gətirmir. Bu tərəfdən qol-qanadımı qırıb, qoymur ki, yaman günümə bir şey qoyam. O biri tərəfdən də Maral musoləsinə bir ongol

olub. Axı deyəsən Maralın doğrudan da mənə meyli var. Aldığım butalı krepedşini də tikib geyib oynino, “ho” deməyə də tərpənişindən görürəm. Yox, belə olmaz. Mən nəfəs almalyam, ya yox? Başqalarna prokuror nəzarət eloyir, mənə də arvad. Qəti olaraq bundan qurtarmaq lazımdır. Ancaq “neco qurtarım, bir tərəfdən uşağ, daha nə deyim, o biri tərəfdən də axmaq kimi əşyayi-dolil gətirib tökdüm qabağa, neco qurtarım? Deyəsən, bu iş baş tutmayacaq; bölgüdən sonra boşamaq, vossalam”.

Sünbül dayanıb diqqətlə Dadaşa tamaşa edir, onun yalançı atalıq iddiasının quru bir söz olduğunu bütünlüklə başa düşürdü:

– Doğru deyiblər: “doğanaq sınar, ancaq düzəlməz.”

***

Payızın dumanlı, çiskinli bir səhəri Dadaş evdən çıxdı, kohor ürkonu yedeyinə alıb, fikirli halda fermaya yollandı. Boz duman, karvan kimi dosto-dosto gəlib keçir, novlu bulağın yanından dərəyə dolur və oradan burula-burula “Qayısqıran” güncə yuxarı çökilib gedirdi. Duman aralıqca gənəş görünür, bah da onun üzünü sarımtıl bir pərdə çökilirdi. Hava belə tutulub-bozardıqca, ürək kohor ürko xoşlanır, adoti üzrə hər bir gəlon hənirtiyə, görünən qaraltıya tərəf qulağını şokləyir, fıxıxır, gözlləri kəlləsinə çıxır, diksinib dartınırdı. Ürək atı belə gənlərdə minmək qorxulu olduğu üçün Dadaş onu yedeyinə almışdı.

Dadaşın başı da göy kimi clo dumanlanmışdı ki, heç açılmaq bilmirdi. O nə qədər fikirləşirdisə də, amma heç bir çıxış yolu tapa bilmirdi. Elo bu zaman birdən atı diksindi. Qabaq ayaqlarını yəriyib gəriyə dartırdı. Dadaş bir-iki addım dala atdı. Qarşından gəlon qonşu kondli Qara Cümşüd idi.

Atın ürkdüyünü görüb dayandı.

– Yaman ciyörni töksün! – deyər Dadaş ata topindi. Cümşüd kişi ilə salamlayıb keçdi. O, yeno də fikrindən ayrıla bilmirdi. İndi də onun xoşal cəfmanın üstünə yönəldi. Satılan və doyyəşilən 27 baş nor kimi erkək gözünün qabağına gəldi. Sünbülün ittihamnaməsi də bir tərəfdə dayandı.

Dadaş boz havada boğucu bir istilik duydu. Əl atıb ketilən düymələrini açdı, elə bil Sünbülün dediyi “cl malı” sözləri onun başında

ıldırım kimi partlayırdı. Bir müddət özünü olə ala bilməyib duruxdu. Sanki qorxudan qurumuş gözlərini döyo-döyo tələbkarlar qarşısında dayanıb vəlvandı...

Birdən dumanlı səhərdə o yan-bu yanına baxdı, heç kosi görmədi, ürəkləndi. Əlini az qala yerindən çıxan üreyinin üstünə qoyub sakit etməyə başladı: "Qorxma, canın çıxmasın, işi etibarlı tutmuşam, hamısı öz yerindədir. Üç dəfə də ağac atıb bir-bir sayıblar. Fərnadan da qorxu yoxdur. Bəs nə qalıb? Bir Heydər, bir də Sünbül!"

Sünbül haqqında da az düşünmədi: "Əl-qolumu bağlayıb, heç bir şey etmək mümkün deyil, başlayır haradan gəldi, haradan gəldi... Bir də elə görək dünyanın beç gününü haradan keçirəm? Yox, boşamaq lazımdır. Bəs uşaq? Əşi, alimentin canı sağ olsun, vəssalam!" Qarşısına qoyduğu lör bir suala özü anladığı kimi cavab verdikə dəridən nəfəs alır, öz-özündən razı qalırdı. – Görösən Dadaşın dünyada bilmədiyini bir şey varmı?

Söz Heydərini üstünə gələndə Dadaş çox bork tutuldu. Ağır yük altında qalmış kimi fısıldadı: Heydər onun üçün iki tərəfdən təhlükə idi. Çünki o kursu qurtarıb gəlmişdi. Zərifiyunlu qoyun ferması hələ də təşkil olunmamışdı. Kurs qurtardığına görə də onu müdir qoya bilərdilər. Deməli, Dadaş üçün ciddi bir təhlükə yaranırdı. Satılan erkəklərin üstü açıla bilərdi. Digər tərəfdən, əgər Heydər fermaya gəlsə, Maral da onun olından çıxırdı.

"Onu nə ilə, necə aradan çıxarsan, axı hansı bəhanəni qoyasan?" O, yedəyində çəkdiyi kəhərin cilovunu qoluna keçirib ollərini düyünlədi, dişlərini qıcadı: fikrində sanki Heydərini üstünə atılmaq, onu parçalamaq və bu yolla ən güclü düşməni aradan çıxarmaq istəyirdi ki, birdən ayağı yolun kənarında olan xəndəyə düşdü, üzü üstə yerə gəldi. Kəhər ürəküb fınxırdı və qüvvətlə geriyo dartındı. Cilovu qoluna dolamış olan Dadaşı kosəkli-daşlı yolla sürüməyə başladı. Dadaş nə qədər çalışdısa da dura bilmədi, ürək-ürək qaçan atın arxasınca vəl tayı kimi süründü.

Kursdan qayıdandan sonra tez-tez fermaya – Maralın yanına gələn Heydər, indi də orada sevgilisilə görüşüb geri dönürdü. O, "san aşacaq" deyilən bələndən aşib kəndə doğru gəlirdi. Onun qulağma xınlılı bir səs və əl ayağının tappılısı gəldi. Cəld atılıb bələndən aşdı. Dadaşı sürüyə-sürüyə ona toraf qaçan ürkonu görüb qabaqladı. Şahə qalxan, gözləri çanağından çıxmaq istəyən ürkmüş atı fışqırqlayib dayandırdı. O, Dadaşın dolaşğını açdı. Onun üst-başında salamət yer qalmamışdı. San meçin pəncək, kabardin paltar, xrom

çəkmə cırıq-cırıq olmuşdu. Üz-gözü sivrilib yaralanmış, ağır-burnu qanla olmuşdu. Əllərini uçu, dizinin qapaqları dəridən çıxmışdı. Kəhərin onun alınna vurduğu təpiyin yerindən qan fəvvarə vurub gözlərinə dolurdu. Heydər onun başını dizinin üstünə alıb cəld soruşdu:

– Ə, bu nə işdir, Dadaş, sono nə olub?

Dadaş gözlərini açmaq istədisə də bacarmadı. Onun başı guruldayırdı. O özünü bilmir, xilaskarı olan adamı da tanıyırdı. Bütün gücünü toplayaraq ancaq:

– Məni... Monim cvimi Heydər yıxdı, çoban!.. – deyib xınlıdadı və sosi kesildi.

Heydər mat-moottol qalmışdı. "Bu nə sözdür, mon buna nə clədim? Bunu ölümdən qurtardım. Bu niyə belə deyir? Nə iş idi düşdülm? Haqq golsin, nəhaq goltmosin – buna deyiblər, bax!" Elə bu zaman duman parçalanıb aralandı, çox da uzaqda olmayan qoyun sürüsü, yanında Qulam göründü. Yıxılan adamı, onunla olləşən Heydərini açıq seçən Qulam tez özünü hadisə yerinə yetirdi. O, Heydərindən çox təəccüblə soruşdu:

– Kişiyi nə gəlib belə? Onu bu hala kimi saldı?

Heydər özünü elə itirmişdi ki, nə edəcəyini bilmirdi. Dadaşın başından axan qan süzülürək, nəm torpaqlı yola tökülüb laxtalanırdı. Dadaş başı əzilmiş gürzə kimi qıvrılıb açılırdı. O, yenə də dili tutar-tutmaz:

– Məni Heydər öldürdü! – deyib yana-yana ufuldadı və susdu.

Qulam da moottol qaldı. O gah qana batmış Dadaşa, gah özünü itirib saralmış Heydoro, gah da ov kimi kənardə dayanıb qulaqlarını şokloyun ürəkə kohərə baxa-baxa qalmışdı.

Böhtan qarşısında özünü itirən Heydər, ancaq öz üroyilə danışırdı: "Yaxşılıq elə, evino salamət gətmə. Bax budur ha!"

İri qar lopaları külayo düşmüş mahlic kimi göydo oynasır, sakit-sakit yere yatır, yer üzünü yorğan tok örtür, gət-gədə qalınlaşmış tığlanırdı. Yuxarıya baxdıqca adama elə gəlirdi ki, göy aşağı enib, yerlə birləşməkdədir. Yarpaqsız ağacların budaqları qarlı yükklönir, güclü bar tutmuş kimi aşağı oyulirdi. Bayırda vohşi heyvanlardan və quşlardan başqa heç bir canlı qalmamışdı. Mal-qara, qoyun sürüləri yatağa çökilmişdi.

Çoban Qulam, sürüləri tapana yığıb rahatladıqdan sonra, Dadaşın aldığı və həmişə çiyində ağır oziyyotla gözdirdiyi saçaqlı yapıncını qulminə atıb, kolxoz idarəsinə tərəf yollandı. Saçaqlı yapıncının özü Qulamin üstünə qurğuşun kimi düşməklə kifayətlənəyib, hər saçağına bir topa qar yığır. Çobanı hərəkət eləyən qar tayasına oxşadırdı. Ağır xoyal yükü altında ozılan Qulam, saçaqlı yapıncının ağrılığını daha çox hiss edirdi.

Dadaş xosto yatdığından, ferma onun öhdəsində qalmışdı. Yeni il yaxınlaşır. qəti haqq-hesab vaxtı gəlib çatırdı. Qulam günlərlə fikirləşib düşündükcə də, ilişdiyi tordan çıxış yolu tapa bilməmişdi: "Axtı bu rüsvayçılığı kimə deyəsən? Kim sənə "sağ ol" deyər, qolundan tutub çıxardar? Ataya desən, gözünün içinə tüpürən, "nankor övlad" deyib evindən bayıra qovar. Anaya desən, əlini döşünə gətirib: "Bax, döşümdən əmədiyin süd burnundan gəlsin, gedondo sənə demədimmi camaatın varını ananın namusu kimi qoru!"; qardaş-bacı da "soruşun görək bunun noyi çatmır, noyi ehtiyacı var, kimdən oğurlayır, nə üçün oğurlayır?" – deyər. Bəs nə deyəsən? Camaatın qarşısına hansı üzlə çıxasan? Tfu, sənin murdar cəmdoyino, Dadaş. Bu nə koləkdi mənə saldın?"

Qulam ha çək-çevir edir, heç bir yol tapa bilmirdi. "İndi gedib sədrə nə deyim? Hamı gəlib öz qoçaqlığından, qazandığı müvəffəqiyyətdən, yüksək məhsuldan danışanda, mən nodon danışım? Başıma qoyduğum papaq oğurluq, oynimdəki yapıncı oğurluq, hansı sədaqətdən, qeyrətdən danışım? Nə deyim?"

Bohmon qarşısındakı kağızlardan gözünü çəkmir, axırıncı yoxlamanın nəticələrinə baxırdı. Qoyunun sayı düz idi. Dadaşın xəndəyə yığılmağından bir neçə gün əvvəl fermada tanıdığı erkəklərin yox olması haqqında Heydörün verdiyi məlumat təsdiq olunurdu. Bu tərəfdən də Dadaşın yaralanmağı, Heydörün miqəssir sayması, sədrə daha da şübhələndirirdi. "Qoyunun hamısı yerindədir. Demək, Heydər doğrudan da Dadaşla düşmənçilik etdiyi üçün yalandan material yazmışdır. sonra da verdiyi məlumatın düz çıxmadığını görüb Dadaşın canına qəsd eləmişdi. Böhtançı və cinayətkar cəzalandırılmalıdır" – deyə düşünürdü. Elo bu zaman Qulam yekə bir qar tayası kimi qapıdan içəri girdi.

O, başını aşağı saldı. Onun girdo qırmızı sifoti gah açılib bozlanır, gah da tutulurdu. Belə vəziyyəti gören sədr, ciddi bir hadisənin baş verdiyini zənn edib tez soruşdu:

– Qulam, nə olub, fermada bir hadisə-zad yoxdur ki?

Qulam suyu süzölmüş çüco kimi büzüdü və başını bir az da aşağı oyiş dayandı. Sədr tolaş içində çobana yaxınlaşdı, qalın qışlarını çatıb qəti bir ifadə ilə soruşdu:

– Ə, bir dillənsən, yoxsa sürünü canavara qırdırıbsan?

Qulam güclə başını yuxarı qaldırdı, solğun gözləri ilə sədrin üzünə baxıb valvardı:

– Çox xahiş edirəm, Bohmon qağa, mənə fermadan azad etlə, mən bacarmıram!

– Axtı bir də görək nə olub?

– Heç bir şey. Mən daha bacarmıram, mən fermada işləyə bilmirəm.

– Yəni qoyunlar salamətdirmi?

– Hololik, bu günə qədər birtəhər salamət saxlamışıq.

Qoyunların salamət olmağını bilib arxayınlaşan sədr, iri addımlarla öz yerinə qayıdıb stolun arxasında dayandı.

– Bilirəm, – dedi, – Qulam, hamısını bilirəm. Ancaq... – O, Qulamin Dadaşdan sonra fermada qalıb oziyyətdə çökdiyini demək istəyirdi. Lakin çoban öz üroyindəkini düşündü. Elo bil Qulamin üroyi üzülüb düşdü, o, sədrin sözünü yarıncıq kosdı. Onun solmuş gözləri alacalandı, udquna-udquna dedi:

– Yaxşı ki, özün hamısını... bilirən...

Qulamin yapıncısının üstündən su, bədonindən iso xocalot tərzi üzə aşağı süzürdü.

– Mən xahiş edirəm, lap yalvarıram, mənə fermadan çıxart, kolxozda on çətin nə iş varsa, ora göndör, yoldaş sədr, aman gündür!

– Dəli olma, Qulam, gül kimi ferma saxlamışıq, sağ-salamat. Dövlət də başa vurur. Dadaşın da işi ayırd olunacaq. Əgər Heydər verdiyi məlumatı təsdiq edə bilsə cəzalanacaqdır.

Bu vaxt Sünbül tövsüyo-tövsüyo içəri girdi. Onun gəlişi söhbəti doyişdi. Bohmon Sünbülü xüsusi bir hörmətlə qarşıladı. Ona yer göstərdi.

– Dadaş necədir, Sünbül bacı, bu gün xəbərin varmı?

– Var, bəli, elə indici kond sovetinin idarəsindən telefonla xostə-xanaya zəng vurub soruşdum, yaxşıdır, bir az vaxta çıxar.

Sədr gülümsündü, olini Qulamə tərəf uzadıb:

– Eşidirsən, ay etibarsız? Bir neçə günün oziyyətinə dözməyib, qaçmaq istəyirsən, budur Dadaş gəlir.

Qulamın camı daha bərk uyuşdu... "Dadaş gəlir" sözü onun başına bir daş kimi düşdü. Sanki körpö bir quzunun üstünə böyük bir əjdaha ağzını açıb gəlirdi.

– Yox, sədr, daha mən fermaya getməyəcəyəm, yox, qəti getməyəcəyəm. O ferma, o da sən, kimə istəyirsən töhvil ver.

– Yaxşı, yaxşı, uşaqlıq eləmo. Dadaş gəlsin, sonra özünüz bilin, – deyər sədr, Qulama sözünü qurtardığını bildirmək üçün üzünü Sünbülə tərəf tutdu:

– Sünbül bacı, bizə görə qulhuq, – dedi, – belə əziyyət çəkib gəlməkdə, xeyir ola?

– Xeyr ölməmiş nə var, – deyər cavab verən Sünbül qumral göz-lərini dolandırıb hesabdarın stoluna tərəf qalxdı.

– Məmiş qardaşla bir az işim var.

– İndi gələr, – deyər Bəhmən pəncərədən bayıra baxdı, sonra gözünü stolun üstündəki kağızlara zilləyib, başını qaldırmadan Sünbüldən soruşdu:

– Sünbül bacı, siz düşüncəli adamsınız, bu Dadaşın atdan yıxılma-ğınan, yaralanmağından aqlınız nə kəsir? Heydər belə iş eləyormi?

Sünbül də hələ bu bir aydan bəri həll eləyib qurtara bilmədiyini məsələ haqqında qəti bir fikir deyər bilmirdi. O, Maral əhvalatından xəbərdar idi. Ancaq onu da bilirdi ki, övvələ, Heydər bu məsələni eşitməyib, ikinci, bilsə də, görək elə iş görməsin. Üçüncü, adamı öldürmək istəyən onu yarımcıan eləyib kəndə gətirməzdi ki, sonra da durub üzünə dirənsin!

– Mənə elə gəlir ki, Dadaşın başı özündə deyil, gözloyok düzəlsin, bir ağıllı-başlı danışsın görək bu necə işdir. Nahaqdan qarantıq yerdə nə kösüb bulayaq?

Bu ara Qulam, "onu heç gəlməsin, yolu yumrulsun" – deyər ürəyindən keçirirdi.

Sədr səhbəti davam etdirmək istərkən, hesabdar içəri daxil oldu, qar basmış çəməyini qaldırdı, onun xırda gözləri qara düşdüyü üçün bir müddət heç kəsi görmədi, cüco gözü kimi balaca gözlerini qıyıb, ətrafa baxa-baxa qaldı.

Sədr:

– Buyurun. Sünbül bacı, nə lazımdırsa, Məmiş düzəltsin!

Sünbül yenə də özünə məxsus bir təmkinlə dilləndi:

– Anbara gəlmişdim, taxılı alım. – O, günahkar kimi başını aşağı saldı, – Elə çoxdan gəlib haqq-hesaba baxıb bölünmüş məhsulu aparayırdım...

– Zorər yoxdur, – deyər sədr ağırlaşdığına görə onun gec gəlmə-sini üzürlü saydı. – Siz qor çəkin, mən uşaqlara deyərəm, məhsulu aralarla yığıb sizə gətirələr.

– Çox sağ olun, Bəhmən qardaş, – deyər razılığını bildirən Sünbül üzünü Məmişə tərəf tutaraq:

– Məmiş qardaş, bir Dadaşın haqq-hesabına baxın, deyəsən düz yazılmayıb, yəqin yaddan çıxıb, horçond heç haqq-hesabına qarış-mağa icazə vermür, – deyib gülməsündü.

Hesabdar Məmiş başını aşağı oyib boynunu uzadaraq çəməyini altından Sünbülə tərəf təəccüblə baxdı:

– Necə, düz yazılmayıb? Ola bilməz, əlimi kəsərəm, – deyib södrün yanında özünü çəkdi, – oğor bir don taxıl, ya bir çəpək pul o yan-bu yan olsa. Nə varsa odur, – hesabdar narazı halda mızıldandı. O belə sözlərin södrün yanında danışılmasını sevməzdi. Məmiş məbahisədə qalib gələndə elini quru düşünür: "Mono Vəlixanov deyərler, mənəm də nə qələmimdən, nə də çötkömdən çət də yayına bilməz", – deyər.

O, narazı halda soruşdu:

– Nəyi düz yazılmayıb?

– Aldığı avanslar, Məmiş qardaş.

Bu sözlər bayaqdan bəri ayaq üstə duran Qulamı dəhşətə saldı. O, tir-tir əsdi.

Məmiş dinor-dinmoz Qulam kökələdi:

– Son kişinin işinə qarışma, Sünbül, – dedi. – Özü bu gün-sabah gələr, haqq-hesabım da çəkər.

Sünbül rəngi qaçmış Qulama baxıb:

– Mən də bilsəm pis olmaz, – dedi. – Bütün arvadlar orlərinin gətirdikləri pulların, allı-güllü paltarların, bozoklərin hansı pulla, hansı qazancla alındığını bilsələr, onda heç bezi para kişi yolunu aza bilməz. Özü burada da olsa, mən gəlib öyrənəcəkdim.

Məmiş də Qulamın sözüünə qüvvət verdi, o södrün yanında pərt olmaq, etibardan düşmək istəmirdi.

– Qulam doğru deyir, – dedi, – hor kos öz hesabını daha yaxşı bilər. Elə deyilmi, yoldaş Bəhmən?

Hələ Bəhmən dillənmiş Sünbül təkid etdi.

– Xeyr, – dedi, – mən bilməliyəm, almağına etirəz etmirəm, gəlib özü alsın, ancaq mən bir ailə üzvü kimi bilməliyəm.

Ələcsiz qalan Məmiş şəxsi hesab kitabını götürüb qoltuğuna vurdu vo ayağa qalxdı:

– Gədək, – dedi, – anbara. Bu təhtəhsəb kitabı, o da bölgü cədvəli, yerindəcə yoxlayaq.

Sünbül chüyatla qalxdı. Məmişlə birlikdə anbara yollandı. Qulam özünü itirmiş halda:

– Amandır, oşi, qoyma Sünbül gedib yoxlasın, rüsvay olacağıq, qoyma!

Bəhmən Qulamın sərsəm danışığına heç bir mona verə bilmirdi. O iti, lakin qeyri-müəyyən bir baxışla Qulamı süzüb:

– Nə rüsvayçılıqdır, öz yoldaşının haqq-hesabını yoxlayır, bundan sənə nə? – dedi.

Qulam yaz günü köpürüb qijilti ilə gələn, qabağalınmaz bir sele düşən, ancaq olını atmağa bir şey tapmayan bir adam kimi foryadla dilləndi:

– Tək mon yox. Dadaş da, son do, hamımız rüsvay olacağıq, qoyma bu arvad Dadaşın hesabına qarışsın. Dadaş özü mənə dedi ki, çalış Sünbül monim haqq-hesabına qarışmasın, yoxsa hər şeyin üstünü açıb biabırçılıq edər...

Bəhmən mühüm bir məsələnin Dadaşın haqq-hesabı ilə bağlı olduğunu başa düşdü. özünü itirmiş Qulamdan hər şeyi ətraflı öyrənmək üçün ustalıqla sözə başladı:

– Yaxşı, Qulam. Axı Sünbül haqq-hesabı yoxlamaqla o işin üstünü neco açə bilər?

– İşin canı buradadır. ay Bəhmən qağa, bir onları geri çağır...

Bəhmən hər bir şeyi bilirmiş kimi təmkin və soyuqqanlılıq göstərərək soruşdu:

– Ə, bir özündən getmə, mənə başa sal görüm, bu yoxlamanın nə dəxli var axı?

Boğazı tutulmuş çobanın iri gövdəsi gün qabağında qalınış alça tək bürülmüşdü. O, isti peçin yanında, saçaqlı yapıncının içində çovğuna düşmüş kimi əsirdi:

– Oşi, – dedi, – Dadaş evə nə gətirsə, Sünbül sorğu-sual edir: “Haradan aldın, qiyməti neçədir, bəs bu qəder pulu sənə kim verdi, bəs o nədir, bəs bu nədir”. Daha sonda nə gizlətmək, sənə icazənlə öyrə-əskiyyə düzəltmək üçün bir neçə erkək satıb də, özün məndən yaxşı bilirsən. Artıq-urtuğundan özünə paltar, şey-şüy alıb...

Bəhmən, böyük bir siri kəşf etməyə başlayan adam kimi son dəroəcə dərindən hər həyəcanla dinləyir, güclü özünü saxlayırdı.

– Sünbülə bildirməmək üçün, – deyə Qulam davam edirdi, – deyin ki, kolxozdan avans götürmüşəm, indi yoxlasaq avans alma-dığını bilib çəkəcək məhşər ayağına.

Eşitdiyi sözlərdən, açılan cinayətdən dohşətə gələn Bəhmən içəridən üfürülmüş kimi şişib gərilir, partlamağa gəlirdi. Lakin işi ətraflı öyrənmək lazım idi. O, Qulamı arxayın salmaq üçün:

– Qorxma, – dedi, – Sünbülə mən özüm danışıram. Mənim sözümdən çıxmaz. Bir de görüm neçə erkək satmışsınız?

Qulam güclü dilləndi:

– Vallah, Bəhmən qağa, satmışsınız deyəndə, mən nə qədər çalışdım mümkün olmadı. Dadaş dedi ki, Bəhmən tapşırıb, daha olacağım kəsildi. Bir iyirmi yeddininə satdı. Sonra daha qoymadım. Düzü, qorxdum, gördüm söz-sov çıxır. Heydər quzuları da tanıyır. Yaxşı ki, özgosinə yox, sənəin özünə yazıb verdi. “Fılan-fılan koro erkək qoyunun içində yoxdur”, özgo adam olsaydı, indi dərinədən yoxlatdırıb evimizi yıxardı.

Bəhmən mahir bir müstəntiq kimi öz soyuqqanlılığını saxlayıb:

– Elə iyirmi yeddico baş erkək satılıb?

– İyirmi yeddi baş. Bir do... – deyə çoban aramla danışdı. – Bir də yaylaqda doğulmuş iyirmi dörd quzuya doğum aktı yazmadı, vossalam.

– Elo bucuğaz? – deyə çox yüngül bir şeymiş kimi Bəhmən guya ohomiyət vermədən soruşdu: – Bəs quzular neco oldu?

– Quzuları toğluya, toğlunun irisindən də erkəyo qatdı. Onların əvozinə 24 erkək satdı ki, Bəhmən qağaya bir ol xorçliyi lazımdır...

– Dadaş sənə dedi ki, pulu mənə verib?

Qulam burada daha da bork qızarıb pörtdü:

– İndi işin nə üzlü olduğunu bildinmi? Di qoyma Sünbül yoxlasın. Bəhmən daha dəzo bilməyib həvllə ayağa qalxdı, sağ olını yumruqlayıb stolun üstünə elə çırpdı ki, stolüstü qalın şüşə çilik-çilik oldu.

– Xain, – dedi, – baxarq!

Qulam yerindən dik atılaraq:

– Məndən qorxma, – dedi, – ağzımdan çıxmaz...

Bəhmən iri addımlarla yeriyib, qapıdan çıxdı və anbara yollandı.

Bu il Maral daha da gözəlləşmiş, daha da təravotləşmişdi. Boy atıb canlanmış, bir neçə ayın müddətində oəmelli-başlı döyüşmüşdi. Çin-çin qıvrım zil qara saçlarının hər biri qol yoğunluğunda olub, enli kürəyindən sallanaraq toqqaya qədər uzanırdı. Olduqca qoşəng ağ yanaqlarında çox zərif bir kimi görünən inco çad damarları onun sifətinə çəhrayılıq verirdi. Qaynar qara gözləri, uzun six kirpikləri və qələm kimi qara qaşları ona xüsusi bir gözəllik verirdi.

Son zamanlarda Heydər də fermaya tez-tez gəlir, gül kimi açılan Marala baş çəkir, onunla oylənirdi. İlələlik Heydər yazı qədr, zərif-yunlu qoşun ferması təşkil olununcaya kimi kolxozun təsərrüfat işində çalışırdı. Qışın araya düşməsilə əlaqədar olaraq iş azalmış, Heydər in boş vaxtı çoxalmışdı. Hər bir görüş zamanı Maral ona daha gözəl görünür, məhəbbətini daha da artırır.

Gözəl Heydər in iri sağlam bədəninə, onun enli kürəyino, pəhləvan qollarına, həmişə sevinclə parlayan güllər qara gözlörino, dolu və yaraşıqlı sifətinə, qara nazik bıqlarına baxdıqca fərohlönib sevinirdi.

Maral kənddə, qonşu kolxozlarda olan toylardan tez-tez söhbət salar, uzun-uzadı danışırdı.

Heydər də toya hazırlaşdığını bildirir, öz ata-anasının toy üçün hazırladıqları şeylər barədə Marala məlumat verirdi. Daha nə almaq lazım olduğu haqqında məsləhətləşirdi...

Yaydan bəri hər dəfə Maralın tələsmosini gören, bözə onun təkidini eşidən Heydər, buna məhəbbətdən başqa bir məna verə bilmirdi...

Maral, Dadaşın ona qarşı olan münasibətini Heydərə demmişdi. Mənasız sözü deməyi lazım da bilməmişdi. Bu söz fərma işçiləri arasında az-çox danışılmış, hətta kəndə də gələn çatmış, bəzi para pıç-pıç danışığa da səbəb olmuşdu. Lakin tezliklə bunu gah yalan zənn etmişlər, gah da elə işin mümkün olmayacağına inanıb Dadaşın axmaqlamasına əhəmiyyət verməmişdilər. Bu söz qova düşmüş qığılcım kimi oyalanmış, sonra isə havası yerə qalib qaralmışdı. Dadaş şər atıb: "Heydər au ürküdüb moni yıxdırdı, daşla başıma vurdu, öldürmək istəyirdi..." – deyə müstəntiq yanında Heydər in üzünə durduqdan sonra belə, Heydər böhtandan sarsılmışdısa da,

Maralla görüşdüyü zaman hamısını unutmuş, Marala ürok verməmişdi: "Qorxma, Maral, nəhaq ayaqların, ancaq yerimoz!"

Lakin müstəntiqin bugünkü istintaqından. Dadaşın onunla üzleşməsinə sonra, sanki Heydər in gözlörino qan dammışdı. Qulamın şahidliyi və Dadaşın dəlilləri osasında, hətta müstəntiq Heydər in həbsə alınması haqqında qərar çıxarıb, prokurordan icazə istəmişdi. Prokuror, Heydər in həbs edilməsinə icazə verməyib zəminlə məhkəməyə qədər buraxılması haqqında göstəriş vermişdi.

Heydər rayon mərkəzindən birbaşa fərmaya yola düşdü. Dadaşın son sündən sonra Heydər i dohşət götürmüşdü:

"Vətəndaş müstəntiq, Heydər moni ona görö öldürmək istəyirdi ki, monim sevdiiyim Maralı özü alsın".

Müstəntiq aram-aram sual vermişdi:

– Bəs siz evli deyilsinizmi, vətəndaş Dadaş?

– Çoxdandır arvadımla yaşamaq istəmirom, onu boşayacağıam.

– Arvadınızı nə üçün boşamaq istəyirsiniz?

– Xasiyyətimiz tutmur, vətəndaş müstəntiq.

– Bəs holo arvadı boşamamış necə sevimisiniz?

– Qız özü moni sevməyə başlayıb, – demişdi.

Bu zaman Heydər özüni saxlaya bilməyib yerindən qışqırmışdı:

– Gözünün içino qədər yalan deyirson, utanmaz!

Müstəntiq onu sakitləşdirib, danışmağa məcbur etmişdi.

Gödkoboy, seyrok çopuru olan müstəntiq sarımtıl qaşlarını çatıb qonur gözləri ilə Dadaşı süzörək soruşmuşdu:

– Maral Türbəndə qızının sizi sevmosini nə ilə sübut edə bilər-siniz?

– Əgər moni sevməso, aldığım paltarlığı tikib geyməzdi.

– Deməli, siz Marala paltarlıq almınsınız, o da tikib geyib, eləmi? – deyə müstəntiq Dadaşın dediklərini dindirmə protokoluna yazı-yaza soruşmuşdu.

– Elədir, bəli.

– Maral Türbəndə qızı bunları təsdiq edirmi, vətəndaş Dadaş?

– Necə yəni təsdiq eləmoz, oynino geydiyi butalı krepeşini dəna bilməz ki...

Heydər yolla irəlilodükco eşitdiyi sorğu-sualları beynində təkrər edir, gah inanır, gah doğruluğuna şübhəlönirdi. Butalı krepeşin paltarında daha gözəl görünən Maralı gözlörinin qabağına götürür, indi Maral o paltarın içərisində onun gözünə bir şeytan kimi görünürdü.

“Doğrudanmı Maral Dadaşa meyil göstərir? Doğrudanmı ayındokı butalı krepdəşini Dadaş alıb? Bos nə üçün məndən ol çəkmir? Bəlkə Dadaş Marala da bəhyan deyir?” Heydər bu düşüncələr içərisində irəliləyirdi. O, fərmanə tez çatmaq üçün daha cold və iri addımlarla gedirdisə, clə bil yol uzanıb, tükənmoz olurdu.

Maral da yeni xəbəri Heydərə caldırmaq üçün tələsir, tez-tez rayonda gələn yola tərəf boylanır, qayıdır, hər bir dəqiqə onun üçün bir gün qədər uzun keçirdi. O, yenə də on çox sevdiyi güllü krepdəşin paltarı geymiş, sığallanıb düzəlmişdi. Sevən qızlara moxsus bir ürək döyüntüsü ilə Heydərini intizarını çəkirdi.

Qonşu kəndli Cümşüd kişinin sözləri onu arxayınlaşdırmışdısa da, ürəyi intizar və nigarancılıqla döyünür, Heydərini gec gəlməsinə görə çox danıxırdı...

Heydər duruxdu. O, fərmanın yanından düz ötüb-keçmək, Maralla danışmamaq istədi. Amma ürəyi ilə bacarmadı, ayaq saxladı, onu çəkən bir qüvvənin təsirli fərmaya yönəldi.

Maral, Heydəri bəlkə də indiyə qədər belə qaşqabaqlı, hirsli görməmişdi. Heydər clə bil buz kimi soyumuş, onun məhrəbən gözləri qızarmış, gülüş sifəti tutulub bozarmışdı. Qışın saxtalı soyuğunda dize qədər çıxan qalın qarı yara-gəldiyi və ağır, üzəü düşüncələr içində qovrulub yandığı üçün başından tüstü çıxırdı.

Bir müddət nə o Maralı, nə də Maral onu dindirə bildi. Heydər haradana başlamaq haqqında düşünür, Maral isə Heydərini belə payız səməsi kimi tutulmasının səbəbini özlüyündə aydınlaşdırmaq istəyirdi.

Həqiqətən bu müddət ərzində gedən istintaqın heç birində Heydər bu qədər sarsılmamış, Dadaşın sərəmələməsinə clə dərindən əhəmiyyət verməmişdi. Çünki onun “Məni Heydər öldürmək istəyirdi” fikrini sübut etməyə heç bir əsası yox idi. Dadaş dafələrlə göstərmişdi ki, məni Heydər ona görə öldürmək istəyir ki, onu fərmandan qovmuşam. Ancaq bunu heç kəs təsdiq etməirdi. Deyirdi ki, Heydər mənlə düşmən olmasaydı, məndən material verməzdi. Bu, adam ölümü üçün əsas deyildi.

Lakin Maral haqqında olan bugünkü söz hom Heydərini mənləyini, hissəliyətini sarsıtmış, hom da müstəntiq xeyli inandırılmışdı.

Sükutu Maral pozdu. O, yənaq qaşlarını çatıb qayğılı bir görkəm aldı. Həmişə məhəbbət ifadə edən, indi isə kodər, intizar və qayğı bildirən bir səsle dilləndi:

– Bugünkü danışıq necə keçdi, Heydər? Dadaşın ağı başına gəlirmi?

Heydər, Maralı sənayətçi bir nəzərlə topodan-dırmağa qədər süzdü, butalı krepdəşin paltarının varlığını və iradəsinə sarsıtdı. O, narazılıq və toəssüf bildiren bir ifadə ilə:

– Niyə, pis keçmədi, kişi ona düşmən olduğumu tutarlı dəlillərlə sübut elədi.

Maralın qayğı çoxon ürəyi sanki görüldü, onun bütün bədənindən soyuq, otürpordici bir qorxu rəşəsi keçdi, gözəlönilməz ağır xəbərdən özünü itirib duruxdu. Onun sifəti ovvol gülümsər kimi oldu, sonra isə buludlu hava tok tutuldu:

– Nəyi sübut elədi, Heydər, nə danışırsan? – deyə yazıq və yalvarıcı bir səsle soruşdu.

Heydər çox sakit və hər şeyə ömin olan bir adam kimi cavab verdi:

– Sonun onun sevdiyini, buna görə də mənim düşmənçiliyimi...

Maral bu cavabı eşidərkən gülümsündü. O, bu sözləri hom gülünc, hom də kinayəli bir zərəfat kimi qəbul etdi. Ona clə goldi ki, Heydər haradansa Dadaşın köhnə sayıqlamalarını eşidib, onu mozommot cləmək istəyir. Buna görə Maral yenə də osil mətləb barəsində sual verdi:

– Eh, ay Heydər, zərəfatı burax, holo bir düzünü də görüm, danışıq necə keçdi?

Heydərini tutulmuş sifəti daha artıq ciddişir, iti və qaynar baxışlı qara gözləri zilləndiyi nöqtədən ayrıldırdı.

– Mən düzünü dedim, səhən müstəntiq kəndə gələcək, oyoroskiyini də sən düzəldərsən, – deyə Heydər çöpəki baxışlarla Maralı süzdü.

Heydərini bu zohmlı və çox ciddi baxışı Maralı düşündürməyə bilməzdi. Maral sarsıldı. O, yalvarmaqla tələb etmək arasında olan bir vəziyyət aldı. Boz şinelin otəklərini bükəməyə altına qoyaraq, məhsul dəyosinin ortasında, gürhəgər yanan demir peçin böyründə oturan Heydərini dizini oli ilə torpədərkə dilləndi:

– Dədəklərini heç başa düşməmə, bir açıq danışıq görüm!

Heydər dişlərini qıcayıb, toəssüf deyil, bolka da hirs və qəzəb ifadə edən bir qaydadə dərindən köksünü ötürdü. Sözü uzatmayıb, müstəntiq qarşısında olan əhvalatı açıq söylədi. Dəyosun bu sözləri eşidərkən Heydərə Maral qədər təsir etməmişdi. Qollatən bütün

varlığı od tutmuş və özünü itirmiş adam vəziyyətini alan Maral. gah yalvarıb and içmək, gah əynindəki paltarı parçalayıb oda atmaq, gah da birbaşə rayona qaçıb, oradaca Dadaş didib-dağıtmaq istəyirdi. O dilənsə bilmir, qəhərindən boğulurdu. O qışqırmaq, fermada no qədər adam varsa, buraya töküüb şahid çəkmək istəyirdi. Ancaq hacanırdı. O heç vaxt ağılına belə bir şey gətirməzdi. Qız homişo düşündü: "Yaxşı ki, Dadaşın axmaqlamasını Heydərə demədim, qanqaralıqları, bəlkə do dava-dalaş baş verərdi, özü mirlədimirdədi, sosini kəsdı. Yel qayadan no aparar!?" İndi iso ona ele gəlirdi ki, böyük və keçilməsi çətin olan bir günah işləmişdi. O, dərindən gələndə kövrəklik bildirən bir səsle soruşdu:

– Sən bu böhtanlara inandınımı. Heydər?

Ağır xəyal yükünün altında mum kimi yastılan Heydər:

– Mən inanmadım, Maral, – deyə təəssüflə dilləndi. – Ancaq əşyayı-dəlil inanmağa məcbur edir, – deyib baş barmacağı ilə Maralın əynindəki güllü dona işarə etdi.

– Əşyayı-dəlil nədir?

– Əynindəki göz qamaşdıran gül-gül, par-par don.

Maral, indi-indi özünə gəlmiş kimi nəfəsini dorib, quş kimi çırpınan ürəyini sakitləşdirməyə çalışdı. Dadaşın ona qarşı olan münasibətini və hansı məqsədlə açıb demədiyini, sadəcə olaraq əhəmiyyət vermədiyini söylədikdən sonra:

– Meydanbazardan iki parça alıb gətirmişdi. İkisi do bir topdan,

– deyə krepdəsin əhvalatını aramı-aramı nağıl elədi, – özü hamiya üz tutdu ki, xoşuma gəldi, iki parça almışam, kim istəyir götürsün, pulunu versin. Fərra işçilərinin hamısı bilir, – deyə Maral bütün ətrafı göstərmiş kimi hər iki əlini qaldırıb yardımçı şəkildə tövlədi, – bax, yavanlıq beccərəm yoldaşların: Qızıyetər xala, Sonəm bacı yaxşı bilirlər, mən dili qurmuşam da onu insan bilib dedim, indi ki sənə lazım deyil, ver mənə, bölgədə pulunu verərəm. Kül onun sarsaq başına.

Hər bir sözə, hər bir ifadəyə çox dərindən fikir verən, gözllərini qıyıb diqqətdə qulaq asan Heydər, Maralın sözünü kəsdi:

– Pulunu verməsənmi?

– Pulunu hələ verməmişəm.

– Əgər doğrudan da sən deyənin kimisə, bəs niyə indiyə qədər pulunu verməmişən?

Maral heç də çətinlik çəkmədən:

– O yaralınıb xostoxanaya gedənə qədər bölgü olmamışdı, indi do ki holo gəlib buraya çıxmayıb, – dedi.

Heydər Maralın həqiqətən çox sevirdi. O, cəməlikdəki çiçəklər, bağlarla açılmış otliri güllörlər, dağların qoynundan qaynayıb çağlayan dumagözülü bulaqlarla, qoyunun içində, anasının yanında bəslənib böyün körpə omliklə, hətta nə qədər gözəl qız görse, onunla Maralı müəyisə edər, Marala üstünlük verərdi. O, Vaqifin qoşmalarını, aşıq mahnılarını oxuyarkən çox zaman toriflon sonomlorin, porilorin, gözöllerin adlarının yerində Maral sözünü qoyardı:

Olşalar yüz molok, yüz huri-qılman,
Yüz minə gordonlı, zülfü pərişan,
Yüz lələ yanaqlı, ləbləri morcan,
Könül dönmoz sənədən kimsəyə, Maral!

Aşıqın moşuqə olan böyük möhəbbətini, ürək çırpıntılarını ifadə edən bir qozol özborlayəndə yazan şairin əvəzində öz adını deyib oxuyardı. Adətən çəbanlar gözöl ney çalmaqda moşur olurlar, ancaq Heydər bir do şəri, qozoli, mahnını sevər, özünə moxsos mələhotli səsle oxuyardı. Hər hansı yeni bir mahnını seçidən kimi öyrənər, əvvəlcə zümzümə edər, sonra da zilo çəkərdi. Lakin Maralla danışanda sanki bildikləri hamısı yadından çıxardı. Ya da o, Maralın şirin danışığına qulaq asnağı çox sevdiyi üçün özü artıq danışmazdı.

Heydər homişo saf və tozib bir möhəbbətlə döyünən incə ürəyində indi koskin bir sızılı, bir gəynortı vardı. Heydər ömründə hələ ağır doqıqolər keçirməmişdi. O, noinki tokco bir kənddə, bir kolxozda, hətta bir mahalda öz sonotilə moşur olan dülğor Zamannın ən istəkli övladı olmuş, tok bacısı ilə birlikdə, necə deyərlik, yağı içində böyrək kimi bəslənib böyümüş, orta məktəbdə yaxşı oxumuş, fermada işlədiyi müddət ərzində toriflonmuşdi. Həyatında heç bir korluğu olmamış, Maralın səvmoyə başladığı gündən ömrünün ən gözöl çağları da başlanmışdı. İndi iso, bütün o sevinclər, o ürək döyüntüləri çarpaşq bir şübhə ilə qarışib anlaşılmaz olmuşdu.

Heydər yenə gözllərini zillədiyi nöqtədən ayırmamışdısa da, sanki sifətindəki ciddilik get-gədə çökür, onun yerində iso bir kədər olaməti görünməyə başlayırdı. O, başını qaldırıb Marala baxdı. Qozobdon yanən və qan daman gözllərin iti baxışları, indi sanki anasını itirmiş və boynunu bükmüş bir körpə quzu baxışlarına oxşayırdı.

– Bilirsən, Maral, – o, qayğılı bir tövrlə dilləndi. – Biz bir-birimizi sevəndə heç kəs bizi məcbur etməmişdi. Deməli, cəbrən yox, könüllü sevimmişik. İndi də məni istəməsin ixtiyar özünüdür. Səni heç kəs məcbur edə bilməz, – deyib qızı sınaqçı bir nəzərlə süzdü.

O, əlini qaldırıb Heydərən sözünü kəsdi:

– Sən bilirsən ki, mənim boş-boş danışılardan heç xoşum gəlməz, – deyə bəzarmış və incimmiş halda onu danlamağa başladı.

– Sözlən var, söz danış, mən aləmin içində onun abırını otuyinə büküm, sən də bax.

Heydər nəzərlərini sort bir baxışla Maralın gözlərinin içinə zillədi:

– Kişinin allı-güllü paltarını geyəndən sonra??

– Sən məni təhqir etmə, Heydər, – deyə Maral doluxsundu, onun cəhrayı sifəti alışıb-yandı, əl yaylıqına büküdü yə pulu çıxarıb sikkələdi. – budur, bir aydır gözdürürəm, yolu yuxurmuş qəlib çıxırdır verəm. adam adama borclu olanda onu bir bəzəyə-zadə qoymaz ki? Bir də bu işlərin bütün təqsiri sənədir, – deyə Maral utana-utana davam edirdi. – Neçə dəfə dedim ki, apar qoy evində, sonra çıx hara istəyirsən get. Elə bildin gələndə ev-əşiyini yeyib dağıdacağam. – O qəhərləndi, yaşla dolun gözlərini yeri dikdi.

Özünün də günahkar olduğunu təsdiq edən Heydər, Maralın bu səmimi qəhəri önündə yumşaldı, başını aşağı saldı. Daha heç bir söz demədən, ayağa qalxıb dənədən çıxdı. Tutulmuş Maral çətdiyi yeni xəbəri, Cümşüd kişinin dediklərini belə Heydərə bildirməyi unudu. O, Heydərən ona inanıb-inanmadığını, razı və ya narazı gəldiyini də düzgün müəyyən edə bilmədi.

Günəşin iltiq nəfəsi, yerdə bərkimmiş qarın buz sinəsinə toxunduqca qar göz-göz olurdu. Ağacların, kolların üstündə donmuş buzların donu açılıb yeri töküldükcə xəfif bir piçiltini andırırdı. Güneylərdə tala-tala yer açılır, qarlı yuyulmuş çınqıl daşlar gün altında şüşə qırıntıları kimi parıldayırdı. Neçə gündən bəri davam edən çovğun tamamilə kosmuşdı, indi isə zəif bir sazaq əsirdi.

Çovğun müddətində tapandan bayıra çıxma bilməyən qoyunlar, bu gün dartınıb, gəməşə-gəməşə durna kimi qatarlaşıb gözləri qamaşamaqca güneyə doğru çökürdü.

Başını qaldırıb adamların üzünə baxa bilməyən Qulam, hərdən altı dodağını üst dişlərinə söykəyib fit verir, öləndəki çəməli yeri döyərək qoyunları istənilən səmərəyə yönəldirdi. Heydər alıcı gözlərini sürünün içərisində gözdürür, hərdən əlini uzadıb deyirdi:

– Bax, o sarı koro toğlu tozodur, o, qara obrəş do sürüyə toza qoşulub.

Yoxlama komissiyası Heydərən göstərdiyi qoyunları tutub baxır, yaşını müəyyən edirdi. Ancaq bir məsələ Heydərə öz fikrini sübut etməyə imkan vermirdi: qoyunların hamısı damğalı idi.

Kolxozun qoyunları ilin əvvəlində ayrılmış komissiya vasitəsilə damğalanır, damğa isə yalnız kolxozun kassasında saxlanılırdı.

Əgər Dadaş bu qoyunları alıb yenidən sürüyə qoşmuşdusa, bəs bu damğa haradandır?!

Cavab vənək çox çətin idi...

– Ələcsiz qalan Heydər, yəno də sürüyə göz gözdürüb soruşdu:

– Qulam, sarı koro, qumral küre, qara topol erkəklər hansı?

O, Qaraman dağında sənə göstərdiyim və tapşırıdığım öyəclər?

Qulam udqunub gözünü döydü. Dadaş irəlivi soxulub ollorinin ikisini də sağ tərəfdəki sürüyə üzəndi. Uzaqaraq:

– Odey, hamısı sürünün içində, – dedi, – burada yüz sarı koro, qara topol var, deyərsən sözlən qurtarıb? Düşmənciliyini elədin, bir şey çıxmadı, indi də gündə bir yalan material yazıb camaatın vaxtını alırsan. Sürünü qışın bu zalhəzəldə çıxarıb tökmüsən çovğunun qabağına, bu gündən daha mən hər yoco molumat verib bu soyuğa düşmüş min-min qoyunu öhdəmə götürməyəcəyəm, sənəin moq-sədin aydındır, düşmənciliyindən, paxıllığından düşsün kolxozun canına. – O, get-gədo susini ucaldır, ölkəm bir sələ danışırdı. – Dadaşın müdir olduğu güzünə niyə ox olub batır, balam. Sənəin kimi qoyunun yununu tarac ələyib gündə bir naxışlı corab toxutdurmamışam, hər gün Quyışqıranın daşlı güncüyünə yığib qırmamışam, gəco-gündüz olloşib salamat sürü saxlamışam, bir çəpişin də burnu qanamayıb, paxıllığın tutur? İndi bu böhtançı maddosini də nalla-yarlar küreyinə, ilim-ilim itorsən, onda görörsən ki, atı ürkdüb Dadaş yıxmaq, onu öldürmək istəmə, onu böhtan atmaq no imiş?!

Heydər məvətəl qalmışdı. O, ağ bir cinayəti sübut edə bilmədiyini üçün hirsindən dil-dodağını çəynüyürdü. Qoyunların damğalı olması onu yaman şübhəyə salmışdı. O, Dadaş gözəlilməz bir sual verdi:

– Bu il heç sürüdən xostolonon, qurd dağıdan heyvan olmayıb ki?!

Dadaş sarıqlı başını töpədid:

– Bir baş da, elə ona görə də bozi adamın paxıl qarını yırtılır da.

Heydər işıq yolu tapmış kimi sevindi. O, kənarında durub, çəmənin dəstəsinə qoyduğu yumruğına çənəsinə söykəyən Qulama müraciət etdi:

– Qulam ağ ərəkəc hanı?

Qulam başını qaldırmadan, bəlkə də qeyri-iradi cavab verdi:

– Çarıqqayya ilə birlikdə ıldırım vurdu.

Qulamın ağzından çıxan bu söz Dadaşın başında Çarıqqayya düşən ıldırım kimi partladı.

Heydər tələbedici bir səsle:

– Ağ ərəkəcin ölüm aktı hamı, yoldaş müdir?

O hələ bu suala cavab bilməmiş ikinci sualı verdi:

– Bəs həmin çovğun gecəsi canavar yeyən iki qoyun barəsində nə deyirsiniz?!

Dadaşın rəngi bir neçə dəfə tutulub açıldıqdan sonra, suallara cavab vermək ovəzinə çıxır-bağır salmağa başladı:

– Ə, mənə düşmənciliyin var idi, öz canıma qəsd edənin bəs deyil, daha fərmanın işini niyə çömçə kimi qarışdırırsan, balam? Ay camaat, ay yoldaş qəmisəy, xahiş edirəm, bu böhtanları da nəzərə alasınız. Yoldaş silisçi, xahiş edirəm bir klivit maddəsi də qoyasınız belinə...

Bu zaman başqa məsələlərdən o qədər də xəbəri olmayan qoca çoban Əmralı kişi irəli çərçiyib özünü komissiya üzvlərinə tutdu, ağ tükləri mor gözlərinin üstünə tökülmüş qaşlarını çataaraq, şiş ot təyasına bənəzəyən qara saçaqlı papağını ölinin arxası ilə geriyyə itələyib gur səsle dilləndi:

– Ərkək satılıb-satılmayıb, o barədə bir söz deyə bilmərəm. Özünü bilən yaxşıdır. Ancaq ki, yoldaş Heydər, canavar yeyən qoyunlar barəsində, – o hər cümləni dedikə nəfəsini dərib, dilini irəliyə verib, qabaq dişlərinin dibinə söykənir, sürtünərək keçən hava bir fısqılı əmələ gətirirdi. Sanki sulu xörək içirdi. – Bir də ıldırım vuran ərəkəc barəsində nəhaq danışır...

Dadaş, Əmralı kişidən belə cavab gözləmədi. Çünki bir neçə dəfə o da eyham vurub demişdi: "Ay uşaq, bu dağ günündə erkəklər kökəlib yekəlmək ovəzinə, lap toğluya dönüblər. Bu nə sirdirdi, başım çıxırmır?"

İndi isə Heydərən üzünə dururdu. Buna görə də Dadaşın qırışığı və qurumuş boğazı açıldı, gülümsünüb yaltaq bir görkəm aldı:

– Danış, Əmralı əmi, əlli ilin çobanısan, bu böhtanın bir tərəfi də sənə toxunur. Öz imanla düzünü de.

Əmralı kişi yenə nəfəsini dərib davam edirdi:

– Nəhaq yaxşı deyil, həmin qoyunları canavar yeyəndə, erkəci ıldırım vuranda yazıq Dadaş heç fərmada yox idi. O, Meydanbazara

getmişdi... – Bu sözləri deyəndə clə bil Əmralı iri və qüvvətli əlini qaldırıb, özünü unutmuş Dadaşın boynunun ardına clə bir yumruq vurdu ki, onun dişləri şaqıqldayıb kilidləşdi. Müstəntiq dərhal kişinin üstünü aldı:

– Deməli, vətəndaş Əmralı, siz də təsdiq edərsiniz ki, Qaraman dağındakı çovğun zamanı iki qoyunu canavar aparmış və erkəci də ıldırım vurmuşdur, cləmi?

Əmralı təsdiq olamotı olaraq başını silkələdi:

– Hə, başına dönüm, ancaq Dadaş orada olmayıb.

Müstəntiq üzünü Dadaşa tutdu:

– Əmralı Nəcəfəli oğlunun dedikləri düzdürmü?

Dadaş başını aşağı salıb dilləndi:

– Əmralı kişi doğru deyir, mən o çovğun gecəsi fərmada olmamışam.

– Bəs heyvanların tələf olması barədə nə deyirsiniz?

Dadaş udqundu:

– Xəbərim yoxdur, mənə heç bir söz deməyiblər.

Müstəntiq kənardə dayanan Qulamı yanına çağırır:

– Çovğun zamanı neçə heyvan tələf olub? – deyə soruşdu.

Qulam solmuş gözlərini Dadaşa zillədi. Sanki bu baxışlar Dadaşdan nicət istəyirdi.

Dadaş, Qulamın üzünə baxmadan, papiros qutusunu çıxarıb içəri-sindən bir dəne "Kazbek" götürdü, gilizini üfürüb damağına aldı və yandıran tüstüləməyə başladı. Bu zaman Qulamın ovəzinə fərma işçiləri hor tərəfdən dilləndilər:

– Ə, sən oğurlamamısan, satmamısan, fələkətə düşüb, hamı şahid-dir, niyə qorxursan?

Daha çıxış yolu olmadığını gören Qulam dilləndi:

– Yoldaş qəmisəy, – dedi. – Üç heyvan tələf olub, necə ki, dedilər.

– Bəs bunların ölümü haqqında akt nə üçün tortib olunmayıb? – Onu müdir bilir.

Dadaş papirosa möhkəm bir qullab vurub Qulamın üstünə çıxmırdı:

– Mən heç bir şey bilmirəm. Əgər öləbsə, məndən danmısan. İndi özün məsulsan, di cavab ver.

Artıq tongo gəlmiş Qulam, bərk üfürülən qovuc kimi partladı. O, bütün olub-keçənləri söyləməyə başladı. Hamı onun danışmalarını dinləyir, Dadaş isə sancı tutmuş tülkü kimi qırışqı açılırdı.

Bu zaman Böhmən və Sünbül də fərmaya goldilər.

Günortaya doğru günəş görünəndə soyuq bir sazaq əsirdi. Bu sazaq ülgüç kimi adamın üz-gözünü göynodirdi. Adamlar soyuqdan keyimisi ayaqlarını götürüb-qoyur, öllərini şalvar cibinə, gah da paltarının qoluna soxurdular. Dadaşın da buz kimi soyumuş sifətinin sarıqdan kənarında qalan yeri bozarmış, homişə şux və lovğa görünən bədəni bükülmüş, boynu çovğuna düşmüş arıq qoyun boynu kimi əyilmişdi. O, heç kimin üzünə baxa bilmirdi, sədrin coşub qışqır-aqışqıra danışdığı hər söz sanki bir toxmaq kimi başına dəyib onu yərə sərirdi.

Soyuq hamını üşütsə də Bəhmənin sifəti pörtmüşdü. O, ağ iri yaylıqni tez-tez çıxarıb boynu-boğazını silə-silo danışdı.

O, Qulamin açıb ona söylədiklərini, Dadaşın Sünbül tərəfindən açılmış cinayətləri barədə yığılanlara məlumat verirdi.

Sünbülün göstərişləri müəyyən etmişdi ki, Dadaş, yay zamanı fermada olan itlər, uluqlar və atlar üçün ayrılmış yarımlı arpanı öz anbarına yığmışdır. Bunu da elməyə onun üçün çətin deyildi. Özü dediyi kimi yay günü, yaylağın çiçəkli xamında at-uluqlar arpanı neyləyir, itlər də elə sür-sümük, ayrılan-şor tullantısı ilə keçinir. Ona görə yem-məsarif cədvəlini səliqə ilə yazıb, özü atın da, itin də, uluğın da payını geri yanına ötürmüşdü.

“Dadaşın keçən dokument olsun!”

Bunları elməkdə Dadaşın heç bir çətinliyi olmamışdı. Bəs damğani necə ələ keçirib təzə aldığı “erləklərin” üzünə vurmuşdu?

Peşəkar üçün “sənəd” düzəltmək çox çətin şeydirmi? Yağlı vəzifə axtarıb tapan, oradan yağ çıxarməğın təhərinə yaxşı bilir. Dadaş hələ fermayı yenidən təhvil götürəndə damğani qızdırıb, üstünü qaşayıb ağartdığı taxtaya basıb götürmüşdü. Meydanbazarda domirçiqəhətliyi deyildi ki...

Dadaş, işini cəhəyatlı görün adam idi. Ancaq bir şeyi unutmuşdu. Yəni heç ağılına gətirməmişdi ki, adamın arvadı üzünə durar, ondan, alıb gətirdiyi şeylərin hesabını çəkkər. Heydər kimi “düşmənin” sözüünə baxarlar... O deyəndən heç fikrinə gətirməmişdi ki, bu qoyunların hər birinin yüz sahibi, yüz gözətçisi var. Bəs Dadaş bunları necə edə bilməz, bu cinayətlərə imkan verən səbəblər nədən ibarət olmuşdur? Yəqin bu suala hamı belə cavab verərdi: “Qohumbazlıq, dayıoğluluq, hibiogluluq”.

Xeyr, buna, indi daha o tərəfi başa düşən kolxoz sədri Bəhmən düzgün cavab verirdi. O, sonradan hər şeyi anladığı üçün içəridən alışıb-yanır, bu sazaqlı qış günündə topeşindən üstü çıxırdı.

İri addımlarla azca təpəmiş palçığı ayaqlay-aqaqlayla var-gol cloyun Bohmon, cinayətin səbəblərini belə izah edirdi:

– Müqəssir monom, camaat, hər nə tolobiniz var, mondon cloyu bilərsiniz. Bəli, belə biabırçılıq ancaq monim kimi sədri olan kolxozda baş verə bilər. Mən hər adama belə bağlayıb, el malını tapşırılanda, Dadaşın mono onlik, motal bağışlamaq niyyətini bilə-bilə üstünü vurmaya, hər kəsin ağacatma yoxlamasına inananda bundan yaxşı heç bir notico gözəlmək olmayacaq ki? – O boğulurdu. Hövləndən ol-ayağı, bədəni osirdi. – Mən Dadaşə şəraitində ondan yaratmışam ki, qoyunları qrupa, yaşa, rəngə görə düzgün uqotunu saxlamamışam. Mən Dadaşə ondan şərait yaratmışam ki, kolxozda hesabət-uqot işi borbad hala düşüb, Monimə çəşməyinin üstündən boylana-boylana ancaq qoyunların sayı, bir də tərtib olunan saxta sənədlərlə kifayətlənmişdir.

Bir tərəfdə tokə dəyən boynunu bükən Dadaş, hamının nifrət edib iyrendiyi, üfunətli, yaramaz bir şey kimi durmuşdu. O yəni də arvadı Sünbülə, Heydərə, Maralə, Bohmonə, yoxlama komissiyasına böhtan atmaq istədisə də, heç bir notico verməyəcəyini anladı. Gözlərini döyüb, toloyə düşmüş tülkü kimi qıvrıldı. Sünbül sübut etmişdi ki, o, kolxozun fermasından xəyanət yolu ilə müəyyən miqdarda pul və taxıl mənimləmişdir. Cümşüd kişinin köməyi ilə sübut olunmuşdu ki, “Heydərini atı ürküdüb Dadaşə yıxmaq” məsələsi yalandır. Cümşüd kişi müstəntiq bildirmişdi ki, Dadaş “sən aşacaqdan” ənəkən onunla qabaqlanmış, o vaxt o atın üstündə deyildi. O, atı yedəyinə alıb gətirdi. Maral və ferma işçiləri onun üzünə durub isbat etmişdilər ki, Maralə böhtan atmışdır. Komissiya isə Bəhmənə köməkliyi, Qulamin nohayət dilə gəlməsi noticosında Dadaşın cinayətlərini üstünü açmışdı.

Bohmon bu ara daha qızıqır, özünə divan tutmaq istəyən adam kimi bağırırdı.

– Monə, camaat, sizin varınızın dağılmasının səbəbi. Mon bilə-bilə qoyunu qurda tapşırıram.

Dadaş başını qaldırmadan yaltaqlıq, yan hiylə və acizlik bildiren bir ifadə ilə dilləndi:

– Bohmon qağa, günahkar monom, səhv eləmişəm, qanmamışam, sizdən xahiş edirəm, monim səhvəndən keçin, moni torbiyə edin, səhvimi boynuma alıram, ay camaat...

Hələ Bohmon dillənməmiş müstəntiqin sosi aydın və qəti bir hökm kimi eşidildi:

– Sən, vətəndaş Dadaş, səhyə yox, cinayət etmişsən, cinayotkar isə qanun qarşısında cavab verir!

Səslər çoxalırdı:

– Oğrunu cozalandıрмаq lazımdır.

– Böhəncini möhkəməyə verin.

– Kolxozumuzun adını, camaatımızın, climizin adını biabır etmək istəyən, xalq malına xain baxan adamı cozalandırın!

Qaynar suya düşmüş cüce tək büzübsən Dadaş, özünə bir köməkçi, bir havadar axtarıbmış kimi başını qaldırıb, solğun gözləri ilə hamiyə baxdı. Onun nəzarətləri, damalı yun bürüncüyə bürünərək, kəskin nifrət və xəcalət ifadə edən bir vəziyyətdə dayanmış Sünbülə zilləndi.

Bu baxışlar içəridə xəyanət və intiqam hissilə qaynasa da zahiron imdad ifadə edirdi. Sanki Dadaş deyirdi: "Məni bağışla, Sünbül, mənə kömək elə, axı sən mənim günahsız körpəmin hələ dünyaya gəlmiş övladımın anasısan!" Sünbül, Dadaşın baxışlarını başa düşür, onun arvadı olduğu üçün xəcalət çəkir və ondan uşağı olduğuna görə utanırdı...

Dadaşın nəzarətləri Qulama – xəcalətdən buz kimi donan, işlətdiyi cinayətin məsuliyyətini bütün ağırlığı ilə dərək edən "bibioğ-luna" çevrildi. Qulam çox kəskin bir baxışla onu süzüb, güclü eşidilən, ancaq çox dərindən gələn bir səslə dedi:

– Sənə yerə girsən dayıoğlu, mənə yaxşıca el içində bədnam elədin...

Kolxozda baş vermiş bu xoşagəlməz hadisə hamiyə təsir etmişdi. Fərma işçiləri binələrinə çökür, kolxozçular dinməz-söyləməz kəndə tərəf dağılır, kolxoz sədri Bəhmən isə özünün soyuqluğu üzərindən baş vermiş bu cinayətin ağır məsuliyyətinin yünü altında yerə girmək istəyirmiş kimi dizinə qədər qarlı palçıqə bata-bata kolxoz idarəsinə tərəf gedirdi.

Həmin fərmanın vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və onu təmiz ollora təpşirmək haqqında düşündürdü.

Dadaş isə müstəntiqin göstərişi üzrə tək-tənha rayona yollanırdı. O, başını qaldırmadan, heç kimi, heç yana baxa bilmədən, ağır-ağır çəkilib gedirdi. Bir kölgə kimi aralanıb gözdən itməkdə olan bu tək adamın qara izləri görünürdü... Hələlik zəminə verilən Qulam da boynunu həküb bu izləri baxa-baxa qalmışdı...

1956

İSMAYIL ŞIXLI

(1919-1997)

İsmayıl Şıxlı Qazax rayonunun İkinci Şıxlı kəndində müəllim ailəsində doğulmuşdur. Kosalar kənd ihtidai məktəbini bitirmiş, sonra Qazax Pedaqoji Məktəbində (1933-1936), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində (1937-1941), həmin fakültənin aspiranturasında (1946-1949) təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə 1936-cı ildə başlamış, Kosalar kənd orta məktəbində tədris hissə müdiri işləmişdir (1936-1937; 1941-1942; 1946). Böyük Vətən müharibəsi zamanı düşmənin orduda xidmət etmişdir. Aspiranturamı bitirdikdən sonra ADP-nin filologiya fakültəsində müəllim, baş müəllim, dosent, xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasının müdiri vəzifələrində işləmişdir. Daha sonra o, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi (1965-1968), "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru (1976-198), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının birinci katibi (1981-1987) vəzifələrində çalışmış, Azərbaycanın Xalq yazıçısı fəxri adı almışdır (1984). Ədəbi 1997-ci ildə Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabunda dəfn olunmuşdur.

İ.Şıxlı nəsir kimi ədəbi fəaliyyətə XX əsrin 40-ci illərində başlamışdır. Onun "Ayrılan yollar", "Dəli İür", "Cəbhə yolları" adlı romanları Azərbaycan nəsrinin klassik nümunələri sırasına daxildir. "Kerç sularında" hekayəsi yazıçının ikicildlik "Seçilmiş əsərləri"nin I cildindən (B., Yazıçı, 1986) götürülmüşdür.

KERÇ SULARINDA

(Hekayə)

Kerç uğurluqları vuruşlarında həlak olub, Düzgöl deyilən yerdə dəfn edilmiş cəbhə dostlarının əhdi xatirəsinə ithaf edirik.

!

Ağxalathı bir qız, cərgo ilə düzülmiş tibb çadırlarının arasından keçib, yenidən düşmüş cığırla sahilo yaxınlaşdı. Dənizdən osən sorin külək onun başına bağladığı ağ qıymaçə altından çıxıb yanaqlarında qıvrılan qara tellorini oynatdı. Bədəni üşürəngələnən qız, bir anlığa dayandı. Sahilo cuman xırda ləpələrlə hunu gözəlmiş kimi öz köpüklü dilləri ilə onun ayağını yaladı. O, nuraht baxışlarla otafa

boylandı. İri qara gözləri geniş açılıraq, qaranlıqda kimi iso axtardı. Sahildə heç kəsi görmodikdə. "axı, o mənə söz vermişdi, nə üçün qıtdı?" – deyə öz-özünə düşündü. Sonra da köksünü ötürürək astadan pıçıldadı: "Yəqin mən çox longidim".

O bir daha ətrafa boylandı. Cənub gecolorino məxsus qatı qaranlıq hər yeri bürümüşdü. "Yox, günah mənə oldu", – deyə düşünən qızın qolları boşaldı. Əlində tutduğu üçkünc möktubu ağ xalatının düş cibinə qoydu və könülsüz addımlarla sahildən uzaqlaşdı. Birdən kim iso:

– Zəhra, haradasan? Səni gözlöyirik! – deyə çağırdı.

Qız sos gələn tərəfə cumdu.

O, körpüyə çatan zaman Leyla ilə xudahafizləşən matros, artıq balaca qayığın kondirini açib yola düşməyə hazırlaşdı.

– Axır ki, sizi tapdım.

Zəhra həyəcədən titrədiyi halda xalatının düş cibindən möktubu çıxarıb qayıqda oturmuş matrosa verdi.

– Çox rica edirəm, bu kağıdı ona çatdırasınız. Özünü də deyəsiniz ki, ondan çox incimişəm. Nə üçün monimlə görüşmədi?

– Axı, o hardan bilsin ki, siz burdasınız?

– Düzdür. Ancaq onu xeyli vaxtdır görmürəm, üroyim yaman istəyir.

Matros lövbərdə dayanan və qaranlıqda güclə seçilən gomiloro baxdı. Sonra da köksünü ötürdü:

– Nəyləyim, bacı, vaxt azdır, yoxsa sizi aparıb görüşdürədim.

O, əlindəki avarı körpünün dirəyinə dayayıb qayığı itələdi. Sahildən aralanan qayıq ləpələri yarab irəli şığıdı, avarlar suyu şappıldatdı...

– Mənim əvəzimdən onu çoxlu öpün! – körpünün üstündə dayanan Zəhra qışqırdı.

Onlardan xeyli aralanan matros gülümsündü:

– Yaxşı, ancaq siz də mənim əvəzimdən Leylanın başına homin oyunu açın.

Qızlar gülüşdülər. Yerlərindən torpənmodən qayığın arxasına baxdılar.

Qayıq artıq görünmürdü. Ancaq matrosun oxuduğu nəğmənin ayrı-ayrı sözləri sahilə çatırdı: "Gözle moni... bir səhər çağı... zəforlə gələrik..."

Bir azdan nəğmə də çəşidilməz oldu. Gözlərini donizdə çək-məyən Leyla astadan dilləndi:

– Quş kimi gəlib, quş kimi də getdi.

Onlar körpüdən aralanıb asta addımlarla qumlu sahildə goziş-moye başladılar.

Doniz izitrab çəkirmiş kimi narahatlıqla çırpınır, köpüklü suları ilə balıqçulaqlarını xışıldadırdı. Soyyar mətbəxin yanında oturub səhbət edən əspazlardan və arabir gözü doyon keşikçilərdən başqa sahildə kimso yox idi. Onların ehtiyatla çəkdiqləri papiros qaranlıqda göz kimi işıldayb tez də söndürdü. Sanki sahili mürgüləyirdi. Halbuki bir az bundan əvvəl hər şey horokoldoydu.

Motörülə qayıqlar istehkamçıların tikdiyi kiçik körpülərə əhəmiyyət vermək istəmiş kimi bərbəş sahili yaxınlaşdı. Piyadalar nazik bir taxtana körpü edir, ağır pulemyotlarını qayıqları yükləyir, atılıb gəmiyə mindikdən sonra iso istəki "maksimlorini" qayığın burunda möhkəmlədirdilər. Yükünü götürmüş qayıqlar longorlonir, işin qurtardığını gören matroslar sükunun arxasına keçirdilər.

İki burunları ilə dalğaları qılınca kimi yarab ətrafa sopoloyon katerlər körpüyə yaxınlaşır, olindo kondir tutan matros:

– Palundra! – deyə qışqırırdı.

Komond kimi havada fırlanan kondir diroklərdən birinin başına dolanırdı. Dalğalar gəmini yırgələdiqca, körpünün taxtaları cırıldayır, bozon do ovxalanıb töküldürdü.

– Eh, səpyorlar, axı sizi donizo kim buraxıb, sizin ki işiniz gölməçələrdə körpü tikməkdir, – deyə matroslar istehkamçılara sataşdırlar.

İstehkamçılar iso:

– Zolaqlı polənglər, biz nə edək, körpünün üstünə ojdaha kimi gəlinirsiniz, – deyə cavab verirdilər. Sonra iso baltalar taqqıldayır, uçub tökülən yer dərhal tomin edilirdi.

Öz toplarını sürüyüb gətirən və gəmiyə əvvələ minmək istəyən topçular piyadalarla sözləşir, bir əzdənsə köməkləşib topları dığurlayır və göyertədo cərgə ilə düzürdülər. Məmi qutularının ağırlığından körpü az qalırdı ki, çöküb yatsın. Arabir qazaqçalar sosləndirdi.

– Ə, danqılıntı kos, sonra frisi duyub salarsan.

– Qulaqlarının pordəsini "Katyuşa" dağıdıb, heç nə eşitməzlər.

Zarafatlaşan oşqorlar gəmiyə doluşurdu. Komandiri əvəz edən miçmanlar sahildən aralanmaq üçün oınr verir, busman kondiri açır. Bir əzdan iso zəncirlər cingildoyirdi. Axında dayanan gomilərin lövbərləri şappıltı ilə suya düşürdü.

Körpülər dolub-boşalır, ayaq tappılısı, tufəng dibçəklorinin sosi bir-birna qaşırtdı. Starşınalar ora-bura qaçırır, yola saldıqlar əsgərlərə ərzaq və döyüş sursatı paylayırdılar. Əlində çömçə dayanan əspazlar isə:

– Uşaqlar, kim yenə yemək istəyir? – deyə qışqırırdılar.

İndi isə hər şey sakitləşmişdi.

Axında lövbər salıb dayanmış saysız-hesabsız gomilərin yanlarında atılıb-düşən ləpələrdən başqa heç nə dillənmirdi.

Sahildə bir xəyal kimi dayanmış ağ geyimli həkim qızlar danırırdılar. Onlar burda tək qaldıqları, minlərlə qardaşlarından ayrıldıqları üçün kədərlənirdilər. Axı, onlardan geri qayıtmayanlar da olacaq. Qələbə ki itkisiz öldə edilmir.

Elə bu vaxt sahil xışıldadı. Bir-birini qovan xırdaca ləpələr özü ilə bərabər gətirdiyi doniz küləyini onların üzünə çırpdı. Hansı gəmidə isə oxuyurdular:

Dostlar, yürüş var, dan qızaran zaman!
Gədək, çökilməmiş üfüqlən duman.
Oxuyaq, bızımla bahəm oxusun
Saçına dən düşmüş cəsür kapitan.

Ötkəm bir səslə oxunan bu nəğmədən sonra xor guruldadı:

Əlvədə, ey doğma, sevimli səhər,
Gedirik donizə biz səhə səhər.
Arabir görünür gəmi dahlından,
Mavi yaylıq tutan o tanış dilbər.

Dalbədal fişəng atıldı.

Sahildə, hündür yarığın üstündə tikilmiş halaca müşahidə budkasi bir anlığa işıqlandı. Gecənin qaranlığında ayri cizgilər çəkmə qırmızı, yaşıl rəngli alovlar doniz sularının üzərinə gümüşü pullar səpələdi. Axında dayanmış gomilərin birindən cavab verildi. Yürüş vəziyyətində dayanmış gomilərin bir anlığa işığa qorq oldu. Motorlar guruldadı. Dəniz çırpınaraq çalxalandı. Sularda qaralan gomilərlə sonsuz boşluqlarda yox oldu. Qızlar qıymaçalarını açıb yellədilər. Sahildə toplaşan əspazlar, starşınalar və keşikçilər papaq elədilər.

Gomilərin arxasınca göz işlədikcə uzanan gümüşü bir yol açıldı. Orda nə isə titrəyir, dairəciyəklər şəklinde sayrırdı.

– Zəhra, sizə soyuq olar, şinelinizi gətirmişəm.

O dönüb baxdı. Şəfqət bacısının gətirdiyi qara Kuban papağını qoydu, sarı şineli geydi. Çiyindəki ensiz paqona yapışdırılmış dörd ulduz almaz kimi parıldadı. O, Leylanın qoluna girdi.

– Bu gecə səhərə qədər sahilə keşik çəkməliyik.

– Baş üstə.

Onların uzaqlara nüfuz edən gözləri yenidən ay işığında parlayan sulara zilləndi.

2

Ləpələr gəminin burnuna çarpılaraq parçalanır və ay işığında mirvari dənələri kimi otrafa səpələnirdi. Suları hirsiz yaran katerlər dağların ahlənginə uyğun olaraq qalxıb-əndikcə motor uğuldayır, özündən sonra köpüklü zolaqlar buraxırdı. Buludlar arasından boylanan ay isə aşağı enərək sulara qovuşmağa can atırdı.

Qabaqda minatomizləyən katerlər gedir, onların ardınca da karvan hərəkət edirdi. Su sıçrantılarının yuduğu göyərtədə dayanıqlar gözlerini qaranlığa zilləyib irəli baxırdılar. Katerin kapitanı Aslan gəminin burnunda dayanmışdı. O tez-tez çənəsindəki qara, topa saqqalını tumarlayırdı. Əsən külək yaxasını açır, su sıçrantıları isə onun geniş köksünə dar gələcək göy zolaqlı köynəyini isladırırdı. Onun işarəsinə qulaq asan sükançının idarə etdiyi gəmi, karvanın sol cənabı boyu dövr edirdi.

Ekipaj öz yerində sakitcə dayanmışdı. Onlar nə edəcəklərini əvvəlcədən bilirdilər. Hələ yola düşməzdən əvvəl omolilyata rəhbərlik edən general onlara demişdi:

– Siz düşmən projektorlarını məhv etməlisiniz. Onların, sahile yaxınlaşan gomilərimizi axtarıb tapmasına yol verməməlisiniz. Biz özümüzü döyüş meydançası öldə etməliyik. Düşmən isə bizə bu bir parça torpağı verməmək üçün saysız-hesabsız projektorlarını işə salacaqdır. Onun gözlərini kor etsəniz, gomilərimiz qaranlıqdan istifadə edərkən sahile yan ala bilər.

Ekipaj, komandirləri ilə birlikdə susur və qarşıdakı döyüşü gözölüyirdi. Ancaq topçu İlyas sakit ola bilmirdi. O, günahkar idi.

Axında dayanıqlar kimi sahile çıxıb quruda gəzməyi, rast gələnlərlə zarafatlaşmaq gəlməyi, yeri gələcəkdə isə bir-iki yüz qram araq

İçməyi xoşlayırdı. Gəmi dayanan kimi komandirin yanına gələr, "kapitan, icazə ver", – deyər başı ilə sahilə işarə edərdi. "Olmaz" cavabını aldıqda isə köksünü ötürər və lentli matros papağını çıxardı. "Əlvida torpaq, görünü, sənə qovuşmaq çətindir!" – deyərdi. Onun belə kədərləndiyini görəndə kapitan özünü saxlaya bilməyib gülümsünərdi. İlyas bunu duyub şadlanardı: "Demək, razı-sınız, kapitan". O, dərhal kiçik qayığa atırdı. Sahildən əliboş gəri qayıtmazdı. Göyörtəyə çıxan kimi:

– Uşaqlar, sizə abi-kövsər gətirmişəm, gəlin dadına baxın, hava soyuqdur, – deyərdi.

Bu gün də elə olmuşdu.

İlyas sahilədəki tibb çadırlarını, qaynayıb-qarıyan insanları, ağı xalath qızları görəndə gəminə dərinləşməyi hiss etmişdi. "Yox, mütləq quruya çıxmalıyam". – deyər qərara almış və komandirdən icazə istəmişdi.

Kapitan isə gülürək:

– Yox. İlyas, bu dəfə səni buraxmayacam. Əgər könlün abikövsər istəyirsən, gəminizdə var. Miçmana tapşırıram, nə qədər lazımdır verər, – demişdi.

Komandirin cavabı onu kədərləndirmişdi.

– Kapitan, bir az gözmək istəyirəm, ürəyim danxır, xeyli vaxtdır quruda olmamışam.

İlyasın baxışlarındakı intizar və səsindəki titrəyiş komandiri yumşaltmışdı.

– Yaxşı, gəl, ancaq gecikmə!

– Baş üstə, yoldaş kapitan, – deyər hərbi qaydada cavab verər İlyas, gəminin yanına bağlanmış qayığa atılmışdı.

Ancaq İlyas sözüünə əməl etməmişdi. O çox gecikmiş, komandiri və yoldaşlarını təşvişə salmışdı. Kapitan düşünmüşdü: "Yəqin qəsdən ləngiyir, əməliyyatdan qalmaq istəyir".

Sahildən hərəkət siqnal verildikdən, zəncirlər səslənərək lövbəri qaldırıldıqdan sonra hamı İlyasın qayıtmayacağını zənn etmişdi. Elə bu vaxt o özünü yetirmişdi.

Ancaq kapitan onu dindirməmişdi. İlyası sərt baxışla süzdükdən sonra göyörtədən uzaqlaşmışdı. O isə sakitcə öz topunun arxasına keçmişdi.

Nədənə yoldaşları da ondan üz çevirirdi.

İlyas əvvəlcə heç nə anlaya bilmədi. "Nə üçün uşaqların hamısı kədərlidir? Nə üçün onlar mənim üzümə baxmaq istəmirlər?"

Aradan xeyli keçdi. İlyas sakit ola bilmədi. Döyüşqabağı komandirin hirsinə səbəb olmaq, yoldaşları ilə danışmamaq ona çox ağır gəlirdi. Birdən İlyasın beynindən müdhiş bir fikir keçdi. Onun rəngi ağardı.

– Yoxsa...

Yerində dayana bilməyib sükançıya yaxınlaşdı. Həmişə zarafat edən və İlyası gördükdə "tütün ver, çəkek" – deyər trubkasını irəli uzadan Dmitriyev də onun üzünə baxmadı.

İlyas sükançıya heç nə demədən bəminin burnunda dayanmış kapitana yaxınlaşdı. Aslan özünü görməməzliyə vurdu.

– Kapitan, mənə bağışlayın!

O cavab vermədi.

İlyas daha da tutuldu.

– Keçin günahımdan.

Aslan sərt bir hərəkətlə gəri dönərək, düz onun gözlərinin içinə baxdı.

– Nə üçün gecikdin, yoxsa komandanın adını ləkələmək, bizi rüsvay etmək istəyirdin?

İlyas kapitanın səsindəki titrəyişin fərqiinə vara bilmədi. Ağır zərbə almış kimi gözləri qaraldı:

– Kapitan?!

Əlini qoltuq cibinə saldı. Üçkünc bir kağız çıxardıb Aslanə verdi.

– Bu nədir?

– Məktubdur, sizə çatacaq.

– Kimdən?

– Bacımızdan.

Aslan titrək barmaqlarla kağızı açdı, lakin qaranlıq olduğundan heç nə oxuya bilmədi. İlyasın çiyinlərindən yapışdı.

– Onu harda gördün?

İlyas Aslanın həyəcanlandığını sezib səsinə oynaq bir əheng verdi:

– Kapitan, sizdən heç nə gizlətməyəcəm. Sahilə çıxan kimi bir qızla rastlaşdım. Onun qarabığdayı cöhrəsi diqqətimi cəlb etdi. Yaxınlaşıb rusca "haralısınız?" – deyər soruşdum. O, dönərək mənə baxdı. Əli ilə küleyin oynadığı ağı xalathın yaxasını düzəldib "azər-baycanlıyam" dedi. Mən sevinib, köhnə dost kimi ona dalbadal

suallar verdim: "Hansı rayondansan, həkimsənmi, adın nədir, çoxdanmı burdasan?" O mənim acgözlüklə verdiyim suallara gülüm-sünərək cavab verdi. Doğrusu, kapitan, hər şeyi unudum. Axı çoxdandı onlarla deyib-danışmışırdım...

– Yenə başladın hay-küyə. De görüm, Zəhranı harda gördün?

– Bu saat, kapitan, səbr edin. Mən Leyla ilə xeyli söhbət etdim.

Bir-birimizə ünvan verdik. Sonra o dedi ki, mənim bir rəfiqəm var, onun qardaşı da matrosdur. Bunu eşidən kimi tez adını soruşdum. Dedi ki, Aslandır. Dedim: "Necə, yoxsa bizim kapitan Aslandır?" Sonra getdik Zəhranın yanına. Məsələni bilən kimi tez bu məktubu yazdı.

İlyas sözünü qurtarıb susdu. Gözlərini Aslanə zillələrək onun cavabını gözlədi:

– Demək, sən qəsdən ləngiməmişən?

Kapitan onu qucaqladı. Öz komandirinin boynuna sarılan matros, "məni ona söz vermişəm, gərək xahişini yerinə yetirəm", – deyərək Aslanı dönə-dönə öpdü.

– Yaxşı, bəsdir.

– Yox, kapitan, mən sizi Zəhranın əvəzinə nə qədər çox öpsəm, o da mənim əvəzimə Leylanı öpəcək.

– Di qurtar, zolaqlı şeytan, – deyərək Aslan özünü onun qollarından xilas etdi.

İlyas sükançının yanına cumdu.

Dmitriyev boş trubkasını hirsli-hirsli sorub fıslıdadırdı.

– Ey, Yoska, qaşqabağın açılısın, o məni bağışladı.

– Doğrudanmı?

Dmitriyevin ağzındakı trubka yerə düşdü. O, trubkanı götürüb yenidən dişləri arasına sıxdı. Sonra da ciddi görkəm aldı. Lentli papağını gözünün üstünə basıb qamətini düzəldi. Gözünü qabağa zilləyib:

– Sürəti artır, irəli! – deyərək motoristlərə qışqırdı.

Gəmi birdən-birə silkələlib qabağa cumdu.

Məktubu oxumaq üçün kayuta emiş Aslan tələsik bayıra çıxdı.

– Dmitriyev, yenə nə edirsən?

– Qorxaqlığı yadına düşüb.

Ekipaj gülüşdü.

– Yox, o günlər kəçib getdi, – deyərək Dmitriyev sükanı hərlədi. Odessada ilk dəfə döyüşə girdiyi günü xatırladı...

Bir dəfə onlara düşmənin qabağını kəsib sahilə yanaşmağa qoymamaq əmri verilir. Dmitriyev də birinci dəfə vuruş meydanına girir. Döyüş başlanan kimi o özünü itirir. Mərmilər başının üstündən uçduqca gözünü yumur, bir künce qışılaraq nə olacağını gözləyir. Aradan xeyli keçəndən sonra özünü maşın hissəsinə salır və "gəriyə!" – deyərək ömrü verir. Gəmi istiqamətini dəyişir. Kapitan, "irəli!" əmrini verir və matroslara acıqlanır. Bu hal bir neçə dəfə təkrar olunur. Sonra Dmitriyev öz günahını başa düşüb, üzr istəyir.

Dmitriyev bu döyüşü homişə yoldaşlarına gülə-gülə nağıl edirdi. İndi də icazesiz sürəti artırdığına görə yoldaşları ona bu əhvalatı xatırladırdılar.

Sahilə az qalırdı.

Düşməni susur, öz varlığını hiss etdirmirdi. Güclə seçilən təpələrdə, yarıqlarda canlılıq nişanəsi yox idi. Yürüş qaydasında düzül-müş müxtəlif biçimli gəmilər isə özəmətlə irəliləyirdi.

Aslan öz katerini qabağa sürür, dördgözlə ətrafı baxırdı. Kapitan bu ağır sükutun arxasında gözlənilməz bir hücumun olacağına əmin idi. O bilirdi ki, düşməni gəmilərimizi yaxına buraxdıqdan sonra atəşə başlamaq istəyir.

Tez-tez dərbində sahilə baxan Aslan, öz döyüş təcrübəsinə əsasən proyektorların yerlərini müəyyənləşdirməyə çalışırdı.

Qırıq katerlər onun yanından ötüb keçməyə başladı. İndiyə qədər ağır gəmilərin ətrafında dolanan qırıqcalar qabağa keçir və qəti sıçrayışa hazırlanırdılar. Bunları görəndə niçin diləndi:

– Kapitan, ovçular hərəkətə gəldi.

– Görürəm. İş vaxtı çatmışdır.

Aslan dönüb qısaboy, enlikürək oğlana baxdı. Birlikdə katerin göyərtəsinə gəldilər. Matroslar sakitlikdən yorulmuş kimi görünürdülər.

– Deyəsən, danxırırsınız, dostlar!

Bosman qaşqabağını tökdü:

– Bekarçılıq adamı yorur.

– Tələsməyin.

Aslan dönüb İlyasa baxdı:

– Bax, koləkbaz, bütün bu işlər sənəndən asılıdır. Gülləyə qənaət və sərrast atəş. Ayaqda mı?

– Arxayın olun, kapitan, sənəni proyektorların şüşə cingiltisindən onlara vals çalmağa köhnə adodimdir.

Matroslar astadan gülişüdülər.

– Lap yaxından sürətlə öten katerin dalğaları gəmini ləngərləndirdi.

– Hazır olun, hər kəs öz yerinə!

Aslan gəminin burnuna yenice çatmışdı ki, yaşıl alov ətrafı бүрүdü. Sularda ildırım işığı kimi göz qamaşdıran şəfəqlər oynadı. Ümumi bir gurultu sahil yağanında səsləndi. Gəmilər yerində silkələndi. Gözləmədiyi gurultudan vahimələnən dəniz narahatlıqla çalxalandı. Düşmənlər tərəfdə partlayan mermilərin alovu görünməyə başladı. Əvvəl tək-tək atılan toplağın səsi sonradan ümumi bir uğultu təşkil etdi. Sahildə partlayan mermilər bir azdan uzaqlara, düşmənin arxasına səpələndi.

Ateşin gətdikcə dərinliklərə keçdiyini görən katerlər hərəkətə başladı. Göyərtələrdəki rezin qayıqlar hava ilə dolduruldu. Öz yükünü götürüb barjılardan və katerlərdən ayrıldı. Onları mühafizə edən katerlər atəş açmağa sahilə qədər gətirdi.

Aslan isə susurdu.

Düşmənlər tərəfdən səs-səmir çıxmırdı.

İlk qayıqlar sahilə yanaşdı. Elə bu vaxt gözələnilmədən sularda şəfəqlər oynadı. Qaranlıq qılınc kimi yaran çarpaz zolaqlar sahilə işıqlandırdı. Bayaقدan susan düşmənlər dilləndi. Vəziyyətin birdən-birə dəyişdiyini görən Aslan əmr verdi:

– Hazır olun! Sürəti artır, irəli!

Kater suları yarı.

– Sola gətir.

– Baş üstə, yoldaş kapitan.

– Qarşıdakı projektora atəş!

Toplar güruldədi. Bant tüstüsü ətrafı бүрүdü. Mərmilər hədəfdən solda partladı.

– Bir az sağa atəş!

Toplar yenə güruldədi. Dənizdə oynayan işıqlı zolaqlardan biri yox oldu.

– Afərin, İlyas!

İlk qələbədə sevinən sükançılar “kaput” deyər qışqırdı və bəş trubkasını sormağa başladı.

Sahildə əlbəyaxa vuruşma gedirdi. Bizimkilər düşmənin müqavimətini qırmaq üçün səngərlərə atılır, özlərinə mövqə tutmaq istə-

yirdilər. Düşmənlər isə quduzcasına müqavimət göstörür, qayıqlarımızı sularda qərğ etməyə çalışırdı.

Lakin katerlər quruya yanaşaraq öz yüklərini boşaldır, ətrafa partlayan mermilərə əhəmiyyət verməyən döyüşçülər isə suyun içində əlləşərək, kiçik toplan sahilə çıxardırdılar.

Birdən gözqamaşdırıcı işıq göründü. Gəmilərin yan alması üçün körpü düzəldən istehkamçılar projektor işığında nəzərə çarpdılar. Altılıləli minasaçan uladı. Dalbadal partlayan minalar suları göyə sovurdu. Taxta parçalarına çevrilən körpü adamlarla birlikdə yox oldu.

– Ateş! – deyər Aslan qışqırdı.

Lakin işıq sönmədi. Kapitan sahilə yanaşmağı əmr etdi. Elə bu zaman başlanmanın üstündən vıyıltı ilə ötən mərmilərin dal hissesinə yaxın yerdə partladı. Kater zərbədən silkələndi.

– Ateş!!!

Toplar yenə güruldədi.

Aslanın gözləri qamaşdı. Gəmini projektorlar tutmuşdular. İşıqlı güllələr aramsız olaraq onların üstünə uçuşurdu.

Aslan:

– Bizi tutan projektora atəş! – deyər əmr etdi.

Toplar yenə güruldədi.

– Pulemyotlardan da atəş!

Güllələr qatarlaşaraq havada süzdü.

Sahillə gəmini birləşdirən bu odlu yolla müxtəlifrəngli güllələr uçmağa başladı. Onlar sanki havada qabaqlaşaraq, əlbəyaxa olmaq istəyirdi.

Kater işıq zolağında çırpınır, özünü qurtarmağa çalışırdı. Düşmənlər isə əl çəkmirdi. Bu, Aslanı daha da hirsəndirdi.

– Tam sürətlə irəli, bütün silahlardan atəş!

Dmitriyev dişini qıcayıb sükanı hərledir.

Ətrafında partlayan mermilərə əhəmiyyət verməyən kater irəli cumdu. Top və pulemyot səsləri bir-birinə qarışdı.

– Kapitan, arxada düşmənlər var.

Aslan dik atıldı, sonra saqqalını tumarlayıb özünü doğrultdu.

– Həmləyə hazırlaş!

Elə bu vaxt fışılı ilə ötüb-keçən mərmilərin maşın şöbəsinə partladı. Gəmi özlündən sarsılmış kimi titrədi. Yanı üstə öyildi. Burnu yuxarı qalxdı. Havaya sovruan sular şırıltı ilə göyərtəyə töküldü.

Aslan özünü itirmiş halda "Atoş!" – deyə qışqırdı. Ancaq haraya
atoş açmaq istədiyini özü də bilmirdi.

Onun əmrinə təkcə İlyas cavab verdi.

Gəminin üstündə dalbadal üç şrapnel mərmisi partladı. Çarpanalar
dolu kimi göyertəyə səpələndi. Kimsə zərərli. Sükən hissəsində nə
isə tapılıb ilə döşəməyə düşdü. İlyas canını dişinə tutub son mərmini
atdı. Sonra da ciliklənmiş qolunun ağrısına dözə bilməyib başını
topun lüləsinə söykədi. Onun dizlərini bükərək yerə çökdüyünü
görən Aslan özünü irəli atdı. Ancaq müvazinətini itirərək yixildi.
Döşəmədə xeyli hərəkətsiz qaldı.

Maşın şöbəsi su ilə dolur. ağırlaşan gəminin göyertəsində ləpələr
oynaşır. Katerin dal tərəfi suya batdıqca dalgalar daha da irəli
atılırdı. Kater qərq olurdu. Aslan gözələrini açdısa da, ətrafındakı
hədəsələrdən heç nə anlaya bilmədi. Onun qulaqları cingildəyirdi.
Şiddətli başağrı isə sərbəst nəfəs almasına mane olurdu. Başdan-
ayağa islanmış Aslan ayağa qalxmaq istədisə də gücü çatmadı. Bütün
qüvvəsini toplayıb süründü. Əvvəlcə topların yanına gəldi. Gözünə
heç kəs dəymədikdə qəlbini ağır bir kədərlə bürüdü. Lülədən yapışaraq
ayağa qalxdı. Başı hərələndi, yığılmamaq üçün kürəyini topa söykədi.
Özünü tarazlayıb sükana doğru addımlamaq istədi. Ayaqları sürüşdü,
az qaldı ki, ağzı üstə yerə dəysin: "Bu nədir? Nə üçün düz döşəmə
yoxuşa dönüb?" Qaşlarını çatıb irəli baxdı və ancaq indi gəminin
burnunun yuxarı qalxdığını gördü. "Yoxsa biz həlak oluruq?!" Bu
fikir ildırım sürəti ilə onun beynindən keçdi. Aslan sükana doğru
süründü. Heç kəs yox idi. O, "miçman!" – deyə pıçıldayıb sükandan
yapışdı. Ayaqlarına nə isə dolaşdı. Aşağı oyulərək əli ilə qaranlıq
axtırdı.

Aslanın əli sükənçinin isti qanına bulaşdı, diksinərək onu silko-
ladı:

– Yoska, Dmitriyev! – Çağırışının cavabsız qaldığını gördükdə:

– Demək, belə. Bəs qalanları hardadır? – deyə öz-özünə pıçıldadı.

Onun dodaqları səyirdi. Qüvvəsini toplayıb yenə sükandan
yapışdı. Onu hərələdisə də, kater yerindən tərpənmədi.

"İşləmir... Motor da susmuşdur... Biz həlak oluruq... Düşmənlər
isə..."

Projektör yenə də havanı qılınc kimi yarırdı. Aslan yumruqlarını
düyünləyərək:

– Atoş!!! – deyə qışqırdı.

Ona cavab verən olmadı.

– Nə üçün susursunuz? Mən əmr edirəm!

Aslan dəhşətə gələrək gözünü yumdu.

Bu vaxt bir nəfər sürünərək ona yaxınlaşdı.

– Miçman, miçman, söylə nə olmuşdur? Uşaqlar hanı?

Baş sarıqlı matrosu bağına basdı.

– Hamı həlak oldu, kapitan... Gəmimiz batır. Siz yaralısınızmi?

– Yox... Bir az başım hərələnir.

Aslan diqqətini topladı. Gəmi ağır-ağır batırdı. Su burun hissə-
sində olan kayutlara yaxınlaşdı. Cold hərəkətlə Dmitriyevi yerdən
götürdü və sürünə-sürünə kayuta yaxınlaşdı.

İçəridə işıq hələ sönməmişdi. Divardakı asma çarpayılar sahiblə-
rini gözləyirdi. Aslan sükənçinin cənəzəsini içəri saldı və öz çarpa-
yısına uzandırdı. Geri qayıdarkən miçmanla qarşılaşdı.

– Abbas, tez ol, uşaqlar tap. Onların meyitini sularda qalmamalıdır.

Onları öz çarpayılarında rahatlandırmaqlıyıq.

Miçman sakitcə geri döndü.

Göyertəyə uzanmış və bədəni yarıya qədər suda olan İlyasın
qolundan tutub özünə doğru çəkdi. Lakin başı hərələndi, taqətdən
düşüb yerə yixildi.

Aslan ona köməyə gəldi.

Miçman öz dostlarını son dəfə öpdü. Aslan gəminin döyüş bay-
rağını götürüb belinə doladı, sonra şinclinin yaxasını düymələdi.

– Vaxtı itirmə, miçman!

Onlar kayutdan çıxan zaman Aslan bir daha dönüb geri baxdı.
Çarpayılardan dördü boş idi. Dmitriyevin qaşları çatılmış, İlyas isə
elə bil gülümseyirdi. Aslanın gözələri yaşardı. O, hönkürtüsünü boğ-
dusa da, yanaqlarından süzlülüb axan yaşın qarşısını saxlaya bilmədi.

Kayutun qapısını möhkəm bağlayıb göyertəyə çıxdılar. Qərq
olan katerə son dəfə baxıb, özlərini suya atdılar.

Aslan hüsunu itirmiş miçmanı sahilə yere uzatdıqdan sonra
dərindən nəfəs aldı. O, iliklorino qədər islanmış olduğundan titəyir,
başı hərələdikcə soyuqdan gəymiş dodağını çeynoyirdi.

Aslan bir neçə dəqiqə heç nə anlamamış kimi ətrafa boylandı.
Gözələri qaraldığından miçmanın yanında uzandı. Kimsə ona toxundu.
Aslan ağır-ağır gözələrini açdı. Boz şinelli bir qız onun bədənini
yoxlayırdı.

– Yox, mən yaralı deyiləm. – Aslan qalxıb oturdu. Yaxında partlayan məmmi torpağı onların üstünə sovurdu. Havada vızıldaşan çarpanalar ətrafa səpələndi.

– Siz onu xilas edin, o, ağır yaralıdır.

– Bəs siz?

– Hələlik mən dözərəm.

Qız miçmanı xəbəyə qoyub yavaş-yavaş sürünməyə başladı.

Güllələr civildəşərək uçuşur, viyıldayan mormilər bozən havada bir-birinə toqquşmuş kimi şaqıldayıb və parça-parça olub ətrafa səpələnirdi.

Aslan onların arxasınca xeyli baxandan sonra dönüb donizə tərəf boylandı. Haradan isə bir proyektor suları yanb, qaranlıqda gizlənmiş gomiləri aşkara çıxarırdı. Onun yumruqları düyünləndi, gözləri ilə proyektoru axtardı və birdən:

– Oduz. Bizi həlak edəndir, – deyə qışqırdı.

Aslan gözünü yarığandan ayırmadan belindəki qumbaraları açıb bir-birinə bağladı. Gücünü toplayıb, yoxuşa dırmanmağa başladı.

O tələsir, təpəyə çatmaq və həyasızcasına otrafi işıqlandıran bu odlu gözü yox etmək istəyirdi. Ancaq ayaqları sözünə baxmır, qolları təqətdən düşürdü. Aslan bir çuxura çatıb ağzı üstə uzandı və xeyli beləcə hərəkətsiz qaldı. Bir-iki dəfə tərpənmək istədisə də bacarmadı, hirsindən gözləri yaşardı. Dönüb aşağı, sahile baxdı.

– Əh, Aslan, sən nə qədər acizsənmiş! – deyə öz-özünü danlamağa başladı.

Başının üstündən uzanıb dənizin içərilərinə soxulan işıq onu diksindirirdi.

– Yox, mən səni söndürməli və yoldaşlarınmın qisasını almalyam. Yoxsa matros adı mənə haram olar.

Qüvvəsini toplayıb çuxurdan çıxdı. Əli ilə otlardan, daşlardan tuta-tuta xeyli süründü. Lap yaxında pulemyot taqqıldadı. Aslan bir az dayanıb torpağa qısıldı, sonra yenə hərəkət etmək istədi, bacarmadı. Əynindəki islanmış paltarına baxdı. Ona ağırlıq edən sinəli çıxarıb aldı. Bir az yüngülləşdiyini görüb sürünməyə başladı. Sonra yol uzununu pəncəyini, hətta ayaqqabısını da çıxardı.

Topəyə az qalmışdı.

Ətraf qaranlıq idi. Hər şey susmuş kimi görünürdü. Aslan tövşüyürək dayandı. Dərindən nəfəs aldı. Başını azacıq qaldırıb üfüqə baxdı. Dan yeri sökülürdü.

Lap yaxında, Aslanın gözü qarşısında parıldayan proyektor tolosir-miş kimi sulara baş vurub tez də söndü. Aslan olindəki qumbaraların dostoyini sıxdı. Bir az da sürünüb ayağa qalxdı və son qüvvəsini toplayıb:

– Palundra, al payını! – deyə qışqırdı.

Atılan qumbara yaxında partladı.

Nə isə oxxalamb cingilti ilə töküldü. Yaxındakı pulemyot taqqıldayıb tez də susdu. Aslan bir an yerində dondu. Dizi yavaş-yavaş büküldü, sonra da kökündən qopmuş qollu-budaqlı ağac kimi yero sərdi.

* * *

Üfüqlərdə oynayan şofoqlar denizi qızartdığı zaman desant omoliiyyatının ilk mərhələsi başa çatdırıldı.

Sahildən qovulmuş düşmən on kilometrə dok geriye oturduldu. Əsas mövqeyi ələ keçirən hissələrimiz yerini möhkəmləndirdi. Sularda keşik çəkən katerlərdən başqa omoliiyyatda iştirak edən gomilərin hamısı geri qayıtmışdı. Onların çoxu boş idi. Bozilərində isə ağır yaralılar yerləşdirilmişdi.

3

Şəfəq bacılan körpüyə yaxınlaşan gomilərdən xəstələrin çıxmasına kömək edir, bəziləri yaralıların qolтуғuna girərək, çadırlara doğru aparırdılar. Yüngül yaralıları onları gözləmədən suhilo çıxırı, bir-birinə söykənərək tibb montaqosinə gedirdilər.

Ağır yaralıları xəroklə daşıyırdılar. Ağrıdan üzlərini qırırdırıb ufuldayanlar olduğu kimi, gomidən düşəntok rəngi dözələnlər, hətta zarafatlaşanlar da var idi.

Körpüyə yan almış bir qayığın içində cəliköklü, genişkökslü, qarayanız bir oğlan oturmuşdu. Başında qara dərindən tikilmiş matros şlemi var idi. Əynindəki paltar, hətta qara, topa saqqalı belə yaş idi. Rəngi ağarmış, dodaqları göyormüşdi. O, iri və qüvvətli ollori ilə qayığın yanlarından yapışmışdı. Tez-tez üzünü qırırdırırdı.

Deyəsən ağır yarının əzabını çəkirdi. Hər şeyə sakitcə baxır və dodaqaltı nə isə oxuyurdu.

Onun bu hərəkəti ətrafındakılar təəccübləndirdi. Hətta şəfqət bacılarında biri hirsələnərək:

– Görünür, kefiniz çox kökdür, oğlan! – dedi və tors-tors ona baxdı.

Matros gülümsündü:

– Mənə xəmək gətirin.

Şəfqət bacıları bir-birinin üzünə baxdılar. Körpüdən qayığa endilər. Oturanın yarası olduqca ağır idi.

Onu xəməyə uzandırdılar. Matros onlara öz minnətdarlığını bildirmək istədisə də bacarmadı. Dodaqları titrəyib yumuldu. Ayağındakı yarıdan qan acıldığından, bircə dəfə ufuldayaraq gözlərini qapadı.

Onu ağır xəstələrə məxsus çadıra gətirdilər. Baş hökim huşunu itirmiş matrosun yarasına baxdı. Onun dizi oxxalanmışdı.

– Cərrahiyyə masasının üstünə aparın. Zəhranı çağırın. Yaralının bədəndəki güllə və çarpanaları çıxartmaq lazımdır.

Şəfqət bacıları baş hökim əmrini yerinə yetirdilər. Cərrahiyyə omliyatına lazım olan hər şeyi hazırladıqdan sonra Zəhranı çağırtdılar. Başqa çadırlarda yara sarıyan Zəhra, xalatinin qolunu bağlaya-bağlaya içəri girdi. Xəstəyə yaxınlaşıb yaraya baxdı.

– Alətləri hazırlayın, – deyər gözümlə yaradan ayırmayan şəfqət bacısına müraciət etdi. Şəfqət bacısı nikelli domir qutunun içindəki müxtəlif alətləri cingildəyərkən hökim yanında dayandı.

Zəhra ancaq bu zaman qarşısında huşsuz uzanmış xəstənin sifətinə diqqətlə baxdı. Onun üzündəki cizgilər kimi isə xatırlırdı. Əlləri titrəyən Zəhra xəstənin şlemni başında çıxartdı. Onun yumulmuş göz qapaqlarına, solğun çöhrəsinə, qara, topa saqqalına baxdı.

– Necə də oxşayır, ancaq onun saqqalı yox idi.

O, bir də xəstənin sifətinə baxdı. Üreyi öz ahongini itirdi. Əlindəki hiçqə cingilti ilə yerə düşdü. Gözləri qaraldı. Çadır başına dolandı.

– Aslan, qardaşım?!

Zəhra masanın qabağında diz çökdü. Bayaقدan Zəhranın horokətlərinə fikir verən, ancaq bir şey anlamayan şəfqət bacıları təlaşla onun qulundan tutub ayağa qaldırdılar.

Zəhra xəstənin üzünə öyilib titrək səslə:

– Aslan! – dedi və onu bağına basıb solğun yanaqlarından öpdü. İllıq göz yaşları xəstənin saqqalında parıldıdı.

– Zəhra, özünüzlə ələ alın, xəstəni incitməyin, – deyən ətrafdakı qızlar onu sakitləşdirmək istəyirdilər. O isə heç nə eşitmirmiş kimi yarasının başını sinəsinə sıxır, onu hey öpdürdü.

Aslan ufuldayıb gözümlə açdı.

Hadisəni eşidən baş hökim içəri girib, şahidi olduğu mənzerədən mütoəssir oldusa da, Zəhraya yaxınlaşdı və onun çiynindən tutub yavaşca kənara çəkdi.

– Qızım, özünüzlə ələ alın, gedin bayırda gözloyun. Mən özüm xəstənin yarasına baxacam.

Zəhra getmək istəmədi. Onu güclə apardılar.

İçeridə cərrahiyyə omliyatı getdikcə, xəstə zaryıb ufuldayır, bəzən də yanhuşsuz halda sayıqlayırdı. Qardaşının iniltisini eşidən Zəhra dözo bilmirdi. Nəhayət, şəfqət bacısı çadırdan çıxdı:

– Qurtardı.

Zəhra içəri atıldı.

Çadırın ortasında ayaq üstə duran ucaboylu, saqqalına dən düşmüş hökim gözlərinin içinə baxdı. Yalvarıcı soslo:

– Doktor, onu xilas edin, mən sizin qüdrətinizə inanıram, – dedi. Baş hökim xeyli susdu.

– Yarası ağırdır. Hom do çoxlu qan itirmişdir. Ancaq çox sağlam üreyi və möhkəm bədəni var. Ümidinizi kosmoyun.

O, cold horokətlə çadırdan çıxdı.

Özünə gələn Aslan bir anlığına harada olduğunu anlamadı, ətrafa boylandı. Qulağına tanış bir səs gəldiyini hiss edib qalxmaq istədi. Zəhra onun çiynindən yapışıb qalxmağa qoymadı.

Aslan iri, qara gözlərini bacısına zillədi. Dodaqlarında solğun bir təbəssüm oyandı.

– Ağlama, ağlama, Zəhra, orada məndən daha yaxşı oğlanlar qaldı... Gomim qorq oldu... Ancaq... Onun bayrağını düşməmə vermodim.

Aslanın paltarını yığışdırıb çadırdan çıxmaq istəyən şəfqət bacısı səs eşidərək dayandı. Nə isə tappılıtlı ilə yerə düşdü.

Qız öyilib iri matros trubkasını yerdən götürdü. Yavaş-yavaş bir-birini qucaqlayan bacı-qardaşa yaxınlaşdı. Hec nə demədon

olindəki trubkanı irəli uzatdı. Aslanın dumanlanan gözləri şəfqət bacısına zilləndi. Qızın verdiyi trubkanı alıb gülümsündü.

Birdən ona clə gəldi ki, Dmitriyev qarşısında dayanmış və "kapitan, davay zakurim", – deyir. O iso iri kisəsini çıxardıb verir. Dmitriyev trubkasını doldurub çəkir. Göyümtül tüstü ətrafı bürüyür.

– Necədir, Yoska, xoşuna gəlirmi?

– Yaxşı iyutun, – deyər Dmitriyev tüstünü udaraq öskürür. Aslan özünü saxlaya bilməyib gülür.

Göyertədəki matroslar oxuyur, İlyas isə başı ilo sahili göstərir:

– Kapitan, icazə ver, danışırım.

Aslan yerin içində dirəklənərək qalxmaq istədi. Yumruğu jüyünləndi. Gözlərini haraya iso zilləyib, xeyli baxdı və zorla gülümsündü...

Dmitriyevin trubkası getdikcə közörir, alovlanan məşəl kimi ətrafı işıqlandırır.

1948

MƏMMƏD ARANLI

(1920-1950)

Məmməd Aranlı Qarabağda – Ağcabədi kəndində əkinçi ailəsində doğulmuşdur. Doğma kəndlərində və Ağdam şəhərində ibtidai təhsil almış, sonra Bakı şəhər 6 saylı natamam orta məktəbini (1935), M.Ə.Sabir adına Pedaqoji Texnikumu (1938), Suxumi Hərbi Piyada Məktəbini (1942) bitirmiş, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində oxumuşdur (1938-1941). Həmin institutun son kursunda hərbi səfərbərliyə alınaraq, Böyük Vətən müharibəsinə göndərilmişdir. #16-cı atıcı diviziyasında taqun və bölük komandiri olmuşdur. Mozdok uğrunda döyüşlərdə iki dəfə yaralanmış, hərbi xəstəxanada müalicə edildikdən sonra "Sovet döyüşçüsü" qəzetində ədəbi işçi və məsul redaktor vəzifəsində çalışmışdır. Ordudan tərxis edildikdən sonra ömrünün axırına qədər Bakı Hərbi Dairəsinin orqanı olan "Vətən şərafi uğrunda" qəzetinin redaksiyasında işləmiş, 1950-ci il oktyabrın 8-də vəfat etmişdir.

M.Aranlı ədəbi fəaliyyətdə M.Ə.Sabir adına Pedaqoji Texnikumunda təhsil alarkən başlamış, şeir və hekayələri ilo oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Onun bu cildə daxil edilmiş "Morava sahilində" adlı hekayəsi "Fırtına" adlı ilk kitabında (B., Azərəşr, 1951) çap edilmişdir.

MORAVA SAHİLİNDƏ

(hekayə)

Ev sahibəsi qonşuya getdiyindən onlar otaqda yalnız qalmışdılar. Marika fizqarmonun yanındakı kürsüyə söykənərək, Yulanın ona verdiyi şəkülləri bir-bir gözdən keçirirdi. Sevgilisini həmişə sivil paltarında görməyə adət etdiyindən, onun hərbi geyimdə çəkilmiş şəkülləri Marikada qeyri-adi bir maraq oyadırdı. O, boynunda avtomat, komərində qumbaralar görünən yuqoslav xalq ordusu oşgərinin əksinə xeyli baxdıqdan sonra nozorlərini fizqarmonun arxasında oturub, Şopenin romanstlarından çalan oğlana çevirdi. O – Yulandır. Özüdür. Marikanın nozorləri onun suçlarına dikilib qaldı.

Bahar mehi qodor zərif və xoş musiqi səsləri altında xoyal Marikanı qanadları üstünə alıb çox uzaqlara uçurtdu. Olub-keçənlər bir anda onun fikrində canlanmağa başladı.

...Alman təyyarələri Belqradı odlamağa başladığı günlər onların ayrıntılı günləri olmuşdu. O zamanlar Marika Belqrad konservatoriyasının skripka şöbəsində oxuyarkən Yulan universitetin hüquq fakültəsini qurtarmaq üzrə idi. Lakin müharibə, alman işğalı onlara təhsili tamamlamağa imkan vermədi. Marikamın ata və anası bombalama zamanı həlak olmuş, evləri dağılmış, özü isə Morava sahilində kiçik qəsəbədə yaşayan xalasının yanına qaçmışdı. Yulan həmin günlərdə bir dəstə tələbə ilə Belqradı tərk etmişdi. Onun partizan dəstələrinə qoşulduğunu Marika çox sonralar öyrəndi. O zamandan bəri bir-birlərindən xəbərləri yox idi. Yalnız müharibə qurtarıqdan sonra Yulan Belqrada qayıtmış, Marikanı xeyli zaman axtarmış və nəhayət, onun bu qəsəbədə, xalasının yanında olduğunu öyrənilər arxasınca gəlmişdi.

Gur akkord səsləri Marikanı düşüncələrindən ayırdı. Yulan yeni bir romans çalmağa başlamışdı.

– Necə də yaddan çıxarmamısan! Çal Yulan, neçə vaxtdır mən sənə çalmağınə qulaq asmamışam...

Yulan Marikanın bu sözlərinə xəfif bir təbəssümlə cavab verdi. Marika baxdığı şəkilləri masanın üstünə qoydu. Axırıncı şəklə nəzərdən keçirərək, orada əksi çəkilmiş bir dəstə döyüşçü arasında bir nəfər onun diqqətini cəlb etdi. O, qarabəniz, itibaxışlı bir oşğər idi.

– Yulan, bunu harada çəkdimisən? Bu oşğər kimdir? – deyə, Marika şəklə onun gözləri qarşısında tutub, həmin oşğəri göstərdi. Yulan başladığı romansı kəsməyə məcbur oldu. O, şəkllə diqqətlə baxıb:

– Bunu qələbə günü Zaqrebdə xətirə üçün çəkdimişik, – dedi.

– Bu oşğər qafqazlıdır.

– Sən onlarla bir yerdə olmusan? – Yulan gülümsündü.

– Əlbəttə, biz birlikdə vuruşmuşuq.

Marikanı birdən-birə qarışıq düşüncələr qoynuna aldı. O pəncərəyə yaxınlaşdı.

Pəncərədən baxarkən, onun hər gün seyr etdiyi mənzərəni yenidən bir tablolu kimi yenidən gözləri qarşısında canlandı. Qayın ağaclarının arası ilə ilan kimi burula-burula axan Morava, yaşıl topəciqlər, bir

qodur uzaqlarda zirvəsini mavi buludlar qucaqlamış qarlı dağlar... Bütün bunlar Marikaya, həmin hadisəni xatırladırdı. Qeyri-ixtiyari olaraq onun nəzərləri yəno oraya, sahilədeki təpəciyin döşündə görünən tonha mozarə zilləndi. Marika günəşin və bəzən hər gün bu tonha mozarə ziyarət edir, üzərinə yəni güllər, çiçəklər səpərdi.

– Bu qəsəbə mənim üçün nə qədər əzizdir! Hər səhər ziyarət etdiyim o tonha məzar mənim üçün necə də müqəddəs olmuşdur!..

Onun bu sözləri Yulan üçün çox gözənilməz oldu. Lakin bunu hiss etməməyə çalışaraq:

– Hansı məzar? Kimin mozarə? – deyə soruşdu.

Marika Moravanın sahilində göy otlarla örtülmüş təpəciyin döşündəki qəbrə göstərdi:

– Odur, görürsənmi? – dedi, – bütün varlığım o məzarda yatana bərləndir. Ax, o necə də gözəl oşğər idi!..

Yulan bütün diqqətini toplayaraq Marikanın, haqqında danışdığı namolun adamın məzarını gözləri ilə aramağa başladı. Lakin heç bir şey ayırd edə bilmədi. Qarşıda böyük bir qəbiristanlıq görünürdü.

Bu zaman qəsəbənin yanından keçən daş yoldan üstöörtülü bir maşın ayrılaraq, qəbirlərə sarı yönəldi. Marika diksinmiş kimi birdən:

– Aha, yoqin onlardır, yoldaşlardır, – deyə cold otaqdan çıxdı. Yulan bir qədər də pərt olmuş halda yerində qaldı. Marika həyətdən ona:

– Yulan, sən də gəl, – deyə çağırırdı və maşına sarı qaçmağa başladı.

Yulan, Marikanın şıltaqlığını və inadkarlığını uşaqlıqdan bilirdi. İstər-istəməz otaqdan çıxıb qızın arxasınca gətdi.

Maşın qəsəbə qəbiristanlığının kənarında dolanaraq, Moravanın sahilindəki mozarəni ləp yaxınlığında dayandı.

Çayırılı təpəciyin döşündə qorax tutmuş həmin mozarədən bir qədər aralı daha bir neçə qəbir vardı. Onların hamısında başdaşını ağac bir dirək və onun nazik ucuna borkidilmiş qırmızı bir ulduz ovəz edirdi. Dirəyin ortasında, mışlanmış dördbucaq bir taxta lövhəyə mərhumun kim olduğu yazılmışdı.

Əsgorlar bir-bir maşından yerə tullanaraq, üst-başlarının tozunu çirpib, cəhətlə qəbirlərə yaxınlaşdılar. Kabinədən çıxan staşına otafə axtarıcı bir nəzər saldıqdan sonra tonha mozarəni yanına gətdi.

Üzərində göy otlar bitmiş qəbri görürkən o, qəlbinin qeyri-adi bir sıxıntı ilə çırpındığını hiss etdi. Əsgərlərə sarı dönrək:

– Uşaqlar, İsmayılın qəbri budur, – dedi, – buraya gəlin.

Əsgərlər bir-bir ona yanaşıb qəbri dövrəyə aldılar. Papaqlarını götürməklə silah dostlarının xatirəsini yad etdilər.

Araya dərindən bir sükut çökdü. Dostlar dördbucaq taxta lövhədəki yazılardan sükut içində möhzün baxışlarla dönrə-dönrə oxudular:

“Burada, Sovet İttifaqı və Avropa xalqlarının azadlığı uğrunda həlak olmuş İsmayıl Məmməd oğlu Əhmədov dəfn edilmişdir. 1921 – oktyabr – 1944-cü il”.

Ötən günlər bütün özəmətilə bir anlığa onların təsəvvürlərində canlanmağa başladı. Bir il əvvəl burada, kükrək Moravanın sahilində gedən arasıksilməz qanlı vuruşmalar, gecə-ikən kəşfiyyətçilərin çayı keçməsi, həmin gecə İsmayılın göstərdiyi fədakarlıq, qayıqda onun ağır yaralanması səhnələri bir-bir cəbhə dostlarının gözləri qarşısından gəlib keçdi.

– Yadımdadırımı, uşaqlar, həmin yağışlı gecə? – deyərək sarışına sükutu pozdu, – almanlar az qaldı ki, çaya vəd vursunlar. Ancaq İsmayıl kəşfiyyətçi kişi kimi başa vurdu...

Sarışına bu sözləri deyərək onun bütün düşüncələri olub-keçmiş hadisələr ətrafında fırlanır, öz həmyerlisi və silah yoldaşı İsmayılın qəhrəmancasına ölümünü bənkü təfərrüatı ilə xatırlayırdı. Ona elə gəlirdi ki, bütün bu vəqifələr sanki dənən olmuşdur.

O, dərindən nəfəs alaraq əlini günəşdən yanmış üzünə çəkdi. Mühəribə yollarını birgə keçdiyi döyüş yoldaşını burada qoyub getməsi ona çox ağır gəlirdi. O indi hiss edirdi ki, bu itkinin ağırlığını İsmayıl ölənin gününü bu qədər dərindən duymamışdır. İndi, mühəribənin qurtardığı, dostların vətəno qayıtdığı bir zamanda bu ağırlıq qəlbə nə qədər nüfuz edir!

O, kədərli və mənalı baxışlarını məzardan ayıraraq, qayın ağaclarının arasına iloburula-burula axan Moravaya zillədi, sanki bu baxışları: “Ax, Morava! Qoca Kürün oğlu sonin qoynunda həlak oldu, qanını sənin yolunda axıtdı. Sən də onu unutma!” – demək istəyirdi.

Sarışına əsgərlərin ona baxdığını görüb, xoyaldan ayrılmış kimi oldu. O, ehtiramla əyilib məzarın nəmli torpağını sığallayaraq: “Rahət yat, dostum! Azərbaycan, qürbət torpaqlarda yatan oğullarını heç bir vaxt unutmayacaq!” – dedi.

O dikələrkək maşına sarı gətmək istərkək, “Sarışına!” – deyən zərif bir qadın səsi onu saxladı. Sarışına, Marikanı dərhal tanıdı. Bərk yüyürdüyündən qızın səsi Moravanın ləpələri kimi enib qalxırdı.

– Ay qız, haradan bələ? – deyərək sarışına soruşdu.

– Evdən, maşını görüb buraya qaçdım.

– Siz demişdiniz ki, evimiz Bəliqraddadır, hələ gətməmişsiniz?

– Yox. Şəhərdəki evimiz dağılmışdır. Niyə gədim? Nişanım da elə bu gün gəlirdi, – deyərək Marika gözü ilə yaxınlaşmaqda olan oğlanı göstərdi.

Morava sahilində vuruşmalar gedən zaman İsmayıl sarışına ilə birlikdə Marikagildə gəcəlmişdilər. Az müddət ərzində onların arasında səmimi bir dostluq yaranmışdı.

– Buyurun, gedək bizə, – deyərək Marika onu evə dəvət etdi.

– Çox sağ olun, biz gətməliyik.

– Hara gedirsiniz?

– Votənimizə, Azərbaycanca, mühəribə qurtarmış, bizi də ordu-dan buraxmışlar. Dostumuzla vidələşməyə gəldik. Stansiyaya gedən yolun buradan keçməsi lap bəxtimizdən oldu.

Sarışına bir anlığa susaraq nəzərlərini günəşin gizlənməkdə olduğu üfüqə zillədi. Sonra yenə qıza sarı çevrilərək sözüno davam etdi:

– Biz votənimizə gedirik, o isə burada – sizə əbədi qonaq qalır.

O, sizin Serbiya uğrunda həlak oldu. Tərəkin sahillərindən başla-yaraq mühəribə alovlarından keçən bu igitin son yatağı Moravanın sahilinə oldu... Biz onu sizə tapşırıb gedirik.

– O, bizim üroyimizdə yaşayacaqdır. Biz sizi heç vaxt unutmayacağıq!

Əsgərlərin hamısı maşına minib sarışınanın gəlməsini gözləyirdilər. Sarışına əlini Marikaya uzadaraq:

– Əlvida, Marika! Yolunuz çox uzaqdır, – dedi, – Bu qərüb məzarı unutmayın. Unutmayın ki, Şorqo bələ aslan ürekli oğlanlar böyüdən Azərbaycan adlı bir ölkə var!

– Heç bir zaman, heç bir zaman unutmaq. Biz sizi həmişə xatırlayacağıq. Uğurlu yol!..

Maşın qəbiristanlığın ətrafında dolanıb şose yoluna çıxdı və Şorqo doğru yollandı. Bir az sonra toz dumanına bürünərək gözəndə itdi.

Bayaqdan bəri rus dilində gedən bu danışıqları dinləyən və bu mənzərəni seyr edən Yulan çəşib qalmışdı. O, nəzərlərini uzaqlaşmaqda olan maşından çökünəyən Marikaya yaxınlaşaraq:

– Əzizim, axı bu məzarə xatan kimdir? – deyə soruşdu. – Son onu elə əzizləyirsən ki!.. Mən heç nə başa düşə bilmirəm.

– Mən onu bütün həyatım boyu əzizləyəcəyəm, – deyərək Marika qəbirdən bir az aralı daşın üzərində oturdu və haşi ilə Yulani da oturmağa dəvət etdi. – Onun məni nə kimi fəlakətdən qurtardığını bilsən, sən də bu məzara səcdə edərsən... Ax, o geco!

– Nə fəlakət! Nə geco? – deyə Yulan şiddətli bir maraqla soruşdu.

Marika nəzərlərini məchul bir nöqtəyə zilləyərək fikrə daldı. Ötən hadisələr bir-bir gözləri qarşısında canlanırdı.

– O dəhşətli gecəni unutmaq olarmı?! Ax, o gecə...

Qız bir an xəyala gedib, sonra başına gələnəri həyəcanla nağıl etməyə başladı.

***

...Sanki yer üzünə qara bir örtü çökülmüşdü. Axsəmdən başlayan yağış sakitləşmişdi. Buralarda insan yaşamırmış kimi bütün evlərin çirəyi sönmüş, qapıları bağlanmışdı. Qaranlıq fəzada yarıb-sönen fişənglər və ara-sıra eşidilən pulemyot atışları cəbhə xəttinin qəsəbənin kənarında olduğunu hiss etdirirdi.

Bələ qaranlıq, yağışlı gecədə qoşun hissələrindən göndərilmiş kiçik bir köşfiyyətçilər dəstəsi düşmənin arxasında axtarış aparırdı. Cəmiyyəti dörd igriddən ibarət olan bu dəstəyə orta boylu, enli kürəkli, iti baxışlı bir serjant başçılıq edirdi. İlk baxışda bu adam hamıya səbəti, kınlı görünürdü. Lakin, yoldaşlarının dediyi kimi, ondan yerdə gəzişən qarışqalar da inciməmişdi, o, yalnız faşistlərin qonimi idi!

Müharibə başlanan zaman o, kolxoz hesabdarı idi. Rayonun gəncləri ilə birlikdə o da cəbhəyə könüllü getmişdi. Sədo kolxoz hesabdarı müharibə cəbhələrində tez zamanda böyük şöhrət qazandı. Cəbhəyə gəldiyi ilk gündən köşfiyyətçilik edən bu serjant bütün döyüş fəaliyyəti dövründə yüzdən çox alman zabiti və soldatını osir almışdı. Ən mürəkkəb və təhlükəli tapşırığı yerinə yetirməyə gedərkən belə halını dəyişdirməzdi. Gətdiyi yerdən də boş qayıtmazdı.

Lakin bu gecə o, öz kiçik dəstəsi ilə diri alman tutmağa deyil, düşmənin cəbhəsini öyrənməyə gəlmişdi. Axsəmdən qəsəbənin ota-

finda gəzib-dolanırdılar. Kimsə onları görmürdü. İsmayıl tapşırılan yerləri yoxlayıb, gecədən xeyli keçmiş öz kiçik dəstəsinə geriye döndü. Ancaq gəldiyi yolla deyil, tamamilə başqa yolla qayıdı.

Qəsəbənin şimal-şərq qurtaracağına çatarkən, birmərtəbəli böyük bir evin pəncərəsindən gələn işıq serjantın diqqətini cəlb etdi. O, evdən təxminən yüz metrlikdə olan əsgərlik dibiə uzanıb otafına qulaq asmağa başladı. O biri köşfiyyətçilər də onun arxasında və yanlarında uzanıb plaş-palakaya büründülər. Yağış əvvəlki şiddətlə yağmaqda davam edirdi.

Bu ev nədir? İşıq gələn otaqda kim var? Serjantı bu suallara məşğul etdi.

Doğrudur, evin işıq gələn pəncərəsi cəbhə tərəfi deyil, düşmənin öz arxasına baxırdı. Bəs nə üçün örtülməmişdir? Belkə də arxadan gələn maşınlar üçün bu bir mayakdır? Onsuz da maşınlar hər cür qaydam pozaraq işıq verə-verə horokot edirdi. Yoxsa əsgərlərin sadəcə səhlənkarlığı üzündən işıq açıq qalmışdır?..

Serjant bu fikirlərdə ikən onun qulağına musiqi səsləri gəldi. Ancaq səsləri ayırd edə bilmirdi. Gəlir ağır qarmonu səsi eşidirdi, gəlir də skripka səsi. Gecənin bu vaxtı bu nə konsertdir? Yoxsa alman zabitlərinin zövqünü oxşamaq üçün Berlindən buraya artistlər gəlməmişdir? O gülümseyərək yanındakı yoldaşlarına:

– Deyəsən, bu gecə konserto qulaq asacağıq, – deyə pıçıldadı.

Bir az sonra otaqda qəhqəh qəpədi və kobud kişi səsi ilə oxunan anlaşılmaz bir mahnı eşidildi.

Serjant uzun müddət müşahidə edib fikirləşdikdən sonra, döyüşçülərə yaxın gəlməyi işarə etdi. Güclü eşidilən bir səsle:

– Çumakov, Vasya və Murad mənimlə gələcək, Levon ilə Cahangir burada qalacaqlar. Yerimizi bildirməyin. Əgər biz gedən yerdə atışma olsa, demək, geri çəkilibükük. Avtomatdan atış açmaqla bizə kömək edərsiniz. Əgər bu tərəflərdə bir şey hiss etsəniz, tez xəbər verin. – Serjant köşfiyyətçilərinə müfəssəl göstəriş verdikdən sonra üç nəfərə evo tərəf horokot etdi.

Onlar evo yaxınlaşdıqca qarışıq musiqi və oxunmaq səsləri daha da güclənirdi. Pəncərədən insan külgöləri görünməyə başladı. Bu nə ohvalətdir? Orada kimlər var?

Zil qaranlıq gecədə serjant və onun üç yoldaşı divarların dibi ilə horokot edir və tez-tez dayanaraq otafı dinləyirdilər.

Pəncərəsindən işıq gələn evə birinci olaraq serjant çatdı. Onun ardınca Çumakov və Murad yaxınlaşdılar. Vasya qarşı tərəfdəki divarın küncünə qısılaraq, onların keşiyini çökməyə başladı.

Serjant bir neçə dəqiqə evdən gələn səsi dinlədi. Ona aydın oldu ki, orada kef məclisi qurulmuşdur. Danışanlar isə almanlardır. Lakin kobud kişi danışqları içində onun qulağına çatan yalvarıcı qadın səsi serjantı daha artıq maraqlandırdı. Onlar kimdir? Evdə nə hadisə baş verir?

O, pəncərəyə yaxınlaşmaq istərkən evin həyətində ayaq səsləri eşidildi. Onlar tez divarın dibinə qısıldılar. Serjant hasara yaxınlaşıb, həyəti gözəndən keçirdi. Uzun bir qaraltı evin qarşısında var-göl edirdi. Serjant, Çumakova ayılıb:

– Bu evdə deyəsən zabitlər olur, – deyə pıçıldadı. – Keşikçinin işini bitirmək lazımdır.

O bu sözü deyərək plaş-palatkasını boynundan açıb, divarın yanında yerə qoydu. Belindəki fın bıçağını qınından çıxarıb, hasarın uçulmuş küncündən həyəte keçdi.

Qaraltı qapı tərəfə gəlib, var-gəlini davam etdirmək üçün geriye dönrəkən, serjantın onu nəcə qaçaqladığını görən Çumakov məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü, o da həyəte keçdi.

Serjant, onun qaçağına yuxılmış meyiti birtəhər divarın dibinə sürüdü. O, sol əlini hələ də onun ağzından çəkirdi. Lakin, keşikçinin boynunun ardından sancılan bıçaq onun nəfəsini çoxdan kəsmişdi.

Serjant meyiti divarın dibinə uzadaraq, onun plaşını və avtomatını götürdü, içəridən qapının dartıldığını eşidərək o, cold plaş çiyinə saldı və avtomatı qolunun üstünə alıb, kölgəyə çəkildi. Qapı açıldı. Sərxoş bir zabit qapının kənarında əsnəyərək, almanca nə isə soruşdu. Serjant tez dabanlarını biri-birinə vuraraq:

– Hər şey üz qaydasındadır, cənab zabit! – dedi. (Bu dedikləri serjantın almanca əzbərlədiyi ifadələrdən biri idi).

Zabit əsnəyərək-əsnəyərək yenə nə isə mırıldandı və içəri girərək qapını örtüdü.

Qapı örtülən kimi serjant, Çumakova yaxınlaşıb, plaş və avtomatı ona verdi.

– Sən burada keşik çək, özünü bildirmə, – deyə tapşırırdı, özü isə evin böyrünə keçdi. Çumakov öz işini yaxşı bilirdi. Murad bayaqdan evin tənində dayanıb ətrafı gözəndən keçirirdi. Serjant ehtimal addımlarla pəncərəyə yaxınlaşaraq, otağa nəzər saldı...

Evin ortasına qoyulmuş çox da iri olmayan masanın üzəri dolu və boş şorab şüşələri, kolbasa qabığı, boşaldılmış şirniyyat qutuları ilə dolu idi. Görünür kef məclisi axşamdan davam edirdi.

Masanın arxasında üç zabit oturmuşdu. Bir nöfəri isə çarpayıda yarı uzanmış halda sıqar çəkirdi. Digər gənc bir zabit küncə qoyulmuş qutunun üzərində ollorini torpodorək nə isə çalırdı; çox küncə olduğundan serjant onu yaxşı görə bilmirdi, ancaq sonralar o qutunun fısqarmon olduğunu öyrənmişdi.

Serjant masadan bir qədər konarda oyloşib pərişan halda skripka çalan bir qız gördü. Qızın qara qıvrım saçları çiyinlorinə tökülmiş, düymələri qırılmış yaxasından açıq mavi döşlüyü görünürdü. Serjant onun serb qızı olduğunu dərhal bildi. Qızın daxilən böyük özab keçirməsi, yorğun və üzgün olduğu sustalmış simasından aydın görünürdü. O, kimsəyə baxmadan çalırdı.

Serjant sərxoş zabitləri bir-bir nəzərdən keçirir, hansı qoşun nəvündən və nə rütbədə olmalarını təyin etməyə çalışırdı. Qarbit çırağın otağı bürümüş gur işığı ona bu işdə kömək etdi.

Onların hamısı piyada zabitləri idi. Yalnız arxası pəncərəyə sarı oturmuş zabitin poqonları onun topçu olduğunu bildirdirdi. Serjant dərhal bu qərara gəldi ki, qosobodo ya top, ya da minaatan batareyası vardır. Böyrü üstə çarpayıya uzanmış zabit masaya ayılıb, nə isə götürürək keşiyatçı onun mayor olduğunu gördü. O biri zabitlərin rütbəsi ondan aşağı idi. Demək, o ya batalyon komandiri, ya da polk komandirinin müavini idi. Serjant, zabitləri diqqətlə nəzərdən keçirir və müxtəlif noticolar çıxarırdı.

Qız çalib qurtardıqdan sonra skripkasını döşünə sıxıb yalvarıcı nəzorlorlə zabitlorə baxmağa başladı. Zabitlorəndən biri qədohi şorabla doldurub ona uzatdı, lakin qız qorxa-qorxa içmədiyini bildirdi. Zabit bir daha toklif edərək çımıxdı.

Elo bu zaman qoşu otaqdan zong səsi, az sonra telefonla danışq eşidildi. Bir doqiqə keçmiş otağa bir soldat daxil olaraq mayora müraciət etdi. Serjant mayorun telefona çağırıldığını dərhal başa düşdü.

Mayor ayağa qalxıb masaya yaxınlaşdı. O, üzünü tırşudaraq bir neçə qoliz kolməlorlə qızın üstünə bağrırdı. Qızın olındohi qədohi alıb şorabı onun başına tökdü. Kimin isə konurdan atdığı bir şokolad parçası düz qızın üzünə doydı. Sərxoş zabitlorin zəhorli qohqohlori otağı bürüdü.

Zavallı qız əli ilə saçlarını silkələyərək, kənara çökəldi. Onun iri qara gözlərindən süzülərək pötrmüş yanaqları aşağı diyirələn göz yaşlarını serjant aydın gördü. O, bir anlığa əsas işini unudaraq bütün varlığı ilə bu zavallının halına yandı. Qızın gözləri pəncərəyə dikilmişdi. Serjanta elə gəlirdi ki, ona baxır; lakin qız sızmasında onu gördüyünü bildirən heç bir ifadə hiss edilmirdi.

Serjant xeyli düşündü. Öz mövqələrimizə qayıtmaq lazım idi. Lakin o, gördüyü bu vəziyyət haqqında polk komandirino, yoldaşlarına danışdıqda ona nə deyəcəklər? Kömöksiz bir qızı bu canavarların pəncəsinə buraxıb getməliyi? Onun qolbi acı və həyəcanlı bir hisslə sıxıldı. Başqa cür etmək olmazmı?

O, əlini alına çəkib saatına bir nəzər saldı. Səhərin açılmasına hələ üç saat var idi. O, Muradın yanına gəlib pıçıldı ilə:

– Murad, mən burada başqa cür hərəkət etmək istəyirəm, – dedi.

Murad yeni bir hadisə olacağını duymuş kimi daha maraqla dinləməyə başladı.

– Son tez cəbhə xəttini keçməyə tolaş. Polk komandirino de ki, qəsəbədə alman batalyonu var. Qərargahı var evdədir. Zabitlər kəfədlirlər. Hamısı sərxaşdur. Görüklərimizi müfəssəl danışarsan, sonra bu vəsiqələri də komandirə ver, – deyərək serjant öldürdüyü keşikçinin cibindən çıxartdıqlarını Murada uzatdı.

– Bas özünü nə edəcəksiniz, yoldaş serjant? – deyərək Murad tələsik soruşdu.

– Qulaq as. Öz polkumuza çatmağın üçün səno saat yarım vaxt verirəm. Saat yarımından sonra mən düşmən qərargahına hücum edəcəyəm. Burada atışma eşidən kimi polkumuz hücumə keçsin. Gecə ikən qəsəbəni çox asan tutacağıq.

– Yoldaş serjant, birdən...

– Deyilənə yerinə yetir. Mənim sözlərimi olduğu kimi polk komandirinə çatdır. Sonrastı ilə işin yoxdur. Haydı, tərpon!

Murad bir anda gözədən itdi.

Muradın bayaqkı sözü serjantın özünü də şübhəyə saldı. Birdən polk komandirini onun təşəbbüsünü bəyənmədi. Onda nə olsun? O, komandirinin onu homişə düşmən arxasına yola salarkən dediyi bu sözləri xatırladı: "Unutma ki, bir çox hallarda döyüşün tələyini keşfiyyətçi həll edir". Serjant indi hiss etdi ki, üzərinə nə qədər ağır məsuliyyət götürmüşdür.

O yeno də pəncərəyə yaxınlaşdı. Hiddətinin sonu yox idi. Qızın parça-parça edilmiş paltarları çarpayının ayağına atılmışdı. Nazik alt köynəyində titrəyirdi. Mayor onu çarpayının üzərinə uzandırmaq istəyirdi. Lakin qız çarpayının başlığından bərk-bərk yapışaraq yalvarırdı. Onun yanaqlarındakı qırmızıqırmızı çəkilmiş, sifəti ağappaq ağarmışdı. Gözləri dohşətdən böyümüşdü. O biri zabitlər isə ona əhəmiyyət vermədən içir və gülüşürdülər. Dəqiqələr keçirdi...

...Hər şey serjant üçün aydın idi. Lakin gözləməyə məcburdu. O, pəncərədən ayrılıb, otafına bir nəzər saldı. Yağış get-gedə dayanırdı. O, saata baxdı: Muradın gətirməsindən bir saat keçirdi...

Serjant ağac dibində keşikdə qoyduğu keşfiyyətçilərin və sonra Çumakovun yanına gedib, vəziyyəti və no edəcəyini onlara izah etdi.

O, yeno pəncərənin qarşısına gəldi. Zabitlər başlarını masaya dirəyib mürgüloyirdilər. Onun nəzorləri çarpayıya sarı çevrilərkən dodaqları dişləri arasında sıxıldı. Qızın əlləri çarpayının başlığından qoparılmışdı. O, çarpayının üzərinə tora düşmüş quş kimi çapalayır, əli-ayağı, başı ilə müqavimət göstərirdi.

Mayor çarpayıdan qeri çəkilərək var gücü ilə qıza bir sille çəkdi. Sillonin sosisindən mürgüloyən zabitlər də diksinib başlarını qaldırdılar, lakin əhəmiyyət verməyib, sərxaş halda başlarını yenidən masaya diredilər.

Qız sillonin ağırsından əlləri ilə üzünü tutdu. Mayor onun üzərinə atılmaq istərkən qız ilan vurmuş kimi otağın ortasına sıçradı... O, həyəcanla pəncərəyə yönəldi. Sanki pəncərəni çırparaq küçüyə atılmaq istədi. Lakin qız pəncərəyə yaxınlaşan zaman şüşə arxasından iki iri qara gözün ona zilləndiyini gördü. O, bir anlığa özünü itirərək, təlaşla geriye çəkildi. O, nə gözlərdir? O kimdir? Keşik çəkmək alman əsgəridirmi? Yoxsa onu xilas etməyə can atan bir serbdir?..

Zabit qızın qolundan tutub çarpayıya sarı dartarkən o, başını çiyinə üstə döndərək kömək istəyən nəzorlərlə pəncərəyə baxdı. Lakin qara gözlər şüşə arxasında görünmədi. Qızın qolbi sıxıldı. Bəlkə o gözlər heç yox imiş. Onu qara basırdımı?

Mayor qızın müqavimətini qıra bilmədiyini gördükdə, masa arxasında mürgüloyən zabitlərdən birini qaldırdı. Mayor əsəbi halda ona nə işə omlar etdi. Zabit qızın əllərini burub küroyinə sıxdı. Qız başına nələr gələcəyini duyuq, çığırmağa başladı. Lakin kimso onun dadına çatmadı. Zabit divara söykənərək onun əllərini arxadan

börk-börk tutmuşdu. Mayor sol oli ilə qızın sağ döşünü tutub, sağ oli ilə böyründən asılmış dori çantadan iri ağızlı bir bıçaq çıxartdı. Serjantin bütün ömründə eşitmədiyi qeyri-insani bir səsle qızın dodaqlarından qopan "Ana!!!" nidası otağı titrətdi. Elə bu zaman pəncərədən alov püskürdü. Avtomatın taqıltısı ətrafı bürüdü. Mayor səndələyərək qızın ayaqları altına sorıldı. O biri zabit qarıya qaçmaq istərkən kəndə payını aldı. Masa arxasında mürgüləyən zabitlər səksəkəli halda əllərini tapançaya atdılar. Lakin arasıkosilməz avtomat atəşi onları da döşəməyə uzandırdı.

Serjant evdəki zabitlərin işini bitirdikdən sonra dərhal hoyoto qaçdı. Eyni anda qonşu otaqda iki qumbara partlayışını eşitdi. Çumakov vaxtında hərəkət etmədi.

Yolun ə birı tayındakı kaşfiyyatçıların arasıkosilmədən atdıqları işıq verən güllələr havada parıldayıb sönürdü. Qəsəbədə gözəlilmədən döyüş başlamışdı. Serjant üroyində saniyələri sayırdı. Qoşunlar tərəfdən heç bir səs gəlmirdi. "Bəlkə Murad yolda olə keçmişdir? Yoxsa mən tələsdim?" O, belə fikirlərdə ikon qəsəbədə mormilər partlamağa başladı. Az sonra mormilər çayın sahilinə düşməyə başladı.

Serjant lap yaxınlıqda səbəbi danışıqlar eşitdi. O diqqətlə baxdıqda məsələni anladı. Alman əsgərləri söyüş-söyüş qəsəbənin küçələri ilə çaya sarı qaçırıldı. Serjantla Çumakov uçulmuş hasarın arxasına uzanaraq, küçədən keçənləri vurub yero səridilər.

Arxa hasardan kiminsə tullandığı eşidildi. Serjant cold geriyo dönüb atəş açmaq istərkən Muradın səsini eşitdi.

– İsmayıl! İsmayıl! Haradasan?

– Qışqırma, bura gəl. Az qala işini bitirmişdim.

Murad serjantin yanına gələrək:

– Niyə uzanmışsınız? Polkumuz qəsəbəni çoxdan əhatə edib. İndi sahile çıxmışlar, – dedi. – Yoldaş serjant, polk komandiri soni elə tənifləyirdi ki... Ay zalım, ordən birini də goldi!

– Yaxşı, yaxşı. İndi belə söhbətin yeri deyil, – deyə serjant onun sözüni kəsdi. – Evin dal tərəfini, qonşu hoyotı gözənd keçir.

O bu sözü deyərək, küçədə öz əsgərlərimizin danışıqlarını eşitdi. Onlar dayanmadan çaya sarı hərəkət edirdilər. Qəsəbədə atışma kəsilməmişdi. Ancaq toplar sahilə hələ də atəş altında saxlayırdı.

Serjant, Çumakovu hasarın dibində qoyub, bir az əvvəl, atəşə tutduğu evə girdi. Otağın avadanlığı alt-üst olmuşdu. Qarbit lampa

iso hələ də yanmaqda idi. Lakin qız yoxdu. Serjant divardan asılmış şinellərdən birini götürüb, pəncərəni örtüdü. Sonra çarpyayının kənarında oyləşib tütən eşməyə başladı. Palçıqlı küçədə sahile doğru horokət edən döyüşçülərimizin ayaq səsleri, bir az uzdaqda iso arabir mormi, mina partlayışları eşidildi.

O, bir-iki qullab vurduqdan sonra bədonininə sustaldığını hiss etdi. Ağrılar və yuxusuzluq özünü göstərirdi. Bir az əvvəl homin çarpyayının üzərində çırpanın qızın hara gətməsi haqqında xeyli düşündü və "yoğun qorxudan zirzımoynə qaçıb" – deyə fikrində keçirdi. Bir istədi elə indico axtarib tapsın. Sonra fikrində dönörək, sohor axtaracağı qorara aldı. O daha bir-iki qullab vurub gətmək istərkən, kiminsə dorindən nofos aldığını eşitdi. Diksironok bir-bir meyitlərin üzünü baxdı. Alman zabitlərinin sifotı göyormüşdi. Onlarda hoyat olaməti yox idi. O, nofosini boğaraq dınloməyə başladı.

Kimso taxtın altında xısın-xısın nofos alırdı. Serjant aşağı oyilib çarpyayın altına buxarkən, qızın orada küncə sıxıldığını gördü. O, yumsaq səslə:

– Ay qız, qorxmə, çıx ordən! Fərislər daha yoxdur, – deyə olini onu uzatdı. Serjantin rusca, lakin serb ləhcəsi torzində dediyi bu sözlər (Yuqoslaviyada vuruşduğu bir-iki ay orzında o, serbco bir neçə kolmo danışmağı öyrənmişdi) qıza səmimi bir təsir bağışladı. Serjant onun olından tutub ayağa qaldırdı. Qız soyuqdan titroyirdi. Serjant divardan asılmış alman şinelini alıb onun çiyinə saldı. Lakin qız şinelo baxıb geriyo atdı. Serjant gülümsəyərək, cold öz şinelini çıxarıb ona uzatdı. Qız məhriban bir tobossümlə başını oyörək öz təşəkkürünü bildirdi. Serjant böyrü üstə yıxılmış kürsülərdən birini qaldırıb:

– Oturunuz! – deyə təklif etdi. Qız oturdu, lakin baxışlarını ondan ayırmırdı. Şiddətli bir maraqla serjanta baxır və tez-tez nəzorlari onun qalın qaşları altında parlayan iri qara gözələrinə zillənib qalırdı. Bu gözələr ona çox tanış və məhriban görünürdü. O rusca:

– Pəncərə qarşısında duran siz idiniz? – deyə soruşdu.

– Boli.

Qız serjantin sol əlini ovuculan arasına alaraq, bağrına basdı. Onun əlini əpörək, taqətdən düşmüş kimi alınını qarşısında duran serjantin dizinə söykədi. O, cold qızın başını qaldırdı və:

– Bunlar nə üçündür? – dedi, – mən ancaq öz vofzifomi yerinə yetirmişəm.

Qız dinməz-söylomöz serjanta baxırdı. Gözləri yaşla dolub-boşalırdı. Bu şəffaf yaş qətrələri ardından bənövşəyi gözlərdə sevinc təbəssümləri görünürdü. Qız baxdı-baxdı və birdən-birə:

– Siz rus deyəsiniz? – deyə soruşdu.

Bu sualı serjanta Ukraynada, Moldaviyada, Rumıniyada, Bolqarıstanda da vermişdilər. O, həmişə verdiyi cavabı yenə təkrar etdi:

– Xeyr, mən azərbaycanlıyam.

• • •

Marika yaxın keçmişin xatirələri haqqında söhbətini bu sözlərlə tamamladı:

– Bəli, o azərbaycanlı idi. O, ruslarla birlikdə bizim ölkəyə azadlıq bayrağı gətirmişdi. Onun şən, lakin moğrur görünüşü, iti baxışları hələ də nozərimdən silinmir. Ax, pərvədigara... O olmasaydı, mənim varlığım bir heç idi... Morava sahilində vuruşmalar gedən zamanlar o, kəşfiyyatçı yoldaşları ilə bizim evdə qalırdı. O, həmişə kəşfiyyata gedib-gəlinəcə nədənsə, bilmirəm sonsuz intizar içində üzülürdüm. Bir neçə gün ərzində ona elə isinmişdim ki... Eh, insanın qara talçısı...

Bir səhər yoldaşları İsmayılın kəşfiyyat zamanı ağır yaralandığını mənə xəbər verdilər. Onların tibb məntəqəsi bizim qonşuluğumuzdakı evdə yerləşirdi. Tez oraya qaçdım. Artuq gec idi. Ölüm bizi vidadlaşmağa qoymadı. Onun iri qara gözlərini bir daha görə bilmədim...

Marika boğazının quruduğunu hiss etdi. Kirpikləri arasında süzülən yaş yanaqlarına töküldü. Yulan bunu görmürdü. O, çənösini sol ovcuna alaraq, baxışlarını məchul bir nöqtəyə zilləmişdi.

– Bəli, o bizim Serbiyanın azadlığı uğrunda həlak oldu. Dostları onu burada dəfn etdilər. Döyüş yoldaşları çayı keçərək şvabları qovdular. Onlar çox uzaqlara, Qərbə getdilər. Lakin İsmayılın mozarı burada bizimlə qaldı. Qosəbənin əhalisi bazar günləri bu qəbirləri ziyarətə gəlirlər.

Marika susaraq başını çiyni üstə çevirib, yalnız məzara baxdı, baxdı... Yulanın da nözləri oraya dikilmişdi.

1948

HÜSEYN ABBASZADƏ

(1922)

Hüseyn Abbaszadə Bakı şəhərində fəhlə ailəsində doğulmuşdur. Burada orta təhsil almış, hərbi məktəbin kursantı olmuş və Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsini bitirmişdir (1950).

Bir müddət xitəsas üzrə işlədikdən sonra mətbuat aləminə gəlmiş, "Pioner" jurnalı redaksiyasında şöbə müdiri, məsul katib (1948-1958), "Göyərçin" jurnalının məsul katibi, baş redaktoru (1958-1966), "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin baş redaktoru (1972-1975), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi (1975-1987) işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyətə inüharibə illərində cəbhə qəzetlərində çap etdiyi şeirlərlə başlamış, lakin ədəbiyyat tarixində nəsir kimi məşhurlaşmışdır. Onun "General", "Burulğanlar", "Əlibalının ağır səfəri" romanları çox populyardır. Yazıcının bu cildə daxil edilən "Bağdadda bir gecə" hekayəsi "Haradansınız, müsiyə Abel" kitabından (Bakı, Gənclik, 1972) götürülmüşdür.

BAĞDADDA BİR GECƏ

(Hekayə)

Qara geyimli, üz-gözünü tük basmış cavan bir oğlan soraqlaşsa-soraqlaşsa gəlib Bağdad şəhərinin şirvanlılar məhəlləsini tapdı. Sakit payız axşamı idi. Şəhər əhlini axşam ibadətinə çağıran azançılar məscidlərin minarələrindən təzəcə aşağı enmişdilər. Dar küçələrdən gediş-gəliş kəsilmiş, gün batan kimi dükən-bazarda əl-ayaq çəkilməmişdi.

Oğlan bağlı qapı və darvazalara yaxınlaşanda addımlarını yavaşdır, lakin onlardan birini döyməyə cəsarət etmirdi. O, bu qayda ilə bir az dolandı. Əgər xəstə olmasaydı, bəlkə do bir bağa girib ağac altında gecələyirdi. Ayaq üstə güclü duran oğlan nəhayət, alçaq barlı bir evin qapısını yavaşca döydü. Qapını tez açdılar. Elo bil ev sahibi nə vaxt idi ki, qapının dalında durub kiminsə gəlişini gözləyirdi.

Qapını açan ucaboylu, arıq, qarayamızı, çal saqqallı kişi astanada duran oğlanı ötərgi süzüb soruşdu:

- Kimi istoyirsiniz?

Oğlan çokino-çokino dedi:

- Axşamın bu çağında sizi narahat etdiyimo görö mənim bağış-layın, ömi can. Qoribom, uzaqdan golmişəm. Ayaq üste durmağa taqotim qalmayıb. Nə olar, Allah çşqino mono yatmağa yer verin.

Ev sahibi qapıdan konara çökilib dedi:

- Buyurun, bu ev-çşik qorib oğlana qurbandır.

Qoca oğlanı içəri buraxdı. Onlar kiçik, güllü-çiçəkli hoyotdon keçib cyvana qaldılar.

Oğlan sıxıla-sıxıla otağın bir küncündə oturdu. Qoca yan otağa keçdi və tezliklə geri qayıtdı:

- Bu saat çemok hazırlaylar. Yeyib-içib dincəlersiniz.

Qonaq dişə dişinə doya-dəyo arxasını divara söykəyib dorindon nofos aldı. titrəmə ona aman vermirdi, üzünün rəngi sapsarı idi, clo bil zoforan çəkmişdilər.

Bir azdan oğlan əslafə-loyondo ol-üzünü yuyub, çörək yedi. Sonra iki piyalə domlonmuş zəncəfil içib yatağına girdi. Qoca onun üstünü bork-bork basdırdı:

- Yatın oğul, səhəro kimi üşütmə keçər.

Ev sahibi qonaq yatan otağın çırağını keçirib cyvana çıxdı. Onun iri güzlərində kədər, qırıqlı üzündə xəfif hüzn kölgəsi vardı, fikri ilo moşğul idi. Qoca divar dibinə qoyulan piştaxtanın dalına keçib məxmər üzlü döşəkçənin üstündə əyləşdi, lələk qolomini mürokkobo batıraraq öz-özünə bir neçə dəfə no iso pıçıldadı. Sonra azacıq qat-lanmış qəddini piştaxtanın üstünə əyərək dayana-dayana yazmaqğa başladı.

***

Evdə hamıdan gec yatan qoca səhər hamıdan tez yuxudan oyanıb hoyətdəki səliqə ilə becərilmış bağın səyrinə çıxmışdı. O, hər gün obaşdandan yerindən qalxıb bağı gözər, ağaclar və çiçəklər arasında vaxt keçirməkdən həzz alardı.

- Sabahınız xeyir olsun!

Qoca geri döndü, qonağın yuxudan oyanıb cyvana çıxdığını gördü.

- Aqibotiniz xeyir, oğul, nə tohorsiniz?

- Babatam.

Oğlan pillədon aşağı cənib qocanın yanına gəldi. Axşam qonağın görkəminə yaxşı fikir verməyən qoca indi - səhərin aydın işığında

onun üst-başına, tük basmış üzünə diqqətlə baxdı. Dünya görmüş qoca qonağın görkəmindəki bu qeyri-adiliyin no iləso olaqədar olduğunu duyub xəbor aldı.

- Oğul, soruşmaq ayıb olmasın, niyə belə süstünüz? Axşam da mənə bir söz demədiniz. Çox əziyyət çəkmiş adama oxşayırsınız.

Qonaq olini böyründəki qızılğul kolunun saralmış yarpaqlarına sürto-sürto dorindon ağı çəkdi:

- Düz tapmışınız, ömi can, - dedi. - Çox əziyyət çəkmişəm. Mən çəkəni heç düşməndə çoxmosin. Bilmiyəm bu no müsibət idi bizim başımıza gəldi...

Oğlan doluxsundu, ağacdan qopardığı sarı yarpaq onun süstəlib yanına düşmüş olindon yerə yuvarlandı.

Qoca ona təsəlli verdi.

- İgədin başı qalda görək, oğul, axırı xeyir olsun. Yaman günün yarası tez sağalar.

- O, clo bir yaradır ki, tezliklə sağalmaz. Heç bilmiyəm evimizə necə qayıdacağam... Anama, bacı-qardaşlarıma nə deyəcəyəm?!

- Haradansınız oğul, adınız nədir?

- Qafqazdan, Azərbaycanın Şirvan mahalından. Adım Korimdir.

Qocanın yorğun baxışlarına fəroh çökdü.

- Demək, homyerliyi ki... Mənim də dodo-babam Azərbaycan torpağındandır. Ordan bura köçüb gəliblər. Mən o yerləri görməmişəm. Rohmətlilik anam deyirdi ki, çox gözəl yerlərdir. Bos siz Bağdadda belə no cloyırınsız, oğul, ticarətə gəlmişdiniz?

- Xeyr, ziyarətə gəlmişdik.

Qoca maraqla soruşdu:

- Kiminlə?

- Atamla.

- Bos atanız hanı?

- Atamı Korbola yolunda qoyub gədim.

- Niyə? Vəfat edib?

- Xeyr, öldürdülər, - deyə oğlan qohordən tutulan boğazını anıtladı.

Qoca heyərtlə soruşdu:

- Kim öldürdü?

- Quldurlar!

- Neco oldu ki?

- Uzun əhvalatdır. Dəsom, sizə başağrısı olar, omican.

- Xoşdur, danışın.

Korim dedi:

- Biz dədə-babadan şirvanlıyıq. Atamın Şamaxı şəhərində baqqal dükanı vardı. Son illərdə qazancı pis deyildi. Atam çoxdan Kərbəla ziyarətinə getməyi niyyət eləmişdi. Bu il yayda işlərini gündə salıb Kərbəla səfərinə hazırlaşdığını görcək mən də özü ilə götürməyi xahiş etdim. Mən, atam kimi Kərbəlaya ziyarətə yox, Bağdadda yaşayan əziz bir insanı görmək, ona çoxdan hazırladığım bir hədiyyəni vermək istəyirdim. Arzuma çatmaq üçün bundan gözəl fürsət ələ düşməzdi. Xülasə, biz ev adamları və qohum-əqrəbə ilə halallaşib yola çıxdıq.

İraq torpağına çatana kimi çox əziyyət çəkdik. Bağdadın yaxınlığında başqa ölkələrdən gəlib Kərbəlaya ziyarətə gedən bir dəstəyə qoşulduq. Karvanımız yola düşdü. Yolum ortasında mən xəstələndim. Qızdırmadan göz açə bilmədim. Yoldaşlarımız bizi yolda qoyub getdilər. Biz ata-oğul karvandən bir monzil geri qaldıq. O günü səhrada gecələməli olduq. Obaşdana yaxın haradansa üç nəfər əli silahlı başımızın üstünü aldı. Onlardan biri atamı xırçalayıb, "Qızilları, pulları bəri ver!" - dedi. Atam müqavimət göstərdi, onu bıçaqla yaraladılar. Mən qızdırmadan göz açə bilmədiyimə baxmayaraq, birtəhər yerdən qalxıb atama kömək eləməyə istədim. Hərətədən başım gicəlləndi, yerə yıxıldım. Quldurlardan biri "Sən hara qalxırsan?!" - deyər təpiklə qamıma, başıma vurmağa başladı. Özümdən getdim. Haçandan-haçana gözlərimi açıb atamı səslədim. O, böyrümdə yerə sərələnməmişdi, zarıya-zarıya dedi: "Oğul, sən sağsan?! Şükür Allaha!" Mən sosindən atamın halının ağır olduğunu bilib onun yanına sürüdümdü. Quldurlar var-yoxumuzu aparıb yazıq atamı ölümcül yaralamışdılar. Birtəhər kişinin yaralarını sarımaq istədim. O qoymadı. "Görək deyil, Kərim, mənimki buracan imişi", - dedi. Bu onun son sözləri oldu. Bir azdan o, qucağımda keçindi. Qəbrət torpaqda onu dəfn elədim. Qəbrinin torpağından bir ovuc götürüb gən qayıtdım...

Qoca, əllərini qoynunda çarpzalayıb qonağın qəmli həkayətinə qulaq asırdı. Onun gözlərindəki kədər buludları sıxlaşmış, alınıdakı qırışlar daha da dərinləşmişdi. Kərim onun səhbətini dinləyəndən sonra qocanın pərişan olduğunu görüb təəssüflə dedi:

- Mənim sizə xeyli əziyyətim dəydi. Səhər-səhər də dərdimi sözləməklə kefinizi pozdum.

Qoca, Kərimin qoluna girib dedi:

- Ey xoş ol məst ki, bilməz qəmi-ələm nə imiş, Nə çəkər ələm üçün qəm, nə bilir, qəm nə imiş.

***

Kərim günortaya yaxın özünü lap yaxşı hiss edirdi. O, qocanın təkidinə baxmayaraq yığışib yola hazırlaşdı.

- Oğul, nəhaq belə tez gedirsən, qalın yolun yorğunluğu canından çıxsin. Bizə heç bir əziyyətiniz doymır.

Qoca, Kərimi bir-iki gün də saxlamaq istədi. O, razı olmadı. Qonağı fikrindən döndərə bilməyən ev sahibi ona kiçik bir kise uzatdı.

- Onda alın bu pulu, yol xərci ələyirsiniz, oğul, səfəriniz uzaq, cibiniz boşdur. Pulsuz-parasız hara gedə bilərsiniz?!

- Onsuz da mənim sizə çox əziyyətim dəyib, üstəlik, bir pul da verirsiniz.

Kərim pulu heç cür almaq istəmədi. Qoca əl çəkmədi, bildi ki, bu məğrur oğlan pulu ondan ələ almayacaqdır. Bir az fikirləşəndən sonra dedi:

- Götürün bu pulları, yol xərci ələyirsiniz. Azərbaycana qayıdanda bu qədər pul xoşsullara paylayarsınız, əvəzi çıxar. Daha buna nə sözlünüz?!

Kərim təəddüd edo-edo pulu alıb cibinə qoydu.

Gün günortaya yerinə əyilmişdi. Kərim qoca ilə vidalaşanda dedi:

- Əmi can, sizdən bir xahişim də var. Bu mənim son xahişimdir.

- O, tirməyə bükülmüş bir kitabı əlində tutub əlavə etdi: - Mən səhər sizə dedim ki, atama qoşulub Bağdada, dahi bir sonətkarı görməyə gəlmişdim. Qəza ələ gətirdi ki, mən onu axtarıb tapa bilmədim. Bunu da özümle geri qaytarmaq istəmirəm.

Kərim tirməni açıb kitabı qocaya göstərdi.

- Mən mahalınızda Füzulinin ağızlarda, dillərdə gəzən qəzəllərini toplayıb öz xəttimlə bu kitabı yazmışam. Bacardığım qədər onu yaxşı tərtib edib, səhifələrinə naxışlar vurmağa çalışmışam. Arzum bu idi ki, özüm Füzulini Bağdada görüb, bu kitabı ona verirəm. Ancaq bu halda mən o böyük insanın yanına getmək istəmirəm. Yəqin siz Füzulini tanıyırsınız. Bu kitabı ona verib deyərsiniz ki, Şirvan mahalının camaatından sevimli və əziz şairimizə kiçik bir hədiyyədir.

Nurani qoca öz qozolləri toplanmış kitabı alıb bağına basanda gözləri yaşardı...

FƏTHİ XOŞGİNABİ

(1922-1989)

Fəthi Xoşginabi 1922-ci il mart ayının 22-də Cənubi Azərbaycanda Xoşginab kəndində doğulmuşdur. Təbrizdə ihtidai təhsil almış, sonralar Moskvada ali ədəbiyyat kursunu (1958) və İctimai Elmlər Akademiyasının aspiranturasını bitirmişdir (1967).

Əmək fəaliyyətinə 15 yaşında başlamış, İrənin şəhərlərində fəhlətlik etmişdir. XX əsrin 40-cü illərində siyasi hərəkata qoşulmuş, Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumət qurulduqdan sonra ADR MK-nın orqanı "Azərbaycan" qəzetinin məsul redaktoru işləmişdir. 1946-cı il dekabrın 12-də siyasi mühacir kimi Sovet İttifaqına gəlmiş, burada "Azərbaycan" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi, məsul redaktor, Tacikistan Maarif Nazirliyində məmur, SSRİ EA Şərqiş-nashlıq İnstitutunda böyük elmi işçi vəzifələrində çalışmışdır. 1979-cu il İrəninqiləbından sonra Təbrizə köçərək, orada Azərbaycan şairlər və yazıçılar cəmiyyətini yaratmış, onun sədri seçilmişdir.

F. Xoşginabi ədəbi fəaliyyətə gənc yaşlarından başlamış, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli nəsir kimi tanınmışdır. Onun əsərləri Cənubi Azərbaycan həyatından bəhs edir. Yazıcının bu cildə daxil edilən "Otaq" hekayəsi onun "Hekayələr" kitabından (Ruki. Azərənşir, 1956) götürülmüşdür.

OTAQ

(Hekayə)

Rəşid anası ilə birlikdə enli daş pilləkənlərdən yuxarı qalxırdı. O arxasındakı şələnin ağırlığı altında ozıldiyi halda, ilk dəfə gördüyü Tehran vəğzalıni çox maraqla seyr edir, bəzən də qoca anasına baxırdı. Nəhayət, onlar vəğzalıni qabağındakı geniş küçöyö gəlib onun qarşısından durduğunu gördü.

— Hambal lazımdırımı? Şələlərinizi haraya deyirsiniz aparım, — deyə qoca, Rəşidə müraciət etdi və öz əl arabasını irəli sürdü.

Qatərn gəldiyi vaxtı bilən bu qoca hərgünkü kimi bu gün də əl arabası ilə vəğzala gəlib özüni bir müştəri tapmaq, onun yükünü daşımaqqla gündəlik çörək pulunu çıxarmaq istəyirdi.

— Lazım deyil, atacan! — deyə Rəşid cavab verdi. Qocanın üzündə kədər və narazılıq andiran bir ifadə göründü. Ay ömi! Gecələmok üçün bizə bir yer göstörə bilorsənmi? — deyə Rəşid qocadan soruşdu.

Beli ikiqat olmuş qocanın məhruban, lakin bir qədər istəhzalı baxışları Rəşidin arıq, sümüklləri çıxmış sifətinə dikildi.

— Azərbaycanlısanmı, oğul?

— Bəli.

— Biz, bax, o xarabahqda gecələyirik! — deyə qoca oli ilo vəğzalıni qarşısındanki açıqlığı göstördi və sonra arabasını sürüyörək getdi. Onun ardınca baxan Rəşid:

— Xarabalıq!.. Tehranda bir otaq tapmaq olmazmı? Kişinin ağı başında deyil, — deyə düşündü.

Rəşid anasına tərəf dönüb: "Ana, gedok!" — dedi. Qara çit çadrasını başına çəkörök soyuqdan tiroyön qoca arvad — Həlimə oğlunun şölo altında oyulmuş uca qamətinə öteri bir nəzər salaraq oğluna üroyi yandı, lakin heç bir söz demədon onun dalınca yeriməyö başladı. Ana güclö addımlayır, ayaqları gəlmirdi. Nə otarındakı hündür binalar, nə yel kimi sürotlö o yan-bu yana ötüb gedon avtoməşinlər və avtobuslar, nə də divar diblərində öllərini qoyunlarına qoyub soyuqdan, aclıqdan büzüşüb duran işsizlər onun nəzörünə əsla cəlb etmirdi. Ana haraya getdiklərini bilmir, "Rəşid haradansa yer tapıb aparacaq" — deyə özüni qonaqlondirir, bu haqda fikirleşmək belö istemirdi. Rəşid isö, o da anası kimi, haraya getdiyini bilmədon çeyri-iradi addımlayrdı. "Qoca bilmir, bəlkö də Tehrana tozö gəlibdir. Başqasından soruşmalıyam, İrənin paytaxtı olan belö böyük bir şöhordə qıraqdan gəlon qoriblər üçün daldanacaq bir yer olmaya bilməz", — deyə özüni inandırırđı. Ananın dəbanı yatıq sürütmə başmaqqları sırsıra bağlamış asfaltla döyib taqqıldayır, sürüşçə və tez-tez ayağından çıxırdı. Buna baxmayaraq o, bütün qüvvəsini toplayır və oğlundan geri qalmamağı çalışırdı. "Görəsən tezliklə isti bir yer tapacağıq?" — deyə Həlimə arvad düşündükdə onun xöyalında isti bir otaq canlanırdı. Bu fikir ona qüvvət verir, bacardıqca o addımlarını yeyinlədir və başını aşığı salıb, onun qaydına qalmayaraq iri addımlarla yeriyön oğluna çatmaq istəyirdi. Ana oğlundan bir söz eşitmək, təsəlli tapmaq və otaq haqqındakı şirin xöyalının doğru olub-olmadığını, Tehranda otaq tapmaq mümkün olub-olmadığını öyronmək arzusunda idi. O, nəhayət, özüni cəsarət vərörok oğlundan soruşdu:

– Oğul, haraya gedirik? – Şaxtanın şiddotindən onun dodaqları bir-birinə dəyirdi.

Rəşid birdən yuxudan ayılıbmış kimi anasını xatırladı, geri döndü. O, arıq qırıxıqlı və soyuqdan qaralması barmaları ilə çədrasını boğazının altına sıxmış, bükülmüş beli daha da büküldü, az qala başı yerə dəyə-dəyə oğlunun dalınca sürünən anasına baxdı. Yazıq arvadın üzü şaxtadan göyörmüş, gözünün, burnunu suyu bir-birine qarışmışdı. Rəşidin qonur gözləri qısıldı, alnında, gözlərinin kənarlarında qırıxıqlar əmələ gəldi. Ürəyino birdən-birə biçaq soxulubmuş kimi onun arıq, uzunsov üzündə əzablı bir ifadə göründü.

– Bilmirəm! – deyə boğuc bir səslə cavab verdi.

– Axı, mən daha yeriyə bilmirəm, oğul!

– Ana, mən nə edə bilərəm ki... bəlkə bir tanışa, Allah adamına rast gəldik, o bizə gələcək üçün bir yer göstərdi.

Rəşid susdu. Əli ilə geniş alnını ovuşdurdu. Bir anlığa gözlərini yumdu. "Anam taqətdən düşür, səhərə qədər küçədə gəzmək olmaz! Bəs mən nə etməliyəm! Kimdən soruşmalıyam!" – deyə düşündü. O yenə də anasına baxdı, yanaş addımlarla yoluna davam etdi. O nə qədər gedirdisə heç bir təvəş rast gəlmir, yəni olmayan adamlardan da soruşmağa cürət etmirdi. Bu zaman onun nəzərində kənddəki daxmaları canlandı. Bu daxmada o, anadan olmuş, orada boya-başa çatmışdır. Lakin, bu daxma həmin ailə üçün bir zindana çevrilmişdir. Onun qara divarları arasında onlar nə qədər də iztirab çəkmişdilər. Daxma bir məzar kimi vaxtilə üç nofordən ibarət olan bu ailənin bütün arzularını öz ağuşunda dəfn etmişdi. Buna baxmayaraq, indi Rəşid bir daxmaya da həsrət qalmışdır. Bir il əvvəl kəndin ərbabı bu daxmanı Rəşidin ölindən almış, onu kənddən qovmuşdu. Ancaq o vaxtdan hərtə gah bu şəhərdə, gah başqa şəhərdə evsiz, işsiz gəzdiyi zaman Rəşid öz yoxsul, doğma daxmasının nə qədər öziz və qiymətli olduğunu başa düşmüşdü. İndi bu haqda fikirləşərkən onun ürəyi acı bir həsrətlə döyünür, şəhər yerində on kiçik və rütubətli bir daxmaya malik olan bir adamı belə o, dünyanın on xoşbəxt adamı hesab edirdi. "Yer üzündə birçün daxmaya da həsrət qalmışam!" – deyə Rəşid öz-özünə mırıldandı və kimi işə hədələyirmiş kimi sol olını silkələdi. "Mən anamı haraya aparıram? O ki taqətdən düşmüşdür. Məndən başqa onun kimi vardır? O kimo arxalana bilər? Bəs mən kimo arxalana bilərəm? Biz haraya gedirik?" – o düşünürdü.

Bu düşüncələr Rəşidi sarsıtdı. Onun iri qonur gözlərinə ümitsizlik dumanı çökdü. O sanki geniş sinosində ürəyinin sürətlə döyüntüsünü çşirdi.

– Oğul, yeriyə bilmirəm! – yenə ananın yorgun səsi çşidildi.

Bu sızılıtlı və titrək səs Rəşidi öz düşüncələrindən ayırdı. O, yenə özündə dözülməz bir ürok sıxıntısı hiss etdi. "Mən ki özümü lap itirmişəm. Deyəsən, çətinlik məni öziz, mənə qalib gəlir... Mən nə qədər do acızmışəm. İndiyə kimi heç belə aciz olmamışdım... Anam ol-ayağıma dolasır. Yoxsa mən heç kimdən yardım istəməz, lap küçədə gələcəyə bilərdim!" – deyə Rəşidin fikrindən keçirdi.

– Oğul, gəl sən şeytan atından düş, gedək Musagilə!

– Eh, bu sözü demə, ana! – deyə Rəşid əsəbiliklə cavab verdi.

Onun üzü qırıxdı, üzündə sonsuz bir nifrət və qəzəb ifadəsi göründü. – Mən sənə dedim ki, oraya getməyəcəyəm!

– Bəs haraya getmək istəyirən?

Rəşid anasını çəxdən bəri görməyibmiş kimi diqqətlə süzdü. Onun qaşları çatıldı. Ana tır-tır əsir, dişləri biri-birinə toxunurdu. Ananın soyuqdan taxtaya dönmüş ayaqları daha tərponmir, hissiz olləri sanki quruyub çədrasına yapışmışdı. Anaya clə gəlirdi ki, o, bu saat buradaca donub qalacaqdır. Şimran¹ dağlarından oson və elektrik məfillorino toxunaraq dəhşətli uğultular qoparan külək ananın lap iliyinə işləmişdi.

Öz taleyindən qəzəblənən Rəşid yenə do susdu və fikrə dalaraq qeyri-iradi yeriməyə başladı.

Rəşid cavanlığının on çoxun çağını keçirməkdə idi. Onun ancaq iyirmi beş yaşı vardı. Lakin o bu az müddətdə yarım əsrin əzabını, işgəncəsini görmüşdü. Cənubi Azərbaycanca Milli Hökumət dağılıdıqdan sonra Rəşid də minlərlə başqa kəndlilər kimi zindana salınmışdı. Zindandan xilas olduqdan sonra o, yenə do polis nəfərləri təqibinə məruz qalırdı. Rəşid öz doğma kəndindən qovulmuş, şəhərdə iso qara fəhlolik belə tapmırdı. O və qarı anası olduqca aqlıq, yoxsulluqla yaşayaraq, bir tiko yavan çəroyo belə həsrət qalmışdı. Baş götürüb Tehrana gəlmiş Rəşid onu nolor gözlədiyini hələ bilmirdi. İndi o ancaq otaq, sonra da iş tapmaq haqqında fikirləşirdi. Onun cibində pulu da yoxdu...

– Oğul, ölüərə, daha gedə bilmirəm! – deyə şaxtadan büzüsmüş ana divanın dibində yerə çökdü.

¹ Tehrannın şimalındakı dağlar

– Ana! Ana, dur ayağa! Necə deyirson clo edim! Hara deyirson aparım!

– Musagilə! – deyo ana dili tutar-tutmaz zəif bir səsle dilləndi.

– Ana, mon bir de o alçağın üzünü görmək istomirom! Son ki her şeyi bilirson!

– Ay oğul, onda moni oraya apar, mon küçədə ölməli deyiləm ki!

Ne etmək olardı? Daha heç bir çarə yox idi. Rəşid itətkar baxışları ilə ananı süzdü və onun qollarından yapışaraq qaldırdı. Sonra divar dibində duran bir kişiyo müraciət edərək soruşdu:

– Əmican, Mirfındriski küçəsinə necə getmək olar?

***

Musa çox bacarıqlı adam idi. Altı il idi ki, Tehrandə yaşayırdı. Şüşə zavoduna işə düzəldikdə o, dərhal mühəndislə tanış oldu. Sonra onun evinə gedib, Tehrana gələrkən götürdiyi 5 kilo san yağı və beş kilo balı ona hədiyyə verdi. Mühəndis də, olbətto ki, bu “hədiyyəni” ovəzsiz qoymadı. Bir az sonra Musa qara fəhlələrin başçısı – “sərəmələ” təyin oldu. O özü işləmir, lakin başqa fəhlələri söyür, bəzən döyür, onları dəm almadan hoddindən artıq işləməyə məcbur edirdi. Beləliklə o, zavodun başçıları yanında özünə hörmət və etibar qazanırdı. Yeni işə götürülən hər bir fəhlədən bir qayda olaraq ölli təmən, işə başladıqdan sonra hər ay bir neçə təmən alır, buna razı olmayan fəhlələrin müxtəlif bəhanələrlə işdən qovur və onların yerinə başqa adamları gətirirdi. Şüşə zavodu fəhlələri omək haqlarının bir hissəsini yerinə zavodda istehsal olunan mallardan almaları idilər. Fəhlələr onlara verilən işşə qab-qacaqları satıb məaşlarının yerini doldurmaları olurdular. Musa fəhlələrə verilən bütün bu malları ucuz qiymətə alıb qazancına satırdı. Bundan əlavə o, fəhlələrin iş günündən artıq işlədikləri saatlarına artıqlaması ilə omək haqqı yazır, onun ancaq kiçik bir hissəsini fəhlələrə verirdi. Buna razı olmayan fəhlələrin işə adlarını işahidən çıxanırdı. O bu pulların bir hissəsini də mühəndisə verirdi.

Musanın bu kimi işlərdə təcübəsi vardı. O, illərlə demir yollarında işləmiş, orada da “sərəmələ” olmuşdu. Hər dəfə kəndə qayıdanda öli dolu, pullu, sovqatlı qayıtmışdı.

– Pul adamın şərəfi, namusudur, – deyo o danışanda hor sözbəşi tokrar edirdi. – Pulun varsa, hörmətin də vardır. Pulsuz adamın salamını da almırlar. Pul Allahın kölgəsi, bolko də özüdür, – deyo başqalarına öyüd-nəsihət verirdi.

Düğrudan da Musanın pulla qarşı sonsuz bir cəhəti vardı. O, pul çıxıb çıxmıyacağını, azını, yoxsa çoxmu çıxacağını nəzərə almaqla və ancaq pulla başqalarına münasibət bəsləyirdi. Nədən və kimdən pul çıxacağını o özünü möxsus bir bacarıqla təyin etmək qabiliyyətinə malik idi. – Mono pul ver, qabağında diz çöküm. Əgər pulun yoxdursa, sən özün diz çökməli olacaqsan. Pul səhrli bir şeydir. Hər şey puldan asılıdır, hətta insanın iradəsi də pula təbədir, – deyo o, həyatın sirtini tapıbını kimi, özünü on ağıllı və on güclü bir adam sanırdı.

Pullu olmasına baxmayaraq, Musa yoxsullar kimi yaşayırdı. O, homişə köhnə paltar geyor, özünə, ailəsinə bir şahi xorcloyondo canı çıxardı. Tanınmayan adamın ona yazdığı gələrdi, Musa qarnını onun-bunun başına salardı. Şəhərdən kəndə gətirdiyi zaman qonşuların yemək süfrəsi dəşənör-dəşənörməz o, ac pişik kimi nazil olardı. O, hamiyə ork edirdi. Qonşuların evində nə olub-olmadığını öz evindən yaxşı bilir, orada istədiyi vaxt özü tabaqdan çörək götürür, qatıq axtarıb tapar, hətta qışıqların harada olmasını da bilirdi. Kənddə bayram günlərində, xırmansula zamanı əhali orıştoplov və ya xoşil bişirdikləri zaman Musanın işi şəhərdən axşama qədər orada-burada yeməkdən ibarət olardı.

O ancaq urvadi Minaxatunu yaxşı geyindirir, hər dəfə kəndə qayıdanda ona müxtəlif çit parçaları gətirirdi. Arvadını heç bir zaman döyməzdi. Onu çöldə işləməyə də göndərməzdi. Birco Minaxatun özünə göz-nəzor duası yazdırarkən bir və ya iki yumurta nozir verdiyi zaman Musa ona acıqlanar: “Moni çapıb-talayırsan, ay qız! Yumurtanı özün ye, canına qat olsun”, – deyirdi.

1941-ci ildə Sovet Ordusu İrana gəldi. İlk vaxtlarda Conubi Azərbaycan kəndlərində orbalara qarşı qeyri-müəşəkkil, lakin şiddətli bir hərəkət başlandı. Bu zaman Musanın yaşadığı kənddə də Rəşidin fəal iştirakı ilə bir toşkilat yarandı. Musa toşkilata soxuldu, toşkilatın katibi oldu. Son vaxtlar “yoldaş katibin” başqa kəndlərə gedib, toşkilatın adına kondilərdən pul alması məlum oldu. Bir neçə ay keçmədən ara sakitləşdi. Tehran momeurları yenə Azərbaycanı qayıtdılar. Onlarla bərabər orbalara da qayıdaraq kondilərə yenidən divan tutmağa başladılar. Bu zaman məlum oldu ki, Musa kond

orbabın öz məsləhətli toşkilata girmişdir. O, tufəng saxlayan kondliləri jandarmların əlinə veriridi. O öz əmisi oğlu Rəşidi do unutmad. Lakin, Rəşidi nə qədər döydülər, hətta altı ay həbsdə saxladılarsa da, o, gizlotdiyi tufəngləri vermədi. O bu tufəngləri 1941-ci ildə kondlərdən qaçan jandarlardan alıb gizlətmışdi. Ancaq 1945-ci ildə 21 azər qiyamında o, tufəngləri aşkara çıxarıb, Təbrizi mühasirə edən fədailərə vcrdi, özü do onlara qoşuldu.

Rəşid altı ay həbsdə qalıb çıxdıqdan sonra Musa artıq konddə qala bilməyəcəyini hiss etdi və sevimli arvadını götürüb Tehrana gctdi. O vaxtdan bəri Rəşid onu görməmişdi. İndi məcburiyyət qarşısında qalaraq anasını onun evinə aparmalı olduğunu düşünən Rəşid daxili bir əzab çəkirdi. Anası Musanın arvadının doğma xalası olsa da, hətta Minaxatun xalasına və xalası oğluna heç bir zaman hörmət-sizlik etməmişə də Rəşid Musanın evinə getmək istəmirdi. Lakin...

Nəhayət, Rəşid Mirfındriski küçəsində Musanın evini tapdı. Qapını açan Minaxatunun gözü xalasına və xalası oğluna düşəndə sevindi və cəmi zamanda töccübləndi. Onları qucaqlayıb öpdü, ağladı.

Musa hələ işdən gəlməmişdi. Minaxatun, Holimə arvadı evə aparıb isti kürsü başında oturtdu. Rəşid isə şələsini yerə qoyaraq ayaq üstə dayanmışdı. O, getmək üçün anası ilə həlölük vidələşməyə istəyirdi. Lakin Minaxatun Rəşidi gətirməyə qoymadı.

– Otur canım! Vallah qoymaram gedəsən! Elo qoribsomışom ki, külli-ələm gözümə qaralıq görünür.

– Musa haradadır? – deyər Həlimə arvad soruşdu.

– Bir az sonra işdən gələr.

Rəşid Minaxatunun təklifini rədd edər bilməyərək oturmağa məcbur oldu. Bir az sonra Musa da işdən gəlib çıxdı. Rəşidin gözü onun qarayanız sifətinə, ətli alınına və yekə bərnəyə sataşan kimi, yənə do özündə dərin bir nifrət hissi duydu. Musa isə hər şeyi unutmuş kimi, məhrəban bir ədə ilə ananı və Rəşidi dindirdi, sonra kürsünün tövünə oturdu. O, evin küncündə qoyulmuş şələyə baxaraq:

– Mina, Holimə xələm deyəsən nazik çörək¹ də gotiribdir, – deyər gülümsədi. – Hə, Rəşid, de görək konddə nə var, nə yox?!

– Kondlilərin hərəsi bir tərəfə dağılıb, hərə baş götürüb bir diyara gedibdir.

– Sizin mərhəmətinizdən bizim kəfimiz sazdır, birtəhər dolanırq! – deyər Musa bğlarnı tumarladı. – Düzdür, bir qədər bahalıqdır. Amma dolanırq...

– Sonin üçün dolanmaq çətin deyil, – deyər Rəşid dilləndi. – Harada işləyirson?

– Şüşə zavodunda. Sən özünə iş tapmısan, ya yox?

– Yox, biz indicə yoldan yetişmişik.

– Hmm! – deyər Musa hiylogercəsinə gülümsədi. Alınna tökülmüş saçlarını geri qatladi.

– Eybi yoxdur, Rəşid, mən sənə iş düzəldərəm.

Rəşid Musanın bu məhrəbanlığı görüb töccübləndi. İşə düzəlmək Rəşid üçün ölüm-dirim məsələsi idi. O, “Musadan bu koramot!..” – deyər öz-özünə düşünür, onun sözlərinə inanmırdı.

Musadan bu barədə xəhiş etmək do ona ağır gəlirdi.

– Ho, düzəldərəm, – deyər Musa təkrar etdi.

Musa dikoldi, dirsəklərini kürsüyə dayayaraq üzünü ovuclarının içinə aldı. Kirpiklərini çalmadan Rəşidə baxa-baxa bir qədər çəmli səsə dedi:

– Ancaq bir məsələ var, əzizim! Mühəndisə əlli təmən pul vermək lazımdır.

– Mənim pulum yoxdu!

– Canım, indiyə yox ki, sonra. İşləyərson, iki növbətlə vcrərsən: birini bu ay, ikincisini isə gələn ay! Qardaş, pul ki var, “həllali müş-külatdır”¹. Mən özüm do işə girdim ollicə təmən tərlədim. Əllicə təmən! Pul hər şeyə qalib gəlir. Pulun varsa, deməli, adamsan, pulun yoxdursa, sənə adam ycrinə qoymurlar.

– Sənə guya adam ycrinə qoyurlar! – deyər Rəşid istehzalı bir ahənglə onun sözünü kəsdi.

Musa port olaraq:

– Canım, işə gəlibson, ya mübəlhisəyö! Gct bu sözü o it oğlu mühəndisə başa sal... İndi sənə pul lazımdırsa, onu da taparam. Zavodda bir tanışım var, fəizlə pul verir. Mən sənə zəmanət edərəm, Rəşid!

Musa mənalı bir ifadə ilə arvadının üzünə baxaraq:

– Mina, yadımdan çıxdı, çay almadım! – dedi və Minaxatuna göz vurdu. Minaxatun onun məqsədini duydu. Musa “qonaqlara çay vermə” deyər ona andırırdı. Lakin ərinin belə sifətlərindən həmişə

¹ Sədd və cürbəcür ədəbiyyat ilə hazırlanan kökə

¹ Bədən çətin məsələləri həll edən

narazı qalan, indi isə çoxdan bəri görməmiş xalası yanında xocalot olmaq istəməyən Minaxatun özünü saxlaya bilməyərək:

- Nəzarən olma! - dedi. - Çayımız da var, çörəyimiz də.

Musa sözüünə davam etdi:

- Bu evi mən kirayə etmişəm. Həyatın o başında boş bir zirzəmi var. İstəyirsən, sən də onu kirayə et, ananla orada qal.

Rəşid onun bu sözlərindən "Mənim evimdə sənə yer yoxdur, buradan dur get!" deyə andırdığına başa düşür, hirsindən dişini bağır-sağını kəsirdi. Lakin indi qalmaq üçün nə yeri, nə də pulu olmadığını düşünərək yenə qeyzini uduurdu.

• • •

İkinci gün bundan sonra Rəşid işləməyə başlamışdı. Onun belə tez işə düzəlməsi bir təsadüf olsa da Musanın onda oli var idi. Bu, Rəşidi çox sevindirirdi. İndi o, iki aya yaxındı ki, kişi zavodunda işlə-yirdi. Musa mühəndisə "verocoyı" 50 tükünü almışdı.

Rəşid bu müddət içərisində Musanın təklifi etdiyi zirzəmidə 15 gün qalmışdı. Lakin bu zirzəmi o qədər qaranlıq, o qədər nomli idi ki, burada qalmaq daha mümkün deyildi. Başqa bir otaq kirayə etmək lazımdı.

Rəşid başqa otağa köçmək üçün həmin zirzəminin 15 günlük icarəsini, həm də təzə ətəyin qabaqcadan heç olmasa 15 günlük icarəsini verməli olacaqdı. Beləliklə o, aldığı maaşın yarısından çox bir hissəsini icarəyə ödəməli idi. Buna baxmayaraq, Rəşid "həm zirzəmidən, həm də Musanın üzündən qurtarmaq üçün "bir ay da aclığa qatlaşa-rıq" deyə Musayla yaxın olan bir heyvətdə başqa otaq kirayə etmişdi.

Rəşid bu evdən köçüb getdikdən sonra özünü bir qədər rahat hiss edirdi. Çünki o, zirzəmidə olarkən hər gün Musanın üzünü görməli, onun axmaq-axmaq söhbətlərinə, lovgalıqlarına qulaq asmalı idi. Musa daima müxtəlif bəhanələrlə bir qərən ac, bir qərən tox yaşayan Rəşiddən pul, heç almazsa, bir şey qoparmaq istəyirdi. O neçə dəfə eyhamla Rəşidə demişdi:

- Cənabşad oğlan dünən yatmayıb, "Rəşid dayım mənə bərk almadı!" - deyə səhərə qədər ağlayırdı. Güc-bəla ilə dilə tutub yatmışıq. Bilirsen sənə nə qədər istəyir? Ona bir şey almasan, hücum edə bilməz, gələcəkdir!

İndi Rəşid belə sözləri daha eşitmirdi. Burada o və anası çətinliklə yaşayıb, bir tiko yavan çörək ancaq tapırıdılarsa, qulaqları Musanın lovgalıqlından dinc idi.

Yeni evdəki bu vəziyyət də davam etmirdi. 15 gün başa çatdıq-dan sonra evin sahibi artıq icarə almaq üçün bəhanə axtarırdı. O, Rəşidə "hər ayın icarəsini qabaqcadan verməlisən. Rəzi olursansa, köçüb başqa yere get" deyə elan etdi. Rəşid yenə də başqa bir otaq tapmalı oldu.

Rəşid yeni tapdığı otaqda 20 günə qədər oturma bildi. Bu otaq həyatın bucaq tərəfində yerləşmiş kiçik, köhnə bir daxmadan ibarət idi. Görünür ev sahibi bu vaxta qədər həmin otaqdan odun anbarı kimi istifadə etmişdi. Otağın divarları çatlamış, damının bir tərəfi uçulmuşdu. Rəşid buraya köçdükdə palçıqla tavanda uçulmuş deşiyi tutmuşdu.

Qışın axırları idi. Tehranda şiddətli yağışlar yağmağa başladı. Belə yağışlı bir gündə daxmanın bir tərəfi uçuldu, qonşular Holinə arvadı güclü palçıqdan çökib çıxarıdılar və onu ev sahibinin otağına gətirib yatırıdılar. Rəşid işdə ikon belə bir şiddətli yağışın yağma-sından təşvişə düşmüşdü. O, işi qurtarar-qurtarmaz evə qaçdı. Ev hələ hələ, anasının salamat qurtarması bir qədər kədərini azaltdı.

Rəşid və anası ev sahibinin otağında gecələdilər. Sabahısa gün Rəşid işə gedə bilmirdi. O, heç olmasa, kürsü üstünə döşədikləri çirklə yorğanı, bir də kürsü ilə maneəli lildən çıxarmalı, bundan başqa, yeni bir otaq tapmalı idi. Lakin Rəşid o gün nə qədər gəzdisə otaq tapmadı. Rəşid axşamcağı evə qayıtdığı zaman nə də biləcəyini özü də bilmirdi. Ev sahibi anasını qova bilməyə do Rəşidə orada yatmaq icazəsi verməzdi... Rəşid o gecə səhərə qədər şaxtada eşikdə gəzməyə məcbur oldu.

Sən iki gün Rəşid yenə bütün günü dolandı. Ancaq axşama yaxın Tehranın kənarında olan Əkbərabad məhəlləsində bir otaq tapdı. Rəşid yenə çul-palasını dalına ataraq yeni otağa köçdü. Keçmişdəki otaqlara görə bu otağın fərqi ondan ibarət idi ki, yeni otaq lap təzə tikilmiş, hələ onun divarları da qurumamışdı və ev yaxal kimi soyuq idi. Birinci gecə Rəşid kömür almağı gedə bilmədiyini üçün onlar soyuqda yatmalı oldular. Səhər təzədən Rəşid kömür aldı, kömürü qızardıb maneə qoyduqdan sonra işə getdi. Anası isə kürsünü qarıb yorğanı onun üstünə saldı. Holinə arvad gecə səhərə qədər soyuqdan yatmadığına görə və daxma uçulduqdan sonra yatmalı xostoluyinə

tutulduğuna görə tez yuxuladı. Lakin o, əbədi olaraq yuxuladı, evsizlik fikri bir daha onu narahat etmədi...

Hələ Rəşid təzə işə başlamışdı ki, Musa Rəşidin yanına gəldi. O, guya bir neçə gündən bəri Rəşidi görməmiş, ondan nigaran qalbmış kimi qayğıkeçlik göstərdi. Həlīmə arvadın təzə köçdükləri evdə özünü necə hiss etdiyini soruşdu. Rəşid isə srağagün kirayə etdikləri daxmanın yağışdan uçulduğunu, Həlīmə arvadı ölümdən qurtardığını, Əkbərabadda təzə ev kirayə etdiyini və buna görə də iki gün işə gələ bilmədiyini izah etdi.

Musa əllərini ovuşduraraq sözə başladı:

– Rəşid, bilirsən nə var? Mühəndis srağagün gəlib soni soruşdu. İşə gəlmədiyinə görə sənə dörd günlük əmək haqqı cərimə yazdı. Ancaq dünən yenə işə gəlmədiyini üçün soni işdən çıxardı. Nənəcib oğluna nə qədər yalvardımsa, qulaq asmadı.

Bu xəbəri eşidən Rəşidin rəngi ağappaq ağardı. Bəs o nə edəcək? Axı o bir də haradan iş tapacaq. Mənlərə Rəşid kimi işsiz adamlar küçələrdə qalmışlar. Hər yerdə yüzlərlə adamın acliqdan, yersizlikdən ölmələri haqqında danışılır. Hotta qəzetlər bu barədə onlarla xəbərlər yazırdılar. İşıqlı dünya Rəşidin gözləri önündə zülmətə çevrildi.

– Bəs mən nə edim? – deyərək Rəşid özünü itirmiş halda soruşdu.

– Ayrı bir çarə yoxdur, Rəşid. Mən o nənəcib oğluna olmanın dilini tökdüm. Qəbul etmədi ki, etmədi! Bolka ayrı yerdə özünü bir iş tapa biləsən!

Musa bu sözü deyib getmək istədi. Əslində isə o, Rəşidi özü işdən çıxarıb bir başqısından 50 tuman alıb işə düzəltmək üçün bəhanə axtarırdı. O, yaxşı bəhanə tapmışdı. Rəşid isə bunu duymuşdu.

– Deməli, heç bir çarə etmək mümkün deyildir? – Rəşid qeyzlə deyib, Musanın bir neçə gündən bəri qırılmamış uzunsov sifətine və balaca gözlərinə baxdı.

Musa çənəsini qaşdı və sonra başını qaldırdı:

– Yox! – dedi. – Ancaq bir qədər mühəndisi sinayaram. İt oğlu it, bu dəfə yüz tuman istəyəcək, Rəşid! Pulsuz iş keçmir də!

Musa getmək istədi, Rəşid onun qabağını kosdı.

– Dayan, mənim gözlərimin içinə bax!

– Tələsirmə, canım, qoy gedim görün bəlkə mühəndisi tapıb, bir dəfə də ondan bu barədə xəbər eşidim.

– Getmə, mən özümə iş tapa bilərəm.

– Canım, işə nə var ki, ölbəttə ki, tapa bilərsən. Hər şey puldan asılıdır, – deyərək Musa baş barmağı ilə ikinci barmağını bir-birinə sürtdü. – Puldan, özizim! Puldan asılıdır!

Rəşid onun yaxasından tutub:

– Hər şey puldan asılıdır mı? – deyərək qışqırdı. O hirsindən titrəyirdi.

Musa qorxaraq dala çəkildi və bərləmiş gözləri ilə Rəşidin üzünə baxdı. Rəşid onun başına bir neçə yumruq vuraraq:

– Hər şey bax, bundan asılıdır! İndi başa düşürsən mi? Alçaq, yaxşı başa düş! – dedi.

Musanın ağzı, burnu qanadı. O qışqırdı. Fəhlələr zavoddan çıxırdılar. Bu, Musa üçün daha da dəhşətli idi. Fəhlələr hamısı Musaya qarşı ürəklərində kin bəsləyir, bir fürsət axtarırdılar. Bir neçə fəhle Musaya tərəf yeriyo-yeriyo:

– Vurun bu alçağı! – deyərək hirsə qışqırdılar, onun üstünə cumdular, onu araya alaraq döymək istədilər.

Musa özünü birtəhər fəhlələrin arasından qurtarıb direktorun kabinetinə doğru qaçdı.

Rəşid işin bu yerə gəlib çatdığını heç də gözləməirdi. O, Musaya yaxşı ibrət dərsi verdiyini sevinirdi. Lakin bu macəradan sonra o burada daha işləyib bilməyəcəyini biləcək zavoddan çıxıb gəlirdi. Yəni uzununu bu hadisə haqqında düşünür, illərdən bəri ürəyində Musaya qarşı toplanan kininin azaldığını hiss edərkən özündə bir rahatlıq və yüngüllük duyurdu. Lakin Musanı döyməklə onun dərdinə bir çarə olmazdı. O bu dözülmez vəziyyətə necə sən qoyulacağını düşünürdü...

Bu gün axşama kimi Rəşid küçələri gəzir, kimə dərdini desin, kimdən iş istəsin, bilmirdi. Axşamcağı evə qayıtdığı zaman Rəşid anasının yatdığını görüb ayılmasını deyərək o, səs salmadan aldığı çörəyi taxçaya qoydu. Sonra bir az dincəlmək üçün kürsüyə oturdu. Elo kürsünün yorğanını qaldırırdıqda bir pis qoxu onun burnuna vurdu. O, əvvəl bu qoxunun rütubətdən əmələ gəldiyini düşünürdü. Bir az sonra başında bərk ağrı hiss etdi. Evdə dom olduğunu başa düşdü. Anasını oyadıb bayıra çıxarmaq istədi. Lakin anasının ona cavab verməyərək ölü kimi düşdüyünü gördükdə onu birtəhər kürsüdən çıxarıb həyətə, açıq havaya sürüdü. Onun üzünə soyuq su çilədi. Ananın rəngi qappara qaralmış, nəfəsi kəsilmişdi.

– Ölübdür! – deyərək Rəşid dohşətlə bağırdı. O özünü itirdi. Var gücü ilə anasını silkolədi, “ana, ana!” deyərək səsələdi. Lakin anasından bir daha cavab eşitmedi... O hönkür-hönkür ağlamağa başladı. İndi

qonşular da tökülüb gəlmişdilər və ananı araya almışdılar. Buradakı adamların horəsi bir söz deyir: bəzisi "rütubətli, domli otaqda qoca arvadı tək qoymaq olarmı?" – deyə Rəşidi danlayır, başqaları isə Rəşidə yazdığı gəlib, ona toskinlik verməyə çalışırdı. Rəşid bu sözlərin heç birini eşitmir, yerində donub qalmışdı.

***

Vəğzəlin qarşısında yenə də gəl-get çox idi. Rəşid bir neçə ay əvvəl Təhrana gələrkən anası ilə durduğu yerdə dayanmışdı.

– Oğul, ev tapdınmı? – deyə bir səs dərin xoyala cummuş Rəşidi öz fikirlərindən ayırdı. O, başını döndərdikdə Təhrana gəldiyi gün gördüyü qocanı tanıdı. Qoca isə onu görcək tanımışdı. Qoca:

– Hə, oğul, sənson? Otaq tapdınmı? – dedi. – Bax, biz o xarabalıqda yaşayırdıq!.. Sən də bizimlə yaşamağı olacaqsan...

İşsiz, ac və xarabalıqlarda yaşayan minlərlə adamlara Rəşid də qoşuldu. Lakin o indi bir tək Musa haqqında yox, minlərlə istedadlı, işləmək istəyən insan qüvvəsini yaşayış haqqından məhrum edən, diri-diri xarabalıqlarda basdıran adamlar haqqında düşünür. Onlara qarşı gəldikcə ürəyindəki kəni, qəzəbi artır, intiqam odu alovlanır. O, intiqam gününün gələcəyinə inanır, hələ də o günün gəlib çəlməsini səbirsizliklə gözləməkdədir.

1956

SALAM QƏDİRZADƏ

(1923–1987)

Salam Qədirzadə Bakı şəhərində doğulmuşdur. Burada 150 sayılı orta məktəbi bitirmiş, sonralar ADU-nun filologiya fakültəsinin III kursundan Moskvadakı M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun şeir bölməsinə köçürülərək ali təhsilini davam etdirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə 1945-ci ildə Sumqayıt şəhərindəki 18 sayılı fabrikaçı zavod təhsil məktəbində müdir müavini, "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının redaksiyasında ədəbi işçi, məsul katib (1952–1953), "Kırpi" satirik jurnalı redaksiyasında məsul katib (1960–1966), baş redaktor (1976–1980) və s. vəzifələrdə çalışmışdır. O, 1987-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Bədii fəaliyyətinə İkinci Dünya müharibəsindən sonra başlayan S.Qədirzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində istedadlı nəsir kimi tanınmışdır. Onun bu cildə daxil edilmiş "Sarmaşıqlı aynabənd" povestini eyni adlı kitabında (B., Uşaqgəncnəşr, 1955) götürülmüşdür.

SARMAŞIQLI AYNABƏND

(Povest)

I

Kənd qırağında, iydo ağaclarının altı ilə uzanan ensiz cığırda iki qız godirdi. Təxminən bir boyda görünən bu qızlar, öz aralarında nəso danışaraq, arəbir şadlıqla gülüşürdülər. Qızlardan iyirmi-iyirmi beş addım arxada ağ pəncək, qara şalvar geymiş bir oğlan irəliləyirdi. Oğlan, qızların geri dönüb onu görəcəyindən chtiyyət etdiyindənmi, yoxsa nodonso, ayaqlarının sesini onlara eşitdirməmək üçün otları üstü ilə addımlayırdı. Bəzən do qızlara yaxınlaşdığını görüb dayanır və onları bir qoder irəli buraşlıqdan sonra yenə yoluna davam edirdi.

Kəndin üstündə bədirlənmiş ayın ziyası iydə ağaclarının otirli yarpaqları arasından süzülürək yolu işıqlandırır. Qarşıda, cığırın sağ tərəfində böyük bir höyətin darvazası görünürdü. Sol yanda iso, üstündə dolamaçarx olan su quyusu vardı. Bir qədər irəlində, yaşıl otların arasılə burula-burula ilan kimi qıvrılaraq kiçik körpünün altından keçən arx par-par partlıydı. Elo bil kondin qırağından işıq seli axırdı.

Qızlar darvazanın qabağına çatıb dayandılar. Bunu gören oğlan da ayaq saxladı. Sonra yana çəkilib, özünü iydə ağaclarından birinin arxasına verdi. Deyəsən indi o, bir qədər qızlara yaxınlaşmışdı. Buradan onların danışmaları apaydın eşidilirdi.

– Sağ ol, Möhtəram, – deyə ağ paltar geymiş uzun hürüklü qız əlini rəfiqəsinə uzadı. – Sabah söhbət edirik, mon gedim. Geçən xeyrə qalsın.

– Xoş getdin, Rayihə, xeyir qarşına çıxsın.

Qızlar ayrıldılar. Möhtəram darvazanın qapısını açib höyəto girdi və pəncərəsindən işıq gəlon evə tərəf yüyürdü. Rayihə isə tələsmədən həmin cığırta körpüyə sarı getməyə başladı. Oğlan, ağacın dalından çıxıb arxadan qıza çatmağa tələsdı. Bu vaxt onun üroyi clo höyəcanla, elo şiddətlə çırpınırdı ki... O, bir an dayanıb özünü olo almaq istədi. Lakin bacarmadı.

Sanki bu deqiqə qız onun ürok döyüntülərini eşidib geri baxacaqdı...

2

Zeynal, Rayihoni ilk dəfə iki il bundan qabaq, holo Bakıya getməmişdən əvvəl görmüşdü. Onda qış idi, şaxtılı və külöklü bir qış idi. Neçə gün arif vermədən yağın qar yolları örtmüş, gediş-golişi çötinləşdirmişdi.

Zeynal kəlxozun ikiatlı arabasılə rayon morkozindon kondo gedirdi. O hələ səhər xoruz banında evdön çıxanda, havanın soyuğunun hiss edib, sınıqlı pəncəyinin üstündən, atasının müharibədən qalmış uzun şinelni geymiş, başına da onun qulaqlı papağını qoymuşdu.

Atlar fınxıra-fınxıra addımladıqca, arabanın caxları yolların buzlarnı sındırır, arxada qarın üstündə paralel qara xotlor cızılırdı...

Zeynal rayon morkozindon xeyli uzaqlaşmışdı ki, qarşıda ağ şallı bir qızın dayandığını gördü. O, qıza çatanda atların cılovunu çəkib arabani saxladı. Qız irolı gəldi; soyuqdan şalın altında gizlətdiyi burnunun üstünü əydi:

– Əmi, hayana gedirsiniz? – deyə soruşdu.

Bu, Zeynala heç do xoş gəlmodi; özü boyda bir qız ona "omi" deyə müraciət edirdi.

– Qızım, Reyhanlı dərəyə gedirəm, keç oyləş.

Qız, Zeynalın bu cavabındakı ehyamı hiss etmədən tolosik arabaya mindi. Zeynal arxaya çevrilib bir daha diqqətlə ona baxdı. Qızın yumru yanaqları və yaraşlıq kiçik burnu soyuqdan qıpqırmızı qızarmışdı. O, arabanın içino sopolonmuş otları bir yero yığıb onların üstündə oturdu. Sonra da küncdəki köhnə torbani görcək, götürüb ayaqlarının üstünə saldı. Zeynalın holo do ona baxmasına əhəmiyyət vermədən, öz-özünə: "Yaman soyuqdur" – dedı və donmuş barmaqlarını isitmək üçün ağzına aparıb üflədi. Sonra iso yerini rahatlayıb, dolğun sinosini qucaqlayaraq, ollorini qoltuqlarında gizlətdi.

Bu, qonşu konddəki xələsigildon evlorino qayıdan Rayihə idi.

Zeynal qızın üşdüyünə görə, içi tükü dori olcoklorini ona uzadı.

– Al! – dedı.

Rayihə Zeynalın üzünə baxmadan olcoklori alıb: "Çox sağ ol, omi!" – deyərək balaca ağ ollorini onların içino keçirdi. Qızın yeno "omi" deməsi bu dəfə Zeynalı daha artıq hirsəndirdi; az qala olcoklori geri istoyocakdı. O, üzünü Rayihədən çevirib, "biyo!" deyərək, qızın acığını olindəki qamçıyla atların küroyindən çıxırdı.

Çox getmomişdilər ki, o özünü saxlaya bilməyib yeno geri döndü.

– Bağışlayın, soruşmaq ayıb olmasın, – dedı, – mono neçə yaş verirsiniz ki, "omi" deyirsiniz?!

Rayihə zərif qara qışları altındakı uzun kirpiklorini yuxarı qaldırıb Zeynala baxdı; onun holo qırısq düşmomiş ensiz alınına, yenico torləmiş biğ yerlorino və papağının qulaqlar altından görünön tomiz üzünə diqqət yetirdi. Doğrudan da ona on sokkizdən artıq yaş vermək olmazdı. Lakin Rayihə yeno özünü sındırmaq istemədi.

– Mon no bilim! Soyuğun qorxusundan elo geyinmisiniz ki, ancaq iki gözünüzü görmək olur.

Zeynal sort bir horokotlo şinelinin yuxasını endirib, papağının qulaqlarını yuxarı qaldırdı.

– Ala! Bu da mənim üzüm! Gör əmiyəm, yoxsa elo sən yaşdaram?!
Rayiho, Zeynalın sifətindəki ciddiyəti və nəhaqdan bu qədər hirsli olduğunu görüb gülməkdən özünü saxlaya bilmədi, “mən nə qərībə adama rast goldim!” – deyə düşündü.

Hələ əslinə baxsan, Zeynalın kobud yanaqları, muncuq kimi xırda qara gözləri və bir qədər enli burnu da ona gülməli görünürdü.

– Bağışlayın, bilməmişdik! – deyərək Rayiho kondlorinə çatdığını görüb, inciməyi bəhanə edərək, arabadan aşağı tullandı.

– Çox vacibmiş! Bu cür dava-dalaşla arabada getməkdənsə, piyada getmək yaxşıdır. Allaha şükür, ayaqlarımız ki protez-zad deyil!

O, bir daha arxaya baxmadan, hamar qarın üstündə ləpirlər salasala, tələsik addımlarla evlərinə tərəf yollandı...

Araba Reyhanlı dəryəyə yenicə çatmışdı ki, Zeynal, qızın əlcəkləri də özünü apardığını xatırladı...

İndi o vaxtdan azı iki il ötmüşdü.

Lakin Zeynal, Rayiho ilə o cür rəftar etdiyinə görə indi də özünü danlayırdı: “Əmi deməklə mən qocalmadım ki! Nahaq yəro o vaxt Rayihəni özümdən küsdürdüm. O, yaxşı qıza oxşayırdı...”

Rayihənin qara cazibəli gözləri, uzun sıx kirpikləri, soyuqdan qızarmış yaraşıqlı yanaqları uzun zaman Zeynalın xatirindən silinmədi; onun məlahətli səsi xeyli vaxt qulaqlarından çəkilmədi. Zeynal hər dəfə işıqlı kəndindən keçərkən Rayihəni düşündü, bir daha onu görməyi arzuladı. “Ancaq, deyəsən, Rayihənin xasiyyəti bir qədər tünd idi. Nə olar ki! Hər adamın bir tobiotu olar. Məgər Zeynalə öz yoldaşları, azmı demişdilər: sən kobudsan, qızla incə rəftar edə bilmirsən, adamı özündən tez küsdürürsən...”

Zeynal öz haqqında deyilən və sözləri yoldaşlarının ağızından vurmışdusa da, lakin Rayiho ilə o səhətdən sonra səhvini anlamışdı; yoldaşlarına haqq vermişdi. “Kim bilir, bəlkə elo o vaxt Rayiho zarafət məqsədilə ona “omi” deyərək sataşmışdı? Daha bunun üçün inciməyin nə mənası?”

...Zeynal Bakıya oxumağa getdikdən sonra, Rayihəni əvvəlki kimi tez-tez xatırlamışdusa, unuda da bilməmişdi.

Günlər ötdü, həftələr, aylar dolandı. Zeynal Reyhanlı dəryəyə məzuniyyətə gəldi. Bir gün işıqlı kondlorindən keçərkən, yəno o qız sanki qəsdən Zeynalın qarşısına çıxdı. Bu dəfə Rayiho ona əvvəl-

kindən daha gözəl görünürdü. Zeynalın qolbındəki məhəbbət odu tozədən şölələnməyə başladı. Rayon morkozindən gələrkən Rayiho ilə arabadakı mübahisəli söhbət, qızın acıq cəlib gətməsi və əlcəkləri aparması bir xatirə doftori kimi gözünün qabağında varaqlandı. O, üzr istəmək üçün Rayihəyə yaxınlaşdı. Lakin Rayiho Zeynalə danışımağa imkan vermədi. Ondən üz döndərüb uzaqlaşdı, gətdi...

İki həftə sonra Zeynalın məzuniyyəti qurtarmışdı. O, yəno Bakıya yola düşmüşdü.

İndi isə Zeynal bir aydan artıq idi ki, həmişəlik olaraq öz kondlorinə qayıtmışdı. O, nəçə dəfə ancaq Rayihəni görmək, onunla danışımaq üçün Reyhanlı dərədən işıqlı kondlorinə gəlmişdi.

Lakin hər dəfə part olmuş və qarşılaşma halda geri dönmüşdü. Rayiho bir dəfə, tək bir dəfə, heç olmasa yarım saat onunla söhbət etsəydi, bəlkə də Zeynalın deyəcəyi sözlər qızın qəlbini yumşaldar, üreyinə rəhm gələrdi.

Axi Zeynal nəçləsin, nəçləsin ki, Rayiho nə onu dinləmək, nə də ona cavab vermək istəyirdi.

Əgər üroyi dillə yola gətirmək mümkün olsaydı, bəlkə də Zeynal əvvəlcə öz üroyini Rayihəni unutmağa məcbur edərdi. Özgəsinin, Rayiho kimi bir qızın qəlbini o almaq isə onun üçün olduqca çətin idi.

Bu axşam da Zeynal, işıqlı kondlorinin klubunda konsert olacağını cədid, Rayihəni görmək üçün bura gəldi.

O kluba girəndə, Rayihəni ön cərgədə bir qızla yanaşı oturmuş gördü. Zeynalın ona “salam” vermək istədiyini duyan Rayiho, rəfiqəsinə tərəf çevrilib, onunla danışımağa başladı. Zeynal keçib ondan bir qədər daldı, tanış cavanların yanında oyluşdı. Buradan Rayihənin yaraşıqlı çiyinləri və ağı paltarının üstü ilə küroklərinə sallanmış yəğun, xurmayı hərəkləri görünürdü.

...Çox çəkəndi ki, işıqlar söndü, səhənin üstünə olvan projektorlar salınmış qırmızı məxmər pərdəsi yanlara çəkildi. Konsert başladı. Rayiho gəh sağ, gəh da sol tərəfə çevrilib yanındakı qızlarla pıçıldadıqca hərəkləri ilan kimi arxasında qıvrılırdı. Zəldə qaranlıq da olsa, Zeynal onun bir hərəkətini belə gözdən qaçırmırdı. Rayiho hansı tərəfə döndürsə, Zeynal da günəbaxan kimi üzünü o səmtə çevirirdi. Rayiho bütün bunları hiss edərdi, lakin inafsız qız bir dəfə, göz ucilə də olsa, Zeynalə nəzər yetirmirdi.

Bəlkə də Zeynalın yerində başqası olsaydı, üzünə qarşı bu cür saymazana rəftardan sonra bir daha onunla danışımaq istəməzdi. Ancaq Zeynal bunu bacarmazdı.

Bu gün Zeynal nə cür olursa olsun Rayihəni təklikdə tutub onunla danışıcaqdı. Danışıcaqdı. Özü də bütün ürəyindəkiləri cəsarətlə ona deyəcəkdı!

Əgər Rayihə: "Vaxtım yoxdur, tələsirəm, sonraya qalsın", – deyəcək olsa, onda Zeynal hələ neçə gün bundan qabaq yazıb hazırladığı və o vaxtdan cibində gözdirdiyi məktubu çıxarıb ona verəcəkdı. "Eybi yoxdur, evdə oxuyub sonra cavab verərsiniz", – deyəcəkdı.

Zeynal bu gün Rayihədən xoş bir cavab alıb, bütün yolu şadlıqla, oxuya-oxuya kəndlərinə gedəcəyini xatırladıqca, az qala qanadlanıb uçmaq istəyirdi.

3

Zeynal kiçik körpünün üstündə Rayihəyə çatdı: bir an dayanıb əlini sinəsinə qoyaraq, sanki ürək döyüntülərini dayandıрмаq istədi. Nə vaxt "Rayihə!" deyərək onu çağırtdığını özü də bilmədi. Zeynalın səsi titrədi. Qız diksinmiş kimi oldu. Kəskin bir hərəkətlə dönüb arxaya baxdı.

– Rayihə! Mənəm. Rayihə. qorxma!

Zeynal bir az da qabağa gəlib dayandı və susdu.

Rayihə sinəsi üstündə yatmış yoğun hürüyünü lillə arxasına atdı:

– Yəni nə var, nə istəyirsən? – dedi və açıqla üzünü ondan çevirdi.

– Eşitdim bu gündən Bakıya oxumağa gedəcəksən...

Rayihə onu sona qədər dinləmək istəmədi.

– Bəli, gedəcəyəm, onun səni nə dəxli?

Nədənsə Zeynal elə gəlmişdi ki, bu gün Rayihə onun qəlbini sındırmayacaq, axıra qədər onu dinləyəcəkdir. Buna görə də o, Rayihəyə çox cəsarətlə yanaşmışdı. Hətta Zeynal onunla "sən" deyə danışmağı da qanuni hesab etmişdi.

Lakin Rayihənin, bu dəfə də onu əvvəlki kimi etinasız qarşıladığını görəndə Zeynal sustaldı və ürəkdan qəpən bir ahlə köksünü ötürdü.

Rayihə elə bil böyümüş, köklənmiş, daha da gözəllənmiş və xeyli dəyişmişdi. Ancaq xasiyyətində zərrə qədər də dəyişiklik əmələ gəlməmişdi, yəni də əvvəlki inadkar, Zeynalı qarşı laqəyd Rayihə olaraq qalmışdı.

Zeynal körpünün məhəccərindən tutub gözlərini, aşağıda şırıltı ilə axan parlaq suya dikərək susurdu. Rayihə iso hələ də kəskin baxışlarını ondan çəkmədən baxır, sanki yəni bir söz demək, onu təqsirləndirməyə istəyirdi. Zeynal iso qızın bu həyəcanından bir sirr duymuş kimi yenidən təskinlik tapdı:

– Rayihə, – deyərək o, müqəssir bir görkəm alıb əsil mətləb üstünə gəlmək istədi. – mənəm sənədən bir xahişim var, Rayihə, çox demirəm, heç olmasa yarım saat, elə burada, bu körpünün üstündə mənimlə dayan. Sənə deyəsi...

– Xeyr, vaxtım yoxdur. Nə sözün varsa de, mən saxlama!

Zeynal elə gəldi ki, ürəyindəki sözləri bu təzliklə boşaltmaq ona mümkün olmayacaq. Heç olmasa firsətdən istifadə edib yazdığı məktubu Rayihəyə versə, daha yaxşıdır.

– Əgər tələsirsənsə, mən səni çox saxlamaram, Rayihə, ancaq xahiş edirəm... – Zeynal əlini pəncəsinin döş cibinə salıb üstü yazılmış bir zərf çıxartdı. – Al, bu məktubu oxu, cavabını sonra dilə de olsa mənə deyərsən. – Zeynal qorxurmuş kimi zərflə ehtiyatla ona uzatdı. – Ancaq Rayihə, xahiş edirəm, axıra qədər, diqqətlə oxu. Çalış bunu heç kəs bilməsən, nə sözün olsa...

– Mənim sözüm odur ki... – deyərək Rayihə hirsli danışmağa başladı, – sən gəl nə öz vaxtını al, nə də mənə narahat elə!

O, məktubu Zeynalın olından alıb açıqla körpüdən aşağı tulladı və heç bir cavab gözləmədən dönüb getdi. Gətdi və bir dəfə də olsun dala baxmadı...

4

Kənd hələ yatmamışdı. Tək-tək evlərin pəncərəsindən işıq gəlirdi. Gecə aydın, sakit və sərin idi. Artıq ay kəndin üstündə nazlanırdı. Sumada ağır-ağır hərəkət edən boyaz buludlar doryada üzən nöhbəng buz parçalarını xatırladırdı.

Arabir bulud karvanları ayın qabağını tutduqca, işıqlı kəndinə qaralıq çökür, bulud çökildikdən sonra iso yəni yerə nur səpələnirdi.

Zeynal, məhəccərə söykənib körpünün üstündə dayanmışdı. O, Rayihənin yaxın həyətlərdən birinə girdiyini və azacıq sonra pəncərələrindən işığın kosıldiyini görəndə köksünü ötürdü:

– Yuxun şirin olsun, – deyərək yavaşca dan piçildədi.

Arx yaşıl otları yalayaraq şırıltı ilə axır, ara vermədən axıb gəzirdi. Haradasa radioda həzin bir musiqi çalır, səs dalğa-dalğa lap uzaqlara yayılırdı.

Xanodinin saf və mələhotli səsi sanki insanın üroyindən keçir, canına sənirlik və rahatlıq süzülürdü:

"Hər gecəm oldu kodor, qüssə, folakot səniz,
Hər nəfəs çəkdim hador getdi o saat səniz..."

Rayiha bəlkə də çoxdan yatmışdı. Zeynal isə gözlerini cilvolonon suların ayırmadan məhmini dinləyir və fikirləşirdi. Yeno övvolki vaxt, iki il bundan övvolki vaxt olsaydı, Zeynal Rayiheni unudardı. Bu, çətin də olsa, o buna çalışardı. İndi isə artıq gec idi. Zeynalın məhəbbətindən Rayihənin üroyinə bir xal belə düşməmişdisə də, Rayihənin əksi əbədilik onun qəlbində həkk olunmuşdu. Bunu gizlətmək heç cür mümkün deyildi: Zeynal Rayihəni sevirdi. Təmiz ürəklə, odlu məhəbbətlə sevirdi!

O, Reyhanlı dərədən işıqlı kəndinə qədər olan üç kilometrlik yolu, ancaq Rayihəni görmək üçün dəfəlorlə gedib-gəlmişdi.

Düzdür, elə Zeynalın gözündə də gözəl-göyçək, ağıllı qızlar az deyildi. Ancaq Zeynalın gözü Rayihəni görmüş, könlü onu sevmişdi. Rayiha öz görkəmi ilə, şən və gülərlü olmasına bütün kənd qızlarından fərqlənirdi. Onun titrək, mələhotli səsindəki musiqiyə bənzər ahəngi bəlkə də başqaları duymurdu. Lakin Zeynal bu səsdə nəsi bir doğmalığ, bir məhəbbət və sözlə deyilməsi mümkün olmayan bir gözəllik hiss edirdi.

Zeynal bu kəndə elə bağlanmışdı ki, onun yaşıl ağaclar arasında gizlənmiş kiçik, ağ evləri, yol qırağında iydlilik, Rayihənin, homişo üstündən keçdiyi ensiz körpü, hər şey, hər şey ona ən öziz, ən doğma olmuşdu.

Zeynalə elu gəlirdi ki, uğor işıqlı kəndindəki bu arxın yuyur Rehənli dərədən keçsəydi, o hər gün bu suda ol-üzünü yuyur, sinəsini isladır, boyunca içər və bədən otmazın ləzzət alardı.

Əlbət ki, Zeynalın Rayihə haqqında nələr düşündüyünü, onun kimi ilk dəfə odlu məhəbbətlə sevon cavanlar daha yaxşı duyarlar...

İki həftə bundan qabaq anası Zeynalə: "Oğlum, məşallah daha höyümüsən. Necə deyurlər, ağağın yorğandan çıxır. Mən də qocalmışam. Görək bir hərəkətə gələsən..." – demişdi. Sonra o, üstüörtülü

sözlərlə Zeynalə, öz bacısı qızını almağ istodiyini də bildirmişdi. Zeynal anasını bu fikirdən daşındırmaq istomışdisə də, onunla açıq danışmağa utanmışdı. O öz sirrini bacısına demişdi. Yəqin ki, bacısı da Zeynalın sözlərini anasına çatdırmışdı. İkinci dəfə anası onunla bu barədə danışanda "ixtiyar səninkidir, oğlum, – demişdi, – kimi sənənin xotrin istosə, mən də ona qaynana olacağam. İstoyir qohum olsun, istoyir yad olsun, bu kənddən, ya başqa yerdən, monim üçün fərqi yoxdur".

Rayihə isə Zeynalı sona qədər dinləmək belə istoməmişdi...

Artıq kəndin işıqları bir-bir sönr, açıq qapı-pəncərələr örtülürdü. Bayaقدan bəri uzaqlardan gələn musiqi sosisə də kosisilmişdi. Gecənin sakitliyini ancaq körpünün altından keçən arxın şırıltısı pozurdu.

Zeynal birdən nə düşündüsə, elini acıqla havada çırpıb cəld körpüdə uzaqlaşdı. İki saat övvel sevinə-sevinə gəldiyi yolları o, köksünü ötürə-ötürə geri qayıtdı.

5

Səhər tezdən Rayihənin qapısı döyüldü. Məhriban xalə həyotdən evə aparmağ istodiyi samovarı yerə qoyub qapıya getdi.

– Ay kimson?..

Qapının o tərəfindən Möhtəromin səsi eşidildi:

– Məhriban xalə, monom...

Möhtəromin səsində bir həyocan duyuldu. Bunu Rayihənin anası da hiss etdi.

– Xoş gəlmison, qızım, bu tezliklə sondən nə ocoq? Xeyir olsun, – deyə Möhtərom həyotə giron kimi, Məhriban xalə suələdici nəzərlərlə ona baxdı.

– Həç, elə Rayihə ilə söhbətə gəldim. Yatıb, oyaqdır?!

Möhtərom nəvə gözələmədən evə tərəf getdi. Məhriban xalə, qızın ondən nəvə gizlətdiyini başa düşdüsə də üstünü vurmadi. Samovarı götürüb dəhlizə keçdi.

Qızının axşam evə gəldiyini gəron Məhriban, bu səhər onu tezdən oyatmağa ürək etməmişdi. Ona gəro də samovara özü od salmışdı.

Rofiqosilo homyası olan Möhtərom kənddə kitabxana müdirəsi idi. O, yeddinci sinfi qurtaranədək Rayihə ilə birlikdə oxumuş,

onunla möhkəm dost olmuşdu. Bu iki rofiqonin bir-birindən gizlin siri olmazdı.

Möhtərəm anq sifətli, orta boylu, nazik bədənli bir qız idi. Onun sariya çalan qıvrım saçları həmişə alınından aşağı sallanan, xırda qara gözələrinin üstünə tökülürdü. Zorfi yanaqlarının, ensiz qaşlarının və nazik dodaqlarının əksinə olaraq, burnu bir qədər uzun və yaraşıqsız idi. Möhtərəm bu vaxta kimi ona elçi gəlməməsinin səbəbini burunda da görsə, yenə qızlar arasında "hər gözəlin bir cybi olar", deyə özünə təsəlli verirdi.

O, səhərdən axşamədək kitabxanada olar, işlərinə səlhiyə salar və vaxtının çoxunu mütaliyəyə sərf edirdi...

Möhtərəm içəri girəndə, Rayihoni çarpayıda yastığa dirseklənilb uzanmış gördü. Rayihə hələ bayaq qapı döyüləndə səşə oyanmışdı.

– Nə var: ay qız, sözlü adama oxşayırsan? – deyə o gözələri gülüm-səyon rəfiqəsinə baxdı. – Nə olub?

Möhtərəm ağ ürpəyini başından əlilə çiyinə sürüşdürüb çarpayının qırağında oturdy.

– Nigaran qalma, ay qız, bir şey yoxdur, sənə maktub gətirmişəm...

– Maktub? – deyə Rayihə bir az da dikoldi, – kimdən?

Möhtərəm, Mehriban xalının içəri girəcəyindən chtiyyət edərək, əvvəlcə qapıya tərəf baxıb, sonra əlini yaxasına saldı, çıxardığı zərfi Rayihəyə uzatdı.

– Al, oğlandıdır.

Rayihə təəccüb etdi. Zərfi Möhtərəmdən alıb açmaq istəyəndə: "Yəqin yenə Zeynal yazıb göndərib", – deyə düşündü. Sonra açıqlı-acıqlı Möhtərəmə baxıb zərfi onun ötəyinə tulladı.

– Axı sən bunu nə üçün alırsan?! – dedi və sifətinə incik bir ifadə verib, yerinə uzandı.

– Kimdən almışam, ay qız? Mənə bu kağızı Cabir verib.

Rayihə diksinmiş kimi oldu, tez üzünü ona çevirdi.

– Kim? Cabir?

– Bayaq sənəyi götürüb, su doldurmağa arxa getmişdim, – deyə Möhtərəm məsələni yerli-yerində ona danışmağa başladı, – gördüm uzaqdan. Xoşqədəmin oğlu Cabir, əlində kitaba oxşayan ağırmtıl bir şey, gülə-gülə mənə tərəf yaxınlaşır. O öndəmi yanmış, bu gün iki həftədir kitabxanamızın qiymətli bir kitabını itirib: Anton Pavloviç Çexovun hekayələri, özü də rus dilində. Sevindim, dedim olbet,

kitabı tapıb. Yaxına gəldim, gördüm yox... kitab deyil, kağız oxşayır. Dedim, o nodir? Dedi, bunu indico, işə gələndə arxın qırağında tapdım. Yəqin poçtalyon salıb itirib, üstündə Rayihə bacının adı yazılıb. Al dedi, verərsən ona. Dedim, Cabir, düzünü de, açıb oxumusan, ya yox?! And içdi ki, Möhtərəmin oxuz canı üçün oxumamışam. Dedim, bax oğər sonradan bilsəm ki, Möhtərəmin oxuz canı üçün oxumamışam! – Möhtərəm nəfəsini dərib, sözünü davam etdirdi: – Dedim, bir açım oxuyum, göləm kimdendir, mənəndə gizlin olmayacaq ki... Oxuyam, göləm Zeynal adlı bir oğlandı. Dedim, bıy, başıma xeyir, bu godo kim ola? Sonoyı clo orada qoyub cumdum bura. Yazıq Cabirciyoz danışanda danışdı...

Möhtərəm yenə bir qədər ara verdikdən sonra Rayihəni düm-sükləyərk:

– Bir oxu gör nə yazır, – deyərk zərfi götürüb ona uzatdı.

– Başın üçün, Rayihə, bunu yazan oğlan ya şairdir, ya da həkim...

– Daha həkim niyə, ay qız? – deyə Rayihə zərfin içindən maktubu çıxarıb oxumaq istədi.

– Çünki adamın lap üroyinin...

Bu vaxt Mehriban xala içəri girdi.

Möhtərəmin sözü yarıncıq qaldı. Rayihə maktubu cold yorğanın altında gizlətdi.

– Çay hazırdır, tez olun, süfroni salmışam, – deyə Mehriban xala keçib bufətdən qonddanı götürdü. O, qızların susduğunu görcək, bayıra çıxanda gözücu onlara baxdı.

Anası gəldikdən sonra Rayihə maktubu çıxarıb tələsik oxumağa başladı:

"Əziz Rayihə!

Sizə başağrsı verəcəyim üçün əvvəlcədən üzr istəyirəm. Rayihə, bolko do siz bu maktubu oxuyub moni danlayacaqsınız. Ancaq, xahiş edirəm, hirsələnməyin, axıra qodur oxuyun... (Maktub suda islandığında, bu sözlərdən sonrakı üç-dörd xott bir-birinə qarışmış və oxunması mümkün olmayacaq bir hala düşmüşdü. "...Mən başqa cür edə bilmişdim..." Rayihə mürokkəbi kağıza yayılmış sonrakı yazılan oxudu). Neçə dəfə sizi görüb üroyimi açmaq istədim, ancaq siz mənə qulaq asmadınız. Rayihə, sözüüm çox da olsa, bilirməm no yazım. Yəqin ki, siz hər şeyi çoxdan bilirsiniz. Ancaq sizi nə qodur sevdiyimi bilmirsiniz. İnanın ki, sizin bu məhəbbətiniz üçün bir

ürək mənə azlıq edir, Rayiho. Mən bəzi adamlar kimi ibarəli sözlərlə məktub yazı bilmirəm. Bu, mənim qıza yazdığım ilk məktubdur. Hələ heç kimə "sevirmə" sözünü deməmişəm. İnanın, Rayiho, əgər siz mənim bu arzumu ürəyimdə qoymasanız, mən özümü rayonumuzda ən xoşbəxt adam hesab edərdim. Rayiho, sizin Bakiya – ikiillik müəllimlər institutuna gedəcəyinizi də bilirəm. Bu bizim arzuladığımız heç də mane olmaz, mən sizi gözlərəm..."

Zeynalın məktubu bu sözlərlə qurtarırdı: "...Əgər görüşmək bizə mümkün olsa, mən hər şeyi sizə danışaram... Hörmətlə ölinizi sıxıb, cavab gözləyirəm.

Zeynal".

Rayiho məktubu sinəsinin üstünə qoyub gözlerini tavana zillədi. Doğrudan da o, Zeynalın bərəsində nə qədər insafsızlıq etmişdi! Oğlana bir dəfə də olsun xoş dillə cavab verməmişdi.

Rayiho Zeynalın onu sevdiniyi yaxşı bilirdi. Ancaq ona nə deyəydi? Axı Rayiho hələ bu günə kimi bir dəfə də olsun heç kimlə o cür söhbətlər etməmişdi. Hətta o, bu məsələnin anasına çatacağından cəhiyyət edərək, öz rəfiqəsi, yaxın dostu Möhtərəmə belə bu bərədə bir söz deməmişdi.

– Nə var, fikrə gətdin, Rayiho? – deyə Möhtərəmin səsi onu düşüncələrdən ayırdı. – İndi, gəl əyri oturaq, düz danışaq. Bəs belə şey vərdisə... bu vaxta kimi məndən niyə gizlədirdin?

Möhtərəm bir an susdu. Sonra arıq sifətinə narazı bir ifadə verib Rayihəyə:

– Ulanmaz! – dedi. – Mən səni heç belə bilmirdim.

Rayiho:

– Qoy anam getsin, hər şeyi sənə danışaram, – deyə məktubu dörd qatlayıb bəlişinin altında gizlətdi.

Bu vaxt Mehriban xala pəncərənin şüşəsini döyüb onları səslədi:

– Samovar soyudu, ay qızlar, söhbətiniz nə uzun çəkdi...

Möhtərəmlə Rayiho həyətdə ağ tut ağacının altında sahnımsız süfrənin qırağına gəldilər.

Mehriban xala o biri uşaqları məktəbə yola saldıqdan sonra özü də xudahafizləşib gətdi.

Rayihəgilin bir kiçik otaqdan və mətbəxdən ibarət köhnə evləri vardı.

Hələ Vətən müharibəsindən əvvəl onun atası kənddə təzə cv tikdirmək istəmişdi. Mehriban xala isə erini bu fikirdən daşındırılmışdı:

"Lazım deyil, elə bura yaxşıdır. Arx da evimizə yaxındır. Bir də atası baba yurdundan ayrılmağa adamın ürəyi gəlmir", – demişdi.

Mehriban xalanın eri müharibədə həlak olduqdan sonra qadın bütün məhəbbətini uşaqlarına bağlamışdı. İndi onun yaşı əlliye çatmış, qara birçəklərinə dənməmişdi. On İldən artıq idi ki, kolxozda sağıcı işləyirdi. Üç məktəbli uşağın anası olan Mehriban xalanın cv bərədə darsşallıq çəkdiyini kənddə hamı bilirdi.

Mehriban xalanın yumru, ətli yanaqları, çatma qaşları, iri ağ gözələri, uzun sıx kirpikləri, bir sözlə, qadının sifətindəki bütün cizgilər yenilə Rayiheni xatırladırdı. Onun cavanlığını görmək üçün birçə dəfə qızına baxmaq kifayət idi. Hətta onların səsi də bir-birinə oxşayırdı.

Mehriban xala nəçə gün idi ki, qızını şəhərə yola salmaq üçün hazırlıq görürdü. O, Rayihənin Bakiya oxumağa gedəcəyinə ürəkden seviniirdi. Mehriban xalanın eri kənddə rus dili müəllimi olmuşdu. Onun vəfatından sonra qadın, qızını böyüdüb müəllimlik dərsi oxumağa göndərməyi arzu etmişdi. Elə bil Rayiho də anasının arzusunu ürəyində qoymaq istəməmişdi, özü üçün bu sənəti seçmişdi. Arvad sağlığından nə edəcəyini bilmirdi. Buna görə də o, ikinci gün idi ki, Rayiheni ev işlərini belə görməyə qoymurdu.

Qızlar çay içməyə oturdudan sonra Rayiho, iki il bundan qabaq xalasıgildən kəndlərinə gələrək yolda Zeynalla ilk dəfə nə cür görüşdüyündən tutmuş, ta dünən gecə körpü üstə olan əhvalata kimi hər şeyi yerli-yerində rəfiqəsinə nağıl etdi.

– Ay qız, sevir də... Sevməsə durub Reyhanlı dərədən bura piyada gəlməz ki... – deyə Möhtərəm Rayihənin bütün danışığılarından nəticə çıxardı. – Yaxşı, bəs indi öz aramızdır, bu bərədə sənənin fikrin nədir?... Daha məndən də gizlətməyəcəksən ki...

– Mənim bu bərədə heç bir fikrim yoxdur!

– Bıy... Elə niyə, ay qız? Bəs sənənin insafın hanı? O yazıq oğlanı nigaran nə üçün qoyursun. Düzü, bu kağızı mənə yazsındılar, mən sənənin kimi insafsızlıq etməzdim. Onu uzaqbaşı iki-üç həftədən artıq süründürməyə ürəyini gəlməzdi. Yaxşı, bəs soruşmaq ayıb olmasın, axı o oğlanın təzəsin nədir? Niyə sevmirsən? Bəlkə bir səbəb var, mən bilmirəm, desənə...

Möhtərəm Zeynalı görməmişdi. Nodənsə məktubu oxuyanda ona elə gəlmişdi ki, bu sözləri yazan mədəni, yaraşığı və qanacaqılı bir oğlan olmalıdır. Lakin indi Rayihədən eşitdiyini cavab onu təcübləndirdi:

- Kifir oğlandır, xoşuma gəlmir, özü də çox kobud adama oxşayır. Ancaq bu sözlər yenə Möhtərəmi susdura bilmədi:
- Sən də söz danışdın da... İndi o vaxt deyil, ay qız, adamın qara qaş-gözüne aşıq olurlar. Xasiyyəti yaxşı olsun. Sonoti nedir?
- Bilmirəm.

Rayihənin susduğunu gören Möhtəram bir az ara verib yenə danışmağa başladı:

- Yaxşı, özün deyirən ki, Bakıya oxumağa getmişdi, bir də iki ildən sonra qayıtdı. Yəqin ki, ikillik müəllimlər institutunu qurtarıb da. Daha bu bilmirəm nədir?

Möhtəram çox götür-qoy etdi. Lakin heç bir qərara gələ bilmədiklərinə görə ayta qalxdı.

- Durum gedim, kitabxanam açım. İndi oxucuların gələnlərini. Bu məktəb uşaqları ələ öyrəniblər ki, sohor zəng çalınmamışdan qabaq, əvvəl gərək bir kitabxanaya gəlsinlər, sonra dorso gətsinlər. Ancaq o Xoşqədomin oğlu altıbarmaq Cabir lap qanımı qaralıb. Qırılmış iki həftədir kitabxanamızın qiymətli bir kitabını itirib: Anton Pavloviç Çexovun hekayələri, özü də rus dilində...

Möhtəram getdikdən sonra, Rayihə evə keçdi. Balışın altından məktubu çıxarıb bir də oxudu.

- Yox, mən onu sevmə bilmərəm! - deyib kağızı əzik-üzük edərək yerə çırpdı və üzüqoylu çarpayığı yıxdı.

Nəçə ay idi ki, işıqlı kəndinin qurtaracağında bir-birinə oxşar təzə evlər tikilirdi. Hələ ata-baba vaxtından "samanlıq" deyilən bu yer son illər ərzində öz görkəmini dəyişmiş, xeyli gözəlləşmişdi. Yaz vaxtı arxın suyu kolxozun əkin sahələrinə azlıq etdiyindən, keçən il iki qonşu kəndin köməyiylə burada kiçik bir göl düzəldilmişdi. İndi o "samanlıq" dərə öz adını dəyişmiş, kəndin sakinləri arasında Qızıl göl adını almışdı.

Uzaqdan nəhəng dairəvi aynaya oxşayan bu gölün dövrəsində sıra ilə söyüd ağacları əkilmişdi. Öz hüsnünə heyran olan, uzun saçları üzünə dağılmış gözəllər kimi bu söyüdlər də gündüzlər günəşin, gecələr ayın işığında Qızıl göldə əkslərinə baxırdılar. Hərçün meh əsdiyə söyüdlər nazlı yellanır, göl cilvələnirdi. Bəzən də yağışdan sonra "qarı nonə örkən çökür", Qızıl göl tovuq quşunun lələkləri kimi min rəngə düşürdü... Gecələr təzə evlərin işıqları burada əks edirdi, göl çılıraq kimi yanırdı... Son vaxtlar Mehriban da bu gölün kənarında ev tikdirmək fikrinə düşmüşdü.

Bu gün sohor Rayihə arxından su götürməyə gedəndə, uzaqdan Qızıl gölün yanında tikilən evlərə baxıb, həsrətli köksünü ötürdü. "Əcəb gözəlləşib, adam ora baxanda canına sorinlik yayılır, - deyə düşündü. - Görəsən anam dediyini ölçən biləcəkmiz?."

Axşamüstü Rayihəni ötürmək üçün rəfiqələri onlara gəlmişdi. Qızlar hoyotda tut ağacının külğosində döşənmiş süfrə qırağında dövrə vuraraq oturmuşdular.

...Qaş qaralanda qızlar Rayihənin şeylorini götürüb evdən çıxdılar...

Bu gün sohor Rayihə pal-paltarını çamadanı yığıdıranda Zeynalın əlcəkləri əlinə keçmişdi. İndi qız yolunu barədə düşündü. O, xeyli fikirləşdikdən sonra Möhtərəmin qolundan tutub astandan:

- Möhtəram, - dedi, - işdir, oğor Zeynalı tapa bilsən, əlcəkləri bizdədir, ona qaytararsan. Özün də heç bir söz deməzsən. Başa düşdüm? Birdən dilini saxlaya bilməzsən...

- Elo niyə danışarsan, ay qız, hələ bir onu görüm, tanıyım, sonra qalsın danışmağım...

Stansiyaya çatmağa az qalmışdılar ki, Möhtəram qarşıda bir noforin dayandığını görüb ona yaxınlaşdı. Qaranlıqda diqqətli sifətinə baxdı və sonra:

- Bağışla, qardaş, ələ bildim Xoşqədomin oğlu Cabirə, - deyə üz istədi. - Az qalmışdı soninlə kitab davasını başlayam. O qırılmış Cabir üç həftədir kitabxanamızın qiymətli bir kitabını itirib... Anton Pavloviç Çexovun hekayələri, özü də rus dilində. Bağışla...

Möhtəram oğlandı ayrılıb, qızlara yaxınlaşdı və məsələni gülə-gülə onlara danışdı.

- Bos o kim idi? - deyə Rayihə ancaq Möhtərəmin eşidə biləcəyi bir səsle soruşdu. Onun səsini titrədi.

- Tanımadım.

...Rayihə, o qaraltnın Zeynal olduğunu düşünməkdə yanılmamışdı.

Vaqzalda Rayihə Möhtəramla görüşüb ayrılıanda, onu öpmək bəhanəsilə ağzını qızın qulağına yaxınlaşdırdı:

- Əlcəkləri Zeynalə vermə! - dedi, - Qoy hələ qalsın. Başa düşdün?..

- Bıy! Burada başa düşməməli nə var ki? Deyirən vermə, vermərəm də... İstəyir lap özünü yerə sürtsün...

O geco qızlar Rayihəni ötürdükdən sonra hamıdan gec stansiyadan çıxan Zeynal olmuşdu...

Oktyabr ayı özü ilə xoş sərənlik götürmüşdü. Kənd qırağındakı ycl-paza kimi yellənən iyde ağacları ətrafa çox qoxu səpələyirdi. Uzaqlarda, qırmızı ot parçası tək yavaş-yavaş boylanən günəş üfqi qızılı bir rəngə boyamışdı. Səhər yeməyinə hazırlıq görən qızlar, gəlinlər bir-bir həyətlərdən çıxıb, əllərində su qabları arxa tərəf gedirdilər. Bayaقدan ağaclarda civildələsən xırda quşlar, indi kolxoz tarlalarında gurlayan traktorların gurultusundan qoxaraq səslərini kosmişdilər...

Zeynal bu gün işə gedəndə istər-istəməz yolunu Rayihəgəlin evlərinin qabağındakı körpü üstəndə saldı. Onsuz da iş yerinə ən yaxın yol buradan idi. Lakin Zeynal, işiqli kəndinə təyinat aldıqdan sonra bir dəfə də bu tərəflərdən keçməmişdi. İndi isə, o arxayın idi, Rayihə getmişdi. Zeynalı isə buralarda tayıyan çox az idi. Heç kəs onun nə xəyalla bu arxa, bu körpüyə belə həsrətlə baxdığını anlaya bilməyəcəkdi.

Zeynal gəlib körpünün üstündə dayandı. Arx yenə ovvəlki kimi otların arasılə yavaş-yavaş axıb gedirdi. Lakin otların rəngi solmuş, əvvəlki yaşıllığını itirmişdi. Kəndin bu tərəfində bir sakitlik və kimsəsizlik nəzərə çarpırdı. Elə bil Rayihə gedəndə bu yerlərin səs-küyünü, şənliyini də yığib özü ilə aparmışdı.

Zeynal burada çox dayana bilmədi, körpüdə uzaqlaşdı, iyde ağacların altı ilə uzanan ensiz ciğırla iş yerinə tərəf getməyə başladı. Lakin onun ürəyi yenə rahat ola bilmədi. Zeynal bir dəfə arxasında gizləndiyi o iyde ağacını görəndə, elə bil, qəlbinə bir şey toxundu, diksənmiş kimi oldu. Sanki, ağaclər əsdikə Zeynalə o gecəki əhvalatı pıçıldayırdı, onun yarasını təzələyirdilər...

Zeynal Qızıl göl yanına iş yerinə çatanda öz məyusluğunu gizlətməyə nə qədər çalışdısa da bacarmadı. "Nə var, usta, deyəsən ovqatın təlxidir?" – deyə onunla işləyən cavanlar soruşanda, Zeynalın üzündə süni bir təbəssüm göründü.

– Heç, nə olacaq ki... Sizə elə gəlir, – dedi və üzünü onlardan çevirib işə başladı.

Daşlara çalınan baltaların cingiltisi yaxındakı həyətlərdə oksədə verirdi.

Zeynal Bakıda fabrik-zavod təhsili məktəbini qurtardıqdan sonra şəhərdə, təcürbəli ustalarla böyük-böyük binaların tikilişində çalışmışdı. İl yarım sonra o, öz rayonlarına təyinat almışdı. Rayonda

qonşuluqda olan üç kənddən birini seçməyi onun öhdəsinə buraxmışdılar. Şübhəsiz ki, o vaxt Zeynal heç düşünmədən işiqli kəndində işləməyə razılıq vermişdi. Lakin məsələ sonradan Zeynalın arzu etdiyi kimi olmadı. O burada Rayihə ilə dostlaşib tez-tez onunla görüşəcəyini fikirləşdiyi halda, hər şey əksinə oldu. Rayihə, onun sevgisini rodd etdi, özü isə oxumağa Bakıya gətdi. İndi Zeynal ürək-dən razı olardı ki, işiqli kəndindən mümkün qədər uzaq, ən uzaq bir yerə göndərisin, orada işləsin. Təki tez-tez keçmiş günləri xatırlayıb qəlbə ağrımasın. Lakin artıq gec idi.

Rayihə gətdikdən bir ay sonra Zeynal, ona təhkim edilən üç nəfər köməkçisi ilə ikiotaqlı bir ev tikib təhvil vermişdi. Bu gün isə bir həftə idi ki, ikinci binanın bünövrəsini qoymuşdular. Yerdən cəmisi yarım metrə qədər qalxmış daşların düzülüşündən burada üç otaq tikiləcəyini indidən təyin etmək olardı.

Bünövrə qoyulan yerdən azacıq qıraqda taxta qutuda palçıq hazırlayan gödək boylu sarışın bir oğlan, yan-yörəsinə baxmadan dodaqaltı nəsə oxuyurdu. Arabir də gah yanındakı çəlləyin suyundan, gah da kağız kisədəki sementdən qutuya tökerək qarışdırırdı, hazırladığı palçıqı təkçərxılı kiçik əl arabasına doldurub divar üstə işləyən Zeynalın yanına aparırdı.

Dülgərlik işlərini görə üçüncü fəhlə isə yerdə yan-yana uzadılmış təzə taxtaları bir-bir götürüb dəzgahın üstünə qoyur və rəndələyirdi. Evin tavanı və döşəməsi üçün ölçülərək yonulmuş taxtaların çoxu indidən hazırlanmışdı.

Heç kim danışmır, hərə öz işini görürdü.

Mehriban xala hər iki-üç gündən bir gəlib ustalara baş çəkir, işin gedişi ilə maraqlanırdı. Bəzən də dadlı yeməklər bişirib nahar vaxtında onları üçün gətirirdi.

Bu gün də o, anac bir toyuğunu kəsib, otini elə qızartdı ki tava ilə süfrəyə bükərək ustaların yanına gətdirdi. Qızıl gölə çatmağa az qalmışdı ki, kəndin poçtalyonu arxadan onu çağırırdı.

– Qızından məktub gətirmişəm, Mehriban xala! – dedi.

Qadın sevinçək zərifi alıb, poçtalyona təşəkkür etdi:

– Sağ ol, oğlum, sənin xocalətindən toyunda çıxacağam, – deyib ustaların yanına gəldi. O, olindəki bağlamını Zeynalın yanında daşların üstünə qoydu.

– İşiniz irəli, ay oğlanlarım!..

Mehriban xalanın tanış səsini eşidən ustalar, işdən ol saxlayıb başlarını qaldırdılar:

– Yəni nə zəhmət çəkmisən, ay xala? – deyə sarışın oğlan diləndi.

– Elə bir şey deyil, oğlum, nahara sizin üçün bir az toyuq eti qızardıb gətirmişəm, soyutmayın, yaxın oturun.

Zeynal hələ ilk dəfə Mehriban xalanı görəndə onun sifətində, göz-lərində, hətta səsində belə nəşə özünə bir yaxınlıq duymuşdu. Elə bil bu qadın kimsə oxşayırdı, danışanda kiminsə səsini xatırladırdı.

Yoldaşlarının süfrə qırağına gəldiyini gören Zeynal da əllərini yuyub onlara yaxınlaşdı. O, ətdən bir tikə götürüb ağzına aparanda Mehriban xala:

– Çörəyinizi yeyin, sonra qızımın bir məktub gəlib, onu mənə üçün oxuyun. Gözlərim çəmsəksiz yaxşı seçmir, – dedi.

Zeynalı elə bil ildırım vurdu. Geniş açılmış gözlərini tez Mehriban xalanın sifətinə zillədi. Tikə Zeynalın boğazında qaldı. O, Mehriban xalanın kim olduğunu ancaq indi bildi. Bu girdə sifət, bu qara qaşlar, bu ala gözlər, bu uzun, sıx kirpiklər, hamısı, hamısı Rayihənin idi! İndi Mehriban xala danışdıqca Zeynal, elə bil, Rayihənin səsini eşidirdi.

– Çörəyini ye, oğlum, qırağa niyə çəkildin? – deyə o, Zeynalın daxilən nələ keçirdiyini bilmədən, bir də Rayihənin sosilo diləndi.

Zeynal tutulduğunu bürzə verməmək üçün qadının üzünə baxmadan məktubu ondan istədi:

– Ver məktubu oxuyum, – dedi və əlini ona uzatdı. Sonra özü də barmaqlarının əsdiyini görüb, tez əlini geri çəkdi.

Mehriban xala qoynundan kağız çıxarıb ona verdi. Zeynal zorfin üstündəki yazılan görcək gözləri qaralıq gətirdi, qolbi elə şiddətlə və elə həyəcanla döyündü ki, sanki ürəyinə bir-birinin ardınca yumruqlar dəyirdi. Yaxşı ki yoldaşları, Zeynalın bu qoribə hərəkətlərini hiss etmədilər.

Zeynal həyəcanla zorfi açıb kağızı çıxardı.

Fh! O Rayihədən belə bir məktubun gəlməsini nə qədər arzulamışdı! Bunu heç kəs, Zeynaldan başqa heç kəs bilmirdi. Rayihə isə ona nəinki məktub yazmadı, hətta Zeynalın yazdığı kağızı alıb bircə dəfə oxumaq belə istəmədi...

– Niyə susdun, bala? – deyə Mehriban xala onun, hələ də məktubu əlində saxlayaraq, fikirloşdiyini görüb diləndi, – Oxu, qulağım səndədir.

Zeynal kağızı qatlayıb qadının dizi üstünə qoydu.

– Qızının xəttini mən oxuya bilmirəm, xala, – dedi və cold ayağa qalxıb Qızıl gölə tərəf addımladı.

Zeynal söyüd ağaclarından birinə söykəyib yaxasını açdı. Köynəyinin içinə dolan sorin yel torləmiş bədəninə bir üşütmə gətirdi. O nə haqda düşündüyünü özü də bilmədən gözlərini suya zillədi. Zeynalın söykəndiyi söyüdüün dibində, oturmaq üçün kimsə iri bir daş qoymuşdu. (Kim bilir, bəlkə də elə bu daşın üstündə iki cavan bir-birine ürəklerini açmış, məhəbbətlərini demişdir?!) Yel əsdikcə, Qızıl göl dalğaları, xırda ləpələr irəli cümüb, sahilin torpağını sığallayaraq geri çökürdü. Külək gətdikcə şiddətlənirdi. Sanki ləpələr sahilə qoyulmuş bu daşı islatmağa can atırdı. Lakin heç biri ona yetib bilmir, geri çökürdü. Zeynal hələ də gözlərini sudan ayırma-dan, bir-birinin ardınca daşın üstünə cuman və ona çatmamış geri qayıdan ləpələrin hərəkətini izliyirdi. Bəli, Zeynalın məhəbbəti də belə idi! Bu dalğalar təkin Zeynal da Rayihəyə yetişməyə çox can atdı. Lakin Rayihənin sahiləki daş kimi möhkəm ürayinə rəhm gəlmədi.

O gün, Mehriban xala məktubu gənclərdən birinə oxutdurub gəndəndən sonra Zeynal nə cür işlədiyini bilmədi.

Demək, Zeynal, daşlarının üstündə tor axıdıb tikdiyi bu evi, onun bütün ümidlərini boş çıxaran, məhəbbətini rədd edib, arzularını üroyində qoyan Rayihə üçün hazırlayırdı!

Havalar gətdikcə soyuqlaşdı. Artıq evin tikilişi qurtarmaq üzrə idi. Üstü qırmızı kiromitlə örtülmüş bu binanın divarlarına içəridən ohəng-məla çökülür, qapı-pəncərələr salınır və döşəmonin taxtaları vurulurdu.

Ustalardan biri ancaq dülğorlik işlərini görürdü. İkinci nəfər isə evin yerdən bir qədər hündürdə olan kəndərindən həyəto çıxarılmış daş pilləkənə suvaq çökürdü. Zeynal da o biri usta ilə içəridə işləyirdi.

Evin ortasında qoyulmuş ocağın istisi yenicə malalanmış divarları qurutduqca otaq işıqlanır, adamın üzünə gülümsöyürdü.

Həyətdən Mehriban xalanın səsini eşidən Zeynal, işdən əl saxlayıb qapıya tərəf baxdı. Mehriban xala, bayırda işləyən ustaya evə keçib qızınmağı təklif edirdi. Çox çəkmedi ki, o, kəndərdə göründü. Mehriban xalanın dalınca da Möhtorom içəri girdi. O, dor-divara göz gozdürərək:

– İsiniz irəli, qardaş! – dedi. – Əcəb qəşəng otuqdır!

Zeynal Möhtərəmi o doqıqə tanıdı. O, bu qızı ilk dəfə klubda Rayihə ilə yanaşı əyləşən görmüşdü. Sonra isə Zeynal, Rayihənin Bakıya yola düşəcəyini eşidib, onu görmək üçün stansiyaya gəndə də bu qız ona yaxınlaşmışdı.

Möhtərəm isə Zeynalı tək birçə dəfə qaranlıqda gördüyü üçün onu tanımadı.

– Mehriban xala, bax... burada Rayihənin çarpayısını qoyarsan. Burada da onun bəzək stolu olar, – deyə o, indidən evin şeyləri üçün yer ayırırdı. – Yemək stolunu da ortada. Sağlıq olsa, qıza bufet alsan... onu da aşağı başda, küncdə qoyarıq. Onda bura lap golin kimi bəzənər.

– Qızım, özü gələr, xotri necə istər, eləcə də evi bəzər, – deyə Mehriban xala əlcəklərini çıxarıb Zeynalın yanında pəncərəyə qoydu, sonra maqala yaxınlaşib əllərini qızdırmağa başladı: – Yazır ki, ana, Bakıda təza priyomnik çıxıb, pul göndər, goləndə birini alım, götürim.

Zeynal bu söhbətləri eşitdikcə ürəyi döyünür, pəncərənin yan divarlarına noqş vuran əlləri əsərdi. Sanki Möhtərəmlə Mehriban xala bilərəkdən söhbəti uzadır və qəsdən tez-tez Rayihənin adını təkrarlayırdılar.

Zeynal, Mehriban xalının pəncərəyə qoyduğu əlcəklərin üstünə toz-torpaq töküldüyünü görərk, onları götürmək istəyəndə donub yerində qaldı. Bir an dayanıb diqqətlə bu köhnə əlcəklərə baxdı. Bəli, bu, vaxtilə qarlı bir gündə rayon mərkəzindən kəndə qayıdarkən arabada onun Rayihəyə verdiyi əlcəklər idi!..

Zeynal xəlvəti onları götürüb əllərinə keçirdi. Ona elə gəldi ki, bu əlcəklərin içərisindəki istilik, hələ də Rayihənin kiçik ağ əllərinin hərərətindən qalmışdır.

– Qızın nə yazır, ay Mehriban bacı? – deyə divar ağardan usta gur səslə soruşdu.

Mehriban xala ocağın gözünü qurdalayaraq dedi:

– Yazır ki, əvvəlcə məndən ustalara salam söylə, sonra deyir ki, onların xəcalətindən gəlib özüm çıxacağam. Bu saat deyir, imtahanları yaxınlaşır. gecə-gündüz dəftər-kitabla əlləşirəm...

– Mənə də dünən kağızı gəlib, – deyə Möhtərəm əlavə etdi. – Yazır, yay tətili başlayanda kəndə gələcəyəm. O vaxtdan, deyir, Möhtərəm, evin qabağını bağça qayır, mən qayıdanacan orada sarmaşığı ək, qoy qalxıb pəncərələrin qabağını tutsun...

Cavanların Mirzə adlandırdıqları kişi əlindəki uzun dəstəli fırçanı əhəng vedrosinə batırıb divara çəkdi.

– Nə olar ki... Lap yaxşı! Ancaq, Mehriban bacı, görəsen qızımız gəlib bu evi bəzənəcəkmi?!

Mehriban xalının əvəzinə Möhtərəm cavab verdi:

– Niyə bəyənmir ki... Elə bəyən kəndin bu tərəfini gözəlləşdirən sizin tikdiyiniz bu yaraşığı evlər deyil?!

Zeynal bu söhbətlərə qarışmadan, onların danışıqlarını dinləyə-rok işləyirdi.

Əvvəlcə Mehriban xala, sonra da Möhtərəm xudahafizləşib gətdilər. Möhtərəmin bayırı çıxması ilə otağa sakitlik çökdü. Sanki bayaqdan quru odunları çirilti ilə yanan maqal da sakitləşib söndü. Ancaq Zeynalın məhəbbəti bu gün də yenidən alovlandı...

8

O vaxtdan xeyli keçmişdi...

İsti yay günləri idi. Hor tərəf yaşıllaqla, gül-çiçəklə bəzənmişdi.

Mehriban xalagilin Qızıl gölə açılan sarmaşığı pəncərəsindən küçəyə musiqi səsi yayılırdı. Rayihənin gəlməsi münasibətilə təzə ev qonaqla dolu idi. Qarşıda hündür dağlardan qopub, Qızıl gölün sinəsini oxşayaraq açıq pəncərələrdən evə dolan sərnişin, krujeva pərdələri qanadlındırdı. Mehriban xala mətbəxdə aş süzürdü. Möhtərəmlə Rayihə isə evə toplaşan qızlarla danışıq, gülür və bəzən də zarafatlaşırdı.

Doğrudan da təzə evləri Rayihənin o qədr xoşuna gəlirdi ki, qız sevindiyyindən nə edəcəyini bilmirdi. O, gah mətbəxə anasının yanına gedir, gah heyətə cənib sarmaşıqlara baxır, gah da binanın dövrəsinə dolanıb dörd tərəfdən ona tamaşa edirdi. Hər şey onun ürəyindən idi. Elə bil ustalar bu evi, bu cıvanı tikəndə Rayihənin bütün istəklərini nəzərə almışdılar. Hələ böyük otaq! Bura o qədr gözəl görünürdü ki, adamı baxmaqdan doymurdu. Ev tikilib qurtarıqdan sonra Mehriban xala döşəməni və divarları Zeynalə rənglətdirmişdi. Zeynal Mehriban xalaya lap ürəyindən işləmişdi, təcürbəli bir rəssam kimi divarlara elə naqşlər, elə güllər vurulmuşdu ki, sanki otaqlara bahar gəlmişdi. Lakin Zeynal, bu işinə görə ona verilən haqqı heç vaxt almaq istəməmişdi. “Elə bil mən də sənin oğlun. Adam da anası üçün pulla işləmi?” – demişdi. İndi Rayihə qızlarla söhbət etdikcə gözünü divarlardan ayırmırdı. O, geniş pəncərələrin qabağında, yerdən damın qırağına çökülmüş paralel iplərə dolaşaraq

yuxarı qalxan sarmaşıqlara baxdıqca ürəyi iftixarla, şadlıqla döyünürdü. Rayihə belə bir otaqda yaşamağı nə qədər arzulamışdı! İndi hər şey onun arzu etdiyi kimi idi. Nədənə Rayihə elə düşünürdü ki, əlindən belə incə, gözəl, iş gələn bir ustanın özü də gözəl və incə qəlbli bir adam olmalıdır...

Deyəsən Rayihə öz fikirlərində yanılmırdı. Çünki dünən axşam Möhtərəm də ona evlərini tikən cavan ustanı döngə-döngə tərifləmiş, onun çox yaxşı oğlan olduğunu demişdi.

Bir azdan həmin usta onlara qonaq gələcəkdi. Rayihə ona öz təşəkkürünü, öz minnətdarlığını bildirəcəkdi.

– Möhtərəmi də təbrik edə bilərsən, Rayihə! – deyər evin ortasında açılmış yemək stolu ətrafında oturan qızlardan biri aralıqla söz atdı.

Rayihə qaşlarını qaldırıb təəccüblə bir qızlara, bir də Möhtərəmə baxdı:

– Nə münasibətlə?

– Necə yəni nə münasibətlə? Ölmüş bu gün beş gündür nişanlanıb. Heç gör səsinə çıxarırsınız? – deyər bayaqkı qız sözünə əlavə etdi.

Rayihə qollarını yanında oylamış Möhtərəmin boynuna dolayıb onun qızarmış yanaqlarından öpdü.

– Təbrik edirəm, ay qız! Bos mənə niyə yazmamısan? Soruşmaq ayıb olmasın, oğlan kimdir?

– Xoşqədəmin oğlu, – deyər başqa bir qız ona cavab verdi.

Rayihə bir an fikrə getdi.

Sonra üzünü Möhtərəmə tutub maraqla soruşdu:

– Hansı oğlu, ay qız? Axı onun iki oğlu var.

Möhtərəm çiyinlərini oynada-oynada tors-tors Rayihəyə baxdı.

– Daha fikrə niyə gedirsen? – dedi. – Cabirini tanıyırsan?

– Cabir? – deyər Rayihə təəccüblə soruşdu.

Möhtərəm:

– Boli, Xoşqədəmin kiçik oğlu, altıbarmaq Cabir. Nə var, təəccüblənirsen? Kimdən eskik olğandır ki! Söz-sözo qalanda, hələ bir barmaq da o biri oğlanlarınkindən artıqdır, – dedi.

Qızlar ucadan qısqıqohə çəkib güldü.

Rayihə, ancaq Möhtərəmə eşitdirmək istəyirmiş kimi, yavaşca dan pıçıldadı:

– Demək, məsələ elə o kitabı itirməkdən başlanıb?

Möhtərəm də utancaqlıqla cavab verdi:

– Heç kitabı da itirməyibmiş. Sən demə, bunlar hamısı bohano imiş...

Rayihə qızlardan ayrılıb mətbəxə keçdi.

– Ana, xörəyin hazırdımı? – deyər soruşdu.

Mehriban xala ocağın istisindən tərlimiş yanaqlarını silərək üzünü ona çevirdi.

– Qazan çoxdan dom çəkib, qızım, ancaq kişi qonaqlarımız gəlib çıxmadı. Bir də şübhələnirəm, deyirəm, bəlkə heç gəlməyəcəklər.

– Axı niyə gəlmirlər ki?

Mehriban xala ağzına tava qoyulmuş iri qazanın üstünü olindəki dəsmalla örtüb ayağa qalxdı.

– Dörd nəfərdir. Üçü elə bilirəm gələr. Amma biri, o baş ustaları çox utancaq oğlandır. Nə qədər dedim, dedi ki, mən gələ bilməyəcəyəm. Neçə dəfə əvvəllər də iş üstünə nahar aparmışam, həmişə bir azca yeyib, çəkilib qırağa. Deyirom şəhərdə oxumuş oğlandır, bəlkə bizim yeməkləri bəyənmir.

Mehriban xalının qəpiyə gedib, yola baxdığını görəndə Rayihə də ona yaxınlaşdı.

– Ana, bu sarmaşıqları ökməkdə çox yaxşı olmüsen, – dedi.

– Bunları mən ökməmişəm, qızım! – deyərək Mehriban xala qızına cavab verdi. – Bunları da o utancaq usta özü ökb.

Rayihə uzun kirkpiklorini yuxarı qaldırıb anasına baxdı.

– Usta okib?

Mehriban xala qızına gizli bir söz deyəcəkmiş kimi, çevrilib çhtiyatla ətrafına baxdı.

– Boli, deyosən o okib, qızım! Bir gün bu bağca-bağı düzöldəndə, gəlib belə olımdan aldı. “Nə qayırırsan, ana?” – dedi. Dedim, bala, bu yaxınlarda Rayihə Bakıdan gələcək, evin qabağında hələ ağaclar yoxdur. Qız tapşırıb bura sarmaşığı tumu sopim; o gəlincəyədək boy atıb, aynabəndə kölgə salsın. Belə mənə alıb buranı özü düzöldü. Bu məhəccəri də o qayırdı. Bir on-on iki gün ancaq keçmişdi ki, gördüm torpağın altından sarmaşıqlar baş qaldırıb. Əvvəl ha fikirləşdim ki, bunu kim eləyib, tapı bilmədim. Möhtərəmdən soruşdum, dedi, xəbərini yoxdur. Sonradan başa düşdüm ki, bu da o cavan ustanın işidir...

Rayihə istər-istəməz o gənc ustani görməyi arzuladı. Axı o kim idi, nə üçün Mehriban xalaya bu qədər yaxşılıq və hörmət etmişdi?!

Rayihə bu anda nədənə Zeynalı xatırladı. O vaxt Zeynal da ona çox hörmət etmək istəmişdi. Əvəzində isə Rayihə...

O, Bakıya gətirdikdən sonra Zeynalı qarşı göstərdiyi hərəkətləri üçün az peşmançılıq çəkməmişdi. İnstitutda onun rəfiqələri horosi

bir oğlanı sevirdi. Hələ onların çoxu Rayihodon da kiçik idi. İndi də Möhtərəm nişanlanmışdı. Ancaq Rayiho bunu, anasından gizli edəcəyi üçün bir xəyanət saymışdı. Həmişə Zeynalı özündən rədd etməyə çalışmışdı. Hər dəfə Zeynal onunla qarşılaşanda qıza elə gəlmişdi ki, bu dəqiqə xəbər anasına çatacaqdır.

Rayiho, Bakıdan gələn günü atasından xəlvəti Zeynalın əlcəklərini axtarmışdı. Qız əlcəkləri tapcaq üroyinə no üçünso bir təsəlli gəlmişdi: "Yaxşı ki, bunları Möhtərəm ona qayıtmayıb" – deyə düşünmüşdü... Lakin daha bu barədə heç kimo, heç bir söz deməmişdi.

İndi Rayiho Zeynalı görso idi, bolko də lap əvvələ özü yaxınlaşıb onunla danışardı. Kim bilir, bəlkə o heç do Rayihanin düşündüyü kimi deyil?! Məgər danışmamışdan, dostluq etməmişdən adamı tanımaqmi olar?!

– Gedək, qızım, gedək süfrəni açaq, – deyə anasının səsi onu fikirdən ayırdı. – Deyəsən, daha bunlar gələsi olmadı...

Mehriban xala içəri keçdi. Elo bu zaman evin dəlindən kişi səsi gəldi:

– Ay Mehriban, qonaq istomirson?..

Rayiho, səsindən usta Mirzənin gəldiyini bilib qabağa getdi:

– Buyur, əmi, xoş gəlmisən. – deyə o evin yanına keçəndə, birdən mat qaldı. Mirzə ilə gələn üç qonaqdan biri də Zeynal idi!

Rayiho bu an no edəcəyini, onlarla nə danşacağını bilmədi. Qaçıb evə girməkmi, yoxsa qonaqları cəhəmlə qarşılamaqmi? Qız çəşdiyiğən özünü itirdi.

Zeynal yenə də əvvəllər olduğu kimi durub sakit-sakit Rayihoyə baxdı və sonra başını aşağı salıb, gözələrini yərə dikdi.

– Xoş gəlmisiniz, – deyə Rayiho güclə çşidiləcək bir tonla dilləndi və qeyri-ixtiyari olaraq Zeynalə baxdı. Zeynal ilk dəfə olaraq bu baxışlarda bir mehribanlıq, bir somimiyət duydu. Rayiho, ölmə ona vəzəndə. Zeynalın dodaqları əsdi:

– Necəsən, Rayiho? – dedi və köksünü ötürdü.

O aqşam Rayiho ilə Zeynalın no danışdığını heç kəs bilməmişdi. Ancaq o biri gəcə Möhtərəmlə Cabır "Qızıl göl"ün qırağında, ağac altında qoyduqları daş üstə oturmağa gedəndə, öz yerlərinin tutulmuş olduğunu görüb geri qayıtmışdılar...

1953

GÜLHÜSEYN HÜSEYNOĞLU

(1923)

Gülhüseyn Hüseynoğlu Masallı rayonunun Mollaoba kəndində doğulmuşdur. 3–4 yaşlarında olarkən ailəsi ilə Bakıya köçmüş, burada orta və ali təhsil almışdır; o, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir (1952).

Əmək fəaliyyətinə ADU-da başlamış, Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müəllim, baş müəllim, dosent vəzifələrində işləmişdir.

G.Hüseynoğlu hədi fəaliyyətə XX əsrin 40-cı illərində başlamışdır. O, Azərbaycan ədəbiyyatında mənsur şeir ustası kimi tanınır. "Məsələ aydındı..." hekayəsi də daxil olmaqla "Ətiraf" kitabının müəllifidir.

MƏSƏLƏ AYDINDI...

(Hekayə)

Yaşarın atası körpü mühəndisidir. O bu il işinə görə kəndə çox qalacağından, ailəsini də gətirmişdi. İndi Yaşar kənd məktəbində oxuyacaqdı. Üçüncü rüb təzəcə qurtarmışdı. Şagirdləri yaz tətilinə buraxmışdılar.

Yaşar bu cür bağ-bağatlı kənd heç görməmişdi. Bir-birindən gözəl olan mənzərələr yaman xoşuna gəlirdi. Kəndin yaxınlığında böyük meşə vardı. Meşənin gözəlliyini baş-başa verməş yağun gövdəli, qollu-budaqlı ağacları, qaya dibindən axan qəşə bulağı seyr edən Yaşarın ağzı açılı qalmışdı. Hələ quşlar!.. Ağacdən-ağaca, budaqdən-budağa qonan quşlar onu lap çəşdirmişdi: "Ay aman, bu qədər do quş olar!.."

– Ata, no yaxşı biz bu kəndə gəldik. Mənim buralar yaman xoşuma gəlir!..

– Bəs sən nə bilmədin?!

Böyürkən kollarının yanından keçərkən Yaşar soruşdu:

– Ata, buraya böyürkən yeməyə gələm, ha?

Atası:

– Əlbəttə, oğlum, niyə gəlmirson? – dedi. – Buralarda çiyolok də çox olur. Hələ çiyolok yığmağa da gələcəkson...

Totil günləri elə tez qurtardı ki, Yaşar onların nə vaxt gəlib keçdiyini belə hiss etmədi. Səhər durub məktəbə getdi. Beşinci sinif şagirdlərinin oxuduğu otağı axtarıb tapdı. İçəri girəndə oğlanlar başına toplandılar, onu sorğu-suala tutdular. O da dolu kimi üzərinə yağan sualların qabağında özünü itirmədi, bildiyindən cavab verdi. Bakıdan gəldiyi üçün ona doniz haqqında çox sual verirdilər:

- Dəniz gözəldir?
- Bəs necə!
- Suyu şordur, hə?
- Şordur... Ağzına gedəndə elə bil duzlu su içirson.
- Dərindir?

- Bəs necə!.. Ağzında doniz deyirsən ey... Quruya yaxın yerləri dayazdır, bir az ki uzağa gətdin, batırısan. Üzmöyi bilməyən, işin şuluqdur.

- Sən üzmöyi bilirənsən?
- Bilirəm.
- Bəxtəvər.

- Aaa... Dayan, dayan!.. Sənin fəmilin Kərimovdur? - yoldaşları içində hamıdan kiçik və arıq görünən Zakir mühüm şey tapmış kimi soruşdu.

- Kərimovdur, Yaşar Kərimov. Necə bəyəm?
- Keçən il məktəblilər arasında üzgüçülükdə birinci yer tutan sənənsən?

- Mənəm.
- Bir hax, elə bil məlumat bürosudur. Hər şeydən xəbər verir, - Zakirdən boyaça xeyli uca olan Kazım yoldaşlarına göz vura-vura özünü qabağa verdi.

Zakir də o dəqiqə deməyə söz tapdı:

- Sən ağaclara dırmaşmış quşların yuvasını eşləyirsən, mən də qəzetə, jurnala baxıram, tozu xəbərləri bilirəm. "Azərbaycan pioneri" qəzetini oxusaydın, sən də bilərdin.

- Eh, bu bir şey deyil. Hünərin var, mənim kimi ağaca dırmaş, qəzeti nənəm də oxuyur.

- Ağaca mən də çıxıb bilirəm. Ancaq yuva dağıtmıram, quşların yumurtalarını götürmürəm.

- Yuvası əlin çatır ki, yumurtaları da götürəsən?! Paxıllığı mən bilirəm.

Kazımın sözüünə uşaqlar gülüşdülər. Kazım da şəhərdən gəlmiş tozu şagirdin yanında özünü sındırmamaq üçün onlara qoşuldu, qohqəhə çəkərək əlini Zakiro uzatdı:

- Çək gəlsin!..
- Zakir də var gücüylə əlini onun olino çırpdı. Uşaqlar bir az da bərk gülüşdülər. Ara sakitləşəndə Zakir yenə Yaşara müraciət etdi:
- Bu Kazım qərribə oğlandır, özün görürək, ancaq bura gəlməyən nə yaxşı oldu... Üzmöyi bizə də öyrətdirsən?

- Yaşar da fərəhlə cavab verdi:
- Öyrətdərəm.
- Eh, bizdə ki doniz yoxdur, - "Qərribə oğlan" yəno səhbətə qarşıb, özünü göstərmək istədi.

Uşaqlar ona cəiraz etdilər:

- Çay ki var.
- Nə olsun ki var...
- Üzmöyi öyrənərik. Azdır?!

O da böyük-böyük başını buladı:

- Birco üzmöyümüz çatışmır, onu da öyrənsək, hər işimiz düzələt!..
- Üzmöyi öyrənmək lazımdır, - müəllimin təminatlı sənisi eşidildi.

Onun nə vaxt içəri girdiyini uşaqlar hiss etməmişdilər. Birco saniyonin içində horo öz yerinə qaçdı. Rza müəllim sinifə oturmaq üçün icazə verib, bəyənki sözünü davam etdirdi:

- Çox şeyi bilmək adama ziyan verməz. Əlbəttə, bütün bunları gündəlik dərsləri hazırlayandan sonra görmək olar.

Üzgüçülük deməyincə Kazımdan başqa sinifin bütün oğlanları yazıldı. Yaşar deməyincə sənisi, Zakir onun köməkçisi oldu. Sinif rəhbəri Rza müəllim və idman müəllimi Nuhəddin deməyincə işinə kömək etməyi boyunlarına gətirdilər.

Həftədə bir dəfə, istirahət günündə deməyincə məşğolosi olurdu. Uşaqlar üzgüçülüyə aid kitabları oxuyur, üzüm qaydalarını öyrənirdilər. Su soyuq olduğundan çimməyə hələlik gətirmir, totil günlərini gözəlçiyirdilər. Nəhayət, dərslər ilinə sona çatdı. Məşğololəri çay sahilində aparmağa başladılar. Həmin yay istirahətini kəndə keçirən Rza müəllim də tez-tez çay sahilinə gəlir, şagirdlərinin işi ilə maraqlanırdı.

Bir dəfə o yəno çay sahilinə gələrkən yolda Kazıma rast gəldi. Kazımın nəzərləri ağacların budaqları arasında gəzib-dolaşırdı. Rza müəllim hiss elədi ki, o, ağcözlüklə quş yuvası axtarıb. Yaxınlaşanda salamlaşdılar. Müəllim soruşdu:

- Dincəlirson də. Kazım?

– Dincolirəm, müöllim.

Rza müöllimin sualında eyham vardı. Kazım bunu duysaydı, yoqın müöllimə elə cavab verməzdi.

– Özgüçülük domoyinə də getmədin ki, getmodin. Sözünün üstündə möhkəm durursan.

Kazım dinmədi. Rza müöllim sözünü davam etdirdi:

– Söz yox, Kazım, domoyo getmək könüllüdü, Nuhoddin müöllimin sözü olmasın, məcburi deyil. İndi özün bil də. Mən sənə nə deyim?! Totildosən, tətill ayları da dincolmək üçündür, bilirsen.

Kazımın sıxıldığını görün Rza müöllim onu çox saxlamadı:

– Yaxşı, Kazım, mən uşaqların yanına gedirəm, baxım görürəm neyolurlar. Amma çimməli havadır ha!

Ayrıldılar. Müöllim çay sahilinə sarı yollandı. Şagird ağaclar arasına yönəldi.

***

Bürkü idi. Yaşar körpü inşaatçıların yanından gəlirdi. O, meşoyo çatcaq, bir az sorinlənsin deyo kölgədə oturdu. Meşonin xoş otrini duydu, sorin, ürəyoyatan havasıyla nefos aldı, oxuyan quşları dinlədi, dincəldi.

Sonra yenə yoluna davam etdi. Koldan-kola adlayaraq doyınca böyürtkən yedi. Qaralmış olalarını, ağız-burnunu yumaq üçün çaya doğru üz qoydu.

Çay meşonin ayağında idi. Bir az o yanda kondin ucqar cvlori ağarırdı. Yaşar oyilib olalarını yudu, sonra çimmək hovosıyla paltarını soyundu, suya tullunmaq istəyirdi ki, havanın qaraldığını gördü, başını yuxarı qaldırıb, buludların hərəkotinə diqqət elədi. Hamısı bir yere komalaşırdı. Bir saniyə keçməmiş göy guruldamağa başladı. Bunun ardınca ildırım çaxdı. Yaşar yağışın qoxusunu duydu. Bədoninə damcılar düşəndə paltarını geydi, çay boyunca üzüyuxarı kondo doğru qaçmağa başladı. Yolu yarı cüməmiş onu güclü yağış tutdu. Yaşar özünü ağacların altına verdi. Birdən haradansa qulağına qarışıq soslər gəldi:

– Köməyə... Kömək!.. Gəlin!..

O, səs gələn tərəfə qaçdı. Yağışın altında bir qədər getmişdi ki, sinif yoldaşlarından ikisi qarşısına çıxdı. Onlar tövşüyö-tövşüyö, hoyoçanla:

– Kazım boğulur, – dedilər. – Biz üzə bilirik. Yoxsa...

Yaşar onların göstərdiyi yərə cumdu. Burada çay burulur və üzəsağı sürətli axırdı. Burulğanda su köpüklönirdi. Yaşar Kazımın

suya batmış-çıxdığını gördü, bir göz qırpmında soyunub çaya tullandı, üzüb ona yetişdi, bir neçə tokanla burulğandan çıxardı. Çay bu yerlə o qodor do enli deyildi. Sahilə irigövdüli qovaq ağacı vardı. Onun iki böyük budağı çayın üzorinə oyulmuşdi. Yaşar tokun vura-vura Kazımın qovaq ağacının budaqlarını altına saldı və qışırırdı:

– Kazım, budaqdan yapış, qorxma, bork yapış!.. Bork!..

Ağzına su dolmuş Kazım budaqdan yapışanda, Yaşar ona yuxarı qalxmğa kömək etdi. Elo bu vaxt Rza müöllim, böyük-küçük, hamı özünü yetirdi.

Kazımın sahilə çıxarib yoğun gövdəli, qollu-budaqlı qurağacın altına gətirdilər, yere uzadıb ol-qolunu ovmağa başladılar.

Rza müöllim ohvalatı soruşub öyrədi: sən demo Zakirgil meşoyo böyürtkən yığmağa gəlmişmiş. Qayıdarkən səs eşidirlər. Sos, bütün gövdəsi ilə çaya doğru oyulmuş nohong ağacdan gəlirmiş.

Uşaqlar yaxınlaşanda Kazımın nazik bir budaq üzorində dayanmış olduğunu gördülər. Ağacda bir neçə gün ovval sağsağan balı çıxartmışdı.

Yoldaşlarını görün Kazımın kefi kökölir:

– Görürsüz də hara çıxmışam... Ancaq, uşaqları, yuva yaman dorindir, olim dibinə çatmır...

– Kazım, balalar yazıqdır, götürmo! – Yerdən Zakir qışırır.

– Elo şey yoxdur. Heç ol çəkorəm?.. Sağsağan balası qoşong olur, götürəndən sonra hamının paxıllığı tutacaq, görörsiz.

Aşağıdan da birağızdan cavab verirlər:

– İşimiz-güçümüz qurtarmışdı.

– Bura çıxın, bura çıxın, onda danışın... Ho, çıx...

Kazım sözünü qurtarmamış, sol oli ilə yapışdığı budaq qofildən sınır və o, müvazinətini itirərkə gurupultu ilə çayın dorin yerinə düşüb batır. Qalxanda ağzına çoxlu su dolur. Valimodən özünü itirir, ikinci dəfə batır, qalxır, suyun güclü axını onu üzəsağı aparır. Zakir xəbər eşilən kondo qaçır. Yoldaşları Yaşara rast gəlirlər.

Yağış dayanmışdı. Kazımın halı yaxşılaşmışdı. Rza müöllim Yaşara toşokkür etdi, Kazımın iso monalı-monalı xeyli baxdı, ancaq bir söz demədi.

***

Şəhər domoyin moşgolosinə gələn uşaqlar Kazımın orda görəndə müöllimləri kimi hərəkot edib, bir söz demədilər. Mosolo aydımdı...

- Arvad, deyəsən axı bu gecə qocalığımızı boynumuza alası olacayıq, hə?

- Deyəsən, kişi, deyəsən... Ağır da olsa, gərək boynumuza götürək. Başqa olacımız yoxdur.

Onlar "arvad" və "kişi" sözlərini elə səmimiyyətlə, elə məzəli tələffüz etdilər ki, bu, ikisinin də xoşuna gəldi, gülümsədilər. Gülümsədilər və ilkin görüşürlərimizi kimi diqqətli, qaçqılı nəzərlərlə bir-birinin üzünə baxdılar: sanki nə qədər qocaldıklarını öyrənməyə çalışdılar.

Onlar Azərbaycan Sənaye İnstitutunda oxuduqları zaman evlənmışdilər. Onda ər beşinci, arvad isə üçüncü kursda idi. Evləndəndən bir il sonra isə bir uşaqları da oldu. Adını Cəlal qoydular. Cəlal gənc ananın mərhum atasının adı idi. Gənclər onun xatirəsinə hörmət nişanəsi olaraq adını uşağa qoydular. İndi bu uşağın iyirmi üç yaşı tamam olurdu. İkincə gün əvvəl isə o, pedaqoji institutu qurtarmışdı. Buna görə də məhraban ər-arvad onun ad günüyə təhsilini başa vurmasını bu axşam qeyd etməyə hazırlaşdı.

Ər-arvad "qocalıqları" barəsində zərəfat edərək Cəlal gəlib çıxdı. Əlindəki narıncı rəngli kitabı anasına uzadıb dedi:

- Səninçün aldım, ana!

Ananın gözləri parıldadı: "Füzuli!.. Lirikamızın allahı!.."

Ana sevinclə gülümsədi, ana nəvazişlə əlini kitabın üzərində gəzdirdi və titrək səslə dedi:

- Füzuli? Xoş gəlib səfə gətirmisən!..

- Bəli, Füzulini gördü, yeno hor şey yaddan çıxdı, - deyərək ata oğluna göz vurdu.

- Anam Füzulini çox sevir, ata!

- Oğlum yaxşı bilir mənə nə alır, - ana ərköyünəsinə ərinə baxıb kitabın vərəqlərindən bir nəçəsinə tələsik çevirdi. - Bir görün nə yazır, necə yazır. - dedi və böyük şairin "Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?" mısrası ilə başlayan qəzəlini oxumağa başladı.

Məclisin qızgın çağında ümumin tələbinə görə, onlı beş-altmış yaşlarında görünən qarşaçlı bir kişiyo söz verdi. Bu, Cəlalın, təkə Cəlalın yox, onun indiki stol ətrafında əyləşən tələbə yoldaşlarından bir qoxunun keçmiş orta məktəb müəllimiydi.

- Əzizlərim, bu unudulmaz gecənidə monim də danışmağımı xahiş edirsiniz. Etiraz edə bilmərim. Bilmərəm. Körpə balalarını bəsləyib pərvazlandıran ana quşlar kimi mən də sizi kamala yetirib həyata uçurmuşam. İndi siz özünüz müəllimsiniz. Bir neçə gündən sonra hərəniş respublikamızın bir məktəbində dərş deyəcəksiniz... İndi fikirləşirəm, sizə nə deyim, nə ilə sizi xalqımızın bilik ocaqlarına yola salım.

O, bir anlıq nəfəsini dərib dayandı, məclisə göz gəzdirdi, milçək uçaşdı, səsi eşidirdi. Nə qədər göz ona zillənmişdi. Həmişə da deyirdi: - "Danışın, müəllim, danışın! Beş ildir ki, söz-söhbətini eşitmirik..."

Müəllim ona zillənmiş baxışların altında daha da həvəsəndi, aramla sözüne davam etdi:

- Burada mənə şagirdlərimin sevimlisi adlandırdılar. Dedilər ki, mən ögey-doğmalığ cəlmədən onlara cyni qayğı ilə yanaşaram, biliklərinə düzgün qiymət verərəm... Düzgün qiymət! Bu, heç bilirsinizmi nə deməkdir, uşaqlar? (Mən sizə yeno "uşaqlar" deyib, müzakirət edirəm, unuduram ki, siz artıq müəllimsiniz.) Məncə, bu müəllimin nüfuzu deməkdir!.. Bəli, nüfuzu! Müsəidə etsoyduiniz, bir əhvalat danışardım. - O, məclisə sualedici bir nəzər saldı.

- Buyurun, buyurun, müəllim!

- Sizi dinləmək həmişə xoşdur! - yerlərdən səslər eşidildi.

- Müəllim, nəsihətiniz skamya arxasından yenice durmuş gənclərimiz üçün həyat yollarında ancaq dayaq ola bilər. - Bu sözləri Cəlalın anası dedi. O, ərili yanaşı yuxarı başda əyləşmişdi. İkinisinin də nəzəri qocaman müəllimə idi.

- Cavan vaxtlarımdı. Üçüncü ildə müəllimlik edirdim. Onuncu sinfin rəhbəri idim. Uşaqlar xotrimi istəyirdilər. Səkkizinci sinifdən onlara dərş deyirdim, yanlarında hələ bir sözümlün iki olmasını görməmişdim. Bu fikirdə idim ki, görmərəm də. Lakin... (Eh, bu "lakin"lər olmasaydı, nə yaxşı olardı!) Dərşlər təzəcə başlanmışdı. Sinfimizə özge məktəbdən qarayınız, arıq, balacaboy bir qız gəldi.

Bir-iki dəfə onu sorğu-suala tutdum, bilikli qıza oxşayırdı. Sonra nədənə ona fikir verədim; o monim diqqətimdən konarda qaldı, sanki əvvəlki şagirdlərim doğma idi, o ögey.

Bir gün yoxladığım inşa yazılarını uşaqlara paylayırdım. Onların keçirdikləri həyəcanları hiss etməmək mümkün deyildi. Baxışlarında oxuduğum "görmə nə qiymət almışam?" sualı ilə hor biri dostlarını alan kimi vərəqləyirdi.

Dəstələri paylayıb təzəcə yerimə qayıtmışdım ki, gözlərim yeni şagirdimə sataşdı. Onun sifəti quralmışdı. Köksü aramsız qalxıb-çinirdi. Tez-tez gah öz yazısına, gah da yanındakı yoldaşının (bu, sinfin yeganə olacağı idi) yazısına baxır, baxdıqca həyəcanlanırdı. Bizim nəzarətimiz bir-birinə sancılıqda o əvvəlco özünü itirən kimi oldu, qarabağdayı sifəti qızardı, sonra nə düşündüso:

– Müəllim! – deyib ayağa durdu. – Mən qiymətimdən narazıyam... Siz mənə düz...

Üstünə necə qışqırıdmsa, sosini xırp kosdi, dorhal oturdu. Bərk hirsələnmişdim. Axı monim verdiyim qiymətə holo etiraz edən olmamışdı? Dərsin ortalarına yaxın özümü güclü olə aldım. Hirsiz yavaş-yavaş soyuyurdu. Qızın etirazında həqiqət olduğunu duyurdum. Onun yazısına "4" vermişdim. Halbuki çox asanlıqla "5" də vermək olardı. Ələçimizin isə işi "4"-o layiq idi, "5" vermişdim. Bu monim səhvimi idi. Əhəmiyyət vermədiyim balacaboy qız bunu yerində tutmuşdu...

Lakin mən səhvimi boyuma alıb düzəltmək əvəzinə, bu qızla düşündümd. Təsəvvür edərsiniz, müəllim şagirdlə düşünür. Təəcəb etməyin, sizə oları danışım... Görünür o da bunu duymuşdu. Dərslərinə hazır gəlirdi. gücüm ancaq ona çatdırdı ki, "5" əvəzinə "4" verim, o da heç bir söz demirdi. İstəyirdim etiraz closin, susurdu, bununla yəqin demək istəyirdi ki, qiymətimə aşağı saldığım heç vəcinə deyil. Bu etinasızlığı mənə daha çox yer eləyirdi.

Buraxılış imtahanları gəlib çatdı. O, inşa yazısını "5"-o yazmışdı. Heç bir irad tutmaq mümkün deyildi. Ümidimi şifahi imtahana bağlamışdım. Çox arxayınlıqla hilet götürəndə düşünürdüm: "İndi Füzulidən bir şey düşsə, sənə deyərəm".

O, sualları gözdən keçirən kimi danışmaq istədiyini bildirdi, bu mənə və imtahan komissiyasının üzvlərinə təəcəbləndirəndə, icazə verdik. Onun biletində "Füzulinin "Mənə candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?" misrası ilə başlayan qəzəlinin təhlili" sualının olduğunu biləndə, təəcəbüm daha da artdı...

Qız bülbül kimi ötürdü. Əvvəlco o biri iki sualı danışdı. Mənə elə gəldi ki, qəzəli yaxşı bilmədiyindən axıra saxlamışdır. Lakin o, qəzəli təhlil etməmişdən əvvəl onu əzəb deməyə başlayanda mənə bu təxminin də alt-üst oldu. O, qəzəli necə də rəvan oxuyurdu. Şərin əhənginə, vəzninə necə də riayət edirdi:

Mənə candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?

Foloklor yandı əhəmdən, nürədim şəmi yanmazmı?..

O, Füzuli sənətinin cəzəkar qüdrəti ilə elə bil hamımızı əfsunlamışdı. Mən onun adının qabağında nə zaman "5" yazdığımı bilmədim. Komissiyanın digər üzvləri də ona cəmi qiyməti vermişdilər. Sədr qızın olını sıxıb qiymətini deyəndə o, təvəzökarlıqla "sağ olun" deyib, iti gözələrini mənə zillədi. Doğrusu, bu gözələrə düz baxa bilmədim, başımı aşağı dikdim, bəli, mən möğləb olmuşdum. O, bilirdi sayəsində buna nail olmuş, mənə utandırmışdı. Ölüməndə bətor hələ düşmüşdüm. Mənə bu hələ salın xudbinliyini idi. Yalnız və yalnız xudbinliyim! Müəllimlik həra, bu xobis hiss həra!..

Onu da deyim ki, yeni şagirdimin heç onun möhəratlə oxuması mənə lap çəşdirmişdi. Axı o qəzəli mənə heç onun kimi oxuya bilmirdim. Bu nədir? Mən ki özümü fənnini yaxşı bilən müəllim hesab edirdim, bəs onda bu nə idi? Bolko mən öz üzərində daha işləmiyəm? Bəlkə ilk müvəffəqiyyətlər başımı gicəlləndirmişdir?! Əgər belə deyilsə, niyə şagird qəzəli mənədən yaxşı oxusun?..

İmtahanı necə başa vurduğumu bilmədim. Evc gələn kimi otağıma qapandı. Füzulinin divanını axtarıb tapdım, molum qəzəli oxumağa başladım. Öz-özümü məottal qalmışdım. Heç onunkü kimi çıxırmı. Mənə nə olmuşdur? Düşünürəm... Qəzəlin oruzun həzoc böhrinin birinci növbədə yazıldığını təyin edərdim: Məfəilün, məfəilün, məfəilün, məfəilün.

Sonra aramla, həmin ölçüyə uyğun bir əhənglə oxuyuram, yəndə nəso çatışmır. Onun oxumağı həra, mənəmi həra?! Lakin inadından dönmürəm, misrəni misra dalınca təkrar edərdim... Xülasə, başınızı nə ağırdım, mən qəzəli oxuyun onun kimi oxuya bildiyimə nail olandan sonra paltarlı-paltarlı çarxayıya uzandım. Nə vaxt yuxuya gətdiyimi bilmədim.

Onunla bir də buraxılış gəcəsində görüşdüm. Qonur gözələrini mənə dikorək məhrəbancasına salam verdi. Sonra tez də gözünü

aşağı dikdi. Bunun monasını başa düşürdüm: o monim vicdan ozabı çökdiyimi baxışlarımdan hiss etmişdi. Məni pis voziyyətdə qoymamaq üçün üzümə baxmaqdan çəkinirdi. Mən cəni mehribanlıqla onun salamını aldım. İmtahanda gözəl cavab verdiyi üçün onu ürəkdən təbrik etdim. Haraya daxil olacağı ilə maraqlandım. Cavabını eşidəndə, düzü, təəccübləndim. Çünki bu fikirdə idim ki, o, görək mütləq ədəbiyyatçı olsun. Bunu ona bildirəndə dedi:

– Ədəbiyyatı tələkə ədəbiyyatçıları deyil, hamı bilməlidir, müəllim, hamı onu sevməlidir. Mən də ədəbiyyatı bir oxucu kimi sevirəm. Arzum isə neft mühəndisi olmaqdır.

Ona ürək dolusu müvəffəqiyyətlər dilədim, səmimiyyətlə əlini sıxdım, ayrıldıq. Lakin mən onu heç vaxt unuda bilmədim. Həmişə şagirdlərimin inşa yazılarını yoxlayanda, onlardan gündəlik dərslərini soruşanda, o gəlib gözəlçümün önündə dayandı. Mən də bir daha səhv etməmək, bir daha şagirdlərimin qəlbini incitməmək üçün qiymət verəndə son dərəcə diqqətli oldum. Bir də özümde olan xudbinlik hissini boğdum, sözün heqiqi mənasında müəllim olmağa çalışdım... İndi məni tərifləyirsiniz. Bunun üçün həmin inadkar şagirdimə borcluuyam. Bu sizə qəribə görünməsin, mənə bu nüfuzu qazandıran onun "tonbchi" olmuşdur. İndi iyirmi yeddi il bundan əvvəl həyatımda baş vermiş bu hadisəni ilk dəfə etiraf edib sizə danışmaqda məqsədim odur ki, bundan özüünüz üçün bir notico çıxararsınız, dərslə deyəcəyiniz şagirdlərin biliyino düzgün qiymət verməyi öyrənəsiniz.

– Müəllim, siz sorular o qızı heç görmədiniz? – müəllimin oturduğunu görün Cəlal soruşdu.

– Niyə, mən ona tez-tez rast gəlirəm, onun nailiyyətlərini fərəhlo izləyirəm, o indiki neft sahəsində görkəmli mütəxəssislərdən biri sayılır.

– O kimdir, müəllim? – Cəlal ikinci dəfə soruşdu.

Müəllim:

– Qoy bu sualın cavabını sənin anan versin, Cəlal! – deddi.

Həminin nəzərləri bir anda Cəlalın anasına doğru çevrildi. Onun qonur gözlləri bu qədər baxışların altında istər-istəməz yere dikildi.

1959

MƏMMƏDRZA AFİYƏT

(1926)

Məmmədrza Afiyət Qazax şəhərində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarında ailəsi ilə Cənubi Azərbaycanın Mərənd şəhərinə köçürüldükdən ilk təhsilini orada, Xaqani adına məktəbdə almışdır. 1942-ci ildə ailə Təbrizə köçmüş, Afiyət burada sovet məktəbində oxumuşdur. 1946-cı ildə Milli Demokratik Hökumət onu Bakı Hərbi Piyada Məktəbinə göndərmişdir. Afiyət bu məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun hazırlıq şöbəsində təhsil almışdır. Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirmişdir (1953). Əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlamış, "Azərbaycan" da redaktor, Azərbaycan Demokrat Fırqəsi MK-nın orqanı olan "Azərbaycan" qəzetində buş redaktor vəzifələrində çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyətlə XX əsrin 50-ci illərində başlamışdır. Əsərlərinin mövzusu Cənubi Azərbaycan həyatından alınmışdır. Yazıçının bu cildə daxil edilmiş "Biz yenə də qayıdacağıq!" hekayəsi onun "Alov" kitabından (Bakı, Uşuqgəncnəşr, 1959) götürülmüşdür.

BİZ YENƏ DƏ QAYIDACAĞIQ!

(Hekayə)

Mişov dağı ilə Sambran dağının arasında yerləşən Mərənd qəsəbəsinin dördü günlörəndən biri idi. Neçə gündən bəri yağmaqda davam edən qar xiyabanları, dar küçə və dərbəndləri doldurmuşdu. Axsamdan qosoboyə hücum çökən külək xiyaban uzununu ökilmmiş söyüld ağaclarının çılpaq budaqlarını bir-birinə çırpır, yalnızca kimi ulayır.

Təbiətin amansız hədələrinə baxmayaraq, Mərəndin Xoy xiyabanında böyük bir izdiham var idi. Əməniyyə idarəsinin qarşısında iki böyük maşın durmuşdu. Maşınlar ağzınacan qoca arvad və kişilərlə, balaca uşaq və cavan qız-gölinlərlə doldurulmuşdu; hərəsində do üç tufəngli omniyyə, şöferin yanında isə vəkilbaşılar oturmuşdu. Şimaldan osən külək maşındakılarla yerdəkilərin vida səslərini, – kişi və qadınların, qız və gölinlərin hiçqıngını, körpələrin ağlaşmasını – həzin bir xalq kədəri kimi Mərəndin ötrafına yayırdı.

Bunlar kimlərdi?

İranın on fəlakətli yerlərindən biri olan Bəndərabbasə sürgünö gəndorilon bu adamlar azadxahların ailələri idi.

Maşınlar iki saatdan artıqdı ki, yol gəlirdi. Öz doğma yurdlarından didərgin salınmış günahsız insanların hosrot dolu baxışları geriye dikilmişdi. Hava getdikcə qaralır, Morəndən yuxarı qalxdıqca yol çətinləşir və maşınların sürəti azalır. Soyuqdan bir-birlərini bork-bark qucaqlamış bu fəlakətdə oları içərisində körposini bağına basmış cavan bir gəlin də vardı. O, odlu nəfəsi ilə balasını qızdırır, onu soyuqdan qorumaq üçün var qüvvəsini sərf edirdi. Çünki bu körpə Yadigar, daim eşqi ilə çırpındığı və vəsiyyətini öziz saxladığı Muradın yadigarı idi. Fərido indi bu çovğunda başlarına no gələcəyini yaddan çıxararaq, hər an Yadigara baxır, onun inco, soyuqdan göyormüş dodaqlarına, uzun kirpiklərinə, atası Muradı xatırladan çəltimə qaşlarına, yuyumru çənəsinə nəzər salır, yalnız və yalnız Yadigar haqqında düşüncələr. Lakin isti kabinkada oturmş, Üşnu sıqan bir-birinin ucuna calayan vəkılbaşısı isə ancaq Fərido haqqında – bayaq sürgün olunanları maşına doldurarkən rastlaşdığı bu gəlin haqqında fikirləşirdi. Birdən o, şoferə tərəf dönərək:

– Doğrudan da gözəldir! Heç əldən verməli şey deyil, – dedi.

Şofer onu başa düşmədi:

– Cənab vəkılbaşısı, nə buyurdunuz? Nə gözəl? Hansı gözəl? Necə yəni "əldən verməli şey deyil"? Mon ki heç nə görmürəm.

– Gədə, sən elə bilsən yəni üstünə gözəldən, ceyrandan-zaddan töküblər? Ay başa düşdün ha! – deyərək vəkılbaşısı damarları görünən göyormüş əllərini bir-birinə sürtür: – Gədə, yuxarıdadır ey, maşının üstündə!

– He, indi bildim, – deyərək şofer, çəp Qurbanı başa düşdüyi üçün başını tərpətdi. Sonra da əlavə etdi: – Cənab vəkılbaşısı, mon do onu fikirləşirəm ki, hava getdikcə xarablaşır, küləyin şiddəti artır, qorxuram gedikləri qar bəssin. Belə olsa, bu gecəni, yə da bir neçə günü Küllüdə qalmalı olacağıq.

Vəkılbaşısı bir qədər düşüncədən sonra:

– Əlbəttə, bu tufanda getmək olmaz, ancaq... – deyib dayandı. O, nəyi isə deməyi lazım bilmədiyindən "ancaq" sözündən sonra bir siqar da çıxarıb üstütlətdi. Vəkılbaşısı demək istəyirdi ki, bir gece olar, amma bir neçə gün qalmaq mümkün deyil. Əgər yol açılmasa, səhəri Yam stansiyasına qədər piyada getməlidirlər.

Onlar artıq Küllü stansiyasına çatmışdılar. Maşınlar dayandı, postda duran bir əmniyyə kabinkaya yaxınlaşaraq:

– Gediklər bağlanmışdır, gedə bilməyəcəksiz, cənab vəkılbaşısı, – dedi.

Çəp Qurban kabinkadan düşərək, zoif çırağ işığı gəlon evə tərəf yönəldi. Vəkılbaşısı tolosik özünü qapıdan içəri saldı. O, mizin arxasında oturmş qarovul rəisinin qabağında dayanıb, ayaqlarını cüt-ləyərək hərbi tozim etdi.

– Axşamın xeyir olsun, Hoson ağa!

– Xoş görmüşük, ağa Qurban. A kişi, sən hara, bura bara? Deyən, yaman yerdə axşamlamışız!

– Heç demə, Hoson ağa, bilmirəm bu yolu necə gedəcəyik. Zəhrimər domir yolu da bağlanmışdır. Özümüzü Yama salsaq, oradan o yana qatarla gedərik.

Çəp Qurban Hoson ağa ilə bir qədər söhbət edəndən sonra, sürgünə gedənlor çox da böyük olmayan bir otağa doldurdu, əmniyyəyolardan birini də qapıda keşikçi qoydu. Mohbuslar gecəni əmniyyə postunda keçiməli oldular. Otağın poncorələri hobsxananı xatırladırdı. Dörd poncoronin hamısına domir tor vurulmuşdu. Otağın yuxarı divarındakı balaca taxçada isə onluq bir çırağ yanırdı. Çırağın işığı o qədər zoif idi ki, diqqətlə baxmadan yaxında oturan adamı seçmək olmazdı. Soyuqdan keyimşi uşaqların və qocaların sızılısı, gəlon və qızların şikayət dolu danışıqları bir-birino qarışdığından, otaq hər şeydən çox ağır xəstələrin yatdığı bir xəstəxanama andırırdı. Fərido Yadigarı bork-bork qucaqlayaraq, xalqın ağır günlərinə dair söylənmş bayatılardan birini həzin-həzin deyir, hordən bir do özünü saxlaya bilməyib hıçqırır. Onun yanında bir ağsaqqal kişi oturub divara söykənmişdi. Bu, Polad omi idi. Polad omi belə günlərdən çox görmüşdü. Onun başı azadlıq üstündə holo Xiyabani horəkəti zamanı nələr, nələr çökməmişdi! Qoca olını Fəridonin çiyinə qoydu:

– Qızım, bu qəmli bayatılarla tıroyını sıxma! Yaman günün ömrü az olar. Sən Yadigardan hayon ol! Niyə ağlayırsan? Heç Murad dar ağacın altında ağladım? Sən do onun ərvadı deyilsonmi? Ağlama! Düşmənin qabağında acizlik göstərmək bizləyə yaraşmaz!

Fərido özünü saxlaya bilməyib, başını Polad ominin çiyinə söykədi:

– Polad omi, canımı üşütmə büryür. Moni qorxudan tokco bu körpödir. Axı o, Muraddan yadigar... – Burada Fərido özünü saxlaya bilməyib yəne do yavaşca hıçqırdı. Anasının xofit tıroyışından ayrılan Yadigar, ala gözlorini Fəridoyə dikorək, onun xummayı qıvrım saçlarına, sıx qaşları altındakı qara, yorğun gözlorinə, yumru, ağ sifətinə baxır, elə bil anasının qəmginliyinin sobobini bilmək istəyirdi.

Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq yeyib-içmiş əmniyyələr qumara oturmuşdular. Otaq tamam tüstü dumanı içərisində idi. Taxtəbəndin yuxarı başında döşəək üzərində oturaraq tiryək hoqqasını sümürən çöp Qurban zorla görünürdü. Əmniyyələrdən biri qoltuq cibindən çıxardığı kartı vəkilbaşının qabağına ataraq:

– Qoy leyjac bölüşdürsün. – dedi.

Qumanın başladığını görə Həsən ağa öz otağında olan çırağın gətirilməsini əmr etdi. Çırağı gətirdilər. Otaq bir qədər işıqlandı. Kart bölüşdürülən zaman tək xal çöp Qurbana düşüydü üçün bankı da o qoydu. Bir neçə dəqiqədən sonra qumara lap qızışdı.

Çöp Qurbanı Mərəndin özündən çox, ətraf kəndlərdə tanıyarlardı. Mübaşirlərlə birlikdə kəndlərdən vergi yığmaqda ondan qəddan yox idi. Qonaq düşüdü evdə əvvəl içki gətirdirər, sonra tiryək çəkərdi. Ayağı dəyən kəndi soymağa, geri dönməzdi. Onun gözləri bir qədər əyri olduğundan ona çöp Qurban deyirdilər. Çöp Qurban şahər qumarbazları içərisində yaxşı qumar oynadığına görə “leyjac” adı ilə də məşhurlaşmışdı.

Bu gecə də çöp Qurban qumarda udmuşdu. Kefi daha da saz olsun deyə, vafurun¹ deşiyinə bir noxud boyda tiryək qoyub, oda yaxınlaşdırandan sonra sümürdü. Əmniyyələrdən kimisi uduzduğundan üzüqoylu uzanmış, kimisi pərt olub şinelini çiyinə salaraq otaqda gəzinir, kimisi də məhbuslara baxan keşikçini əvəz etmək vaxtını gözləyirdi. Mənaqalın başında ancaq çöp Qurbanla Həsən ağa qalmışdı. Tiryək çəkib bir qədər nəşolənəndən sonra çöp Qurban ağzını Həsən ağanın qulağına yaxınlaşdıraraq yavaşca dedi:

– Həsən ağa, yaman dərddə düşmüşəm.

– Allaha şükür, sənə nə olub, kefin saz, damağın çağ, noyın fikrini çəkirsən?

– Gədə, bu dərddə heç kəsə demək olmaz. Mən indiyocən heç kimə belə vurulmamışdım. Onu bir dəfə görməklə, indi də əksi gözümün qabağına gələndə ürəyim nano yarpağı tək əsir.

– Qurban ağa, nə danışırın? Yuxu-zad görmürsən ki?!

– Bilirsen açığı nə demək istəyirəm?

– Yox, bilmirəm.

– Bu sürgünə gədənlərin içərisində Fəridə adlı gözəl-göycək bir gəlin var. İstəyirəm onu çağırıb bir az dilxoşluq edəm.

– Qurban ağa, indi soni başa düşdüm. Ancaq onu birdən-birə çağırısaq, camaat şübhələnər. Buna yol tapmaq lazımdır. – Həsən ağa bir qədər fikirləşəndən sonra: – Aha, tapdım! Bu cürə eliyək, – dedi.

– Nə cür, Həsən ağa?

– Biz çox vaxt burada düşüb qalan nəbəl od xanımları qorxudub, bığ yağı almaq, ya da onlardan istifadə clomək üçün bir istintaq məclisi düzəldirik. Uzun-uzadı sorğu-sual aparırıq, görürsən ki, çox vaxt bir şey çıxır.

– Barakallah, Həsən ağa! Əcəb nəqşə çökibsen! Amma burda bir şey var.

– O nədi?

– Bilirsen, indi izi itirməkdən ötrü əvvəl məhbuslardan bir neçəsini dindirmək bəhanəsi ilə sonin otağına çağırıb sorğu-sual eliyək. Sonra da Fəridəni gətirdirək.

– Son qabağına bir neçə kağız qoyarsan. Guya səhərə yaxındır, hər adamın pərvəndesini¹ nəzərdən keçirirsən.

– Tamamən doğru buyurursan.

Onlar ayağa durub Həsən ağanın otağına gətdilər. “İstintaq” başlandı. Rəisin otağına məhbuslardan bir neçəsi gəlib-gədəndən sonra növbə Fəridəyə çatdı.

Qapıda duran keşikçi:

– Fəridə Kərimi! – deyə çağırdı.

Fəridə mışıl-mışıl yatan körpəsinə yarımdakı Fatma qarıya verib, rəisin otağına gətdi. O, içəri giron kimi çöp Qurban yerindən qalxıb:

– Buyurun, xanım, əyoleşin, – deyə ona yer göstərdi.

– Mərhəmotiniz artıq, rois! Mən sizi eşidirom, – deyə Fəridə başını dik tutaraq mizin qarşısında dayandı.

– Çox gözəl, xanım. Mən sizi çox saxlamayacağam. Bu şortlə ki, verdiyim suallara cavab verəsiniz.

– Mən sizi eşidirom, ağa rois! Çalışaram ki, cavab verəm.

– Xub, adınız, fəmiliniz və atanızın adı?

– Fəridə Kərimi Əsgər qızı.

– Ərimizin adı nə idi?

– Murad.

– Milli hökumət dövründə nə iş görürdün?

– Fədati başçısı idi.

– Siz onu...

¹ Vəfur – tiryək çəkilmək üçün hıççaq

¹ Pərvəndə – iş (qovluq)

– Ağa rəis, bağışlayın, sözünüzü kəsirəm. Adami neçə dofo sorğu–suala çəkərlər? Məgər siz bunları bildirmisiniz? – deyə Fərido bir qədər əsəbiləşdi. – Axı bir də geconin bu vaxtı no dindirmək?

– Xanım, dedim ki, suallarına tez cavab verin. Mən sizdon nə soruşsam “bəli” deyin. Hə, bu istintaqdır. Sizin taleyiniz də məndən asılıdır.

– Mən öz taleyimi heç kəsin əlinə vermək fikrində deyiləm! – deyə Fərido ani olaraq qəzəb dolu gözlərini çəp Qurbana dikdi.

Çəp Qurban Fərido ilə daha açıq danışmaq üçün Həsən ağaya göz vurdu ki, bayıra çıxsın. Həsən ağa gedəndən sonra vəkilbaşılı gülə–gülə Fəridoyə oturmağı bir də təklif etdi. Fərido yenə də böyün qaçdı.

– Fərido xanım, siz mənə başa düşürsünüz mü?

– Xeyr.

– Xanım, mən sizi görəndə kimi huşumu itirmişəm, inanız ki...

– Xeyr, cənab vəkilbaşılı, siz səhv edirsiniz. Huşunuzu yox, bəlkə başınızı itirmisiniz!

– Xanım, onu da yəqin bilin ki, oğor siz mənim təklifimlə razılmasaz, körpənizi itirmiş olacaqsız!

Fərido bu an çəp Qurbanın gözlərində bir məstlik və vəhşi ehtirasın qaynadığını gördü. O ürəyində: “Körpənizi itirmiş olacaqsız” – sözlərini bir neçə dəfə təkrar etdi. Birdən dəli kimi bərkədən qığırdı:

– Yox–yox! Heç kəs onu mənim əlimdən ala bilməz!

– Amma bu qorxulu yol, bu soyuq onu sizdon ala bilər.

– Siz soyuqdan özünüzü qorusanız böyük işdir!

– Fərido xanım, gəlin həcət eləməyən, özünüzə, körpənizə yazığınız gəlsin, – deyə çəp Qurban mizin arxasından durub yavaş–yavaş Fəridoyə tərəf gəldi. O indi yəqin etmişdi ki, xoşluqla Fəridodən heç nə çıxmayacaq. Ona güro də onunla başqa cür danışmaq istəyirdi. Fərido çəp Qurbanın irəlilədiyini görəndə, bir addım geri çəkildi. Vəkilbaşının qısa, qalın qaşlarının altından şirildəyən qıyıq gözlərində səhvət duyulurdu. Açıqdan zəncir gəmədən çəp Qurbanın qarşı üzündəki sınımlar da titrəyirdi. O, hiyləgərcəsinə yalvarıcı bir sima aldı.

– Fərido xanım, gülüm, heç olmasa bir busə!.. – deyə onu qucaqlamaq istədi.

Fərido çəp Qurbanı var gücü ilə sinosindən itələyib qapıya sarı qaçdı. Vəkilbaşılı gözələnilmədən itələndiyi üçün, dalı–dalı gedib yerə

sorıldı. Bu vaxt içəri giren Həsən ağa Fəridonin qapıdadı yuxalayıb qucaqladı. Fərido çırpımb onun əlindən çıxdı və ucadan:

– Alçaqlar! – deyə çıxırıb yoldaşlarını haraya çağırırdı.

Bütün post bir–birinə daydı. Sürgünə gedənlər Fəridonin qışqırğını eşidərək, salındıqları otağın qapısına hücum çəkib, onun geri qaytarılmasını tələb etdilər. Bu biri otaqda isə Həsən ağa ilə çəp Qurban Fəridoyə yaxınlaşmaq istəyir, qadın da bir küncə qısılmış halda əlinə keçəni onların başına yağdıraraq özünü müdafiə edirdi. Bu vaxt lampa qırıldı. Fərido, otağa çökən qaranlıqdan istifadə edib qapıya doğru qaçdı. Polad əmi onu qapıda qucaqlayıb otağa saldı. O:

– Qızım, bu əməliyyatın əlindən cana golduk, nə qədər çalışdımsa bayıra çıxmağa qoymadılar. Axı, biz olibos, onlar yaraqlı! Eybi yoxdur, qızım, vaxt gələr özəvini çıxarıq! – dedi.

Mohbusların hamısı Fəridonin başına yığışmışdı. Onun bədəni hirsindən osirdi, gözləri yaşarmış, bot–bonizi qaçmışdı; dişlənmək–dən qızarmış yerlər üzündə aydın görünürdü.

Gecə yarıdan keçmişdi. Hamı yorğunluğu, dörd və kodori bir anlığa unudaraq yatmışdı. Fərid isə bu faciəli ohvalatı unuda bilmirdi. O, birinci dofo idi ki, belə bir hadisə ilə üz–üzə gəlirdi. Hələ onu qabaqda nələr gözləyirdi.

Sabah açılmışdı. Gecədən osən bərk külək hələ də davam edirdi. Oxu daha dəyən vəkilbaşılı səhər it kimi hamını qapırdı. O, qapıda duran kəşikçiyə bağırırdı:

– Gədə, nə ölüşgəmişən?! Xobordar dur! De ki, hazırlaşsınlar!

Əməliyyat vəkilbaşının əmri ilə sürgünə gedənləri postun qabağundakı kiçik meydançaya yığıdılar. Çəp Qurban soyuğun qorxusundan papağının qulaqlarını sallamış və sinclinin boynunu qaldıraraq üstündən də şal bağlamışdı. Bu gün o da bu qorxulu səhər haqqında düşünürdü. Ancaq vəkilbaşılı tapşırığı almışdı ki, hər necə olursa olsun bu gün Yamda olmalı və sürgünə gedənləri qatara çatdırılmalıdır. Əgər onun əlində ixtiyar olsaydı, bu boranda uzun yolu pay–piyada getməzdi.

Polad əmi bu xəbəri eşidəndə çox qozobləndi, vəkilbaşılı yaxınlaşaraq soruşdu:

– Ağa, deyin, bu camaatı piyada aparmaq fikrindəsiniz?

– Bəli, piyada gedəcəyik. Camaat mənə artıq deyil ki!..

– Cənab vəkilbaşılı, heç olmasa, bu uşaqlara rəhmət gəlsin. Axı bu çovğunda necə getmək olar?

– Uzun müşərrəf eləmə! Sənin özünə yazığın golsin! Çox danırsan, soni Yama qəder ayaqalın apardıram!

Polad əmi ağarmış qalın qaşları altından qəzəblə parlayan gözlərini vəkilbaşuya dikərək, deyəcəyi sözləri uddu.

Hərəkət əmri verildi. Dizə qədər yağmış qarın tapdalaya–tapdalaya çox çətinliklə irəliləyən dəstənin qabağında iki əmniyyə, sağ və solunda dörd əmniyyə, lap arxada isə vəkilbaşı gəlirdi. Onlar Küllü stansiyasından bir kilometr aralanıb, qara bürünmüş təpələrin döşünə çatarkən şiddətlə əsən külək daha da tüğyan etdi. Yol çala–çuxur olduğundan məhbushlar böyük çətinliklə addımlayı, tez–tez yixılırdılar. Əmniyyələr isə Yama tez çatmaq istədiklərindən tüfəngin qundağı ilə geri qalanları vurub irəli itələyirdilər. Fəridə xəstələnməmiş körpəsini Polad əminin verdiyi sırtqlıya bürüyərək, bərk–bərk sinəsinə basıb, dəstənin lap axırında addımlayırdı. Qarşıdan əsən külək qadının yeriməyinə mane olaraq sovrduğu qar onun gözlərinə doldurur və çarqatının altından çıxan saçlarını dağıdırdı. Fəridə bəzən ayaq saxlayıb nəfəsini dərmək istəyəndə, vəkilbaşı tüfənginin qundağı ilə onu itələyirdi. Qadın getdikcə gücdən düşür, ağır–ağır addımlayaraq dəstədən dala qalırdı. Uşaq da onu yaman oldəndə dildən salmışdı. Bu ara geriyyə dönüb Fəridəni qar pərdəsi arxasından görə bilməyən yoldaşları və Polad əmi dəstədən ayrılıb qadının harayına çatmaq istərkən yanlarına gedən əmniyyələr tüfəngin nizəsinə onlara göstərir, qabağa getmələrinə işarə edirdilər. Beləliklə, heç kəs kömək olını Fəridəyə uzada bilmir, əmniyyələr isə vəkilbaşı ilə onun qəsdən geri qaldığını fikirləşirdilər.

Şaxta Yadigarın incə dodaqlarını çatdaq–çatdaq çmiş, bədənini buza döndərmişdi. Kürpə qıraq–qıraq zanırdı. Fəridənin gözlərindən axan yaş yanaqlarında donub qalmışdı. O birdən geriyyə dönüb vəkilbaşuya baxdı. Fəridənin koskin baxışları bir ox kimi çöp Qurbanın ürəyinə sancıldı: övladının can verməsini öz gözləri ilə görə bir ananın baxışlarındakı mona və intiqam odu yaman döhətli olur! Vəkilbaşı tüfəngin qundağını bir də Fəridənin böyrünə basaraq:

– Hə, nə qanlı–qanlı baxırsan? Qabağa yeri! – dedi.

Fəridə yerindəcə donub qalmışdı: Yadigar onun qucağında getdikcə sozalar, can verirdi. Anaya belə gəldi ki, Muradın ona tapşırığı Yadigar artıq yoxdur. Yadigar bir quş kimi anasının qucağından uçub harasa, uzaqlara getmişdi. Ana bir daha oğlunun üzünü görməyəcəkdir. O, bütün bu fəlakətlərin kökünü mövcud quruluşda və bu quruluşun mənfur müdafiəçilərində olduğunu indi daha artıq

hiss etdi. Fəridənin qəlbində belə bir duyğu baş qaldırdı ki, gəccə onun namusuna toxunmaq istəyən bir alçaq vəkilbaşı, ərinə öləndən almış, indi də oğlunu gözləri qabağında öldürmüşdür.

Fəridə Yadigarı yerə qoyaraq bayaqdan gözlərini ona zilləyib duran vəkilbaşının üstünə atıldı. Vəkilbaşı Fəridənin gözlənilməz zərbəsindən ayaq üstə dayana bilməyib yığıldı. Onlar təpədən düşürən aşağıdakı çalaya düşdülər. Fəridə çöp Qurbanın tüfəngini öləndən qapıb aldı və qundağı ilə onun təpəsinə–təpəsinə vurdu. Vəkilbaşı huşunu itirdi. Fəridə bütün gücünü biləkələrinə toplayaraq, barmaqlarını vəkilbaşının boğazına keçirdi. Vəkilbaşının gözləri hədəqədən çıxdı, üzündəki qırışıqlar daha da dərinləşdi, dodaqları və bütün sifəti qaşqara qaraldı. O, qəzəbli bir pələngin pəncəsində didilib parçalandı. Fəridə ömründə ilk dəfə idi ki, düşməndən belə bir intiqam alırdı. O, ilk dəfə idi ki, belə bir döhətli öləmin şahidi olurdu. Qadının bərk–bərk döyünən ürəyinə bir qorxu, gözlərinə qatı bir qaranlıq çökdü, ayaq üstə dura bilməyib sənədədi. Elə bu vaxt Muradla oğlu gözləri qarşısında dayandı. Ana körpəsini xatırlayan kimi cold dikəlib yüyürdü. Təpənin döşündə qalmış Yadigarın ağlamaq səsinə çidərkən sevincindən nə edəcəyini bilmədi.

Onun: “Yadigar! Oğlum!” – deyə çıxması bir anlığa bütün otfara yayıldı. Ananın ürəyindən qəpan bu səs bayaqdan hücum çəkən küləyin elə bil qarşısını aldı, ətrafı bürüməkdə olan qaranlıq elə bil çökəldi. Fəridə hündür təpəyə çıxdı, indi Yadigarını bağına basmış ananın durduğu yerdən Küllü kəndi, ondan aşağıda isə Mərənd qəsəbəsi görünürdü. Fəridə son dəfə öz doğma klini, vətəninə seyr etdi. Ağ pərdəyə bürünmüş Mərənd, qucağında yaşa dolduğu bu qəsəbə, tok–tüək ağarib seçilən bu evlər ona nə qədər də doğma gəlirdi! Öz vətəni ilə axırıncı dəfə vidalaşdığı üçün qadının gözlərindən yaş axırdı. Lakin bu həsrət dolu gözlərdə bir ümid var idi. Fəridə iki yolun ayrıncında dayanmışdı. O, geri dönə bilməzdi! Fəridə Yadigar əlləri üstə yuxarı qaldıraraq:

– Əlvida, doğma Mərənd! Əlvida, ana Vətən! Biz uzaqlara getsək də, sürgünlərə göndərsək də, həmişə sənin eşqinlə yaşayacağıq! Biz harada olsaq son damla qanımızda qədər sənin uğrunda vuruşub, yəno də sənin doğma qoynuna qayıdacağıq! Əlvida, ana yurdum! – deyib başqa bir səmtə üz qoydu.

VİDADI BABANLI

(1927)

Vidadi Babanlı Qazax rayonunun Şıxlı kəndində müəllim ailəsində doğulmuşdur. Həmin kənddə orta məktəbi bitirmiş, sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində (1944-1949), Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında (1952-1954) təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə universiteti bitirdikdən sonra başlamış, Şəhərad şəhər orta məktəbində müəllim (1949-1950), "Azərbaycan müəllimi" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi (1950-1951), "Ədəbiyyat qəzeti" redaksiyasında ədəbi işçi, şöbə müdiri (1954-1960), Sumqayıt şəhərində fəhlə yataqxanasında tərbiyəçi (1960-1961), "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri (1961-1968), C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasının dublyaj şöbəsində baş redaktor əvəzi (1974-1976), "Yazıçı" nəşriyyatında baş redaktor müavini (1978-1981) işləmişdir.

Bədii fəaliyyətə XX əsrin ortalarında şeir yazmaqla başlamışdır, əsasən, nəsr kimi tanınmışdır. Onun "Vicdan susanda", "Müqəddəs ucaq", "Gəlin" kimi romanları oxucular arasında dərin rəğbət qazanmışdır. Yazıçının bu cildə daxil edilən "Əmir dayının azarı" hekayəsi də daxil olmaqla "Tanışlarım və dostlarım" kitabından (B.. Uşaqgənəcəsi, 1961) götürülmüşdür.

ƏMİR DAYININ AZARI

(Hekayə)

Gözümü açandan qonşumuz Əmir dayını məsul vəzifələrdə görmüşdüm. Balaca boylu, güllər üzülü bu adamın qohum-qonşu arasında pisliliyi danışan, gilcy-güzərnü çöyən tapılmazdı. Harada sözü düşsə hamı bir ağızdan: "Halal, tamam özündə adamdır", - deyirdi.

Əmir dayının xotrını atam da çox istəyirdi. Hərdən evimizdə ondan söhbət düşəndə:

- Əmir mənim dostum, qapıbir qonşum olduğu üçün demirəm. Onun xasiyyətdə adamı anası bircu doğub. Eləsi bir də dünyaya gəlməz, çox yaxşı adamdır, - deyib Əmir dayını ağız dolusu təriflər,

sonra bir anlığa susub aram-aram əlavə edirdi: - Yaxşılığını sən elə ondan gör ki, heç vəzifəsiz, qulluqsuz qalmır. Bu vəzifədən götürəndə də tez aparıb qoyurlar o birisinə. Daha bir para adamlar kimi qolundan tutub biabırçılıqla atırlar bayıra. Təmizliyinə, halallığına görə həmişə hörmətini saxlayırlar.

Əmir dayının yolu bizim heyətdən idi. O, səhər işə gedəndə, axşam işdən qayıdanda evyanımızın qarşısında iki-üç dəqiqə ayaq saxlar, atamla salamlaşır, anamdan hal-əhval tutar, sonra yoluna davam edirdi. Hər həftənin axırıncı gününə işdən qayıdıb birbaşa bizə gələr, toklif gözləmədən keçib evyanda qoyduğumuz uzun yemək stolunun arxasında əyləşər, axşam sərinində anamın təzəcə dəmlədiyi xoş otirli pürəng çaydan tor tökə-tökə içər (o, anamın çayını çox bəyənərdi), olmuşdan-olacaqdən danışar, atamla bir-iki ol nord atar, gün batıb hava lap qaralanda durub evinə gedirdi.

Amma bir dəfə kişi işdən qayıdanda əhvalını çox pərişan gördük. Ayaq saxlayıb bizə salam verməməyi bir yana dursun, başını qaldırıb heç üzümüzə də baxmadı. Təəccüb elədik. Olmayan iş! Görəsən nə hadisə üz verib ki, Əmir dayı salam-kalamını bizdən əsirgəyir?!

Atam sobir eləyo bilmədi.

- Axşamın xeyir, ay Əmir! Kəfin niyə yoxdur? Xostələnb-ələməmişən? - deyə arxadan onu səsledi.

Əmir dayı cavab vermədi. Ağır-ağır başını tərpedib, yoluna davam etdi. Atam həyət içində gözəlirni onun dalınca zilləyib qaldı. Həyətdəki sıx meyvo ağaclarının arası ilə qıvrılaraq ağır ayaqlarını zorla sürüyən kəfsiz qonşusunu baxışları ilə düz evinə qədər ötürüb toossüflə diləndi:

- Kişi xəstələnb.

Əmir dayı doğrudan da xəstəyə oxşayırdı. Həmişə qəddini düz tutub yeriyən bu gümrah kişinin heli koğa kimi öyilmiş, xırdaca başı boyunluğu qaldırılmış pencəyinin içində az qala itib-batmışdı. Onsuz da boydan balaca olan bu adam acı alma kimi bürüşüb, daha da balacalanmışdı.

Atam içəridə çay-çörək hazırlayan anamı çağırırdı:

- Əmir burdan çox kəfsiz ötdü. Get gör kişinin başına nə gəlib?

Anam tez qonşuya qaçdı.

Atam evyanda narahat-narahat xeyli gözəndi, tez-tez cığıra baxdı. Anam görünmürdü.

– Anan da qayıtmadı. Görünür, qonşunun başında bir qaranlıq var. Dur gedək. – deyə atam daha dözməyib cold hoyoto düşdü.

Mon də aşağı endim, atamla bərabərloşondo, anam qabağımızda çıxdı. O, hoyocanlı idi. Bizo yaxınlaşan kimi dedi:

– Tez gedin, Əmirin voziyyoti ağırdır!

Atama clo hay görəkmiş anamı axıra qədər dinləməyib yüyürdü. Biz dolaşo girəndo Əmir dayının arvadı içəridən üstümləzo atıldı. Dili-dodağı topimış halda səsi titroyo-titroyo yalvardı:

– A başınıza dönüm, bir kömək eləyin. Bu nə işdi bizim başımıza gəldi? Kişi lal-kar olub, düşüb yatağa. Yüz söz soruşursan, birinə zəman cavab verir. Rəngi do qapqara, kömür kimi. Heç helə do xəstəlik olar? Onu ki mon səhər işə sappaşaq yola salmışım... Oy, ay Allah, bu nə işdi son bizi saldın. Balanın qadasi mono golsin, Məhərrəm qardaş, durma, qaç həkimo. Monim qılçaları tutulub...

Atam bilmədi nəylosin. İçəri girib ovvolco xəstəyə baş çəksin, yoxsa clo burdan geri dönüb həkimo qaçsın. O holo bir qorara gəlməmiş ki, açığı qapıdan Əmir dayının zərncə sı çəşildi:

– Lazım deyil, heç nə lazım deyil! Monim dördimə yüz tobib yığıla, olac eləyə bilməz!

Atam özünü tez qonşusunun yanına yetirdi. Evin yuxarı başında, yumşaq yorğan-döşəklə dərzi çarpayıda uzanıb üzünü olləri arasında gızlotmuş Əmir dayının rəngi-ruhu qapqara qaralmışdı.

– Olmasın azar, ay Əmir! Bu nə işdir? – deyə atam onun biləyindən tutdu, nəbzini yoxladı.

Əmir dayı xəyli dillənəmədi. Kosik-kosik inildəyib, dərindən nəfəs aldı, sonra zəif suslə:

– Oturun! – dedi.

Biz küncdən stul götürüb çarpayının böyründə oyləşdik. Əmir dayı ollərini üzündən çəkib astaca sağ böyrü üstə çevrildi. Baxışlarından hədsiz məyusluq oxunan qara muncuq gözələrini atamın üzünə dikib sızıldadı:

– Məhərrəm, son dünya görmüş adamsan, çəşidibsonmı günahı olmayan bir adamı işdən çıxartırsınlar?

– Yox, Əmir, çəşiməmişəm. Təqsiriz adamı heç kim işdən çıxarda bilməz. İndiki zamanda belə şey olmaz.

– Hə, olmaz!... – Əmir dayı qanı qaçmış dodaqlarının ucunda zorla gülümsəndü. – Hə, Məhərrəm, son gören babalar çoxdan ölüb. Moni... mənə işdən qovdular.

– Nəccooo?

Atam bu bir kolmonu clo hündürəndo, clo həyətə söylədi ki, onun səsi, mon bir yanını, heç Əmir dayının özünə do xoş gəlmədi. O, üz-gözünü tərşudub:

– Elo çəşidiyin kimi! – dedi.

Atamın matı-qutu qurumuşdu. O, bir müddət söz tapmayıb gözələrini döydü. Axırda yeno həyətə soruşdu:

– Nəccə yonı “qovdular”? Sobob nə oldu?

– Sobob, clo səhəbsizlik! – Əmir dayı qurumuş dodaqlarını dili ilə yaşlayıb, danışmağa əziyyət çəkirmiş kimi sir-sifotini bir az da tərşudub. – Hə, ay Məhərrəm, bir adımı ki, qəsdinə durub işdən çıxartmaq istəsinlər, ona pulan-quşqun tapıb düzəlməyə nə var? Görürük ki, heç bir cəhətdən lokoli işim yoxdur, başlayırlar naləməyə deyiməyə ki, dənə qocalıbsan, rəhbərliyi bacarmırsan, işçilərə nəzarət eləyə bilmərsən, mıxlanıb qalırısan bir yerdə. Təsərrüfatla, adamlarla cəmlə olaşon olmur, işi longidirsən. Daha bəsdir, get dincəl. Təzo, ali təhsilli mütəxəssislərimiz var. Məsəl vəzifələrdə qoy indiki onlar işləsinlər...

– Bəs son nə iş görösən?

– Mon do... – Əmir dayı sözünün dalını gətirə bilmədi. Qəhər kişini boğdu. Bir-iki dəfə udqunub ağlamsınmış halda dedi: – Mon do heç nə... Dədidilər: “İndi do get yüngül işlərdə çalış. Onsuz da bu gün-sabah toqəudo çıxacaqsan. Bildiyəndən, bacarığımdan cavənlərim işinə kömək elə, məsləhət ver...” Guya Əmir dənə ölüb, meyitini yerdən gətirən görək!

Əmir dayı burda yamıqlı-yamıqlı köksünü ötürdü, olləri ilə üzünü yenidən qapayıb susdu. Atam iso dərzi ləkə gətmişdi. Bilmirdi nə desin, qonşusuna nəccə ürok-ditək versin. Nəhayət o, dilo gəlib məsləhət gördü ki, qonşu cləmosin, düzəlon işdir. Yorğan-döşəyə düşüb yatmaqdan, səbəhdən qalxıb geyinsin, lazımı idarələrə gedib danışsın, haqqını tələb eləsin.

Əmir dayı atamın məsləhətindən çıxmadı. O biri gün qalxıb geyindi və “haqqını” tələb etməyə gəldi. Bu gət-gəl bir nəccə gün davam etdi. Bir axşam o, yeno həyətində ayaq saxladı, atamla səvino-səvino salamaşdı. Sonra köhnə qayda üzrə, eyvanımıza qalxıb üzünü anama tutdu:

– Ay Zohra bacı, babanın cəsanına, monu bir stəkan məxməri çay ver, nəccə vaxtdır sonin çayını içmirəm, – deyib orkto stolun arxasına keçdi, atamla üz-üzə oyləşdi.

Əmir dayımın bu gümrahlığı atamı sevindirdi.

– Allaha şükür olsun, ay Əmir, deyəsən işin düzəlib, yeno üzün gülür?

– Oğlun sağ olsun, Məhərrəm, axır ki, daşdan bir çarpanaq qopardım.

– Yeno öz yerinə?

– Xeyr, əşi!.. Tikiş artelino müdir göndərdilər. Bu gün gedib idarəni təhvil almışam. Sabahdan işə başlayacağam. Hə, son bir o nördini bori elo, bir-iki ol atağ. Çoxdandır dərşini vermiyəm.

Mən qaçib içəridən nördtaxtını götürdim. Əmir dayı taxtını açıb daşları düzə-düzə söhbətinə davam etdi:

– Holə sənə nədən danışım. Axırda mono no desolər yaxşıdır? Bilməzsən, “durub-toxtamış adamsın. Hər gün galib-gətməyino qıymıraq. Hörmət eləyib sənə bir do mosul vəzifə veririk. İşində möhkəm ol. Əvvəlki səhvələrin bir do təkrar closən, bizdən küsmə...”

– Yaxşı, sən nə dedin?

– Mən? Heç nə. Razılığ eləyib çıxdım bayıra. Hə, olində oynunu oyna. başın söhbətə qarışmasın. Atı görək!

Atam zərin birini götürüb taxtının üstü ilə astaca diyirlədi.

– Yek!

– Ee... qonşu, elə birinci əldən korladın. Zərroo! – Əmir dayı da zərini atdı. – Şeş! Gördün? Monimki bu gün elo şeşdən götürüb. Di möhkəm dur!

O, zərin hər ikisini götürüb gödək barmaqlarının uclarında qoşaladı və yenidən atdı. Oyun qızıqdı. Lakin Əmir dayı sözüno ara vermədi. Gözü zərdə, əli işdə, ağzı iso söhbətdə oldu.

– Hə, Məhərrəm, bilirəm, üzdo monə bir söz deməsən do ürəyində tikiş artelino müdir gətməyimdən narazısan. Əslinə baxsan, elə mənim özüm də bu işə müştəri deyildim. İndiyo kimi yaxşı-yaxşı vəzifələrdə çalışıb, birdən-birə artel müdiriyyəno emnok, əlbəttə, ağırdır. Amma neyloyəsən? Əlacın nədir? Gedib başqasının olinin altında sıravı bir işçi olmaqdansa, elo bu məsləhotdır. Özün bilirsən, mənim sənədən gizlin bir sırım olmayıb. Mən vəzifəni heç vaxt gəlin üçün, qazanc üçün gəzməmişəm. Yaxşı vəzifələrdə olanda da ayağımı yorğanıma görə uzatmışam. Dövlətin verdiyi halalca maaşla dolanmışam. Nə bir kosdon rüşvət almışam, nə do bir kəso rüşvət vermmişəm. Fikrim-zikrim bir olub ki, arxasında öyləşməyə

stolum, üstündə telefonum, cibimdo möhürüm olsun, bir də huyurub-çağırmağa beş-on işçim... Vossalam! Çünki clo əvvəldən bu stol zəhrimar moni tanıyıb, mən do onu. O olmasa, bircə gün do yaşaya bilmərəm, bağrım partlar.

Atam qaşlarını çatıb, dinmədi. Onun zəri pis gətirdiyindən qanı qaralmışdı. Əmir dayı da daha danışmadı. Başlan oyuna bərk qarışdı. Arabir bir-birno hərbo-zorba gəlib həcətloşə-həcətloşə taxtının qabırğasını xeyli döyöclədilər. Oyun bitən kimi, anam gətirib ortaya süfro sordi, horosino bir stokan çay süzdü. Əmir dayı çaydan istisi bir qurtum hortladıb birdən dikoldi, dönüb monə baxdı. Elə bil o, mənim varlığımı ancaq indi hiss etmişdi.

– Qardaş oğlu, gəlsənə səni özünə katib gətürəm, – dedi.

Mən utandığımından başımı qaldırmadım.

Atam dilləndi:

– Yox, əmis, onun holə işləmək vaxtı deyil, qoy getsin dərşini oxusun. Bu il imtahanları ağırdı.

Əmir dayı çaydan iki-üç qurtum da dalbadal hortladıb gərçoklədi.

– Doğru sözümdür. Ağlıma lap yaxşı düşüb. Qısır məyin dadamal buzovu kimi sənin böyür-başında gəzoconon gedib xeyirli bir iş gərə. İndidon idaro işinə alışar. Bunun dərşinə-zadına da ziyarı yoxdur... Neçəncido oxuyursan, a bala?

– Doqquzuncuda.

– Dorsə no vaxt gedirson?

– İkinci növbədə.

– Çox gözəl, demək, sövdələşdik. Saat birəcon yanında işlərsən, sonra çıxıb gedərsən dərşinə. Oldumu?

Mən dillənmədim. Atam yeno etiraz etmək istədi. Ancaq Əmir dayı bu dəfə onu danışmağa qoyınadı. Üzünü bozardıb erklo:

– Zəvzoklik clomə, – dedi, – uşaq qoy indidon zohmoto öyöşsin.

Orda elo bir çətin iş olmayacaq. İdarəyə gələn tək-tük dokumentləri dostlərə salacaq. Hərdənbir də işçilərə yoxlama-zad yazacaq, vossalam. Sakit yerdir, qalan vaxtlar oturub dərşini hazırlar. Evdo qalıb neyloyəsidir?

Atam qonşunun sözünü yero sala bilmədi, razılaşdı.

Ertəsi gün işə başladıq. İdarəməz qəsəbənin lap ucqarında, iri işdə ağaclarının dövrəyə aldığı ikiotaqlı alçaq bir binada yerləşirdi. Dəhlizə girdik. Sol əldəki otaqdan ara-sıra sayğac səsləri gəlirdi. Əmir dayı sağ tərəfdə üstünə "müdir" sözü yazılmış otağın qapısına yanaşdı. Cibindən bir topa açar çıxarıb qapını açdı, özü içəri keçib, məni də çağırdı.

Otaq balaca və ensiz idi. Müxtəlif səmtlərdə qoyulmuş iki stol onun yarıdan çoxunu tutmuşdu. Üç yerdən pəncərəsi vardı.

Əmir dayı bəridə, qapının lap dibində qoyulmuş kiçik, köhnə stolu manə göstərirdi:

– Bu stol səninkidir. Otur, işlə məşğul ol! – dedi və özü irəli yeriyib, pəncərənin çənşərində qoyulmuş göy örtüklü, böyük stola yaxınlaşdı. Əyilmişdən əvvəl örtüyün ora-burasını çəkirdi, qırıqlarını əli ilə sığallayıb düzəltdi, yaylığını çıxarıb stolüstü şüşəni sildi, telefon aparatını küncdən götürüb stolon tən ortasına qoydu; mürəkkəbqabıllarının, qələməndən yerini dəyişdi, stolon siyirtmələrini bir-bir açıb təzədən örtüdü, onların bağlanıb-bağlanmadığını yoxladı və nəhayət, meşin oturacaq kürsünü irəli çəkib şəstlə əyləşdi. Zəngi basib mühasibi yanına çağırdı. İdarənin işi haqqında ondan bəzi şeylər soruşdu. Cavab almamış da "get işində möhkəm ol!" – deyib geri qayıtdı. Mühasib qapı arxasında hələ gözəndə itməmiş o, zəngi bir də basdı. Bu dəfə artelin baş ustalarını yanına çağırırdı, onlara da eyni tapşırığı verib yola saldı. Arxayınlaşib əlini telefona yetirdi. dəstəyi ağır-ağır qaldırıb qulağına tutdu, iki-üç yerə zəng çaldı. Təzə vəzifəyə başladığı haqqında dost-tanışlarına car çəkdi. Bu da qurtarandan sonra məni iri bir kağız üzərində basma həflərlə: "Otağa icazəsiz daxil olmayın! Qəbul saat ikidən sonradır!" sözlərini yazdırdı, özü aparıb çöl tərəfdən qapıya yapışdırdı. Qayıdıb yenə də stolunun arxasında əyləşdi, əllərini çənşəsinin altına dayaq verib, dəridə işıldayan gözlərini otağın bir küncünə zillədi, fikrə gətdi...

Birinci günü belə başa vurduq. O biri günlər də işimizdə elə bir dəyişiklik olmadı. Əmir dayı hər səhər işə gələn kimi sözsüz-söhbətsiz stolunun arxasına keçər, kiminləse telefonla uzun-uzadı danışar, sonra dəstəyi yerinə asıb, poçtalyonun təzəcə gətirdiyi qəzetləri bir-iki daşıyıb gözəndə keçirər, yazıların ancaq sorlövhlərini

baxar və təzəcə büküb bir kənara atardı. Əllərini üzünə söykəyib fikrə gedər, elə bu vəziyyətdə də onu mürgü tutur, başı asta-asta gedib-gələrdi.

Xoşbəxtlikdən tez-tez qapımızı açan, Əmir dayının bu rahatlığına pozan olmazdı. Yalnız iki-üç gündən bir mühasibimiz çimalca içəri girər. Əlində tutduğu bir qalaq kağızı Əmir dayının qabağına təkərdi. Əmir dayı səssə başını dikəldər, yuxulu gözlərini ovuşdurub könülsüz-könülsüz bu kağızların bir əvvəlinə, bir də axırına baxar, sonra birdən cana gəlmiş kimi əlini uzadıb qələməndən yoğun qırımtı karandaşı götürər, kağızları cərgə ilə qabağına düzər, tələsmədən, böyük səy və həvəslə bir tərəfdən başlayıb qol çəkə-çəkə axıra çıxardı. Sonra möhürü lovxunub imzasının düz üstündən basardı...

İdarəməz ara-sıra paltar sifariş verməyə, yaxud şikayətə gələnlər də olurdu. Əmir dayı belə vaxtlarda da xeyli dirçələr, yanına gəlmiş adamları çox işğırarlaqlıqla dinlər, lakin axırda hamiyə eyni cavabı verərdi: "Get, arxayın ol, düzəldərik, tədbir görürük!" Lakin elə orada da hər şey unudular, nə sifarişçinin işi düzələr, nə də şikayətçinin ərizəsinə öncəm çəkilərdi.

İlk günlər mən çox dənixdim. Bütün günü susmaq, heç bir iş görmədən Əmir dayının mürgüleməsinə tamaşa etməkdən yorucu nə ola bilərdi?! Amma çarə yox idi. Gərək dözdəydim. Tezliklə soraitə uyğunlaşdım. Daha heç nəyə fikir vermədən, sakitcə oturub dərslərini hazırlayar, maraqlı kitabları tapıb oxuyar, elə ki, saat bir tamam oldu, dəftər-kitabımı yığışdırıb, ayağa qalxardım. Bir anlığa taqıl-tıma oyanan Əmir dayı yuxulu gözlərini zorla açar, küt baxışlarını üzümə dikib yorğun-yorğun:

– Gətdin?.. Yaxşı, get! – deyirdi.

Dörd ay bu qayda ilə işlədik. Bir gün günorta çaği idarəməzin qapısını kök bir arvad açdı. Bu, qəsəbəmizdə "Qoçu Balabəyim" ləqəbi ilə tanınan, heç nədən çəkinməyib hər kəsin nöqsanını üzünə deyən, kişixasiyyət bir arvad idi. Onun gəlişi Əmir dayının yerinə-yaatığına su saldı. Arvadın baxışları elə sərt və qəzəbli idi ki, Əmir dayı Balabəyimin buraya boş-boşuna gəlmədiyini bu baxışlardan aydın başa düşüb, onu şirin dilə tutmağa, qabaqlamağa çalışdı. Lakin hirsələnmiş arvad ona macal vermədi. Qapının ağzından var sesi ilə qışqırdı.

– Ə, nə kəndir olub keçibsən boğazımıza?! Bacarmırsan, işləmə, get otur xarabanda! Vəzifə sənin boyunu başılıb-ələmoyib ki?! Boyum çox vacibdir ki, homişə görək stol başında olasan?

Əmir dayının boğazı qurudu. Ancaq özünü itirməyib, arvadı birtəbər sakitləşdirmək istədi. Mülayimliklə:

– Niyə qışqırırsan, ay Balabəyim. – dedi. – axı, nə olub?

Balabəyim arvad iti addımlarla qapının ağzından keçib irəli gəldi, mənim stolunun yanında dayanıb, əl-qolunu ölçdü:

– Bundan artıq nə olasıdır?! “Müdirom” deyib özünü yıxıbsan bu stolun dalına. İşdən xəbərən yox, adamlardan xəbərən yox! İki-üç nəfər julik də əl-qol açıb bildiyini eləyir. Kiminin parçasını it-bata salırlar, kiminin zakazını korlayırlar. Ucundan-qulağından qırıb-qırıb eləyirlər heç nə. Səni buraya yarasığa-zada qoymayıblar ki? Niyə tədbir görmürsən?

– Daha qışqırmaq nə üçün, ay Balabəyim? Bunu elə sakit-sakit də deyə bilərdin... Baş üstə, tapşırıq verərəm, düzələr. Get, arxayın ol!

– “Tapşırıq verərəm, tapşırıq verərəm!...” Başına döysin sənin tapşırığın!

Əmir dayı onu yumşalda bilmədi. Arvad qapını zərblə çırtıb gəldi. Aradan bir saat keçməmiş həradənsə idarəmizə zəng vurdular. Adəti üzrə mürgü döyən Əmir dayı yerindən dik atıldı, gözlərini ovxalayıb, dəstəyi götürdü. Telefonda ona no dedilərse, birdən-birə kişinin bənizi avazıdır. Qolları elə bil qınalıb yanına düşdü, iki-üç doqıqo süst dayandı. Sonra dəstəyi asıb ölüm-zülm ayağa qalxdı, yazıq-yazıq:

– Xeyir olsun, icrayyə komitəsinə çağırırlar, – deyib sürüngöl otaqdan çıxdı.

***

Şirin yuxuda kiminsə məni bərk-bərk silkolodiyini hiss etdim. Gözlərimi güc-bələ açıb anamı başımın üstündə gördüm.

– Dur, dərindən alim, səhər çoxdan açılıb.

Yuxudan doymamışdım. Odur ki, anamın təkidinə baxmayaraq, o biri böyrüm üstünə çevrilib gözlərimi yenidən qapadım. Ancaq anam əl çəkmədi.

– Dur, gecikirsən! – deyə yorğanı üstümdən götürdü. Qalxıb yənimin içində oturdum. Çarpayımın böyründəki stolüstü saatə

baxdım. İş vaxtına hələ bir saatdan çox qalırdı. Məni yuxudan elədiyi üçün anam dərinməyib qaldım.

– Yoqin saat gəlib, dərindən alim. Əmir dayın qapımızdan indico gəlib ötdü. O kişi işə homişə öz vaxtında gedir... Dur, gecikirsən, – deyib anam məni bir az da tolosdirdi.

Könülsüz-könülsüz geyindim. Yuyumub bir stokan çay içdim. Anamın verdiyi yağ yaxmasını yolda gəvələyə-gəvələyə işə gətdim. İdarəyə girəndə çox heyrotli bir hadisə ilə qarşılaşdım: idarəmizin xidmətçisi Şokor xala astanada qabağıma çıxdı. Hər səhər bizi gələnlər üzə qarşılayan, “sabahın xeyir” deyib məhrəbanlıq göstərən bu xoşxasiyyət arvadın baxışlarından indi dohətə ayırdım.

Arvad dili-dodağı topimış halda olini müdirin otağına tərəf uzadıb:

– Öldü... kişi keçəndi! – deyə güclü dilləndi.

– Kim? – deyə heyrotlu soruşdum.

Şokor xala cavab vermədi. Uzun donunun otoklorini dostləyib, tolosik haraya qaçdı. Mən içəri yüyürdüm. Əmir dayının başı stola düşüb qalmışdı. Tamam qızıl qana boyanmış stolüstü şüşə çiliklonmuşdu.

Şokor xala üç-dörd adamlı qayıtdı. Adamlar Əmir dayının qollarından yapışib yuxarı qaldırdılar. Onun başı üstündə durmadı, sallanıb sinəsinə düşdü. Gözləri qapanıb, bənizi sapsarı saralmış, dodaqları gömgöy kosilmiş Əmir dayı çoxdan keçinmişdi.

Adamlar meyiti götürüb stolun üstünə uzatdılar. Qapının ağzında quruyub qalmış Şokor xala bir adamlara, bir də stolun üstündə hərəkətsiz uzanmış Əmir dayıya baxıb uçuna-uçuna:

– Həç bilmirəm, bu nə olan işdir, – dedi, – indico sappaş gəlib yanımdan içəri ötdü, aradan heç bir doqıqo keçməmiş otağa girdim, gördüm kişi möğnun olub. Belə də azar olar?

Şokor xalanın sualına heç kim cavab vermə bilmədi. Həmə moottel qalmışdı. Mən də heyrot içində susur, qonşumuzun halına üroyimdə həmə açıyır, həmə də güldürdüm. Təzə azarı, vəzifə düşkünlüyü onu gər həra gətirib çıxartmışdı?!

Əmir dayının isə bunların heç birindən xəbəri yox idi. O, homişə dirsklonib mürgü vurduğu stolun üstündə indi daimi yuxuya getmişdi. Qolları da açılıb yanlardan aşağı sallanmışdı. Sanki o, bu ölüm yuxusunda da “öz stolundan” ayrılmış istəmədi.

İSA HÜSEYNOV

(1928)

İsa Hüseynov Qazax rayonunun Muğanlı kəndində müəllim ailəsində doğulmuşdur. Doğma kəndində orta məktəbi bitirib, 1945-ci ildə N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olmuş, orada dörd ay oxuduqdan sonra təhsilini davam etdirməyiib kəndə qayıtmışdır. 1946-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunmuş, dörd il orada təhsil aldığından sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının zamanotı ilə Moskvaya M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna göndərilmiş və 1950-ci ildə oranı bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə 1952-ci ildə başlayan İ.Hüseynov müxtəlif illərdə "Azərbayc" in həddi ədəbiyyat şöbəsinə redaktor, "Lunçepymnyyü Azerbaydžanı" jurnalının redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri, C.Cahharlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında baş redaktor, Azərbaycan Kinematografiya Komitəsində baş redaktor vəzifələrində işləmişdir.

İ.Hüseynov ədəbi-hədii fəaliyyətə XX əsrin 40-cü illərində başlamışdır. İlk əsəri – "Anadil oxuyan yerdə" çərki 1949-cu ildə "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında (№5) dərc edilmişdir. Yazıçı "Bizim qızlar", "Dan ulduzu", "Yanar ürək", "Doğma və vad adamlar", "Teleqram", "Tütək səsi", "Kollu Koxa", "Məhyər", "İdeal" adlı roman və povestləri ilə geniş oxucu kütləsinin qəlbini fəth etmişdir. O, ədəbi-ictimai xidmətlərinə görə Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi (1976) və Xalq yazıçısı (1988) fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Yazıçının bu cildə dəxil edilmiş və ədibin ilk əsərlərindən olan "Başa düşə bilmirəm" hekayəsi "Kollu Koxa" kitabından (Bakı, Gənclik, 1969) götürülmüşdür.

BAŞA DÜŞƏ BİLMİRƏM

(Hekayə)

Mən qardaşımdan küsmüşəm. Özü də çox bərk küsmüşəm. Amma bu saat özüm də bilmirəm buna səbəb nədir? Vəqənda oturub, Bakıda – qardaşımın evində qaldığım yarım ayda olub-keçəni gözümün qabağına gətirirəm. Fikirləşirəm götürəm, axı homişo yadıma düşəndə ömrümü-günümü qurban dediyim, canım-ciyorim birco

qardaşımdan birdən-birə niyə incimişəm? Qardaşım pis qardaşdırmı? Bunu deməyö dilim golmir. İkimiz də yetimliklə böyümüşük: Mustafa mənə həm ata olub, həm ana. Bir tiko vaxtıdan kolan moci tutub, boğazımın çöroyü, oynimin paltarı olub. Əgər Bakıya oxumağa gət-mosoydı, dünya dağılsaydı da, mənə uşaq evinə vermozdi. Oxuyub qurtarıb, Kond Tosorüfatı Nazirliyində işə gironon sonra dəfəlorlə kəndimizə, xalamın yanına gəlib, "Xədicosiz dözə bilmirəm, ver aparım, ananın iyini ondan alıram", – demişdi. Xalam iso inad eləyib bildirmişdi ki, "qızın konddo nişanlısı var, onilliyi qurtarandan sonra ərə verəcəm, gətsin ev-çşik, oğul-uşaq ziyosi olsun". O gün indiki kimi yadımdadır!.. Mustafa hirsindən qəzəbə qaraldı. "Mən bacıma ali təhsil verəcəm! – dedi. – Azmı əziyyət çoxib ki, hələ dünyaya açıq gözələ baxınamış, xeyir-sorini qanmamış ailo qayğısı çəksin?!" Yadımdadır sevincimdən yaş moni boğdu. Onun üstünə atıldı: "Ömrüm-günüm, ay qardaş, mon son deyon kimi eləcəyom", – dedim. Qardaşım moni qucaqladı, mon də qardaşımı. Mon ağladım. Onun da gözləri doldu. Bilmirəm yetimliyimizdən, üroyi sınıq olma-ğımızdandımı, ya nodondə, bir-birimizi qucaqlayanda, bir-birimizə sığınanda ikimiz də kövröldük. Sonralar başa düşdüm ki, bir-birimizi çox istoyirik, lap çox istoyirik, ona görö də gözlorimizin yaşına hökm eloyo bilmirik. Xalam deyirdi ki, "yetim quzu moloyon olar, yetim uşaq güloyon". Amma monimki oksino idi; Mustafanın quca-ğına sığınanda dərhal kövröldürdüm. Onda mon Mustafanın öz bacısını necə istodiyini onun üroyinin döyüntüsündən bilirdim. O mənə qollarının arasından buraxmaz, o qodor şirin-şirin söhbətlor eloyirdi ki!.. Axırda da deyirdi: "Soni oxudacam. Ali təhsil verəcəm". Mən onun bu sözlörini sırğa kimi qucaqlarımdan asmışdım. Məktəbdə oxuduğum zaman da, homişo onun bu sözlörünü yada salırdım. Qardaşım monim ali təhsilli, dünyanın işlorindən baş açan bir qız olmağı istoyirdi. Bu onun arzusu idi. Monim qardaşım bax belo qardaş idi. Necə dilim gəlsin deyim ki, Mustafa pis qardaşdır?! Bos indi ondan niyə incimişəm? Bolko ona görö ki, qardaşım Mina kimi arvad alıb? Bolko ona görö ki, bu gün o, heç vəğzala moni ötürməyö də gəlmodi? Yux, yox, nazirlikdə məşavirəni buraxıb necə golo bilirdi? Bolko ona görö ki... Yox, deyonon monim incik-liyimi belo asanlıqla, bir-iki kəlmə ilə deyib qurtarmaq olmaz. Üroyim elə doludur ki, heç bilmirəm nodon başlayım. Yaxşısı budur, lap əzoldən başlayım.

Pilləkənlə ikinci mərtəbəyə qalxıb qardaşimgil olan otağın qapısına çatanda birdən-birə ürəyim çırpındı. Üst-başıma baxdım. Vəqonda tozo donumu geyməyi yaddan çıxartmışdım. Əynimdəki sətin don qırış-qırış olmuşdu. Ayaqqabılarımı palçığa bulaşmışdım. Kolağayımın örtüləsi halı qalmamışdı. Fikirləşdim ki, birdən qurbanı olduğun Mustafanın evində qonaq-qarası olar. Bu halda gözo görünsəm, onun adına çirkinlik gətirmərəmmi? Deməzlərm: "Bir bu qızın geyiminə-keciminə bax. Yoqin heç Mustafa buna gözünün ucuyla da baxmır". Halbuki qardaşım hər il sinifdən sinfo keçəndə mənə bir dost paltar almışdı. Birco bu il, evləndəndən sonra bir şey almamışdı. Yox, yox, bu halda evində görünü bilməzəm, başım batsın mənəm. Kəndçi qızı ki, kəndçi qızı. Pıntılıyımı burda da bildirdim. Qoy o bacı ölsün ki, qardaşının adına pis söz dedirdir.

Tez-tələsik ayaqqabılarının palçığını tozlaşdırdım, tozo donumu çıxarıb oynımə geydim. Kolağayımı örtmək istəyirdim ki, qapının dalından səs eşitdim. Mustafanın səsinə oxşadı. Ürəyim döyündü. "Sosinə qurban, ay qardaş!" Budur, ayaq tapdıltısı eşidildi, indicə Mustafa görünəcək. Qollarım elə bil öz-özünə qalxdı. Bax, indicə onun boynuna sarılacam. Gəl, gəl, ay qardaş, neçə vaxtdır sənə boynunu qucaqlamıram! Öz aramızdır, arvad alanı mənə yaddan çıxardıbsan, gəl, gəl, qodomlərinə sədoğ olum!.. Gör bir mən nə huşsuz bacı imişəm. qardaşının sosini gör kimin səsi ilə dəyişik salmışam! Qapı açılanda astanada hacıleylək kimi cəydaq, küreyi çıxıq, arq, gözlüklü bir oğlan gördüm. Doğrusu, onun üzünə baxanda, ətim çimçəşdi. İnsan da bu qədər cybəcər olarmı? Gözləri ölü qırmızı gözləri kimi. Sifəti uzun, saypasın. Elə bil ömründə gün görməmişdi. Alt dodağı, lap xalamın söylədiyi nağıllardakı divlərin dodaqları kimi yer süpürürdü. Bu oğlanın dalınca ondan bir azca gödək, qırmızı dodaqlı, qırmızı şlyapalı, qırmızı donlu, qırmızı rediküllü, qırmızı tuflili... xülasə, başdan-ayağın qırmızı bir gəlin çıxdı. Məni görün kimi ikisi də dayandı. Gözlərini bərəldilər. Elə bərəldilər ki, elə bil ömürlərində özlərindən başqa adam görməmişdilər. Doğrusu, lap özümü itirdim. Dedim: "Yoqin düz gəlməmişəm. Əgər bura Mustafanın evidirsə, bu adamların burda nə işi var?" Lakin heç ağzımı açmağa imkan tapmadım. Onda gördüm, qırmızı qızın olleri belinə gəldi:

– Ay qız, bura sonin üçün zibilxanadır? – Elə qışqırdı ki, bütün dohliz gürulda. – Bu saat yığışdır bu zir-zibili! Tez ol!.. Zohləm getdi daha sizin olinizdən! Adamın üzündə gələk abır-höya olsun!..

Qardaş da yaddan çıxdı, tozo paltar da, kolağayı da. Özümü elə itirdim ki, nə cavab verəcəyimi de bilmədim.

– Eşitmirsen?.. Karsan?! – deyə qırmızı qız üstümə yeridi. Bir addım dala çökədim, divara qışılıb qaldım. Bu qız mənə kimo oxşadırdı? Mən nə vaxt onun zohlösini tökmüşdüm?..

Birtəher özümü heç yığışdırıb çamadanımı götürdüm.

– Ay bacı...
– Mən sonin üçün bacı deyədim!.. – O dönüb uzun oğlana baxdı.

– Dayıoğlu, birco dəqiqə mənə başış. Bunlarla başqa cür rəftar clomok olmur, – dedi, hirsli-hirsli qapını itələyib açdı və mənəm qolumdan çəkib içəri saldı, kündəki dolu vedroni və yaş əsgini göstərdi: – Götür!.. Necə zibiləyibson, elə də tozlaş!

Donub qaldım. Dünyada nə cür adamlar varmış! Mustafanın canı üçün, bu qırmızı qızla onun bu cybəcər dayıoğlusunu yol azıb bizim cəy gəlmiş olsaydılar, qapı-bacamıza lap bir batman zir-zibil töksəydilər, üzlərinə də üfurməzdim. Ancaq bu gör mənə nə günə sahr!.. Məni yaş boğdu. Amma neyləyə bilərdim?.. Puçup-puçur tər tökötöke vedroni, əsgini götürüb dohlizə yuyub sildim. Qayıdıb çamadanımı götürdüm. Birdən... Nə eşitsəm yaxşıdır? Mustafanın sosini!.. Yox, yox, daha bu dəfə sohv clemirdim! Bu onun səsi idi, hardansa, qapının dalından gəlirdi. Amma... Bəs mən yolumu azmamışdım? Mustafa burda, bu vicdansız bibiqızı ilə bu hacıleylək dayıoğlusunun evində nə gözirdi? Lakin sorğu-sual cleməyö vaxt harada idi? Budur, Mustafanın səsi lap qapının dalından gəldi:

– Ay qız, nə olub, yenə cəvə nə başına götürmüşönsən?

Can qardaş! Sosinə qurban oluun!

Qapını necə itələdiyimi, özümü onun üstünə necə saldığımı bildim. Yoqin bu gözlənilməz görüşəndən Mustafada da özünü itirdi. Çünki mən heç onun qaşından, gözündən, yanaqlarından, çonosindən, boyun-boğazından öpür, boynuna sarılıb hönkürürdüm, o iso quruyub qalmışdı. Mən bayaqkı təhqiri də, qırmızı qızla onun hacıleylək dayıoğlusunu da unutmuşdum. Bu dəqiqə ancaq birco şeyi hiss edirdim – bir ilin həsrətlişi qardaşıma qovuşmuşdum!

Axır ki, Mustafa da özünə gəldi.

- Xədicə!.. Bacım!.. Bəs teleqram niyə vurmayıbsan? – deyə məni öpə-öpə soruşurdu. Mənim cavab verməyə halım yox idi. Qardaşımı öpməkdən doymurdum.

Kənara çəkilib bir-birimizə baxdıq. Mustafa kökolmişdi. Qardaşım daha da qəşəng olmuşdu. Onu tozodən qucaqladım.

– Gəl, gəl görüm!..

Mustafa çamadanımı götürdü. Kiçik dəhlizdən içəri keçdik. Ora-bura baxdım. Üroyim dağa döndü. Qardaşımın nə gözəl cv-çəyi vardı! Üç otaq bir-birinin içinə açırdı. Bufet, şifoner, divan, stol, yumşaq kürsülər, gül dibçəkləri, kitab rəfi... Qardaşımın nələri vardı!.. Ay aman, mənim şəklim! Qardaşım mənim şəklimi böyütdürüb divara vurub! Canım qurban, qardaş, varın-dövlətin başından aşsın!.. Elo bil birdən-birə dəli oldum. Qardaşımın evinin divarını, bufetini, şifonerini öpməyə başladım. Sonra yenə onun üstünə atıldım. Sevdiyimdən nə etdiyimi bilmirdim. O biri otağa yüyürdüm. Nə görsəm yaxşıdır?! Piano!.. Qardaşımın evində piano da vardı. Ancaq daha pianonu öpmədim. Öz-özümə dedim, qardaşım elo bilər bacısı doğrudan da dəli olub. Axır ki, bir az özümü ölə aldım. Biz divanda yanaşı oturub uzun müddət bir-birimizə baxdıq. Bilmirəm, o məndə bir dəyişiklik tapa bilirdimi... Nə tapacaqdı ki? Mən elo homin balaca, ancaq Xədicə idim. Mənim qardaşım iso, xalamin sözü olmasın, lap kişi idi. Bədəndən də, sifətdən də dolmuşdu. Bıy... bıg da qoyub! Necə olub ki, bayaqdan bəri görməmişəm? Gör bir bu qara, nazik bıq qardaşımın sifətinə necə gözəlləşdirir! Amma heyf ki, bir az qarnı irilənib. Mənim yekəqənn kişilərdən zohlom gedir. Onlar iş-güc görmürlər, yeyib-yatırlar, qarnları şişir. Bıy, dilim qurusun! Məgər Mustafanı elələrinə tay eləyərəm?! Görünür, qardaşım kurorta gedibmiş, orda belə olub... Bir-birimizə baxdıq, baxdıq... Birdən mən güldüm. O da güldü. Niyə güлдük? Heç özümüz də bilmirdik.

Mən onun işini-gücünü xəbər aldım. O iso xalamı, sonra onilliyi necə bitirdiyimi soruşdu. Xalamın xəstə olduğunu, buna görə də məni Bakıya tək buraxdığını eşidəndə, Mustafa kədərli idi. Onun ürəyinin xarab olmasına dözü bilmədim. Mənim kimi bacı ölsün, xalamın xəstələndiyini deməsəydim olmazdı? Tez ona təskinlik verdim ki: "Qorxma, heç nə olmaz, bir az soyuq daymışdı". Durub çamadanımı açmaq, attestatımı göstərmək istədim ki, qardaşım qiymətlərimə baxsın, könlü açilsin. Axı onun mənim yaxşı oxumağımdan böyük arzusu yox idi. Lakin... Bu gün mənə nə qədər

gözənlirməz hadisələr gözəlirmiş! Çamadana doğru yönəldəndə birdən-birən donub qaldım. Qırmızı qızla onun hacileylok dayısıoğlu qabağında dayanmışdı. Yenə ikisinin də gözələri bərəlmışdi. Nodonon qırmızı qızın sifəti do qızarmış, indi o, başdan-ayağa qıpqırmızı olmuşdu.

– Mon... mən elo bildim mənzil kirayələmək istoyir. Səhərdən üç-dörd dəfə... toləbolər... – deyə o, kökoləyirdi. Mən dönüb Mustafaya baxdım. Yenə çəşbaş qaldım. Bu cybəcər adamlar kimlərdi? Mənim qardaşımın evində nə gözirdilər? Bu qızın mənə təhqir etdiyi bəs deyildimi ki, indi do ol kökmək istəmişdi? Yoxsa?.. Ağlıma gələndə fikirdən elo birtəhər oldum ki, heç özüm do bilmirəm nədən, mənə tor basdı. Yoxsa? Yenə Mustafaya baxdım. Qardaşım ayağa durdu.

– Bəs siz tanış olmamısınız? – deyə ovələ kömüm, sonra qırmızı qızın üzünə baxdı. Mustafanın canı üçün, bilsəydim ki, başıma belə iş gələcək, kənddən bəri heç ayaq da basmazdım. Qız əlini mənə uzadıb:

– Mina, – deyə səslənəndə elo bildim qırx arşın quyunun dibinə düşdüm. Mina? Qardaşımın arvadı? Budur? Hələ keçən el, nişanlı olduqları vaxt, Mustafanın mənə yazdığı məktublarında torilədiyi Mina budur? Bəlkə bu başqa Mina idi? Yox, yox, bir talada iki axsaq ceyran olmas. Bəs qardaşım bunun nəyini toriləyirdi?.. Bir doqiqodə insanın beynindən nə qədər fikir gəlib keçərmiş! Elo bil Mustafanın bütün məktubları birco-birco gözəlirimin qabağında vərəqləndi. Mina ağıllı, dərəkəli qızıdır; Mina təmiz ürəkli, geniş qolblidir; Mina sadədir; Mina gözəldir... Bunları mənə qardaşım yazmışdı. Mənim nə haqqım vardı ki, qardaşımın yazdığılarina şübhə eləyirdim? Ağıllı, dərəkəli, təmiz ürək, geniş qolb, gözəllik... Mən şübhə cəlmirdim ki, qardaşımın olan bu xasiyyətlər, mütləq onun ömür-gün yoldaşında da olmalıdır. Əvvəla, Mustafa başqa cür adamlarə yola gedə bilməz. İkincisi do, xalamın sözü olmasın, "gərəklər ərlər arvadın torpağı bir yerdən götürülsün". Belə olmasa, onlar bir ailədo kök sala bilməz, qol-budaq atıb bar verməz. Bəs, bəs?.. Yox, yox, qoy rədd olsun bütün bu şübhələr! Heç yarım saat deyil ki, qardaşımın evinə qodəm basmışam, ömrüm-günüm, canım-ciyerim Mustafaya şübhə eləyirəm, onun arvadına lap nifrətlə baxıram. Belə do şey olarmı? Mustafa mənə şərbət əvəzinə zohər do versə içərəm. Bir do axı, Mina ilə mənə aramda nə olub ki?.. Bütün adamlar təmizlik sevir. Təqsir mən başı batmış kəndçi qızındadır ki, ayaq basan kimi, birco

dəqiqənin içində, gül kimi dəhlizi zibillədim. Doğrudur, o, bir az ucadan danışdı, yaxşı-yaman dedi, ancaq... görünür haqlı imiş. Qaldı ki, onun belə başdan-ayağa qırmızı geyimi. Bu no üçün mənə pis fikir oyaşsın? Ona qalsa, gorək bütün yer üzündə hamının bir-birindən zəhləsi getsin. Kimin xoşuna necə gəlsə, elə də geyir...

Bu bir neçə dəqiqədə mən bax belə fikirləşdim və üroyimə öz-özümü danlamağa başladım ki, sonin kimi bacı ölsün, Xədicə, gör bir qardaşının aylarla, bəlkə lap illərlə sevib-seçdiyi, yoqin dəfələrlə sınaqdan çıxardığı ömür-gün yoldaşına no cür gözlə baxırsan! Mən nəinki Minanı qucaqlayıb üzündən öpdüm, hətta onun bayaqdan gözümə ilan kimi görünən dayısı oğluna da ürəkədən əl verdim. Doğrudur, bu dayıoğlunun qalın şüşə arxasından işildayan gözlərinə baxanda mən yenə bir cür oldum; doğrudur, bu dayıoğlu mənimlə görüşəndə el qaydası ilə bir kəlmə də kəsməyih, dorhal dabani üstə dönrək çıxıb getdi. ancaq, mən ona haqq vermək üçün bir şey tapmasam da, Mustafanın evinə qədəm basan bu adama pis nəzorlə baxmaq istəmədim.

Vaxtın necə gəlib keçdiyini bilmədim. Qardaşımın ev-çəşiyinə, süfrəsinin bolluğuna baxdıqca, sevdiyimdən uşaq kimi atılıb-düşmək istəyirdim. Mina isə mənim nəzorimdə dünyanın ən nocib, ən gözəl insanı olurdu. Mən hər şeyi yaddan çıxartmağa çalışırdım. Mina evdə hərləndikcə, onun boy-buxununa, yerişinə, oturuşuna-duruşuna müştəri gözü ilə baxır, elə bil qardaşıma bu qızı təzədən seçmək istəyirdim. Minanın uca boyuna, inco belinə, ağ maya kimi sınaşına, buğumlu biləklərinə, şırmayı barmaqlarına, ayıb olmasın, topuqlarına da göz qoyurdum. Niyə gizlədim, mənim bəzəkli-düzəkli adamlardan xoşum gəlməz. Minanın par-par parıldayan qızıl boyunbağısı, qızıl bilərzivi, qızıl saatı, üzükləri mənə o qədər acmırdı. Ancaq elə o dəqiqə ürəyimə öz-özümü danlayırdım ki, yoxsa gözün götürmür. Xədicə! Ayıb olsun sənin üçün. Xədicə! Yoxsa, elə fikir eləyirsən ki, bu bir il müddətində qardaşın Minanın bəzək-düzəyilə məşğul olduğuna görə səni yaddan çıxarıb? Ayıb olsun sənin üçün! Çıxart beynindən bu fikirləri! Omsuz da deyirlər baldızla gəlin gəc olar. Ancaq sən Mina ilə canbir, qəlb bir olmalısən. Nə olsun ki, Mina belə qızıla bürünüb? Nə qədər paxılсан sən. Xədicə! Bu cür fikirlərlə oturub-dursan, elə birinci gündən qardaşın evinə üz-gözlük salacağısan. Çıxan beynindən bu fikirləri! Gör bir səhərdən bəri qardaşın arvadı sənə nə cür can yandırır. O sənə çimmək üçün yer

göstərdi, doyişək verdi, yemək otağına gətirib qabağına naz-nemət düzdü. Daha nə istəyirsən?

Özümü danladım. Bork danladım. Ancaq... yenə üroyimə bir xal düşdü. Biz süfrə başında oturanda elə mənim kimicə balaca, yumruca, qırmızı yanaqlı, döşü önlüklü bir cür gəldi, mənə əl verdi, bizə qulluq etməyə başladı. Qardaşım olini mənim başıma çəkdi, gülüm-sünüb öz kabinetinə getdi. Elə bu vaxt, bir də gördüm, yenə Minanın buğumlu biləkləri belinə dayandı, gözləri bərəldi.

– Zinnot, səhərdən yenə hansı cəhənnəmə qalmışdın? Oğlanlarla gəzirdin?!

Qız gizlinco mənə baxdı. Yanaqları daha da qızardı. Mən hiss etdim ki, yazıq hoyandan yerə girdi.

– Mən gozoyun deyiləm, – deyə titrək səslə piçıldadı, – anam xəstəlonib.

– Yalan deyirsən!

– Mən ömrümdə yalan danışmamışam.

– Kos kəsini! Elo bir o qalmışdı ki, üz-üzə durub mənimlə dilləşsən? Həyasız!

Doğrusu, Zinnotin ovəzində mənə tor basdı.

– Mina bacı...

– Sən qarışma! – Mina mənə elə sort baxdı ki, dilləndiyimə peşman oldum.

Kabinetin qapısı açıldı. Qardaşım başını buladı.

– Mina!

– Nə var? Elo sənə bunu başımızca mindirən də!

Boli, üroyimə xal düşdü. Mənə elə gəldi ki, Mina Zinnotə qəsdən qışqırır. Yəni, a qızım, sənə deyirəm, a gəlinim, sən eşit. Yəni "Xədicə, gəlmisən, yaxşı eləmisən, ancaq bəri başdan dərşini götür..."

Zinnot qab-qacağı yığışdırıb motbəxə getdi. Bir azdan onun gözləri yaşlı, dinnəz-söyləməz çıxıb gəldiyini gördüm. Heç "gecəniz xəyro qalsın" da demədi.

Qanım elə qaraldı, elə qaraldı ki...

Mənə elə gəldi ki, bura gəldiyim bir neçə saat deyil, bir neçə gündür; Minanın bu cür qışqırdığını, qardaşımın qapı arasında boylanıb "Mina!" – deyə birco kolmo dillənib başını buladığını, Zinnotin gözü yaşlı çıxıb gəldiyini lap çoxlu-çoxlu görmüşəm. Bos mənim ipək ürəkli qardaşım buna necə dözür? O, qapının dalına

çəkilib stolunun arxasında neco sakit otura bilir, neco işləyir bilir?.. Bəyək o öz işindən-gücündən danışanda dedi ki, Kür boyunda təzə elektrik stansiyası tikiləcək, gecə-gündüz layihə üzərində işləyir. İş çox ağırdır. Layihəni başa çatdırmaq üçün ona sakitlik və rahatlıq lazımdır. Belə də sakitlik, belə də rahatlıq olar? Mustafa belə işlərə nə üçün vaxt verir?

Bu nədir! Mən qardaşımın barəsində də yaxşı-yaman fikrə düşürəm? Kül mənim kimi bacının başına. – dedim. – Bacı üroyi hara, qardaş haqqında yaxşı-yaman fikir hara? Ağılı başına yığ. Xədicə! Bu gördüklərin təsadüfi şeylərdir. Sən ki qardaşını yaxşı tanıyırsan! Onun evində bu cür xoşagəlməz hadisələr həmişə olmaz. Zinət qulluqçudur? Əlbəttə! Yoxsa, yad qızının sonin qardaşın evində nə işi var?

Heç özüm də hiss etmədən, fikrim uzaqlara getdi.

Hələ uşaq evində olarkən mən bir hadisənin şahidi olmuşdum – kök bir arvadla bizim müdirin söhbətini eşitmişdim. Arvad, müdirimizdən xahiş edirdi ki, bu kiçik qızlardan birini ver, aparın. Müdirimiz əvvəlcə elə bildi ki, arvad sonsuzdur, qızlardan birini övladlığa götürmək istəyir. Ancaq arvadın qulluqçu istədiyini eşitdikdə, müdirimiz dərhal ayağa qalxdı. Onun səsi indi də qulaqlarımdadır: “Biz bu qızları böyüdüb təhsil-torbiyə verib cəmiyyətimizə yararlı adamlar cəmlək istəyirik, siz isə görün nə xahiş edirsiniz! Buyurun çıxın kabinetdən!..”

Nədənsə bu hadisə mənə müdirimizdən heç də az yer ələməmişdi. Onda hələ uşaq idim, onca yaşım vardı. Ancaq çox şeylər fikirləşirdim. Düşünürdüm ki, ümumiyyətlə, bizim ailələrimizə qulluqçu saxlamaq yaraşarmı? Bəlkə mən səhv edirdim? Bəlkə qulluqçu saxlamaq o qədər də pis iş deyil? Bilmirəm, elə indi də bu barədə bir şey deyə bilmərəm. Ancaq birçün onu deyə bilərəm ki, özün candan-başdan saz ola-ola, bir ıradəyə, müəssisədə işləmədiyən halda, nə üçün qulluqçu saxlayasan? Mənanın öndəminə fikir verəndə, onun sağlamlığına, biləklərində, budlarına baxanda adam həsəd aparmaya hilmir. Fikirləşirsən ki, bu cür adam özünü işə versə, dağı dağ üstə qoyar. Bəs o, nə üçün belə əyləyir? Bəs mənim qardaşım nə üçün buna yol verir?.. Zinətin yaşlı gözlorini xatırladım. “Sən qarışma!” – deyə Mənanın sori səsi qulaqlarımda cingildədi. Birçün kəlmə “Mina...” – deyə qapının arxasına çəkilən qardaşımın məzəmmətli sifəti gözlorimin qabağına gəldi. Qardaşım niyə belə yazıq olmuşdu?

Yox, mən bir az da burda qalsam, mütəloq bir iş açacam. Belə getso, mütəloq bir narazılıq salacam. Qardaşımın qanı qaralacaq, olində işi yarıncıq qalacaq. Durub çəmadanı açdım, sonodlorimi götürüb instituta gətdim. Yaxşı ki, gətdim. Sən demə, bu gün sonodlorin qəbulu dayandırılmış. O biri gün isə fizika-riyaziyyat fakültəsinə gironlor, riyaziyyatın şifahisindən imtahan verəcəkmışlor.

İşimi görüb evə qayıtdım. Sohor, hələ Mina ilə qardaşım yuxuda ikon durub yənə instituta qaçdım. İmtahan vərəqəmi götürüb, pillolərin üstündə, qapılərin ağızında toplaşan oğlanlardan, qızlardan sorəqləşə-sorəqləşə ikinci mərtəbəyə qalxdım, riyaziyyat imtəhanı gedən otağı tapdım. Mən daha burda növbəyə durub neco ürok çirpintisə ilə gözlədiyimi, neco imtahan vərədiyimi demirəm. Burda, müəllimin qarşısında bəlbül kimi ödən qız-oğlanlardan, gözünü dəyə-döyə “şparqalka” boşloyonlardan söhbət açmaq istəmirəm. Mənim üroyimi deşən başqa sözlərdir...

İmtahan vərəqəsi olində, qan-tor içində, institutdan çıxanda fikrimdə tək birçün şey vardı: qardaşımın yanına yüyürmək!

Mən yüyürdüm. Xələm deyirdi ki, “ay Xədicə, bir hirsənəndə sonin özünü görməyosən, bir do səvinəndə”. Yaxşı deyirmiş. Lap doli kimi yüyürdüm. Mən hiss edirdim ki, izdihamlı küçədə hamı dönüb arxamca baxır. Yəqin ki, lap pörtmüşdüm. Bir yerdə az qala məşinin altına düşmüşdüm. Şofer mənə acıqlandı. Eh, bu saat heç bir şey mənə təsir etməirdi. Bir yerdə do milisioner fit çaldı. Sağ olmuş, kim idi ona fikir veron!..

Mustafəğilin dohizinə do birməfəso qalxdım. Zongi bir nəçə dofo basdım. Məno elə gəldi ki, içəridə çox long torponirlər. Əlimi yənə düyməyə uzatmaq istəyirdim ki, qapı açıldı. Zinət təvəcəbulo mənə baxdı:

– Nə olub, ay bacı?

Mən, o cür tohqirdən sonra Zinətin yənə buraya qayıtması barədə noimki fikirləşmədim, bu heç yadıma da düşmədi. Bununla ikinci dofo gördüyüm və ağıllı-başlı söhbət etmədiyim bir qızın mənim sevincimə şərik olacağına şübhə etmədən, onu qucaqladım.

– Bəs, bəs!..

– Nə bəs?

Ləkin cavab verməyə vaxt harada idi?

– Qardaşım hənə? – deyə içəri yüyürdüm.

Rəngdən-rəngə çəlan uzun otokli xara xələt geyinmiş Mənanı görəndə bir az duruxdumsa da, dayanmadım. O biri otağın qapısına

doğru cumdum. Bax, indico Mustafanın boynuna sarılacam. Arzun yerdənə yetir, ay qardaş, bacın birinci imtahanndan beş aldı, – deyəcəm. Qardaşım sevinəcəm, üroyi dağa dönəcəm. Lakin... Qapının dostesindən tutar-tutmaz, Mina qabağımı kəsdi. Onun qırmışı dirnaqlı barmağı qırmızı dodaqlarının üstünə gəldi.

– Sss!.. Yatır.

Elə peşman oldum, elə qəmləndim ki!.. Mina məni otağa çəkib ara qapını bərk ötdü. Divandan oturub uzun, otli qıçalarını bir-birinin üstünə aşırı, xalatinin öyöyini düzəldti və gülümsündü.

– Mən bu gündən qardaşının rejimini dəyişdirmişəm, – dedi, – yoxsa, bu nodir, gecə səhərəcən işləyir, sən də tok otaqda qulağı batmış kimi qalırсан. Axşamdan uzansın, səhər də beşdə, altıda dursun işini görsün. Ayaq üstə niyə durursan?! Otur do!

Mən onun yanında oturdum, bir əlimdəki imtahan vərəqəsinə baxdım, bir də ona.

– Mina bacı, – dedim, – olmazmı Mustafanın rejimini səhərdən dəyişdirənsən? Sən doğru deyirsən, səhər-səhər adamın zehni açıq olur. Ancaq...

Lakin mən sözümlə deyib qurtara bilmədim. Minanın qırmızı dirnaqlı səhərdə barmağı yuxarı qalxdı.

– Xədico!.. Gəl bir şort kosək. Sən bizim kiçik bacımızsan. Ona görə də bizim işimizə qarşıma. Yoxsa, savaşıraq.

O bu sözləri gülü-gülü, zarafatyana dedi. Ancaq mən hiss etədim ki, Mina bunu ürəkədən deyir, key deyildim ki, qanmayaydım. Mən səsimi daha da yumşaltmağa çalışdım:

– Mina bacı, bu saat bunu Mustafaya göstərməsəm, üreyim partlar.

– Bu nədir?

– İmtahan vərəqəsi. Beş almışam, Mina bacı!

Onun gözləri genişləndi.

– Ay qız, bəs sən bunu səhərdən niyə demirsən mənə? Paho, paho... Təbrik eləyirəm səni. Təbrik eləyirəm!

Mina əvvəlcə əlimi sıxdı, sonra elə qucaqladı ki, mən onun doğrudan da sevindiyinə şübhə etmədim. İndi Mina, bayaqki kimi tokəkə dodaqlarının ucunda deyil, deyəsən, lap ürəkədən gülür, sevinirdi. Demək, o mənim şadlığımın nə qədər böyük olduğunu başa düşürdü. Bununla belə, o, yəndə də məni Mustafanın yanına buraxmadı.

– Zinnət! – Mina üzünü mətbəxə tutub qışqırdı. – Zinka!.. Bu yəndə harda batdı qaldı?..

Zinnət qoftaşının çirməkli qollarını aşağı sala-sala telesik mətbəxdən çıxtdı.

– Zinka!.. Deyəsən, mən yəndə sənin dorsini verməsəm, ağıllanmayacaqsan. İndi də özünü karlığa vurursan?! Gəl bir tort al gətir! Qız cold geri qayıtdı. Minanın qozobla parıldayan gözləri birdən-birə güldü.

– Bu saat biz gorək sənin bu “beş”ini əməlli-başlı bayram eliyək, Xədico xanım... Zinka! Tarixinə bax ha, köhno tort olmasın.

– Mina bacı, nəyə lazımdır? Niyə zəhmət verirsən qızı?

– Nə? Zəhmət verim? Ayda üçdə dono şax-sax yüzlük qoyuram onun əvcuna. Bərudən gəlsin. Boğazının çöroyinəcən, oyninin paltarından verim. Əvəzində də gedib qulluqların arasında qeybət qırır ki, no bilim, “mənim xozeykam paltar düjün-düjün yığır, mənə işə köhnəsini qiymir”. Qulluqlar da gedib tanış-bilişin arasında yayırlar. O gün bizim tanışlardan biri qabağımı kəsib guya zarafat eliyir ki, “Mina xanım, bu nodir, deyirlər örinə göz verib işiq vermirsən”. Mən ha! Mina! Hamısı bunun qeybotinin noticəsidir. Qovacam onu... İndiyəcən bilməmişəm sənə bir məktub yazam, kənddən-kosəkədən dilsiz-ağızsızın birini yollayasan.

Sözün doğrusu, lap moottol qaldım. Mina elə həmişəmi belədir? Bolko elə doğrudan da Zinnət onu yandırdı? Axı, mən görmüşəm ki, həmişə adam yanıqlı olanda, qabağındakının kim olduğuna o qədər do fikir vermirdi, üroyi boşalana qədər danışır. Zinnət doğrudan da elə iş elərimi? Mən onun yaşlı gözlərini, necə fəğir-fəğir dilləndiyini, evdə necə asta-asta, chtiyyətli yeridiyini xatırladım. Minanın zabitəsinə fikir verdim. “Tanışlardan birinin” Mustafa ilə arvadı barədə dediyini beynimdə dolandırtdım, üroyimə xal üstündən xal düşdü. Lakin mən yəndə hər şeyi unutmağa çalışdım. Daha doğrusu, Zinnət tort gətirib süfrə açdıqdan sonra, Mina yenidən deyib-gülməyə, mənim ilk müvəffəqiyyətimdən nə qədər sevindiyini söyləməyə başladı. Mina dedi ki, “Ümumiyyətlə, institutlara gələn kond qızlar səhər qızlarının çoxusundan forasətli olurlar. Gecə-gündüz fikir-zikirli ancaq oxumaq olur. – Burada Mina qolqoləo çəkib dedi ki, öz aramızdır, Xədico, axı kondli qızlarının başqa olaqları da yoxdur, indiki zamanədə savadsız qızların müstərisi çox azdır, işo keçmək üçün kondli qızların oxumaqdan başqa nə çarəsi var?”

Səhbətin bu yerində mən bərk tutuldum.

– Ay qız, yoxsa öz üstünə götürürsən? – deyö Mina yəndə qolqoləo çəkdi. – Ayıb deyilmi sənin üçün, Xədico xanım, heç mən

səni clələrilə müqayisə clərəm? Əvvəla, budur ki, qəşəng ağca qızsan. Bir də ki, sonin arxanda Mustafa kimi qardaşın var. Mustafa proyekt üçün əlli min manata doqovor bağlayıb. Bu o deməkdir ki, səni karlı ucirin qızısan. Müştərin çox olacaq! Bəs nə! Bütün səhər həsəd aparır sənin qardaşma!..

Minanın dediklərindən tək bir şey məni yaman maraqlandırdı: əlli min manat? Gör mənim qardaşım necə böyük iş görür ki, ona bu qədər pul verirlər. Ağılına, dərtəkənə bacın qurban, qardaş, həmişə qələmin iti olsun!..

Mina ilə söhbətimiz xeyli çəkdi. O, arteldo yeni paltar sifariş etdiyindən, imtahanları qurtarandan sonra mənim üçün də paltar tikdirəcəyindən danışdı. Sonra mənə yer saldı. Mən oxumaq istədiyimi dedikdə, yanımda stulun üstünə göbələyə oxşar bir elektrik lampası qoydu. "Gecən xeyrə qalsın" dedi, gülümsünüb o biri otağa keçdi.

Mina məni ürayinə yaxın hesab cləyib hər şeyi danışdı. O mənim sevincimə şərik oldu, qaygımı çəkdi. Bütün bunlar üroyimi tcl-tcl clədi.

Lakin bircə məsələdən – Minanın Mustafa üçün qoyduğu rejimdən razı qalmadım. Çünki ikinci, üçüncü imtahanlarımı da "bəş" verib hər dəfə qardaşımın yanına qanadlanıb uçanda, onu yenə yatmış gördüm.

Bakıya gəlişimin həftəsi tamam olmuşdu, ancaq hələ qardaşımınla doyunca üz-üzə, diz-dizə oturub söhbət cləməmişdim. Doğrusu, hərdən ürayimdə Mustafanı məzəmmət cləyirdim: "Arvadın sözü səndən ötrü əmrirdimi ki, bircə dəfə onun qoyduğu rejimi pozub, gündə min korə canını səndə qurban eliyən bacının yolunu gözləmirsən, ay qardaş. Məni qınama, arvadın bu rejimi sənin işinin yaxşı getməsindən ötrü yox, başqa şeydən ötrü çıxardıb. Mənim üzüm gəlmir bunu səndə deməyə, bəs sən özün başa düşürsən?"

Mən Minanı çox danışmaqda günahlandırardım, amma özüm üroyimdə nə qədər danışmışdım. Yetim ki, yetim! Xırda bir əhvalatı üroyimə salıb qovrulurdum. Ancaq umu-küsülər qardaşımın üzünü görənə qədər olurdu. Aşaqlar institutdan tez gəlib hərdən Mustafanı oyaq tapanda, səhərlər, Mustafa işə getməzdən qabaq süfrə başında onunla qabaq-qabağa oturanda rəngim açılırdı. Belə vaxtlarda qardaşım məhribanca gülümsünüb ölünü saçlarına çəkir, "igid bacım, qoçaq bacım!" – deyər məni əxşayır, arabir də o yandan-bu

yandan, həttə institutu bitirdikdən sonra məni aspiranturaya qoyacağından danışdı. Mən hələ instituta qəbul da olmamışdım, o isə aspiranturadan söhbət açdı. "Qardaş – tikinti mühəndisi, bacı – alim-fizik!" – deyər o, daha uzaqlara gedirdi. Mən duyurdum ki, Mustafanın xoyalı gələcəyə uçur, o məni doğrudan da bir alim təsəvvür cləyir. Mən aydınca göürdüm ki, qardaşım bacısının fərsiz çıxmadığından fərəhlənir. Göürdüm ki, hər dəfə mənə baxanda qardaşımın yorğun sifoti işıqlanır, arzusunun yerinə yetəcəyinə həç bir şübhə cləmər. Yoqın buna Minanın da şübhəsi yox idi. Bəs birdən-birə ona nə olmuşdu? Mən ilk imtahanı verəndə həqiqətən sevindiyinə şübhə cləmədiyim Mina, yavaş-yavaş tutulmağa, qaş-qabağını sallamağa başlayırdı. Niyə? Başım çıxmırdı. Mən ikinci imtahanı qayıdanda o, həç təbric də cləmədi. Üçüncü imtahanıdan sonra Mina clə bil qara geyinib yasa batdı. Getdikcə hikkəli, qəzəbli olmağa başladı. Yərli-yersiz Zinnətə acılayır, həttə, qonaq olduğumu yaddan çıxarıb mənə də köntöy-köntöy sözlər deyirdi. Bunun hamısını Mustafa da göürb eşidirdi. Ancaq o, yənə qapının arasından boylanıb, bircə kəlmə "Mina!" – deyib başını bulamağa kifayətcləndirdi. "Kişisən, kişi işini gör, qarışma mənim işimə!" – deyər Mina onun üstünə qışqırır, Mustafa bir daha başını bulayıb qapının dalında yox olduqda Mina təkrrərən bir bəhanə ilə yazıq Zinnətin üstünə döşürdü.

Bir səhər mən, instituta getməzdən əvvəl, kitabları götürmək üçün qonşu otağa girəndə, gözüm sənəyərə sataşdı, yaxınlaşıb qapağı çmalca qaldırdım, çox sevdiyim "Sensiz"i əstadən çalmağa başladım.

Bir də göürdüm Mina xaladının otəkləri yellənə-yellənə, döşəməni titrədə-titrədə gəlib başımın üstünü aldı.

– Sən... çalırсан?!

Minanın həyreti məni təəccübləndirdi. Axı söhbətlərimizdən hiss cləmişdim ki, o, kəndli qızların adam saymır. Dəyirimi, mühərrik stulun üstündə, ayaqlarımı yerdən üzüb ona tərəf fırlandı.

– Çalırım, – dedim.

– Harda öyrənmişən?

– Uşağ evində.

Mən gözlədim ki, indi Mina sevinəcəkdir, "bir çal, çal görüm necə çalırсан", – deyib məni tələsdirəcəkdir. Lakin o, qaşqabağını sallayıb gərri qayıtdı, ara qapını ördü. Bu nə iş idi?! Mənim bir-birinin ardınca imtahan verməyim, piano çalmağım, qardaşım arvadını niyə yasa

batırırdı? Dörd mənı götürdü. Ağlıma min fikir goldi. Doğruluğuna inana bilmədiyim bu qat-qarışıq fikri Zinnətlə söhbətimiz bir daha təsdiq etdi.

Bir axşam institutdan qayıdanda Zinnəti dohlizdə döşəməni yuyan gördüm. Qıza yazığım goldi. Onun qumral saçları dağılıb torli alınına, yanaqlarına yapışmışdı. Küroyinin arası su içində idi. Dizlərini döşəməyə qoyub, onlarını yaş əsgidən ayırmadan, başını qaldırıb mənə baxanda gözlərində yorğunluq, dərin bir kədər oxudum. Qızın gözlərinə baxanda elə bil ürəyimin başına köz yapışdı. Tez qollarımı çirmədim. Zinnət mənim fikrimi başa düşüb həyətələ içini çökdi.

– Yox, yox, Xədicə!

– Ay qız, bəri vər, – dedim, əsgini çəkib onun olindon aldım.

Mən döşəməni silib qurtarana qədər o, azı beş-altı dofo əsgini alimdon almağa çalışdı. İş qurtarandan sonra kövrəlib mənim üzüm-don öpdü.

– Sən yaxşı qızsan, Xədicə! – dedi. Sonra ara qapıya baxdı və əyilib qulağıma ömrümdə ondan gözləmədiyim sözlər pıçıldadı:

– Ancaq sən burda qalma!

Onun üzünə baxdım.

– Niyə?

Zinnət qızardı. Nə isə demək istədi. Ancaq tərəddüd elədi, ora-bura baxdı, daha da pörtüdü.

– Qorxma, Zinnət, nə sözün var, de, – dedim. – İndicə özün dedin ki, mən yaxşı qızam.

O yenə ara qapıya baxıb pıçıldadı:

– Keçən il Minanın xalası qızı gəlmişdi. O da sonin kimi imtahan verirdi. Verdi qurtardı, axırda Mina onu evdən qovdu.

– Qovdu?! Necə yəni qovdu?

– Dedi çıx get yataqxanaya.

– Sən buna qovmaq deyirsen? Nə olar ki? Yataqxana, oslinə baxsan, daha yaxşıdır. Kurs yoldaşlarının yanında adam oxumağa daha da həvəslənir...

Mən bu cür sözlərlə Minanın hərəkətinə haqq verirdim, ancaq hiss eləyirdim ki, Zinnət "evdən qovulmağın" əsil səbəbini hələ deməyib.

Nəhayət, dedi:

– Mina qışqarırdı.

– Nə?!

– Qışqarırdı.

– Kimə?

– Qızı... Mustafa qardaşa.

– Zinnət!.. Nə danışirsən?! Öz xalası qızını?!

Zinnət başını aşağı oydu.

– Əlbəttə, qışqanmırdı, – dedi.

Mən mat-moottol dayanıb ona baxırdım.

– Qışqarırdı, ya qışqanmırdı? Hansına inanaq?

O yoqin ki, mənim səsəmdə məzəmməti başa düşüb qızardı.

– Hamısı bəhanə idi, – dedi. – Hamısı ona görədir ki, Mina bu evdə konar adam olmasını istəmir... Sən də istəmir, Xədicə.

Bərk sarsıldım. Dünya gözümə qaraldı. Demək, Mina instituta qəbul olduqdan sonra qardaşımın evində qalacağımdan qorxur? Demək, o mənim müvəffəqiyyətimdən buna görə dilxor olur?..

Zinnət qulağıma nə isə pıçıldayırdı. Lakin mənim ona qulaq asmağa halım yoxdu. Onun sözlərindən yadımda qalan bunlardır:

– Mustafa yaxşı adamdır. O vaxt Minaya dedi: "Sən necə insan-sən ki, doğma xalan qızıyla da yola getmirsen?" Mina bilirsen nə dedi? Başladı ki, "Xalam qızı mənim həyatıma zəhər qatır, öz evimə bizə or-arvad kimi rəftar etməyimizə mane olur". Elə sözlər dedi ki, eşitseydin, qulaqlarını tutub qaçardın. Sonin qardaşın yaxşı adamdır, Xədicə, ancaq heyif ki, yazıqtohordir, öhdəsindən gələ bilmir onun... Sən yaxşı qızsan... O, yəni keçənlik kimi başlasa, Mustafa dillənməyəcək. Mustafa ipək kimi adamdır, sət söz nə olduğunu bilmir, bu özəzil də onun yumşaqlığından istifadə eləyir...

Zinnət çox şey danışdı. Ancaq mən tez-tez öz fikirlərimə qapılıb, ona qulaq asa bilmirdim.

Birdən ara qapı açıldı. Elektrik lampasının işığında Minanın qızıl boyunbağısı, rəngdon-rəngə çalan xalası parıldadı. O, bir mənim çirməkli qollarıma, yaş ayaqlarıma, bir də Zinnətə baxdı.

– Oho! – gözləri bərəldi. – Elə bir bu qalmışdı?! Qonağın ölinə əsgi verib, pol yurdurasan? Əclaf qızı, könlündən xanımlıq keçir?! Bir o qalmışdı ki, qonağımızın yanında bizi biabır eliyosən?..

– Mən özüm elədim. Yazığı nəhaq yerə danlama, – deyə onun sözünü kəsdim və qulluqçuya kömək eləyib döşəməni silməyə gətirdim. Bu dofo Mina onun işinə qarışdığı üçün nəinki mənə acıqlanmadı, heç bir köntöy söz demədi, əksinə, mənə qayğı göstərdi ki, nəhaqca özünə oziyyot

verirsən, sən heç bir işlə məşğul olmamalı, bütün qüvvəni imtahanlara verməlisən...

Mən, özümü divara çevirib gözlərini silən Zinnətə baxdım, onun dediklərini və neçə gündən bəri Minanın necə qaşqabaqlı, necə hirsli gözü-bələndirici xatırladım. Quruyub qaldım. Heç nə başa düşə bilmədim. Lakin hələ bu az imiş.

Ailəliklə süfrə başında oturanda görüb-əşitdiklərim əl-ayağımı yerdən üzdü. Mina gülür, danışır, hətta mənim kimi baldızı olması ilə fəxr elədiyini söyləyirdi. Yene çəş baş qalmışdım, fikir məni götürmüşdü. Bəlkə Zinnət elə doğrudan da dedi-qoduçu qızıdır?..

Mina mənim axırıncı imtahandan, fizikadan kəsilibcəyimdən qorxduğunu söyləyir, bu imtahana möhkəm hazırlaşmağımı məsləhət görürdü.

Birdən o, özünü Mustafaya tutdu:

– Bilirsən, neyləmişəm? – dedi və susdu.

Mustafa çəngəli havada saxlayıb başını qaldırdı. Qardaşım elə yorğun idi ki, deyəsən, dillənməyə də ərinirdi. Ürəyim titrədi: qardaşımın sifəti solmuş, gözlərinin altı kölgələnmişdi. Fikirloşdüm ki, deyəsən o, "rejim"dən sonra axşamdan yerinə uzansa da, doyunca yata bilmir.

Fikrimi Mustafanın sualı qırdı. O elə bil sözü ağzından güclə çıxardı:

– Neyləmişən?

– Zakiri qonaq çağırmışam. Bu saat gələsindir. Deyirəm, gəlsin doğma bir şey sürmək. Qohumum olanda nə olar? Bu saat hər şey yeməklə keçir.

Mustafa çəngəli nimçənin konarına qoydu.

– Heç nə başa düşmürəm.

– Sən elə köhnənin dilbiliməzisin! – deyərək Mina da çəngəli acıqlı-acıqlı boş nimçənin içinə itələdi, salfetlə dodaqlarını sildi. – Deyirəm belə, qızı tapşırıq, kəsməsin, başa düşdün? Doğma qardaşsan, ancaq bacını maraqlanmırsan! Bu gün zəng vurmuşam instituta. Zakirə əməlli-başlı danışmışam. Konkursun yekunudur. Axırıncı imtahandan tələbələrənin çoxunu kəsib tököcəklər. Bildinmi?

Mustafa mənə baxıb fəxrli gülümsündü.

– Mənim bacımı heç kim kəsə bilməz! – dedi.

Məni tər basdı. Məni nə hesab eləyirdi? İndiyə qədər imtahanların hamısından "beş" almışdım, bu axırıncıdan da alacağıma şübhə

yox idi. Lovğalıq olmasın, mən fizikamı beş barmağım kimi bilirəm. Fizika-riyaziyyat fakültəsini nəhaq yerə seçməmişəm ki!..

Mən fikirləşdiklərimi beləcə də dedim. Mustafa da sözümlə təsdiq elədi. Eh, Minanın bir sözümlə iki ləmək olar? Elə hirsliyə ki, ağzından nə çıxardığını da bilmədi. Əvvəlcə məni qanmaz adlandırdı, sonra da qardaşımın üstünə düşdü ki:

– Yəni sənə bir dünyadan qandığın bir şey varmı? Zakir özünə deyib ki, "beşin" biri mənəcə manatdır. İndi bilik-filan keçmir, başa düşdün? Kimin pulu, tanışı var, o da qəbul olunur.

– Bura bax, Mina! – deyərək Mustafa yorğun-yorğun etiraz etdi: – Məsəl var ki, bir dana bir naxırın adını batırar...

Birdən qapının zəngi çalındı.

– Zinnət! – deyərək Mina otaq dolusu qışqırdı.

Zinnət mətbəxdən çıxıb tələsik dəhlizə yüyürdü.

Gələn kim olsa yaxşı idi? Minanın hacılcıyək dayısı oğlu! Mən bu adamla üz-üzə durub kəlmə də kosməmişdim, bəs onu görəndə nə üçün otım çimçəşirdi? Adətini üzrə, yenə özümü danlamağa başladım ki, sən də lap qoribə olubsan, Xədicə, adamlara xarici görkəminə görə qiymət verirsən.

Özümü danladım. Ancaq bu dayıoğlu ilə, ilk görüşümdə olduğu kimi, yenə də özümü sındırmadım. Onun Minanın dediği Zakir müəllim olduğunu bildikdə elə bil üroyimin bir teli qırıldı. Minanın dayıoğlusuna necə qonaqlıq eləyib, "dodağına nə sürdüyünü" de, mənim haqqımda nə danışdıqlarını da bilmədim. Durub o biri otağa keçdim. Mən təkcə bir şey fikrini eləyirdim. Yəni o qədər acızam ki, müəllimə tapşırırlar?! Belə də çirkin iş olar? Görəsən Mustafa bu işə nə deyir? Mən nə üçün onların yanında qaldım? Elə o Zakir müəllimin yanında deyərək bilməzdim ki, mən fizika imtahanından qorxmuram, mən fizikamı beş barmağım kimi bilirəm, mən fizikamı sevirməm; mən heç bir tapşırıqə çituyac duymadan instituta qəbul olunacam, institutu bitirəcəm, sonra da aspiranturaya girib alim-fizik olacam – bu, qardaşımın mənim arzumuzdur! Mən bunları deyərək bilməzdimmi? Sabah bu müəllim imtahan götürəndə mənim haqqımda nə fikirləşəcəklər?.. Nə isə, olan olmuş, keçən keçmişdi...

Səhər imtahana gedəndə ürəyim çırpınırdı. İndiyə qədər imtahanların heç birində bu qədər sıxılmamışdım. Minanın dayıoğlusunun qalın şüşələr arxasından baxan gözləri gözlərimin qabağından gəlmirdi. Bu gözlər məni qorxudurdu, canıma üşümə salırdı.

Biz imtahan otağının qabağına toplaşmışdıq. Bürkü idi. Pəncərə qabağına keçmək, institutun hoyutindəki bağçaya çıxıb ağacların kölgəsində sorinlənmək olardı. Ancaq sorinlikmi yada düşürdü? Yanımda mənim kimi balacaboy, ağ koləğayılı bir qız dayanmışdı. Yazıq tır-tır titrəyirdi.

– Səhərəcən oxumuşam. Bəyimdə hər şey bir-birinə qarışıb, – deyə pıçıldayırdı.

– Elə səhərəcən oxuduğun üçün qarışdırırsan da, – deyə ucaboy, qarayanız bir oğlan, arxasını divara söykəyib istehzal nəzərlə koləğayılı qıza baxırdı. – İmtahanqabağı gərək heç nə oxumuyasan. Bax, bu lələşin gecə saat on ikiyəcən dağüstü parkda gözib, sonra kəlləni atıb yatıb. İndi gör necə bülbul kimi cəh-cəh vuracaq.

Oğlan qapının açar yerindən içəri baxdı.

– Eh, növbəmiz çatmaz ki! – deyib papağını əlində oynada oynada bizdən aralandı. Bir az o yanda onun bir başqasına istehza eldiyini eşitdim: – Aya, Nyuton qanunu kimi məşhur bir şeyi bilmirsən? Bəs necə imtahana gəlibsən, balam! Oturaydın nənin dizinin dibində!

Bu oğlan başqalarına yuxarıdan aşağı baxsa da, özünə inamı yaman xoşuma gəldi. Məktəbdə bizim fizika müəllimi belələrinə birçə kəlmə ilə qiymət verərdi: “Kəllədir!” Bir istədim onunla, müəllimimizin sözü olmasın, “kəllə kolloye gəlim”, suallaşım, bir daha özümü yoxlayım, bəlkə bu ürək döyüntüsündən, bu sıxıntıdan qurtara bilim. Elə bu vaxt qapı açıldı, içəridə mənim ad-familimi çəkənlər. Mən, Zakir müəllimin gözlərinə baxmamağa çalışaraq, keçib bilet çəkdim. Əllorim titrəyirdi. Ancaq suallar oxuyar-oxumaz elə bil ürəyimə su səpildi. Sualların üçün də bildirdim! Bundan da böyük xoşbəxtlik olarmı?! Fikirləşmək üçün ayrılmış stollara yaxın da getmədim. Hətta, bu dəfə, bədonimə lərzə salan o qorxunc gözlərə baxmağa cəsarətim çəldi.

İmtahan vərəqəmi müəllimin qabağına qoydum. Sualların üçün də birməfəssə danışdım. Susdum. Gözlədim. Müəllimin nəinki cəmi açılmırdı, oksinə, gözləri daha da ölgünləşib qorxunc bir şəkli düşür, sallaq dodağı daha da sallanırdı. Birdən bu dodaqlar yavaş-yavaş, elə bil çətinliklə aralandı, mən xırlıtlı bir səs, deşşəli bir kəlmə eşitdim:

– Bilmirsən!

Gözlərimə qaranlıq çökdü. Qarşımda bu cybəcər adamın gözlüyünün şüşələrinin sönük parıltısından başqa heç nə görmədim. Ona nə dediyim, imtahan otağından necə çıxdığım yadımda deyil. Tokcə o yadımdadır ki, özümə gəlib yan-yörəmə baxanda özümü institutun qabağına, skamyada oturmuş gördüm. Axşam düşürdü. İnstitutun qabağına heç kəs yox idi, hamı çəkilib getmişdi. Məndə ayağa durmağa tələt qalmamışdı. Bu necə olan işdi? Mən niyə kəsildim? – deyə fikirleşirdim. Ancaq heç nə başa düşə bilmirdim.

Nə qədər vaxt keçdiyini hiss etmədim.

İnstitutun qabağına bir məşın dayandı. Qırmızı şlyapalı, qırmızı tuffili bir qadın məşından düşdü. Sonra institutdan uzun bir adam çıxdı. Onlar qarşılaşanda Mina ilə dayıoğlusunu olduğunu gördüm.

– Hə, dayıoğlu, işlər necədir? – deyə Mina ucadan soruşdu.

Dayıoğlu iki barmağını yuxarı qaldırdı və xırlıtlı bir səsle bərkdən güldü. Mən bu işəni başa düşmədim.

– Qonaqlığın üstə son istəyən qonaqlıq da gəldi, afərin! – deyə Mina onun qoluna girib məşına sarı çəkdi. Məşın torpəndən sonra, necə oldusa, mən yenə imtahan vərəqəmə baxdım, orda yazılmış “iki” sözü yanında dayıoğlunun iki barmağı gözümün qabağına gəldi. Dəli kimi ayağa sıçradım. Məşına tərəf yüyürdüm. Lakin o sürətlə uzaqlaşdı, arxasında qoşa qırmızı işıq...

Qapını Zinnət açdı. Sualı sual üstündən yağdırdı. Elə bil dilim-ağzım bağlanmışdı. Hey susur, qəhərimi boğa-boğa otaqdan-otağa keçir, qardaşımı axtarırdım. Ancaq, adamın işi tərs gətirəndə hor tərəfdən gətirmiş: Zinnət deddi Mustafa nazirliyə, müşavirəyə gedib.

Təqətsiz həlaldə divandan oturdum. Niyə otururdum? Mən daha bir evdə otura bilərdimmi? Yoxsa, qardaşıma şikayət eləmək, ondan kömək istəmək fikrində idim?..

Birdən, qardaşımın qapı arasında boylanıb birçə kəlmə “Mina!” – deyib başını buladığını, Minamın isə əllərini belinə qoyub qışqıraraq onun üstünə yeridiyini, Mustafanın dorhal qapı dalına çökəlib, öz stolunun arxasına qapılıb qaldığını xatırladım.

– Zinnət, bilmirsən Tiflis qatırı nə vaxt yola düşür? – deyə soruşdum.

Yarım ay əvvəl məhəbbətlə dolu bir bacı ürəyilə qapısını açdı-qırm qardaş evini buz kimi soyuq ürəklə tork elədim...

Qatarda oturub, çamadanımı dizlərimin üstünə qoyub kağız-qələm götürmüşəm. Yazıram, ürəyim boşalmır. Gözlərimin yaşı sətirləri bir-birinə qarışdırır. Ona görə ağlamıram ki, kəsilmişəm. Mən yenə qayıdacam, yenə imtahan verəcəm. İnstitutu qəbul oluncam, gözəl şəhərimizdə doyunca gəzəcəm də. Mən ona görə ağlayıram ki, Mustafa kimi bir qardaş itirmişəm. Ağlayıram və düşünürəm: axı necə olub ki, Mustafa elə bir adamla ömür-gün sevdası eləyib? Təkcə zahiri yox, daxili də collad olan o adamla Mustafa necə yaşayır? Qardaşımın bu günə düşməsinə, elə yazıq, rəzil olmasına səbəb nədir? Mənim o evdən çıxıb getməyimi məsləhət görən Zinnətin özünün bu qədər məktəbləri, fabrikləri, zavodları, kolxozları, sovxozları qoyub o can sıxan, dörd divar arasında qalmasına səbəb nədir?.. Saysız-hesabsız suallar bir-birini övəz edir, başa düşmək, yazıb ürəyimi boşaltmaq istəyirəm, lakin heç nə başa düşə bilmirəm.

Mənə elə gəlir ki, bizim şəhərdə Mustafa kimi qardaşı, Mina kimi qardaşı arvadı. Zinnət kimi tanışları olan təkcə mən deyiləm. Mən hələlik Bakıdan gedirəm. Qoy o bacılar öz qardaşlarına və onların arvadlarına yaxşı-yaxşı diqqət yetirsinlər, bəlkə onlar başa düşdülər.

1953

SABİR ƏHMƏDOV

(1930)

Sabir Əhmədov Cəbrayıl rayonunun Cəbrayıl kəndində doğulmuşdur. Həmin kənddə orta təhsil almış və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir (1951).

Əmək fəaliyyətinə ADU-nu bitirdikdən sonra başlamış, Cəbrayıl rayon məktəbində müəllim (1951–1954), Sükürbəyli kənd məktəbində direktor (1955–1956), "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin redaksiyasında ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri və baş redaktor vəzifələrində çalışmışdır.

Bədii fəaliyyətlə tələbəlik illərində başlamış, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük nəsir-romançı kimi məşhurlaşmışdır. "Aran", "Görünməz dalğa", "Yamacda nişanə", "Yaşıl teatr", "Toğana", "Yasamal göllündə quyuqlar üzürdü", "Mavi günbəz", "Gedənlərin qayıtması" kimi povest, romanları və "Bir payız axşamı" hekayəsi də daxil olmaqla eyniadlı kitabı XX əsr bədii nəsrinin şüurlarından sayılır. Xidmətlərinə görə Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi (1984) və Azərbaycanın xalq yazıçısı (1992) fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Yazıcının bu cildə daxil edilmiş "Bir payız axşamı" hekayəsi onun eyni adlı kitabından (B., Uşaqəncə nəşr, 1961) götürülmüşdür.

BİR PAYIZ AXŞAMI

(Hekayə)

1

O, mülayim bir oğlan idi. Maşının izi düşən köndlərdə tanıyan-bilən hər kəs onu xoş üzlə qarşılayar, hamı ürəyi açıqlıqla salamını alar, evə təklif edirdilər. "Heç şüfərə oxşamır, axı bu peşənin sahibləri ayrı tayfandarırlar", – deyər MTS-in direktoru da öz şoferi Mövləndən razılıq edirdi.

Şəhərin gözü açılar-açılmaz, bezon do lap sübhün ala-toranında idarədən çıxardılar. Yeddi para könd gəzib, neçə kolxoz dolanıb, ökünə, biçinə, fermalara, traktor kolonlarına baş çəkib yoxlayırdılar. İş çox, qayğı çox. Bezon görürdin ki, onları bir evə çörəyə dəvət

etdilər. Direktor gedər, Mövlanın da dälisincə bir uşaq yollayardı ki, inasını qayıya çöksin, özü də golsin. Di gol ki, Mövlanı aparə biləcəksən! İyirmi altı yaşına çatmış oğlan bir ata qodər pordoli dolandığı direktoru ilə qabaq-qabağa oturub çörək yeməkdən hoyalı qız kimi çökürdü.

O, evdə də belə idi. Səhərlər heç kimi oyatmadan çıxar, bir də qarənliq çökəndə onun QAZ-69 markalı maşınının yumşaq trıltsı qapıda eşidilərdi. Mövlanın qarayanız, sırt cizgilərlə ciddiləmiş üzündə, səsinde, danışığında yorğunluqdan nəsr-olamət görünməzdi. Maşının səsinə eşidən kimi birlikdə yaşadıqları bacısı Qolomın iki balaca uşağı: "Dayım gəldi!" - deyə haray qoparıb hoyotə qaçardı. Bəzən çöldən evə dönəndə Mövlan maşını tozodən işə salıb bacısı uşaqlarını yanında oturdar, kəndin arasından domir yoluna enən asfalt yolla birbaşa özü aşağı aparıb dairə vurur, bir maşını özü yuxarı döndərər qayırdı. Hoyotdə saxlayıb:

– Di, düşün! – deyə uşaqların maşından düşməsinə kömək edərdi. On-on beş dəqiqəlik gözintini, kənd axşamının yüngül havası uşaqları ilə dirçəldər, ürəklərini ilə sevindirirdi ki, ilə bil onlara dünyanı bağışlayardı. Bəzən uşaqlar səhərdən axşama kimi bir yerdə qorər tuta bilməyib, gah yola qaçar, gah evə girib pəncərənin qabağını kəsdirər, dayıları üçün qoribsoyər, onun yolunu gözlərdilər.

Bəli, onların dayısı belə dayı idi. Sanki onlar bu dayılarını görəndə, atanı da, ananı da unudar və ilə bilərdilər ki, "otayındən çay axan, küürəyində hündür dağlar dayanan bu böyük dünyada" birca dayılarıdır, birca onlardır, bir də üstü meşinli, quş kimi uçan maşın.

Son vaxtlarda isə Mövlan hər dəfə işdən evə dönəndə, bir qolunun üstə bəcəsinin örək kimi Sən qızı, bir qolunun da üstə boynuna sarılıb qopmaq bilməyən balaca Tapdıq içəri girəndə Şomkirə Qolom baxışardı. Elə bil ki, o anda ikisinin də ürəklorindən bir arzu keçər, gözləri də bir diləyin həsrətli dilə gələrdi. Axır ki, bir axşam Mövlan o biri otağa keçəndən sonra Qolom üryündən keçəni Şomkirə açdı:

– Bunun da ev qurmaq vaxtı çatıb. Cəvan oğlandır. Qoy, savaya düşməsin.

– Di qoy, mən də öz künlümdən keçəni söyləyim, – deyə Şomkirə də Qolomın fikrinə şorik olduğunu bildirdi.

Mövlan üçün kimi seçməli? O özü bir gözəlliyə cloyibmi? Danışdığı, sözləşdiyi bir qız varmı? Çox güman ki, yox. Bəs

könlündən keçən kimdir? Heç olmazsa uzaqdan-uzağa qolbino yatan, üryəynə istilik salan bir qızın həsrətini çökmürmi? Bunu Mövlanın özündən soruşmaq olmazdı? Çox çətin. Heç ağıl kosmozdi ki, bu barədə Mövlandan birca kolmo qopara bilson. Atalarının öziz yadigarı kimi öz canından da çox istədiyi təkca qardaşı Mövlanın ev-çşikdə dolanmağına göz qoyan Qolom onu itizərdə saxlayan sualına cavab verocək heç bir iz-olamət seçməmişdi. Mövlanın ailə qurmağına kömək etməyi öz ata-analıq borcları ilə Şomkirə Qolomın da işlərini çətinə salan oğlanın xasiyyətinə kimi qoribolub idi.

Onlar müxtəlif tədbirlər düşünməkdə ikən bir axşam Mövlan evə tozo xəbər gətirdi ki, bəs, qohumları Cobo onların kəndindəki məktəbə direktor təyin edilmişdir. Yolu rayondan düşən Mövlan Cobo ilə görüşmüş və bu xəbəri də onun öz dilindən eşitmişdi. Həmişə qədər oldular. Şomkirə və Qolom isə lap sevindilər. Uşağın ucu açılmışdı.

Mövlanla Cobo kənddə bir böyümüşdülər.

Mövlan kolxoz səfərlərinin yanında hərəkətmiş, maşın yuyuş, açar silmiş, kamer yamamış, səfərlərlə bəhsə girib qolları keyiyənocon nasos vurmüş, axırda da ki, müstəqil işləməyə başlamışdı.

Mövlandan bir neçə yaş böyük olan Cobo isə ali məktəb qurtarmış, qayıdıb rayon mərkəzindəki orta məktəbdə müəllim olmuşdu. Cobo Mövlanın üstündə hələ bir dəfə evlənmüş, gəlmiş bir müəlliməni almış, ili başa çatmış ayrılmışdılar.

Deyirdilər ki, Cobo da tozodən evlənmək üçün qız axtarı.

İndi də Coboğun yolunu gözləyirdilər: "Salarıq Mövlanın üstünə, ağzını arayar. Bilib görürük ki, üryəynin dördü nodir? Yoqin ki, Mövlan öz könlüdəkiləri ondan gizlətməyocək. Qohum-oqrəba yaxşı şeydir. Qol-qanaddır", – deyə mənənin halda düşündülər.

İki gündən sonra isə dost-qohumlarının yaxınlıq olaməti olaraq Cobo deyə çağırışları Cahəğirinin özü də gəlib çıxdı. Kənddə ev tutana kimi o hələlik Şomkirəyə düşdü. Otuz-otuz iki yaşlı, kişilik həddinə çatmış Cobo deyəb-gülən, səhərcil bir oğlandı. Özünün zarafatla dediyi kimi, birdən kənd arasında ilə asırdı ki, illər də diksinib hürişərdilər.

Qolomgil ilə bilmişdilər ki, ilk oxunun daşa dəyməsi Coboğun məyus emişdir. Anıma yox, oksinə, Coboğun kefi indi evləndikindən də kök idi. O, Şomkirənin evinə özü ilə bir səs-küy gətirdi. Dedilər-

güldüler. Yedilər-ıçdılar və bir gün Cobo özü üçün kondin lap baş tərəfində bir ev tutub köçəndə də:

– Üz-gözümüz öyrəşib, tok-tonha gedib orada nə qayıraçaqsan? Qal bizdə. Mövlan da təkdir, – deyə Şomkir toklif etdi.

– Toklik sultanlıq, bəylkdir, – deyə Cobo dərdsiz, qayğısız güldü. – İsfahana köçmərim ha. Aranız bir çatılıq yoldur. Hər axşam payımı saxlayın.

Cobo gətdi. Amma Qələmin tövəqesini yadında saxladı. Bir görüşlərində Mövlani dara qısnayıb ondan könlündən keçəni soruşdu. Mövlan da bir az tutulub-bozardı, utanıb-qızardı, yaz suları kimi çağlayaraq onu alıb apararı hissələrini sakitləşdirə bilmədi. Axır ki, qəlbini sirmə qohumları Coboya açdı.

Mövlanın qəlbini ömründə ilkin çəlan o qız idi. Sanki ikicə yol rastlaşdığı bu qızdan savayı qız tanımırdı. Həmin qızın unudulmaz baxışları, dağ bulaqlarını andırıan o sevdalı, arzulu baxışla oğlanın qəlbinə axmış, onun bütün varlığını oyatmışdı. Mövlan bu qızın no adını bilirdi, nə də əslini-kökünü tanıyırdı.

Bir yay günü, şənbə axşamı Mövlan direktoru evinə gətirirdi. Maşın rayon mərkəzi olan qədim qəsəbənin arasında keçib çaylağa düşdü. Çaylağın o tayında tikan çopərlı bağ-bağatın üstündə, bətan günəşin qızıl şəfoqları parlayırdı. Qırmızı sırgalar toki yarpaqların arasında asılan topa-topa sulanmış gilənarlar da mənzərəli bağçanı lap behiştə bənzədirdi. Şaxların arasında çöhrəsi on dörd gecəlik ay kimi dəyirmi, qaşı-gözü kömür kimi qapqara cavan bir qız dayanıb üzü hər tamaşa edirdi.

Maşın silkələndi və arxa düşdü. Direktor Mövlana baxdı. Çox tövəcəbləndi. Heç gözləməzdi. Mövlan ola, maşını arxa sala? Şofer qıpqırmızı olub gözlərini qabağa dikdi. O, qoribo hallar keçirirdi. Direktor onun görünüşündə nə isə heyratəmi, fərohəmi bənzər bir təbəssüm duydu. Özü də heyratləndi. Altdan-altıdan şoferə ha bax-dısa, hər şey anlaşı bilmədi. Amma bunu yəqin etdi ki, sakit, adətli üzrə sükənin dəlində ciddi oturan, hənəmə də fikri-zikri gedəcəyi yollarda olan şoferinin halında nə isə baş verdi. Direktor maşının yan şüşəsindən, qabaqdan otırafa göz gəzdirdi. Amma arxın suyunda çapışan uşaqlardan və dəlində səhəng köhrizə gələn qoca arvadın başqa, gözüne adam dəymədi.

Əgər Mövlan həyəcədən dili dolasa-dolasa, tor təkərək, bu hadisəni əla-vərmişçə nəql edərkən Coboya göz qıya bilsəydi, onun

neco rəng alıb rəng verdiyini görürdü. Cobo səhəng kimi bərosinə gətdiyini dərhal başa düşmüşdü. O, qızı tanımışdı. Bunu da Mövlan-dan gizlədə bilmədi. Soyuq və uzaq bir hissə qızı belə nişan verdi:

– Ho, bildim kimi görmüsən. O qızın adı Cangülümdür. Hana artelində gözətçilik edən Bəşir kişinin qızıdır. Qız özü də xalça toxuyur.

Mövlan nəfəsini udub dərən bir maraqla Cobonu dinlədi. Sonra, qızı ikincə dəfə necə gördüyünü danışdı.

Bu isə comisi bir həftə bundan qabaq olmuşdu. Mövlan direktoru evinə qoyub geri qayıdımış. Köhrizdən su götürüb üzü bəri gələn Cangülüm ayaq saxlayıb gözloyir ki, maşın ötsün. Mövlan da ixtiyarsız qılıb əyağım tonnoza basır, maşın dayandırır ki, çiyini səhəngli qıza yol versin. Cangülüm maşının qabağında yeriyir və birəcə dəfə səhəngim altından boynunu burub Mövlana baxır. Amma necə baxır? Qorub düşmüş maral kimi.

Cobonun gözlləri bir cüt qara muncuq kimi donmuşdu. Baxışları heç bir şey demirdi. O susurdu. Mövlanın qəlbini pərvazlandıran hissələr, həyəcanlar Cobonun ağına başqa xəyallar, ayrı niyyətlər gətirmişdi.

Ayrılarəkən o, bir qədər düşüncə belə dedi:

– Nə deyim? Bəlkə də, heç son gördüyün qız, mən tanıdığım Cangülüm deyilməz.

Mövlan başını buladı, gülümsədi. Yox, onun ürəyində dammışdı ki, elə o qızın adı Cangülümdür. Özü də xalçaçıdır.

Cobo nəticəlik etmədi. Mövlanın səhənglərindən çıxardığı noticəni Qələmə dedi. Amma qızın adını çəkmədi. Çarəsiz halda qollarını açıb əlavə etdi:

– Qələm, oxunu atıb yayını gizlədir.

2

Mövlan son günlərdə evdə nə isə bir hərəkət, tonnoş duyurdu. Şomkirə Qələm hazırlıq görürdülər.

İndi Mövlanın gününün hər dəqiqəsi, hər anı ürək çırpıntılı ilə keçir, xəyal Cangülümün yanında qalır, ikicə dəfə gördüyü qızın baxışlarındakı məlahət, çöhrəsindəki şirin təbəssümü unuda bilmirdi: "Bəri, birəcə kolmə danışa bilsəydik". Cangülümün birəcə kolməsinə, onun səsini eşitmək üçün Mövlan nöyə hazır deyildir?

Direktor Mövlanı çağırır:

– Rayona gedirik. Partiya bürosu var, – deyorkon Mövlanın birca qanadları eskik idi ki, uçsun.

– Baş üstə, – deyə o, evə dönüb dorhal maşını işə saldı və MTS-in qabağına çəkdi. Yuxandan, yaşılı döşlü Ziyarot dağı tərəflərdən axıb gələn axşam sərinə o tərəfi bürümüşdü. Mövlan maşını tərpətdi. Baxışları hərdən yolu ötüb aralıda – dağ otoyolunda görünən qəsəbəyə sataşarkən qeyri-ixtiyari qazı basır, maşını qovurdu. Sel kimi maşını qabaqlayıb, sel kimi də tokorlorin altından arxaya ötən yola baxdıqca direktoru:

– Yavaş, bala, yavaş, Mövlan, – deyə dillənir, yüngül maşın hər dəfə darəli-təpəli yolların döngələrini şırdırır burularaq götürülərkən direktor narahat halda yerində qurcunur, Mövlana göz qoyur və düşünürdü: “Nə yaman od götürüb? Görəson arğac kimdən keçib? Yox, halam, bu iş o işdən deyil!”

Əli sükan tutandan birca dəfə də olsun heç kimi narahat-nigaran qoymayan Mövlan işə direktorun bu təşvişini duymur, eşitmirdi.

Raykomun qabağında direktor yeri düşüb üst-başını düzöldəndən sonra mənalı-mənalı baxıb:

– Maşın bərk qızıb, apar sərinlət, – dedi.

Maşın çaylağa dönərkən yay günəşinə də üç armud ağacının başı üstəndən o yana aşırırdı. Dağ atayındakı qəsəbəyə bitişik Mirzəli kondi gözəl mənzərə almışdı. Qürub edən günəşin sarı telləri uzanaraq hağ-bağatı zərrin şəfəqlərə boyamış, üfəqlər işə utəklənərək qızıldan kəbə bağlamışdılar. Mövlan gilənarlı bağçaya tərəf baxdı. Baş köhrizdən qaçqıldayıb gələn su, çaylağa o yanı ilə, Cangülüngilin çəpərinin lap dibindən şırıldayıb bəri axırdı. Maşının motoru qızıb tövşüyürdü, tokorlori toz basmışdı. Mövlan çaylağın o yanına addayıb maşını üzü yuxarı suya vurdu. Dumduru köhriz suyu tokorlorin altında yanılaraq mirvari çətir kimi yuxarı çilonir, o tərəfə sopolonirdi. Qaraqışmış torpaq sulanır, tozu yatır, yerdən xoş yanıq qoxusu qalxırdı. Gümüş qanadlı maşın suyu yara-yara irəliləyirdi. Çəpərin bərabərində Mövlan maşına bir az da güc verdi. Arxın suyu şırıltı ilə qalxıb alçaq tikan çəpərin o üstünə töküldü.

– Uy! – deyə kimsə huyocanlı səsləndi.

Bu səs Mövlanın ağılını apardı. Maşın sürətdən düşdü.

Övvəlce pənbə kimi ağ, iki ol göründü. Bu əllər gilənar budaqlarını araladı və Cangülümin üzü görəndi. Yanacaqlarından su damcıları

süzülürdü. Üst-baş islanmışdı. Soksonmiş üroyini toxtatmaq üçün olini sinosinin üstünə basıb böyümüş gözlorilə ürəkəkösünə baxırdı. O, başındakı ağ cunası ilə üz-gözünü silo-silo:

– Bir az yavaş sürə bilmozdin? – dedi və bilmodi ki, gülsün, yoxsa özünü hirsli göstörsin.

– Bağışla... mon nə biloydum ki, orda duran var. Ağaclarınız da clo sıxdır ki...

Cangülüm gözlorini ona dikmişdi. Oğlanın baxışları dorin bir könül intizarı, qəlb hosroti ilə dolu idi.

Qız geri çəkildi. Qırmızı sırgılı budaqlar qovuşdu. Heç olmazsa birca kolmo də eşitmək hosrotilə Mövlan gözlodü. Budaqlar arxasından Cangülümin özü kimi göyçək sosi eşidildi:

– Görək biloydin.

Otlar xırpıladı, uzaqlaşan addımların tappıltısı cavan şöferin qəlbində oks-səda verdi.

Mövlanla Cangülüm bir dəfə də rastlaşdılar. Bu dəfə onlar çaylağın bərisində, bağlım qırağındakı buluğın üstündə görüşdülər.

Cangülüm bir yığın paltarı suya çökib qurtarırdı ki, Mövlan çatdı. O, maşına su götürməyə gəlmişdi.

– Olarmı, bu vedro ilə maşına bir az su töküm, Cangülüm, – deyə icazo istədi.

Qız qıpqırmızı olub:

– Monim adım Cangülüm deyil, – dedi.

Mövlan da başa düşə bilmodi ki, doğrudum onun adı Cangülüm deyil. Yoxsa, qız öz adını bir cavanın ağızından eşidorkən hoyu etmişdi. Deyoson qızı port edən adındakı mona olmuşdu.

– Bolka, keçən dəfə mondon incimison?

– Yox, incimomışom, – deyə o, olındokı paltarı biloyinə dolayaraq sıxdı və konara qoydu. Sonra dinmoz-söylomoz vedroni götürüb içindəkiləri boşaltdı, buluğın ağzına tutub doldurdu və Mövlana uzatdı.

Mövlan vedroni alarkon maşına işaro ilə dedi:

– Savab elədiniz. Üroyi yanırıd.

Cangülüm başını dikəldi:

– Bax, Qələm bacıya sifariş göndörörəm ha, – deyə onu hədolədi, – yoxsa clo bilirsən səni tanıyan yoxdur?

Vedro Mövlanın əlində qaldı. Qızın sözləri onu hom mat qoymuş, həm də məmnun etmişdi. Onlar tanış çıxmışdılar.

Cangülümginin qonşuluğundan suya gələn bir gəlin xeylağı yaxınlaşan kimi onlar bir qədor də danışa bildilər. Aynlarken Mövlan:

– Bir gün də bu maşın qapınıza sürəcəyəm, – dedi.

Qız onun nəyə işarə vurduğunu anlayıb üzünü yana tutdu. Maşın aralanarkən Mövlan qızın allanmış çöhrəsində həyalı bir təbəssümün əks olunduğunu gördü.

3

Axı Cəbonun da gözü gəzirdi. Qulağı səsdə idi. O da evlənmək üçün qız axtarırdı. Mövlan Mirzəlidə gördüyü qızdan söz açarkən, clo bir, Cəbonu ayıltılar. “Cangülüm clo əsil mənim adamımdır. Əlləri, dirnaqları qızıldır. Deyirlər ayda bir hana kəsir. Onun toxuduğu üçgül gəbələr bir evin yaraşığıdır. Cangülüm bir evin dirəyidir. Hom də arlı-abırlı. Üzü üz görməmiş, gözü gözə sataşmamış cv qızıdır”. Cəbo mañğa yatıb borodo ov gözləyan bir aegöz ovçu kimi iştahlanaraq Cangülümün haqqında düşünerək, Mövlan onun qabağını kosirdi. O, şəksiz-şübhəsiz bilmişdi ki, Mövlanın gilənar bağçada gördüyü qız Cangülümün özüdür. İndi necə oməl qursun ki, nə iş yansın, nə kabab? “O vado clo onu yaxşı yarıldım. Əgər söz-söhbət düşsə, and-aman cləyərəm ki, mənim xəbərini olmayıb. Mirzəlidə qız çox, gilənarlı bağça çox. Mən münəccim olub ulduzlara baxmamışdım ha ki, biləm görəM Mövlan kimi görüb”. İşi bu cür yoluna qoyandan sonra Cəbo öz-özünə deyirdi: “Çətini düzəlcindir. Daldan atılan daş topuğa dəyər, ölüünün vəsiyyəti özünə qalar. Mövlana qız tapmaq nə çətin iş imiş. Papağını götürüb birçə yol fırlatsan, qız alından itib batarsan”.

Bir axşam Qələm Mövlanı dilə tutub ol çəkmedi:

– Qağa, – dedi, – sonin ağbirçəyin, ağsaqqalın bizim. Gənnən baxan bizi qınayar. Könlündən keçəni bizə də, Şəmkir dursun qabağa. Mövlan başını dikəldib torəddüü içərisində Qələmə baxanda:
– Qağa, kimdən utanırsan? Nodən utanırsan? – deyər Qələm onun dillənəcəyini duyub ürökləndi.

Mövlan bir də Qələmə baxdı. Bir örtülü qapıya göz qoydu, baxışları uzaqlaşdı, gözləri yol çəkdi. “Göröson onun adı Cangülüm-dürmü?” – deyər düşündü.

Qələmin gözləri onun ağzında qalmışdı.

– Cangülüm, – deyər nəhayət, Mövlan sevdiyi qızın adını çəkdi. Qələmin rəngi qaçdı. Nitqi tutuldu. Şübhəli nəzərlərlə Mövlana baxıb:

– Cangülüm? – deyər soruşdu.

Əşitdiyinə inanmaq istəməyərək bir də təkrar etdi:

– Cangülüm, Mövlan?

Mövlan bu dəfo ancaq başını tərpətdi. Qələm isə daha bir söz deməyərək onu otaqda tək qoyub getdi. Bacısının bu halı Mövlanın da qəlbini təşvişə saldı.

Yalnız sabahısı gün o, Qələmin nə üçün o kökə düşdüyünü anladı. Sən deməğinin iş ayırı cürə imiş. Dünnən yox, srağagün Cəbonun clifləri Cangülümgilə getmişdilər.

4

Günlər ötür, il payıza dönür, işlər də öz qaydası ilə gedirdi. Yəne də Mövlan obaşdan durur, arxın suyunda əl-üzünü yuyur, maşını işə salıb direktoru saholərə aparırdı. Payız ökini başladığından onların yolu uzaqlara düşmüşdü. Bəzon heç gecələr də cvə dönə bilmirdilər. Buralardan çox aralıda gecəli-gündüzlü xam Göyən torpaqları şumlayan traktorçuların köməklərinə çatmaq üçün Mövlan hər gün daşlı-kəsəkli yollarla əlli-altmış kilometr maşın sürməli olurdu.

Cangülümün adı isə unudulmaz bir xatirəyə dönüb onun qəlbindən çıxmırdı. Gilənarlar sovulmuş, yarpaqlar saralmağa başlamışdı. Amma Cangülüm hər dəfo yadına düşərək Mövlanın gözlərində otuf öz mənzərəsinə dəyişirdi. O, yaşıl bağı, tikan çəpərin üstündən bəri aşan cavan-tər budaqları görürdü. Bir qız da şaxları aralayaraq bədirlənmiş çöhrəsini göstörirdi...

Mövlanın gün-gündən tutulduğunu görən Qələm və Şəmkir cvdə onu çox dindirib danışdırmırdılar, havalar sındığından sarı saçlı qız-çığaz, balaca Tapdıq da öziz dayılarını qarşılamaq üçün əvvəlki həvəsə deyildilər.

Mövlan gözləyirdi, eşitmişdi qız evi cavab verib: həlo Cangülüm hana qabağındadır. Möhlət istəmişlər ki, Cangülümün toxuduğu xalı yarımqıç qalsın. Bəs Cangülüm özü nə deyib? Bunu Mövlan bilmirdi.

“Bəlkə, doğrudan da, heç o qızın adı Cangülüm deyil?” İndi heç özünün də inanmadığı bu şübhəli fikir, nə qədər kədərli olsa da, Mövlanın yeganə təsəllisi idi.

Bir axşamüstü Mövlanə elə təzəcə evə gəlmişdi ki, onu səslədilər. Çıxıb gördü ki, çağıran Cəbodur. Onlar nə danışdılar, nə qoydularsa Mövlanə ayrı-ayrı ağır-ağır məşının yanına qayıtdı. O, bulud kimi qaralmışdı. Əgər başqa birisi, lap iki gözəli olsun, onun yanına belə bir xahişlə gəlsə idi, qətiyyənlə razılıq verməz: “İncimə, cloğlu, dövlət məşinidir, belə şey mümkün deyil”, – deyib yola salardı.

O, bir neçə an lal kimi məşının yanında durdu və sonra məşına mindi, yola çıxardı. Cəbonu da götürüb rayon mərkəzinə gedən yolla yuxarı tərəfətdi. Məşin hiddəti özünə sığmayan bir canlı kimi nə-rənər nəriləyərək yoxuşları dırtırdı, yolun düzünə çıxır, görünməmiş bir sürətlə irəliləyirdi. Şoferin bomboz olmuş üzündə birçə əzələ də tərənmirdi. O, ancaq qabağa baxırdı. Güllə vursan, bir damcı da qanı sızmazdı. O, nə edirdi? O, məşını haraya sürürdü? Bu sadəcə bir acıq idimi? Yox, bu möhəbbəti iztirabə dönmiş bütöv bir qəlbin anlaşılmaz hökmü, atəşlə sevən bir gəncin son ümidləri və bəlkə də ən alçaq rəqibə qarşı ağılaşmaz bir saxavət göstərmək idi.

Cəbo isə elə hey bığlarını əlləşdirir, Mövlana baxır, danışmaq, heç olmasa bir söz demək istəyir, amma ürəyi gəlmirdi. İşlətdiyi hiylənin nə ilə bitəcəyini düşünərək qorxurdu: “Bu qaradiməz şofer dərdini öz içində çəksəydi yaxşı olardı”. O bu işə qəsdən Mövlana aparırdı. Qızın könlünü Mövlana verdiyini bilirdi. Cangülümü ora aparmaq üçün Mövlanın özünün getməsi qızın son ümidini qırımları idi.

Nəhayət, onun dili açıldı:

– Qüvvətli məşinidir ha. Lap elə bil ki, ildırımır. Qaçarağına ceyran da çatmaz. Yaxşı düz ola, ceyran qovasan. Heç qoymaz ki, addımını tərpətsin.

Cəbo bir qədər susub, sonra dedi:

– Ayrı adama ağız açmadım, dedim elə özümüzünküsən. Qoy, belə bir xeyir iş sənəin zəhmətinlə başa gəlsin.

Mövlanın əvvəlki şübhələri bir də tozələndi. O, Cəboya göz qoydu. Onun ifadəsiz baxışı Mövlana bir də bu fikrin üstünə getirdi: “Bəlkə, doğrudan da, Cangülüm ayrı qızıdır?”

Onlar bir döngəni də burulub yoxuşun başına qalxarkən qarşıda Mirzəli kəndi görüldü, Cəbo gözünü yollardan çəkib Mövlana yaxınlaşdı:

– Sənə açığını deyirəm. Qızın özü ilə danışmamışam. Düzdür, ümmüni razılıqları var, amma iş uzadırlar. Bunu bilirəm ki, hər gün elə bu vədələrdə çağlağın yanındakı kəhrizdən su aparmağa gəlir. Elə biz də oradaca qabaqlaşırıq. Qoyduq məşına, qurtardı getdi.

Mövlanə məşını alt yola burub bağların arasından keçən kəsmə yolla sürdü.

Yenə də batan günəşin saralmış işıqları Cangülümün bağçalarındakı ağacların yarpaqları ilə oynayırdı, qısa ömrünü sona vurmaqda olan yarpaqlarla bir də səhə qayıdacaq günəşin şüaları biryolluq vidələşirdi.

Məşin elə seyrəkliliyə çıxıb bulağa yaxınlaşmışdı ki, Cəbonun səsi eşidildi:

– Yavaş, suda adam var.

Mövlanə məşının səsinə alıb bulağın üstünə sürdü. Xırda güllü, solğun parçadan kofla-tuman geymiş qız bəri çevrildi. Cəbo ağarmışdı. Qız da ilk dəfə məşinin sükanı arxasında oturmuş şoferə baxdı. Sonra, bir qıçını çəkə-çəkə artıq ona çatmaqda olan Cəbonu görərək nə iso başa düşdü. Qızın dəyirimi çöhrəsi birdən elə bozardı, elə sərtoşdı ki, Cəbo yerində quruyub qaldı.

Bulağın üstə bir onlar idi, bir də Cangülüm. Düz vaxtında çatmışdılar. Cangülüm ələndəki dosmalrı sıxıb bürmöləmişdi ki, dolu səhəngin ağzına tıxasın. Cəbo Cangülümə nə isə deyib geri çevrildi və əl etdi ki, Mövlanə məşını yaxına çəksin. Məşin yanaşdı. Mövlanə və Cangülüm baxışdılar. Oğlanın baxışları qışlayan sırsıralı dağlar kimi ağır, iztirab dolu, kədərli, həsrətli idi... Qızın gözləri doluxsunmuş, baxışları kövrəlmiş, çaşqınlaşmışdı...

– Kömək elə, Mövlanə, – deyərək Cəbo əli hər yerdən üzülmüş halda gözlərini ona dikdi. Mövlanə məşindən düşdü. Bulağın üstünə yeridi, qızın səhəngin pulpundan tutan əlindən yapışdı, Cangülüm də tepodun dırnağa titrəyən gərdəni düzəldi.

– Gedirənsmi? – deyərək Mövlanə soruşdu.

...

– Gedirənsmi? – deyərək Mövlanə bir də elə soruşdu ki, onun qəlbindəki ağrı, səsindəki mənə və iztirab Cəbonu dəhşətə saldı. Amma Cangülüm qorxmadı. Əksinə, elə bil ki, Mövlanın səsindəki sarsıntı tükənməz bir cəsarətə çevrilib bu həlləddici anda qızın qəlbini qüvvətə gətirdi.

O, bir neçə an Mövlana baxdı. Bir də balaca daş hovuzə tökülən suyun şırıltısını dinlədi...

– Gedirəm, – deyə qız çevrilib telosik addımlarla maşına tərəf yerdirdi.

İkicə dəqiqə sonra isə QAZ-69 markalı maşın Mirzəli bulağını və sahibsiz səhəngi çox-çox arxada qoyub asfalt yolla üzə aşağı irəliləyirdi. Yalnız Cəbonun səsi eşidilirdi. O, nə isə deyir, elə heç yalandan gülür, hırıldayırdı. Cangülüm isə elə bil heç maşında yox idi. Onun yerini qaranlıq və ağır bir sükut tutmuşdu.

Cəbonun dili açılmışdı:

– Şoferlik də bir sənətdirmi? Bütün ömrün boyu yollar yorğunlu, illər zəvvar. Bu kənd monim, o kənd sonin, bu kolxoz monim, o kolxoz sonin. Ağan deyir sür dərəyə, sür dərəyə. Amma birçə bu karnıza varam. Adamın yaman yerdə olından tutursunuz.

Mövlanın vəziyyətini siz özünüz təsəvvür edin. O susurdu. Bütün daxili təlatümə gəlib kökündən çalxalanan bir fırtınalı donizo dönsə də, o dinnirdi.

Maşın dikə sallanıb kəndin girişinə çatarkən: – Saxla! – deyə Cəbo ucadan səsləndi.

Maşın yavaşca yolun kənarına dönüb durdu. Cəbo dərhal yerə hoppandı.

– Düş! – deyə qaranlıqdan səsləndi. Ay qız, soninlə deyilmə?

Yenə də səs gəlmədi. Cangülümün gözləri heykol kimi qarşısında görünən şofer oğlana dikilmişdi. Elə bil ki, onun bütün həyatı bu adamın birçə tərpənişindən asılı idi.

– Kimə deyirəm? – Cəbo başını içəri soxaraq qollarını Cangülümə tərəf uzadarkən:

– Mövlan! – deyə qız həyəcan dolu bir səslə onu çağırırdı. Şofer ayıldı. Düyməni basdı, başının üstündəki xırda lampoçka yanib maşının içini işıqlandırdı.

– Niyə dayanmısan. Mövlan? Məni son gətirmisən. Mən sizə gəlmişəm. – deyə qız son qüvvəsini toplayıb qəhərdən boğula-boğula düşünərkən Mövlan geri döndü. Cangülümün gözlərinə baxdı... baxdı... Gözündə dünya-ələm dəyişdi. O, qızın olından tutub yanına çəkdi...

Cəbo görünürdü. O, sanki bu qaranlıq gecənin şörinə qarşıb yox olmuşdu...

İSİ MƏLİKZADƏ

(1934-1995)

İsi Məlikzadə Ağcabədi rayonunda doğulmuşdur. Burada Xalifəddin orta məktəbini bitirmiş, Azərbaycan Sənaye İnstitutunun nefis-kimyə fakültəsində ali təhsil almışdır. Əmək fəaliyyətinə 1957-ci ildə başlamış, Əzizbəyovneft Mədənkar İdarəsində operator, yerüstü avadanlıq ustası (1957-1961), Azərbaycan Kommunal Təsərrüfat Nazirliyi Bakıqz idarəsində böyük mühəndis, şöbə rəisinin müavini (1961-1966), "Ulduz" jurnalı redaksiyasında publisistika şöbəsinin müdiri, məsul katib (1966-1973), nəsr şöbəsinin müdiri (1980-1981), "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri (1976-1980), "Məzalan" satirik kinojurnalı studiyasında böyük redaktor (1981-1983), C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında baş redaktor (1983-1985) vəzifələrində işləmiş, 12 may 1995-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Bədi yaradıcılığına 1950-ci illərin sonlarında başlayan İsi Məlikzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında istedadlı nəsr kimi tanınmışdır. Onun "Alovlu qış", "Gümüşgöl əfsanəsi", "Özge anası", "Yaşıl gecə", "Günəşli payız", "Evin kişisi", "Dədə palad", "Quranqış yuvası", "Küçələrə su səpmişəm" kimi povest və romanları oxucuların dərin rəğbətini qazanmış, ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Yazdığı bu cildə daxil edilmiş "Oxuma Cəmil" hekayəsi onun "Həsətin sonu" kitabından (Bakı, Azərbaycan, 1964) götürülmüşdür.

OXUMA, CƏMİL

(Hekayə)

Çahargahı Qarabağda Cəmil kimi oxuyan hanı? Onun sosində bir cazibə, rulu oxuşayan xoş bir ahəng vardı. Cəmilə dinləyən bir də dinləmək istəyirdi. Qarabağın füsunkar gözəli Humayın qəlbinə odlandıran, sobrini olından alan Cəmilin səsi deyildimi?..

Cəmilgilin evyannından Səfor boyun bağıcası aydın-açıq görünürdü. O, homişə burada durub ağacların arasında gözən Humaya xəlvtə baxardı. Ancaq hom Səfor boyun, hom do oğlu Cümüşü boyun

qorxusundan qıza bir söz deməzdi. Humay isə evyandan boylanan Cəmilə görmürmüş kimi heç məhəl qoymazdı. Bu da Cəmilin ümidini qırır, qəlbini kədərlə doldurardı.

Axşam çoxdan düşmüşdü. Bəzi cvlərin işığı sönmüş, adamlar yuxuya getmişdi. Cəmil sütünə söykənib gözlərini Humayın bağçaya tərəf olan pəncərəsindən çəkmirdi. O, xeyli baxdı. Pəncərədə heç kim görünmürdü. Birdən otaqda işıq söndü. Cəmil qüssələndi:

“İndi Humay arxayın yatacaq. Daha xəbəri yoxdur ki, mən yəziq yuxu nə olduğunu bilmirəm”, – deyər fikrindən keçirdi.

Sevdiyi çahargah muğamını dodaqaltı zümzümə eloməyə başladı. Lakin səsini nə vaxt ucaldığından özünün də xəbəri olmadığı. O, gözüni qaranlıq otaqdan çəkmədən oxuyur, sanki gur səsi ilə pəncərə şüşəsini dəlib ürək sözlərini Humaya çatdırmaq, muğamın avazını onun qəlbinə işləmək isteyirdi. Cəmil çahargahın “Balü kəbutər” hissəsinə keçdi. Bir neçə zəngülə vurdu. Humayın otağında işıq yandı. Cəmil daha da ürəkə oxudu. “Aferin, Balü kəbutər” – deyər fikirləşdi. Humay pəncərəni açıb başını çölə çıxartdı. Cəmil həyəcanını zorla boğaraq, qəzəlin sözlərini “Balü kəbutər”in xoş ahənginə uyğunlaşdırıb oxuyurdu:

“Pəmbəyi daği-cünun içrə nihandır bədonim,
Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfonim”.

Qız Cəmilgilin evyanına tərəf boylanır, ay işığında oxuyan adamı axtanrdı. “Aferin Balü kəbutər, sən bülbulü yuvasından çıxartdın” – deyər Cəmil fikirləşdi. O, çahargahın “hasar” hissəsinə də oxuyub qurtardı. Qız xeyli vaxt yerindən tərpənmədi. Sükuta qərç olmuş bağçanı seyir daldı. Cəmilin daha oxumadığını görüb pəncərəni örtüdü. Otaqda işıq söndəndən sonra da Cəmil uzun müddət hərəkətsiz durub gözlərini pəncərədən çəkmədi. Sonra scvincək gəlib yerinə girdi. “Balü kəbutər”i dönə-dönə ürəyində oxudu. Bu füsunkar gecənin ona bağlıladığı şirin təəssüratın ağuşunda uzun müddətdən bəri birinci dəfə ağır yuxuya getdi.

Səhərişi gün Cəmil ycnə evyanda dayamb fikrə gətmişdi. O, özünü döndərərək Humaygilin bağçasına baxanda gözlərinə inanmadı. Qız əlində bir dəstə gül tutub hasarın yanında dayanmışdı. Başındakı ağ ipək kəlağayı arxaya tərəf sürmüş, şəvə kimi qara saçları üzünə tökülmüşdü. Cəmil ilə göz-gözə gələndə Humay gülümsədi. Cəmilin ürəyi titrədi. Qızın üzündəki məhrəban

ifadədən, dodaqlarındakı təbəssümdən özünü itirdi. Ona elə gəlirdi ki, yuxu görünür. Bütün cəsarətini toplayıb qıza tərəf addımladı. Cəmil elə düşündü ki, Humay onu görəndə kimi qaçacaq. Lakin Cəmil hasara yaxınlaşdıqca qız onu daha maraqla süzür, qara gözləri qaynayır.

– Dünən necə də yaxşı oxuyurdun, Cəmil. Yaxşı da sözlər deyirdin. Necədir, o? Yadımda qalmadı. Ölsəm kəfonim nə olsun?

Cəmil ürəkəndi:

– Sənin xoşuna gəldimi?

Qız gülərək başını tərpətdi. Cəmil qəzəli qızın yadına saldı:

– Dirə olduqca libasım budur, ölsəm kəfonim. Bu, “Balü kəbutər”dir, Humay, çahargahın ən yaxşı yeridir.

– Cəmil, onu tez-tez oxu. Yaxşıdır?

– Baş üstə, Humay.

Qız dönüb evə qaçdı.

Anasının oğluna yazığı gəlirdi. Bu işin axırından qorxurdu. “Allah eləməsin, – deyər fikirləşirdi, – Səfər bəy gözünə qanlının birisidir. Uşağın başına iş gətirər. Hələ o od aparmış Cümşüd bəy bir şey başa düşsə, vay gedenin halına”.

Ananın qorxusu əbəs deyildi. Axı Cümşüd bəydən kim qorxmurdu? Sənin baxışın xoşuma gəlmir deyər Qurbanın gözünü vurub çıxaran o deyildimi? Xırman üstündə ağsaçlı Niyazi ölənə qədər döyən o deyildimi? Bəs, beşyaşlı Səlimi atın ayaqlar altında əzib şikəst edən kim idi? Əlbəttə, Cümşüd bəy! Ana ondan qorxmaya bilməzdi. “Heç bəy də öz qızını pələnci oğluna verərmimi?” – deyib Cəmiləndən xəlvət göz yaşları tökərdi.

Cəmilin səsi Səfər bəyin də qulağına çatdı. Bir gün Humay yenə pəncərənin qabağında oturub “Balü kəbutər”ə qulaq asırdı. Birdən pilləkənlərdə tıppıltı eşidildi. Sonra ayaq səsləri kəsildi. Deyəsən Səfər bəy dayanıb Cəmilə qulaq asırdı. Bir xeyli keçdikdən sonra pilləkənlərlə başqa birisi də yuxarı qalxdı. Humay qardaşı Cümşüd bəyi səsinə tanıdı. Qız atası ilə qarşısının danışığını aydınca eşidirdi.

Səfər bəy xırıltılı bir səslə oğluna deyirdi:

– Cümşüd, bu pələnci Məmmədin qoduğu hər gecə nə bağırır? Bu ti balasının səsini kəsmək lazımdır.

Atasının sözləri Humayın ürəyinə vəlvələ saldı. Qız səhərə qədər yerinin içində o yan-bu yana eşələndi. Yuxuda gah həzin-həzin oxuyan Cəmilə, gah da gözlərinin yerində bir cüt məşəl yanar atasını görürdü.

Humay axşamın gəlməsini sobsirsizliklə gözlədi.
Toran qarışandan sonra o, hasarın yanında dayanıb Comilo
yalvarıb-yaxarırdı:

– Oxuma, Comil, yalvarıram, oxuma.

Comil heç nə başa düşmür, toəccübü Humaya baxırdı. O, qızın
bu tələşmə səbəbsiz olmadığını anladı.

– Humay, bir mənə başa sal görün axı, nə üçün oxumayım? De
görüm nə olub?

– Heç nə, Comil, heç nə. Oxuma, qorxuram, Cümşüddən qor-
xuram.

• • •

Kənddə toy idi. Cavan oğlanlar dövrə vurub oturmuş, qızlar isə
mağann cıraq-sökük yerindən xəlvtocə içəriyə baxırdılar. Mağar
ağzına qədor dolu idi. Çalanlar istirahət nə olduğunu bilmirdilər.

Birdən kim isə yerindən qalxıb çığırdı:

– Ay uşaqlar, Comil oxusun!

– Oxusun, oxusun! – deyə hamı bir ağızdan sosləndi.

Comili darta-darta çalğıçıların yanına gətirdilər. Adamlar yerdən
çığırdılar:

– Çahargah oxusun, çahargah!

Çalğıçılar “Balü kobutər”in ilk xallarını vurdular. Comil dəfi
qulağına qoyub oxuyurdu:

“Pəmbuyı dağı-cünun içrə nihandır budənim,
Diri olduqca libasım budur, ələsom kofonim...”

Comil “Balü kobutər”i bu gün xüsusilə yaxşı oxuyurdu.

Qəfildən açılan güllü Comilin səsini kəsdi. Onun boğazında
qaynayan sözlər xırıltıya çevrildəndə Cümşüd boy olindəki tapançanı
cibinə qoyub mağardan xəlvtocə uzaqlaşdı. Comil qıraqlarına sodof
çökülmüş dəfi köksünə sıxaraq ağrıdan yumaq kimi büküldü. Yavaş-
yavaş dizləri üstə düşdü. Sonra üzüqoyulu yərə sorıldı. Əlində tutduğu
dəf qırmızı qan içində idi. Güllə dəfz onun üroyindən doymışdı.

“Balü kobutər” obədi susdu. Onun xoş səsini bir daha eşidən
olmadı.

1959

YUSUF SƏMƏDOĞLU

(1935-1998)

Yusif Səmədoğlu Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Burada 44 sayılı şəhər orta məktəbini bitirmiş, Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat institutunda (1953-1957) və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində (1957-1958) təhsil almışdır. Əmək fəaliyyətinə 1958-ci ildə “Kommunist” qəzetində redaksiyasında tərcüməçi-redaktor kimi başlamış, sonra “Azərbaycan” jurnalı redaksiyasında ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri, C.Cahbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında ssenari redaksiyası heyətinin üzvü, baş redaktor əvəzi, baş redaktor, direktor müavini, “Ulduz” jurnalının baş redaktoru (1976-1987), “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru (1987-1998), Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi (1991-1998) vəzifələrində işləmişdir. Ədəbiyyat qarşısında xidmətlərinə görə o, Azərbaycan Lenini komsomolu mükafatı (1970), Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi (1980) və Xəly yazıçısı (1998) fəxri adlarına layiq görülmüş, iki dəfə Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı seçilmişdir.

1998-ci ildə uzam sürən xəstəlikdən sonra Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanında dəfə olunmuşdur.

Y.Səmədoğlu həxli fəaliyyətdə XX əsrin 50-ci illərində başlamışdır. “Qanlı çirək” adlı ilk hekayəsi 1953-cü ildə “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çıxmışdır. “Qəl gülmü” və “Deyilənlər gəldi başa” romanları məşhurdur. Yazdığı bu eildə daxil edilmiş “220 Nə-li palata” hekayəsi onun eyni adlı kitabından (B., Gənclik, 1960) götürülmüşdür.

220 NƏ-Lİ O'TAQ

(Hekayə)

Sizo ohvəlatı olduğu kimi, – bir şey artırıb-oskiltmədən danışmaq istəyirəm.

Moskva, iyul ayının sonu.

Mənim kiçik otuğumın pəncərələri taybatay açıqdır. Eşikdən içəri sörin məh vurur. Mən beş il yaşadığım bir otağı diqqətlə nəzərdən keçirirəm, ələ bil ilk dəfədir ki, bu otaqdayam. Burada hər şey – kitab şkaflarının rəflərinə pərakəndə halda sopolonmuş kitablar,

arxasında yuxusuz gecələr keçirdiyim qəhvəyi stol, ağ nikli qapqara qaralmış köhnə çarpayı. – hər şey, hər şey nə qədər mənə əzizdir!

Moskva. İyul ayının sonu.

Mən bu gün diplom almışam, qara cildli bir diplom. Mənim beş illik tələbəlik həyatım artıq arxada qalmışdır. Görən doğma Moskvada keçirdiyim bu beş ili mən unuda bilərəmmi? Bir gün də belo yox!

Moskva. İyul ayının sonu.

Axşam saat yeddinin yarısındır. Mən tələsməliyəm. Çünki çoxdan bəri görüşmədiyim dostlarıma yanına gedəcəyəm.

Saat yeddiyə on beş dəqiqə qalanda pencəyimi geyib küçəyə çıxıram...

Bilmirəm, niyə tramvay o səkkizmərtəbəli binanın qarşısında dayanan kimi, ürəyim döyünməyə başladı. Bir müddət tramvaydan düşməyə belə tələddüd etdim.

Binaya yanaşan kimi ilk andan nəzərimi qapıya vurulmuş enli qara lövhə çəlb etdi: "Tələbələr yataqxanası".

Bir il qabaq bu lövhə yox idi. Düz bir il idi ki, mən dostlarıma görmürdüm.

Qapını açıb içəri girdim.

Gününi görüb dövrənini sürmüş qoca komendanta pasportumu təhvil verib gedəcəyim otağın nömrəsini dedim və altıncı mərtəbəyə qalxdım. Üstündə "220" rəqəmi yazılmış qapının qabağında dayan-dım. Qapını yüngülcə itələdim. Qapı cırıltı ilə açıldı.

220 №-li otağa girən kimi üstünə araş butulkaları, konserv qutular, qədəhlər düzülmüş balaca stolun yanında çəngəl-bıçağı silon Elmarı gördüm. Ondan bir az aralı, stolun baş tərəfində İslam əllərini oynada-oynada sarısaçlı, sinəsi açıq, aşağıya doğru darlaşan qolsuz paltar geymiş bir qızla söhbət edirdi.

– Pəho, gör bizə kim gəlib!.. Ay səni xoş gördük! Balam, bizi lap yaddan çıxarmısan ki? Axı, belo iş olmaz! – deyər Elmar ölini dosmala silib üstümə yüyürdü, bərk-bərk məni qucaqladı, iki dəfə üzümdən, bir dəfə də dodaqlarımdan öpdü. Bizdən bir az kənarda, əlləri cibində dayanan İslam gülür, kirpiklərini tez-tez qırırdı. Hələ də məni buraxmayan Elmarın qolları arasından birtohor çıxıb İslama tərəf yönəldim, əlini bərk-bərk sıxdım, onu öpmək üçün özümü qabağa verdim. İslam mənim məqsədimi duyub geri qanrıldı, güldü, sarı dişləri göründü.

– Ay salam, salam! Nə əcəb səndən? – deyər birdən susdu, bizə yanaşan sarısaçlı qızın qolundan tutdu, məni ona ciddi bir görkəmlə təqdim etdi, elo bil dostunu yox, rəsmi bir adamı təqdim edirdi.

– Nika, tanış ol. Bizim azərbaycanlıdır, neftçilərdəndir.

Nika əlini uzatmadan adını dedi və incə bir səslə:

– Bos sizin adınız? – deyər soruşduqdan sonra qolundan asılmış redikülündən yaylığını çıxarıb alınmış rəsmi sildi.

Mən də adımı dedim. Nika isə daha danışmadı, susdu. İslamın üzünə baxıb nodənsə dodaqlarını marçıldıtdı.

İslam qızın ölini əlləri arasına alaraq ona tərəf öyildi, qulağına nəşə pıçıldadı. Qız güldü. Araya bir neçə saniyəlik sükut çökdü. Sonra İslam qızın qolunu buraxıb stolun arxasında çörək doğrayan Elmarı çağırdı:

– Elmar, son Nikayla stolu söhmanla, biz də bir az söhbət edəək. Nika Elmarın yanına getdi.

Biz İslamla çarpayının üstündə oturuq. Mən diqqətlə İslama fikir verdim. Adam da bu qədər kökələmiş! Sizi inandırırım ki, əgər İslamı küçədə görseydim tanımazdım. İndi yanımda oturan İslam mənim tanıdığım, iki yoldaş arasında "sümük kisəsi" çağırılan İslam deyildi!

İslam yerində qurcalandı, birdən "yaman istidir" deyər ayağa qalxdı. Pencəyini çıxardı. Elo bil İslamın kök bədəni bunu gözleyirdi: o dəqiqə sinosindən, qarmından, böyürlərindən xeyli ot pırtıdadı; İslam tamam yumru bir şeyə döndü.

İslam mənim güldüyümü görüb, başını buladı, nəyə güldüyümü başa düşdü.

– Demə, demə. Yaman kökəlmişəm. Ancaq mənə asılı deyil. İştahamın qabağını ala bilmirəm. Boq dast, yayda özümü arıqladaram, – dedi və təzədən yanımda oturdu.

O mənəndən olmalı, dərslərimin necə gəldiyini, anamı xəbər aldı. Mən institutu qurtarmağımı dedikdə İslamın gözələri böyüdü, yerin-don durdu:

– Mən ölüm?!

– Son öl, bu da diplom.

Diplomu cibimdən çıxarıb ona verdim. Elmarla Nika da bizə yanaşdılar. Hər üçü növbə ilə diplomu alıb oxudular, ora-burasına baxdılar. Elmar dodaqlarını büzüb çox monalı torzdo başını torpotdı, sonra ölini sıxdı:

– Təbriklər, min dəfə təbriklər, – dedi və stolun başına keçib hamımızın oturmasını xahiş etdi. Elmar qədəhləri doldurdu.

– Uşaqlar, bunu içək dostumuzun sağlığına! O gün olsun ki, aspirantları da qurtarıb olsun elmlər namizədi. Ura!

Hamı sağlığına içdi. Elmar tez boşqablarınıza duzlu xiyar qoydu.

– İndi qoy hər kəs özü özünə qullaq etsin. Daha mənim təhərim yoxdur, – deyə o, qədəhləri təzədən doldurdu. Biz bir də içdik. Sonra bir də. Elmar nədənsə o saat kefləndi, dili dolaşdı, tez-tez gəyirməyə başladı.

İslam əlindəki duzlu xiyardan dişdem vurub Elmara dedi:

– Ay-hay, nə tez gözəlin qızardı.

Elmar mənə göz vurdu. Çiyinlərini əsdirə-əsdire güldü.

– Təki gözəlim araqdan qızarsın!

Hamı güllüşdü. Sonra üç nəfər – İslam, Elmar və Nika öz aralarında danışmağa başladılar...

...Nəmişə yadıma orta məktəbdə oxuduğumuz vaxtlar düşdü. Mən onuncu sinifdə, İslamla Elmar doqquzda oxuyanda bizim dostluğumuzun bünövrəsi qoyulmuşdu. O zamanlar İslam özfəaliyyət dərməyində tar çalır. Elmar isə oxuyurdu. Məktəbdə bir konsert olmurdu ki, bu iki nəfər orada iştirak etməsin.

Biz – üç dost vaxtımızın çoxunu kitabxanalarda keçirərdik. Həftədə bir-iki dəfə ya kinoya, ya da teatra gedərdik. İslam böyüyəndə tarixçi, Elmar isə ədəbiyyatçı olacağıni söyləyirdi. Mən də o zamandan, bəlkə də daha tez, lap uşaqlıqmdan neftçilikdən yapışmışdım. Dənizdəki neft buruqlarında işləmək, üz-gözüm mazutun içində evə qayıtmaq mənim ən müqəddəs arzumdur.

Vaxt keçdi. Orta məktəbi bitirib Moskvaya getdim. Neft İnstitutuna daxil oldum. Bir ildən sonra Moskvada İslamla Elmar qarşıladım. İkisi də Moskva universitetinin tarix fakültəsinə girdi.

Sonra tələbəlik illəri bir-birinin ardınca ötüb keçdi. Bir yerdə yadırdıq, bir yerdə durduq, üçümüz bir papirosu çəkdik, bir yerdə səhərə qədər imtahanlara hazırlaşdıq. Hər dəfə toqəüd alan kimi bir yerə yığılıb şənlik düzəlddik, dostları başımıza topladıq, bəzən səhərə kimi kef elədik. Aramızda xırda incikliklər də baş verdi, amma yarım saatdan sonra öpüşüb barışdıq. Bu illər özündə İslamın tarixi də bir gün belə susmadı, güldü, imlədi. Səgah çaldı, şikəstə dedi, ürəyimizi döyündürdü, gözələrimizi yaşartdı, hər dəfə yadımıza Bakını saldı.

Bələ günlərimiz çox oldu. Ancaq bir gün gəldi ki, bizim dostluğumuz soyudu, İslamla möhkəm sözləşdik, o mənə dedi, mən ona. Əhvalat belə olmuşdu:

Günlərin birində yeno İslamın yanına – 220№-li otağa gəlmişdim. Qış idi. Otaqda istidən çox ürək sıxan bürkü vardı. Paltomu soyunan kimi İslamdan "tarixi dinqıldatmasını" xahiş etdim. Əvvəlcə o boyun qaçırırdı, dedi ki, çalmıram, kefim yoxdur. Mən bir də təkid etdim, zarafatına ona "fərslanma" dedim. O isə hirsli-hirsli üstümə çıxmırdı:

– Sənin də bir tarix var, elə bilirsən ki, dünya sənindir. Tarix, kəməncinin vaxtı keçdi.

Sözün düzü, məni gülmək tutdu. İslamın boynunu qucaqlayıb soruşdum:

– Bu fikirlər sənin başına haradan gəlib, ay İslam? Nəce yəni tarix, kəməncinin vaxtı keçdi?

– Həç hardan gəlməyib! Elo öz-özümə fikirləşib tapmışam, başa düşdün? – deyə o, kobudcasına mənə itələyib çarçapısına uzandı.

Bu dəfə mən partladım. Deyəsən ona "obləh" dedim. O isə mənə "gic müsəlman" adlandırdı. Daha bir söz demədim, geyinib otaqdan çıxdım.

O gündən hər həftə onlara zəng vurur, bir-iki kəlmə ilə hal-ohvallarını xəbər alırdım. Vəssalam.

Sonra vaxt gəldi, ali məktəbi bitirdim. Arada düz bir il dostlarımla görüşmədim. Çünki aramız soyumuşdu. Bir də başım qarışıq oldu. Gah imtahanlara hazırlaşdım, gah da diplom yazdım...

...Nəhayət, indi dostlarımla yarındaydım. İslam kökəlmişdi, Elmar arıqlamışdı. İkisi də Nikanın qolundan tutub bir-birinə aman vermədən ona nəso deyir, üçü də şaqılılı vurub güllürdü.

İslam mənə tərəf döndü, buxağının tərəni silib bayaqkı güllüşün təsirini altında hıqqana-hıqqana soruşdu:

– Təyinatı hara almısan? – deyə o, yerindən qalxıb otağın o başına gətdi, divardan asılmış aynada özünə baxdı, sualını bir dəfə də təkrar elədi.

Yerimdən qalxıb İslamın yanına gəldim.

– Nəce yəni hara? Bakıya almışam.

– Haraya? Bakıya?! – deyə İslam toqəüblə soruşub Elmara tərəf döndü, qışqırdı. – Ey, çşdirson? Deyir ki, işləməyə Bakıya gedəcəyəm.

Elmanın başı söhbətə çox qarışıq idi. O, Nikaya "bağışla" deyib bir anlığa biza tərəf döndü və dedi:

– Hara? O xarabaya?

Mən Elmara cavab vermək istədim. İslam sözümü ağızımda qoydu:

– A kişi, Bakıda nə var? Ağılı olsun, gedib düşəcəksən müsəlmançılığın içinə, modənizatsiyaların arasında. Gül kimi Moskvanı, restoranları, cananları qoyub hara gedirsen?

Bir söz deyə bilmədim. Nədənə həm Elmanın "xaraba" kolması, həm də İslamın son sözləri mənə həmin tarixə ovlafatını xatırladı. Bu iki şeyi bir-birinə bağlayan mənə bədənimo üşütmə getirdi.

– Əyo, İslam. Bakı sənə çörək verib. Elo danışma, – deyə mən fikrimi ifadə etmək üçün daha münasib sözlər axtarmağa çalışdım, ancaq sözümü qurtara bilmədim. Elo bu an Nika da biza yanaşdı. İslamın qoluna girib yenə dodaqlarını marçıldadı. Qız İslamdan soruşdu:

– Nə olub? Əgər gizlin deyilsə, mənə də deyin...

İslam güldü. Əllərini bir-birinə vuraraq qoribo bir soslo qızı başa saldı:

– Nika, bir bunun dediyinə bax. İşləməyö Bakıya getmək istəyir.

– Aha, demək patriotdur... Vallah, ixtiyar mənə olsaydı, bu "patriot" kolmasını birdofəlik dilimizdən silib atardım. Canım, bu Qafqazda nə tapmışsınız? Sizin Qafqaz ohli, bizim də Tambov mujikləri... Fu!.. – deyə Nika hiçqıldadı, dediklərinin təsdiqi üçün İslamın üzünə baxdı.

İslam:

– Düzdür, düzdür, – deyə Nikanın sözlərinə şərik olduğunu bildirdi. Özü də necə bir soyuqqanlıqla!

Ürəyimi çırpındıran hıyocan elə bil dilimi, dodağımı qurudu, bədənimi mənəgənə kimi sıxdı. Nədənə İslamı ayağımın altına salıb özmək istədim. Lakin özümü olə aldım.

– İslam, – dedim, – sən homişə tar çalardın, şikostə deyordin. Nizamının, Füzulinin, Sabirin adı sənin dilindən düşməzdi. Yanında Azərbaycan, Bakıdan danışanda gözəllər dolardı, "Votono qurban olum" deyərdin. Bəs indi? Axı, sənə nə olub?!

İslam mənə dinləyir, təköbbürlü görkəmlə başını bulayır, istehza ilə gülümsünürdü. O, mənə susduğumu görə Nikadan aralandı, bir o başa, bir bu başa getdi, sonra dayandı.

– Hm... Nizami, Füzuli... – dedi. – Sənə dediklərinin hamısı düzdür. Mən Nizamıdan da, Füzulidən də, Sabirdən də hözzə alardım, gəcə yarıya qədər onları oxuyardım. Düzdür, mən tar da çalardım, şikostə də deyirdim. Bax, o tar mənə ölmədən yərə düşməzdi. – Burada ə, sözünü kosib divardan asılmış ağı sədəfi tarını göstərdi. Mən bayaqdan o tarə fikir verməmişdim. İndi verdim. Tarın sədəfi qaralmış, simləri qırılmış, üstünü toz basmışdı. Demək, artıq İslam tarını olino almırdı, onun barmaqları o simlərlə toxunmurdu. – Düzdür, sənə dediklərinin hamısı düzdür. Ancaq o vaxtlar keçdi. İndi o Nizami, o tar, o kamança, nə bilim, səgahlar, zabillər nə sənə lazımdır, nə də mono!

Dünya gözəlrimdə qaraldı. Bu nə danışır? Axı İslama nə olub? Bunu kim, hansı şərait belə edə bilər? Moskvamı? Moskvada aldığı təhsilimi? Yox! Yox! Moskvada yüzlərlə azərbaycanlı oxuyubdur, lakin heç kəs bunun kimi danışmayıb, öz xalqından, modənizyotından üz döndərməyib!..

Nika stolun arxasında qodohləri dalbadal boğazına boşaldan, artıq oməlli-başlı kəflənmiş Elmara tərəf getdi. Mən onun sosini eşitdim:

– Elmar, mən yatmaq istəyirəm.

– Nə-o... Ya-yatma-aq... – deyə Elmar kokolodi. – Yatmaq olar, amma qorxuram ki, o dofokə kimi orin sənə burada tapa... Atamıza od vura...

İslam susduğumu görə güldü, deyəsən mono təsəlli vermək fikrində düşdü.

– Sən mondon incimə... Sən holo çox şeyləri başa düşürsən. İyirminci əsr holo sənə beyninə girməyib, – dedi. – Əsr başqa əsrdir, mənə özüm. Yeni gənəlik meydan çıxıb. Bizi nə adlandırlar, adlandırsınlar. Lakin biz varıq. Düzdür, çox azıq, amma varıq, yaşayırıq... İnsanın sərbəstliyini, azad tofökkürünü olından atan milli hisslər, ailo, nə bilim, cürbəcür adət-ənənələr bizim ruhumuza yaddır. Biz yalnız yaşamaq, kəf clomok, bu dünyadan nə mümkündürsə qoparmaq istəyirik... İyirminci əsr saksafon, truba, trambon əsridir. Biz lirikadan, insanın gözəllərini kor edən romantik xoyallardan, ülvə mələbbət kimi yabançı hisslərdən çox uzağıq. İnsan bir dofo yaşayır... Ona görə də biz öz hisslərimizi ciləvləyırıq, bayaq dediyim kimi, həyatdan nə mümkündürsə qoparıq... Əlbəttə, yoqın sən üroyindo bizo gülürsən. Haqqın da var. Çünki

son həyatı başqa cür başa düşürsən. Yalnız sonin yox, milyonlarla sonin kimilərin bizi görməyə gözləri yoxdur. Hamı bizo nodonso stilyaqa deyir. bizi hor yerdə biabir clomok istəyirlər, bozən lap üzümüzdə də tüpürürlər. Amma biz möğlub olmuruq, yaşayırıq... Aydınlandırmı?

İslam susdu. Saatına baxıb gormoşdı:

- Paho, saat on ikidir ki!

Bu, o demək idi ki, yoni çıx gət.

Monimse clə bil dizlorim qurumuşdu, deyson gözlorim də yaşarmışdı.

- İslam, axı Azərbaycan...

İslam kobudecasına monim sözümlə kosib qışqırdı:

- Rəhmətliyin oğlu, nə tapmısən ey bu Azərbaycandan! Cohon-nəmə qalsın sonin Azərbaycanın! Elə sohordən tutuquşu kimi Azərbaycan, tar, kamañça deyib ötürsən!..

O yandan Elmanın boğuş səsi eşidildi:

- A kişi, nə tar... son saksafondan danış!

Mənsə yenə bir söz deyə bilmədim. Doqquz ay bətinədə yatmış, aylarla südünü ommiş, laylasını dinləmiş, xeyir-duasını eşitmiş bir ananın üzünə ağ olan oğula nə demək olardı?!

Mən yalnız qapıya atıldım, hirsimdən osə-osə var sosimlə:

- Tfu sizin üzünüzdə! - deyə qapını çırpıb dəhlizə çıxdım.

Dəhlizdə arxamca qışqıran kefli Elmanın sosini eşitdim:

- Bizdən Azərbaycana salam!

Komendantıdan pasportumu geri alanda, o qoca kişi diqqətlə üzümü baxdı və soruşdu:

- Orada heç kim qalmadı? Yoxsa, gecdir, yatmaq vaxtıdır.

Mən nə etdiyimi bilmirdim. Yazıq qocanın üstünə qışqırdım:

- Xeyr, qaldı! Bir fahişə qaldı, bir də o fahişəyə oxşayan iki oğraş!..

***

Küçəyə çıxdım. Gecə zülmət kimi qaranlıq idi. Beynimdəki dəhşətli uğultu sanki başımı partlatmaq istəyirdi. Qulaqlarımda daim kefli Elmanın son sözləri səslənirdi:

- Bizdən Azərbaycana salam!

Necə? Sizdən salam! Azərbaycana?! Yox, yox! Mən sizinlə düz-çörək kəsdiyimə görə Azərbaycana çatan kimi üz istəyəcəyəm. Səhər-axşam başı dumanlı olan bizim dağlardan üz istəyəcəyəm!

Bulaq başında səhəngini dolduran azərbaycanlı qızların utancaq baxışlarından üz istəyəcəyəm!

Nizaminin, Füzulinin tolatümlü dəryalar keçən, qarlı dağlar aşan vüsətli şərindən üz istəyəcəyəm!

Ələsgorin, Xostə Qasımin, Abbasım yanıqlı sazından üz istəyəcəyəm!

Gənəliyində beşik başında daima layla deyə, qocalığında isə daim xeyir-dua oxuyan bizim anaların ağ birçoklorindən üz istəyəcəyəm!

Nohayot, mən vicdanımdan, bir də anam Azərbaycanın torpağında üz istəyəcəyəm!

Sonra...

Sonra isə Bakıda, Azərbaycanın hor şəhərində, hor kəndində hor yoldan ötoni saxlayıb bu sözləri deyəəcəyəm:

- Gedin, onları axtarın, tapın! Onlar 220 №-li otaqda yaşayırlar! Qorxmayın, onların üzünə tüpürün!

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan nəsrinə XX əsrin ortalarında 4

Süleyman Rəhimov

Küç qansı 13

Qılman İlkin

Həyat yollarında 34

Süleyman Vəliyev

Dağlar ötəyində 77

Bayram Bayramov

Tək adam 97

İsmayıl Şıxlı

Kerç sularında 161

Məmməd Aranlı

Morava sahilində 179

Hüseyn Abbaszadə

Bağdadda bir gecə 193

Fəthi Xoşginabi

Otaq 198

Salam Qadırzadə

Sarmaşığı aynabənd 211

Gülhüseyn Hüseynoğlu

Məsələ aydınlı 235
Etiraf 240

Məmmədraz Afizət

Biz yenə də qayıdacağıq 245

Vidadi Babanlı

Əmir dayının azarı 254

İsa Hüseynov

Baş düşə bilmirəm 264

Səbir Əhmədov

Bir payız axşamı 285

İsi Məlikzadə

Oxuma, Comil 297

Yusif Səmədoğlu

220 №-li otaq 301

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşan Ağayev</i>
Tortibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektorlar:	<i>Leyla Hüseynova</i> <i>Fəridə Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 10.11.2006. Çapa imzalanmışdır 28.12.2006.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 19,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 274.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.